

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Marko Ribač

**Vznik javnosti v času množičnih protestov v Sloveniji leta 2012 in
2013**

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2018

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Marko Ribač

Mentorica: izr. prof. dr. Mojca Pajnik

**Vznik javnosti v času množičnih protestov v Sloveniji leta 2012 in
2013**

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2018

Zahvala

Diskurzom.

Povzetek

Vznik javnosti v času množičnih protestov v Sloveniji leta 2012 in 2013

Doktorska disertacija analizira strukturne vzroke in sociozgodovinske okoliščine konstituiranja javnosti v Sloveniji. Avtor disertacije izhaja iz teze, da se je v času množičnih protestov v Sloveniji konstituirala »vstajniška« javnost, ki je vzpostavila svojevrstno obliko javne sfere. Vznik javnosti avtor umešča v splošne transformativne procese kapitalizma ter v obdobje gospodarske, socialne in politične krize v Sloveniji leta 2012 in 2013; to zaznamujejo množične demonstracije in protesti, ki so bili v lokalnem prostoru poimenovani Vseslovenske ljudske vstaje ali zgolj »vstaje«. V teoretskem delu disertacije avtor opredeli ključne epistemološke, metodološke in teoretske premise dela, zato v drugem poglavju najprej predstavi liberalni model javnosti oziroma javne sfere nemškega filozofa in sociologa Jürgena Habermasa ter njegov model premisli znotraj dveh teoretsko-empiričnih tokov. V analitičnem delu disertacije, tj. v tretjem, četrtem, petem in šestem poglavju, sledi analiza konstituiranja javnosti, pregled vzrokov gospodarske, politične in socialne krize v Sloveniji ter analiza področja družbenih gibanj v Sloveniji.

V drugem poglavju avtor disertacije najprej podrobno razdeli Habermasov liberalni model javnosti in javne sfere ter opredeli definicije temeljnih konceptov: javnost, javno sfero, javno mnenje in kritično publiciteto. V nadaljevanju poglavja teoretske elemente in zgodovinske ločnice, ki jih elaborira Habermas, premisli znotraj novih časovnih in prostorskih koordinat. Teoretski model javnosti premisli in aktualizira tako, da Habermasove teoretske poudarke kombinira s številnimi sociološkimi teorijami družbenih gibanj, primerjalnimi analizami postsocialistične tranzicije v Evropi, teorijami neoliberalizma in empiričnimi analizami svetovne gospodarske krize, ki se je začela leta 2008. Najprej razdeli ključne parametre zadnje faze kapitalizma in opredeli temeljne lastnosti neoliberalizma oziroma neoliberalne konfiguracije oblasti, nato pa predstavi še teoretsko revizijo Habermasovega modela, ki razvoj javnosti, javne sfere in kritične publicitete misli v sferi družbenih gibanj, manjšin in marginaliziranih skupin, tj. protijavnosti.

Tretje poglavje je razdeljeno na dva osrednja dela. V prvem avtor preučuje obdobje neokorporativizma v Sloveniji (obdobje med letoma 1992 in 2004) in pokaže, kako se je v Sloveniji vzpostavila specifična (tj. neokorporativna) koordinacija ključnih makroekonomskih institucij. Pojasni, zakaj je imela Slovenija specifično (ali »izjemno«) postsocialistično tranzicijo v Vzhodni in Srednji Evropi, ter opredeli tri ključne parametre te specifične makroekonomske ureditve oziroma tranzicije: jugoslovanska dediščina, neokorporativna regulacija odnosov med makroekonomskimi akterji in makroekonomski kazalci. V drugem delu poglavja opredeli vzroke za izbruh finančne in gospodarske krize ter razkroj neokorporativizma v Sloveniji. Analiza se v tem delu osredotoča na postopne transformacije družbene strukture, saj je od leta 2005 dalje – z aktivnimi posegi političnega in birokratskega polja ter mednarodno integracijo Slovenije v transnacionalne formacije – neoliberalizem postajal prevladujoči način institucionalne regulacije odnosov v Sloveniji. Avtor transformacijo ponazori s prikazom ključnih tendenc v lokalnem gospodarskem polju in jo umesti v procese financiranja kapitalističnega gospodarstva, predvsem liberalizacijo mednarodnih tokov in deregulacijo nacionalnih finančnih sistemov. Na koncu oriše še makroekonomske vplive neokonzervativne vlade (obdobje 2004–2008), ki so pripeljale do dezartikulacije oziroma postopne erozije slovenskega neokorporativističnega modela in gospodarske krize.

Četrto poglavje ohranja časovni in prostorski okvir analize tretjega poglavja, toda analitični fokus prestavi na področje gibanj, intelektualnih mrež in aktivističnih iniciativ. Konstituiranje javnosti postavlja v specifično sociozgodovinsko konstelacijo družbenih gibanj, ki se je

vzpostavila v času razkroja jugoslovanskega socializma in se razčlenila v neokorporativni strukturi postsocialistične države. Avtor pokaže, da se je vzporedno s strukturnimi spremembami v družbenih poljih v Sloveniji vzpostavil tudi prostor feminističnih, anarhističnih, marksističnih in LGBT+ skupin, ki ga je strukturirala mreža avtonomnih institucij, polemičnih publikacij, subverzivnih akcij ter distinktivnih kulturnih, umetniških, aktivističnih in organizacijskih praks. Prostor, ki ga strukturirajo te aktivistične skupine, poimenuje *prostor protijavnosti*, v katerem poskušajo doseči dolgoročnojšo transformacijo lokalnih struktur, družbenih odnosov in razmerij že desetletja pred politično in družbeno krizo v Sloveniji. Pokaže, da so skupine različnih protijavnosti vzpostavile številne lastne izobraževalne, medijske, kulturne in umetniške institucije, znotraj katerih je prišlo do kontinuirane izmenjave in artikulacije mnenj ter idej. V številnih alternativnih in avtonomnih publikacijah so poleg kritičnih premislekov in zanemarnjenih manjšinskih tém aktivisti in aktivistke eksperimentirali z argumentativnimi formami in diskurzivnimi praksami: kot marginalizirane in avtonomne publike so protijavnosti razvijale alternativne stile, žanre, retorične konvencije, načine izražanja in javnega govora.

V petem poglavju se avtor ponovno vrne k analizi strukturnih tendenc na preseku političnega in gospodarskega polja. Pokaže, kako je leta 2008, ko se je začela svetovna finančna in gospodarska kriza, v lokalnem prostoru postala ključna vloga dveh slovenskih vladnih koalicij. V Sloveniji se razkrijejo vse posledice zadolževanja bank in lokalnih podjetij, menedžerskih odkupov, javnofinančnih primanjkljajev ter nevzdržne gospodarske rasti. Z zmanjšanjem izvoza, propadanjem podjetij, naraščajočo brezposelnostjo in možnostjo zloma finančnega sistema poglavje opredeli vlogo vlade socialdemokratskih in liberalnih strank (obdobje med letoma 2008 in 2011) ter vlogo neokonzervativne vlade (leta 2012) pri preoblikovanju finančne ter gospodarske krize v fiskalno oziroma krizo socialne države. Avtor pokaže, kako se je zaradi vladnega reševanja kapitalističnega sektorja, ko je zasebni dolg bank in podjetij prehajal v dolg države, z varčevalnimi ukrepi in učinki gospodarske krize postopoma odprl javni prostor, poglavje pa zaključi s pregledom objektivnih okoliščin, ki so že generirale splošno nezadovoljstvo, prve večje proteste in zasedbe ter poglobljale politično krizo v državi.

V šestem poglavju sledi še podrobnejša analiza dinamičnega in mestoma nasilnega protestnega cikla, ki je v Sloveniji trajal od decembra 2012 do aprila 2013. Avtor pokaže, kako so v specifičnem prostoru in času, ki sta se odprla v obliki številnih političnih inovacij in protestnih intervencij, raznolika gibanja, aktivisti in aktivistke ter posamezni intelektualci in intelektualke izstopili iz razmeroma zaprtega območja ezoteričnih skupin in preizprašali komunikativne in diskurzivne mehanizme ter postopke tradicionalne etablirane reprezentativne (oziroma buržoazne) javne sfere. Najprej predstavi kronologijo in dinamiko Vseslovenskih vstaj, ki se začnejo z množičnimi protesti novembra in decembra 2012 v Mariboru ter se kasneje nadaljujejo z množičnimi vsesplošnimi protesti v Ljubljani. Avtor nato predstavi delovanje protijavnosti in njihov aktivistični prispevek k vstajam, sledi razprava o skupini »prefigurativnih« gibanj, novih aktivističnih skupinah, ki so posledica členjenja protijavnosti in razlik med gibanji, ki se izostrijo med krizo. Nazadnje se posveti še poskusom oblikovanja javnega mnenja in transformacije javne sfere. Pokaže, kako se s pomočjo določenih medijskih platform v polemikah tistega časa vzpostavlja kulturno-politična forma, ki privzame določene lastnosti liberalnega modela, kot ga je popisal Habermas. Pokaže, kako se je z množičnimi protesti razprl idejni in tematski prostor, ker so v javni prostor stopile teme protijavnosti in družbenih gibanj, ki so v javnosti kritizirala, polemizirala in argumentirala svoja stališča.

Ključne besede: javnost, javna sfera, protijavnost, družbeno gibanje, Vseslovenske ljudske vstaje, neoliberalizem.

Abstract

Rise of the public amid protests in Slovenia in years 2012 and 2013

Doctoral dissertation analyses structural causes and socio-historical circumstances of the constitution of the public in Slovenia. Author defends his thesis that in specific historic circumstances of popular contention and social movements' mobilizations in Slovenia a form of public and the public sphere had been constituted. The rise of the public is embedded in general transformative processes of capitalism and economic, social and political crisis in Slovenia in 2012 and 2013, which are marked by the massive demonstrations and protests popularly known as All Slovenian Uprisings or mere "uprisings". The theoretical part of the dissertation formulates key epistemological positions, methodological questions and theoretical premises of the work. Analytical part of the dissertation which is elaborated in the third, fourth, fifth and sixth chapter, analyses the constitution of the public, the sphere of social movements and examines the causes of economic, political and social crisis in Slovenia.

In the second chapter of the dissertation author describes main premises and key theoretical concepts of Habermas's liberal model: the public, the public sphere, the public opinion and critical publicity. Those theoretical elements and historical phases of the transformation of the public are later re-evaluated in new empirical historical and spatial coordinates. Author of the dissertation re-evaluates the liberal model of the public using sociological theories of social movements, comparative analyses of post-socialist transitions in Eastern and Central Europe, theories of neoliberalism and empirical analyses of world economic crises of 2008. First the author examines key parameters of the present phase of capitalism and describes the most important characteristics of neoliberal configurations of power. Second theoretical revision of Habermas's model rethinks the development of the public, the public sphere and the notion of publicity in the sphere of social movements, minorities and marginalised groups, or counterpublics.

Third chapter is divided into two main parts. The first part of the chapter examines the period of neo-corporativism in Slovenia (the period between 1992 and 2004) and shows how a rather unique coordination of main macroeconomic institutions had been established. Author explains why post-socialist transition in Slovenia should be regarded as "exceptional" if compared to other countries in Eastern and Central Europe. He delineates three main parameters of this specific macroeconomic arrangement: Yugoslavian heritage, neo-corporativist regulation of relations among macroeconomic actors and macroeconomic indicators. The second part of the chapter examines causes for the financial and economic crisis and the erosion of neo-corporativism in Slovenia. Main focus of the analysis is the gradual transformation of the social structure which began in 2005 when active intervention of the political and bureaucratic field and international integration of Slovenia propel neoliberalism as the main institutional arrangement. Author illustrates the scope and consequences of international integration with the tendencies observed in local economic field, mainly the processes of financialisation, liberalisation of international flows and deregulation of national financial systems. Chapter is concluded with the examination of macroeconomic effects of the policies of neoconservative government (period from 2005 to 2008) and the disarticulation of Slovenian neo-corporativist model that exacerbated the effects of the oncoming economic crisis.

Fourth chapter maintains the general historical and spatial framework of the third chapter, while the main focus is shifted to the sphere of social movements, intellectual networks and activist initiatives. The constitution of the public is contextualised in specific sociohistorical constellation of social movements, structured in the period of disintegration of socialism and

later restructured within the postsocialist neocorporative framework. Author illustrates that parallel to the transformations of the national space, a relational space of feminist, anarchist, Marxist and LGBT+ groups could be observed forming in Slovenia. The space, conceptualised as *the space of counterpublics*, was structured as the network of autonomous institutions, critical publications, subversive actions and distinctive cultural, artistic and organisational practices. Thus it was the historical space of attempted structural transformation and rearrangement of social relations in Slovenia and a place of continuous exchange and articulation of opinions and ideas before the opening of the public space in 2012. Various alternative and autonomous publications published in that space were places of critical thinking and marginal topics as well as places of argumentative and discursive experiments: alternative styles, genres, rhetorical conventions, forms of expression and public speech.

In the fifth chapter author returns to the analysis of structural tendencies at the crossroads of political and economic field. When global financial and economic crisis started in 2008 Slovenian governments assumed a significant and important role. The consequences of bank borrowing, debts of local firms, managerial buy-ins, fiscal deficits and unsustainable economic growth became visible and local economic field faced a severe crisis: reduced export, bankruptcies, rising unemployment rate and possibility of a financial meltdown of the banking system. Socialdemocratic-liberal government (reigning from 2008 to 2011) and neoconservative right-wing government (reigning from 2012 to 2013) helped transform the financial and economic crisis into a fiscal crisis and a crisis of the welfare state as government bailouts of the banks transfer private debts of capitalist sector into government debt, paving the way for consequent austerity measures and gradual opening of the public space. Chapter is concluded with a revision of that period and presents an oversight of objective circumstances and parameters that deepened the political crisis in the country and eventually helped generate mass public contention and nation-wide protests.

The last chapter of the dissertation is an analysis of a dynamic and seldom violent protest cycle that lasted from December of 2012 until April of 2013. Author illustrates how different movements, activists and intellectuals entered the public space and disrupt communicative and discursive mechanisms of the established bourgeois public sphere. First part of the chapter is a chronological description of the dynamics of All Slovenian uprisings that started in Maribor at the end of 2012 and continued in Ljubljana. The second part evaluates the role of counterpublics and their activities during the protest cycle while the third part develops a categorization of “prefigurative” movements, which sprung from the space of counterpublics. The very last part of the chapter and the dissertation itself explains where and how a specific political and cultural form of deliberation had been formed that practically resembled some important parameters of the liberal model elaborated by Habermas. It shows that mass protests helped open the space of ideas, where media experiments welcomed topics of counterpublics and social movements and where forms of critique, discussion and informed argument proliferated.

Key words: the public, the public sphere, counterpublic, social movement, All Slovenian uprisings, neoliberalism.

KAZALO

1 UVOD	11
2 KONCEPTUALNA SHEMA, RAZISKOVALNA VPRAŠANJA IN METODIKA PREUČEVANJA	14
2.1 Liberalni model javne sfere in javnosti – ključni koncepti in definicije	15
2.1.1 Javnost, javna sfera in tisk	16
2.1.2 Kritična publiciteta in javno mnenje.....	20
2.1.3 Revizija, aktualizacija in epistemološki premislek liberalnega modela	22
2.2 Raziskovalna vprašanja	25
2.3 Metodika	28
2.4 Sociozgodovinska aktualizacija osnovne teoretske sheme.....	30
2.4.1 Prva sociozgodovinska aktualizacija in neoliberalizem.....	30
2.4.2 Druga sociozgodovinska aktualizacija in protijavnosti	34
3 NEOLIBERALNA TRANSFORMACIJA SLOVENSKE DRŽAVE	42
3.1 Slovenska postsocialistična tranzicija (obdobje 1992-2008).....	43
3.1.1 Slovenija kot »izjema« in neokorporativistična koordinacija gospodarstva (normativni neoliberalizem med 1992 in 2008).....	45
3.1.2 »Razpoke« v zgodbi o uspehu	51
3.2 Financionalizacija gospodarstva, neoliberalna vlada in dezartikulacija korporativizma (2005-2008)	54
3.2.1 Hazardersko obdobje in kopičenje zasebnega dolga.....	54
3.2.2 Neokonzervativna vlada in neoliberalna revolucija.....	57
3.2.3 Zunanje okoliščine in notranja transformacija neokorporativizma	60
3.3 Sklep	62
4 DRUŽBENA GIBANJA V ČASU VZNIKA NEOLIBERALIZMA V SLOVENIJI	65
4.1 Anarhistična protijavnost.....	66
4.1.1 Prostorska in publicistična dimenzija anarhistične protijavnosti.....	69
4.2 Feministična protijavnost	70
4.2.1 Prostorska in publicistična dimenzija feministične protijavnosti	73
4.3 LGBT+ protijavnost	76
4.3.1 Prostorska in publicistična dimenzija LGBT+ protijavnosti	77
4.4 Akademska protijavnost	80
4.5 Sklep	85
5 DVE »KRIZNI« VLADI IN TRANSFORMACIJA KRIZE	88
5.1 Obdobje vlade Boruta Pahorja in poglobljanje krize.....	88

5.2 Obdobje vlade Janeza Janše (2012-2013) in zaostritev krize.....	97
5.3 Posledice transformacije krize in obeh kriznih vlad (2008-2013).....	99
6 VSTAJE IN VZNIK »VSTAJNIŠKE« JAVNOSTI.....	103
6.1 Kronološki pregled vstajniškega obdobja.....	104
6.2 Vstaje – vloga protijavnosti.....	108
6.3 Vstaje – vloga »prefigurativnih« skupin	112
6.4 Publicistična dejavnost »vstajniške« javnosti in poskus oblikovanja javnega mnenja	117
6.5 Konec vstaj in depolitizacija množic.....	127
7 RAZPRAVA	129
8 ZAKLJUČEK.....	136
9 VIRI.....	139
STVARNO KAZALO	160
IMENSKO KAZALO	158
PRILOGE	161
PRILOGA A: Informacije o opravljenih intervjujih in fokusnih skupinah.....	161
PRILOGA B: Vprašalnik za intervjuje z akterji in akterkami družbenih gibanj.....	162
PRILOGA C: Nič več brez nas žensk	164
PRILOGA Č: Urnik predavanj Pozor, znanje na cesti (19. december 2012).....	165
PRILOGA D: Klasifikacija družbenih gibanj v vseslovenskih ljudskih vstajah.....	172
PRILOGA E: Seznam civilnih skupin, udeleženk javne tribune civilne družbe (31. januar 2013).....	175
PRILOGA F: Kratka predstavitev Likeja (vabilo na predavanje).....	178
PRILOGA G: Seznam posvetov med Vseslovenskimi ljudskimi vstaji.....	179
PRILOGA H: Teoretska produkcija marksistične publike.....	180

Seznam uporabljenih kratic in simbolov

COMECON	<i>The Council for Mutual Economic Assistance</i> – Svet za vzajemno gospodarsko pomoč
DLGV	Državljska lista Gregorja Viranta
DUTB	Družba za upravljanje terjatev bank
GZS	Gospodarska zbornica Slovenije
ECB	<i>European central bank</i> – Evropska centralna banka
EMU	<i>The Economic and Monetary Union</i> – Evropska gospodarska in denarna unija
ERM II	<i>The European Exchange-rate mechanism</i> – Mehanizem evropskih menjalnih tečajev
FemA	Feministična Akcija
IDS	Iniciativa za demokratični socializem
IMZ	Iniciativa mestni zbor
MDS	Mednarodni denarni sklad
MND	Mreža za neposredno demokracijo
KPK	Komisija za preprečevanje korupcije
KOKS	Koordinacijski odbor kulture Slovenije
PS(ZJ)	Pozitivna Slovenija (Zorana Jankovića)
SBI TOP	<i>Slovenian Blue-Chip Index</i> – Slovenski blue chip indeks
TRS	Trajnostni razvoj Slovenije
ZL	Združena Levica
ZUJF	Zakon o uravnoteženju javnih financ

1 UVOD

To delo je *empirična* analiza vzpostavitve javnosti v Sloveniji. Pretenzija pisca analize je vpisati oblike javnega delovanja in komunikacijskih oblik javnega izražanja v zgodovino, v niz zgodovinskih dogodkov, razmerij in bojov ter v natančno zamejen fizični (tj. lokalni) prostor, v konkretno nacionalno (in vse bolj transnacionalno) družbeno formacijo. Zato bom v doktorski disertaciji ponovno premislil problematiko, ki jo je v svoji monografiji razvil nemški filozof, sociolog in komunikolog Jürgen Habermas, le da bom njegove analitične preokupacije aktualiziral s kategorialnim aparatom sodobnih družboslovnih teorij in jih podkrepil z analizo konkretne zgodovinske situacije. Analizo javnosti tako na eni strani zamejujejo prelomni zgodovinski dogodki, ki se vpisujejo v epistemološko zarisan problemski prostor:¹ prva velika kriza novega tisočletja in največja kriza kapitalističnega gospodarstva po drugi svetovni vojni, lokalna manifestacija množičnega družbenega nezadovoljstva in nakopičenega besa ter komunikacijske forme, ki vzniknejo v procesu razprtja horizontov in ponovnega zavzemanja javnega prostora.

Doktorska disertacija je strukturirana tako, da najprej predstavi teoretsko ogrodje teorije javnosti Jürgena Habermasa in njegov liberalni model javnosti, ki ga v nadaljevanju dopolnim z empiričnimi dognanji in teoretskimi revizijami. Teoretskemu, epistemološkemu in metodološkemu uvodu sledi analiza vzrokov gospodarske in politične krize v Sloveniji, ki oriše transformacijo makroekonomskih institucionalnih odnosov in specifično obliko transnacionalne integracije Slovenije v mednarodne politične in ekonomske strukture. Sledi oris zgodovinskega prostora, dinamike in prakse družbenih gibanj v Sloveniji ter nazadnje še analitična obravnava obdobja Vseslovenskih ljudskih vstaj ter vznika javnosti in vzpostavljanja javne sfere v Sloveniji.

V **drugem** poglavju zato najprej razrešim nekaj konceptualnih dilem in definiram nekaj ključnih konceptov teorije javnosti Jürgena Habermasa. V drugem delu poglavja predstavim kritično revizijo Habermasove konceptualne sheme, dve teoretski in empirični perspektivi,

¹ Analizo vzpostavitve javnosti jasno zamejujejo epistemološke silnice polja preučevanja: strukturna transformacija (globalizacija) in sprememba smeri kapitalizma (neoliberalizem), zgodovinski prostor družbenih gibanj v Sloveniji, nazadnje pa tudi teoretski parametri, strukturni vzroki, možnosti in pogoji politične kritike ter argumentirane polemike.

znotraj katerih lahko razvijem znanstveno problematiko vznika javnosti in javne sfere v Sloveniji.² Oba empirična in teoretska projekta bom sintetiziral in integriral v (raziskovalnih ali empiričnih) poglavjih doktorskega dela, ki sledijo v nadaljevanju.

V **tretjem** poglavju bom orisal postopno (neoliberalno) reorganizacijo in preoblikovanje institucionalne ureditve industrijskih odnosov v Sloveniji v času, ko se je država integrirala v mednarodne tokove in transnacionalna polja. Pokazal bom, kako se je v Sloveniji vzpostavila specifična (tj. neokorporativna) koordinacija ključnih makroekonomskih akterjev in zakaj je imela Slovenija specifično ali »izjemno« postsocialistično tranzicijo v Vzhodni in Srednji Evropi.³ Poskušam določiti ključne spremembe in vzroke gospodarske krize leta 2012, ki jih lociram v gospodarskem polju, zato bo več poudarka na liberalizaciji mednarodnih tokov, financiaciji lokalne ekonomije, dezartikulaciji neokorporativistične ureditve in deregulaciji nacionalnih finančnih sistemov.⁴

V **četrtem** poglavju empirično predelam teoretsko in konceptualno shemo javnosti (in javne sfere) ter področje raziskovanja in pojavnih oblik javnosti povežem z dimenzijo protestniške

² Na tem mestu bi rad opozoril, da moj cilj ni radikalna rekonstrukcija Habermasovega analitičnega okvira, zato v doktorskem delu s konceptom ne bom eksplicitno polemiziral – to so storili drugi, nekateri precej ekstenzivno (gl. Calhoun, 1997; Splichal, 2005; Pajnik, 2006, str. 267; Fraser, 2007; Slaček Brlek, 2011; Splichal, 2011). Teoretskih pojmov nisem poskušal brati na učenjaški način (Mills, 2000, str. 48; gl. Bourdieu, 2000, str. 48), ampak jih uporabljati operacionalno, v raziskovalni praksi, ker mi empirični pojavi predstavljajo določen konceptualni problem. Zato bom na mestih, ki so namenjena refleksiji analize, opozoril na nevarnosti, ki jih za teorijo javnosti predstavljajo empirične tendence in zgodovinske transformacije konkretne nacionalne politične formacije.

³ Tretje poglavje ni, kot bi se lahko zdelo na prvi pogled, makroekonomska kontekstualizacija ali historično-geografski okvir vzpostavitve javnosti, ampak priložnost, da opozorim na ključne aktivistične in mobilizacijske točke proletarske protijavnosti v Sloveniji, organizirane v močno sindikalno gibanje, ki ravno z aktivno udeležbo v institucionaliziranih in koordiniranih procesih (doseganja konsenza) z vlado in delodajalci preizprašuje številne teoretske predpostavke teorije javnosti in protijavnosti. »Izjemnost« tranzicije povežem tudi s specifično *formo javnosti*, ki se je vzpostavila med vstaji, poleg tega pa ima vloga »izjemnosti« tudi ključno strukturno lastnost – vstop nacionalnega gospodarstva v transnacionalno politično in ekonomsko skupnost (*evroobmočje* in EU). Znotraj procesov transnacionalizacije političnih, gospodarskih in komunikacijskih procesov (Fraser, 2007; Splichal, 2011) se dogaja razkroj proletarske protijavnosti, kar je imelo neposreden vpliv na specifičen razvoj gospodarske, politične in finančne krize. Neokeynesijska korporativistična struktura pogojuje tudi samo *področje protijavnosti* (zasedba in konstituiranje »osvobojenih ozemelj« na pogorišču jugoslovanske družbene lastnine; vloga države pri financiranju dejavnosti protijavnosti), ki ga razvijem v četrtem poglavju. Nenazadnje pa je pomembno predstaviti tudi analizo stanja, v katerem je Slovenija pričakala prvo večjo krizo novega tisočletja, in ustrezno kontekstualizirati najbolj množične proteste v samostojni zgodovini.

⁴ V letih študija sem uspel preučiti neoliberalno transformacijo številnih družbenih polj v Sloveniji, a analize te vseobsežne transformacije sporadično umeščam na druga mesta v disertaciji, in sicer v četrto, peto in šesto poglavje, ne pa v tretje. Transformacije (in dinamike) v teh poljih so sicer pogojevale samo *formo protestov*, tj. vstaj, niso pa ključne pri iskanju vzrokov *krize*. Ta je bila primarno gospodarska in finančna, šele z rastočim javnim dolgom, kot bom pokazal v petem poglavju, se kvalitativno preoblikuje in prelije v druga družbena polja, ko govorimo o krizi socialne države (Stockhammer, 2013) ali o krizi (in transformaciji) družbenih polj. Varčevalni ukrepi, ki so nadomestili postopno neoliberalno spremembo, ter njihovi učinki generirajo končno in celovito neoliberalno preobrazbo struktur, mehanizmov in načel v nacionalnih podsistemih.

mobilizacije, družbenih gibanj in konceptualizacijo skupin, ki jim pravim protijavnosti. Predstavim teoretsko skonstruiran prostor protijavnosti, tj. prostor razmerij in odnosov, v katerem so se po mojem mnenju v zadnjih štiridesetih letih v Sloveniji konstituirala družbena gibanja, aktivistične mreže, intelektualne skupine in bralne publike.

V **petem** poglavju bo v središču pozornosti politika dveh slovenskih vlad v času gospodarske krize ter njuna vloga pri preoblikovanju finančne in gospodarske krize v fiskalno krizo oziroma krizo socialne države. Orisal bom, kako je s posegi političnega in birokratskega polja ter reševanjem kapitalističnega sektorja zasebni dolg bank in podjetij prehajal v dolg države. Poglavje bo tako obravnavalo dokončno transformacijo neokorporativizma v Sloveniji in prehod v neoliberalno institucionalno ureditev, ki je pospešila postopno odpiranje javnega prostora, posebej ko so se radikalizirali varčevalni ukrepi, ko se je okrepila aroganca lokalnih oblasti in ko se je pomnožilo število razkritih koruptivnih dejanj.

V **šestem** poglavju podam še analizo vzpostavljanja »vstajniške« javnosti oziroma javne sfere v Sloveniji. Predstavim dinamiko in kronologijo decentraliziranih protižupanskih in protivladnih protestov, t. i. Vseslovenskih ljudskih vstaj, nato predstavim različne kulturne in politične aktivnosti protijavnosti ter orišem pojav novih aktivističnih skupin, ki so nastale z razcepi in ločitvami med skupinami na področju protijavnosti. Nazadnje orišem še vznikanje »vstajniške javnosti«, specifične oblike javnega komuniciranja in oblikovanja javnega prostora, ki je »refeudalizirano« javno sfero preoblikovala s kritiko, analizo, vnosom novih tematik in žanrov, ki so jih protijavnosti in različne publike v Sloveniji na margini družbenih polj prakticirale že vrsto let.

2 KONCEPTUALNA SHEMA, RAZISKOVALNA VPRAŠANJA IN METODIKA PREUČEVANJA⁵

Transformacijo »buržoazne družbe« in epohalnih strukturalnih transformacij javnosti bom v disertaciji razvil na empiričnem terenu oblikovanja nove neoliberalne konfiguracije oblasti. Polje preučevanja zamejuje protestni cikel, ki je trajal od jeseni 2012 do pomladi 2013 in ki se po številu, vsebini, organizacijski dinamiki ter intenzivnosti razlikuje od protestnih manifestacij, ki smo jim bili priča v obdobju pred veliko gospodarsko krizo, ki se je začela leta 2008. V okviru protestnega dogajanja me bodo zanimale predvsem aktivistične in intelektualne mreže, ki se niso osredotočale zgolj na koruptivne zgodbe, medijske spine ali kratkoročno zamenjavo vlade, temveč so si prizadevale za dolgotrajnejšo transformacijo struktur, prostorov in ljudi na raznolikih družbenih področjih. Zanje je značilno predvsem to, da so obstajale že dolgo pred vstajami in/ali po samem zaključku vstaj in odstopu osovražene vlade. Slednje so zanje pomenile predvsem možnost in priložnost dolgotrajnejših strukturnih sprememb, ki so jih do tega trenutka artikulirale na margini (akademskega, medijskega, aktivističnega, umetniškega ali kulturnega) polja.

V doktorski disertaciji na podlagi prebrane literature in empiričnega opazovanja družbene mobilizacije raznolikih družbenih skupin v letih 2012 in 2013 izhajam iz teze, da se je v času množičnih protestov v Sloveniji, tj. med decembrom 2012 in aprilom 2013, v tukajšnjem prostoru oblikovala specifična javnost, ki je vzpostavila javno sfero, lastno komunikacijsko strukturo oziroma prostor izmenjave mnenj. Preden se lotim splošnega dokazovanja teze (s tem pa analize zgodovinskega prostora in konteksta Vseslovenskih ljudskih vstaj ter pojavov, ki so spremljali množične proteste), moram opredeliti epistemološke⁶ in teoretske temelje, razrešiti nekaj konceptualnih dilem in definirati nekaj ključnih teoretskih pojmov.

⁵ Metodologijo razumem kot teorijo o načinih pridobivanja (*methodos*) védnosti ali znanja, torej o procesu ali »poti« preučevanja, ki povezuje predmet preučevanja z védnostjo ali znanjem o njem. V metodologijo ne sodi zgolj osredotočenost na posamezne metode preučevanja, temveč tudi na teorije o predmetih preučevanja. Če se omejujemo na preučevanje zgolj prvih (tj. metod), je ustrežnejši termin metodika, in ne metodologija (Marsh in Furlong, 2002, str. 17–19; Brglez, 2008, str. 25; della Porta in Keating, 2008, str. 25–28).

⁶ Epistemologijo razumem kot teorijo o védnosti ali znanju (*episteme*), torej o pogojih in naravi védnosti, zmožnosti in mejah védenja, formah védnosti, o rezultatih postopkov spoznavanja (Marsh in Furlong, 2002, str. 17–19; Brglez, 2008, str. 25; della Porta in Keating, 2008, str. 25–28). Ključne epistemološke premisleke v razpravo vključujem v drugem delu drugega poglavja v elaboraciji predelave Habermasovega teoretskega modela, v formulaciji raziskovalnih vprašanj in izboru metod.

Temeljne koncepte črпам iz teorije javnosti Jürgena Habermasa, ki je z zgodovinsko analizo strukturnih pogojev in funkcij ter kronološkega razvoja javnosti znotraj problemskega polja političnih in komunikacijskih oblik razvil sistematično shemo oziroma liberalni model javnosti in javne sfere (Habermas, 1989; Habermas, 1997, str. 425–427; Pinter, 2005, str. 89–185; Splichal, 2005; Pajnik, 2006; Splichal, 2011, str. 71–76). Shemo oziroma liberalni model predstavljам v prvem delu pričujočega poglavja,⁷ v drugem delu pa na podlagi Habermasovega modela opredelim raziskovalna vprašanja in metode preučevanja. Nato predstavim dve kritični reviziji Habermasove konceptualne sheme, s katerima mislim Habermasove koncepte znotraj novih konceptualnih, metodoloških in epistemoloških koordinat.

2.1 Liberalni model javne sfere in javnosti – ključni koncepti in definicije

Konceptualno in zgodovinsko izhodišče razprav, ki bodo tudi v središču moje raziskave, je Habermas natančno razdelal v svoji knjigi *Strukturne spremembe javnosti* (1989). V študiji postfevdalnih družb Zahodne Evrope je analiziral zgodovinske dejavnike transformacije komunikacijskih struktur, retoričnih praks in političnih fenomenov. Z integriranim pristopom družbenih in humanističnih znanosti, liberalne politične misli ter klasičnih kontinentalnih in anglosaksonskih filozofskih tradicij je v ospredje postavil predvsem historično »analizo komunikacijskih vidikov« (Pinter, 2005, str. 89; poudaril M. R.) ekonomskega, političnega in kulturnega življenja v posameznih fazah evropske zgodovine (fevdalizem, liberalni kapitalizem, keynesianski kapitalizem).⁸ V problemskem polju, ki ga je razdelal, je identificiral

⁷ Ker je cilj prvega dela pričujočega poglavja predvsem razdelava teoretske sheme in temeljnih elementov liberalnega modela, razpravo o zgodovinski »refevdalizaciji« javnosti puščam ob strani. Ne impliciram, da Habermasov vpliv analize prehoda med družbenimi formacijami (in posameznimi zgodovinskimi obdobji) ni pomemben, celo ključen je, zato procese in parametre »refevdalizacije« (asimetrična narava množične kulture, prepletanje države in civilne družbe, demonstrativna publiciteta, odprtje kritičnih funkcij javnosti) v doktorsko disertacijo vključujem predvsem v šestem poglavju disertacije, v katerem preučujem transformacijo publicističnega sloga v množičnih medijih (gl. Habermas, 1989, str. 159–258, 298–299; Warner, 2002, str. 49–50). Menim celo, da so analize »refevdalizacije« lahko temelj za konceptualizacijo transformacij odnosa med zasebnostjo in javnostjo, transnacionalizacijo javne sfere, novimi lastniškimi razmerji v neoliberalni fazi globaliziranega kapitalističnega sistema, kar bi impliciralo tudi hipotezo o novi strukturni spremembi javnosti.

⁸ Komunikacijska razsežnost liberalne javne sfere, ki zanima komunikologe in komunikologinje, se razlikuje od sociološke konceptualizacije javnosti kot arhimedovske točke družbenega reda, ki jo išče Richard Sennett v knjigi *The fall of public man* (1992), in ji celo nasprotuje. Nasprotuje tudi predstavi o področju javnosti kot lokusu političnega delovanja (sfera *polis*), pogovora (*lexis*), kraljestva svobode in stalnosti, ki ga tematizira Hannah Arendt v knjigi *Vita Activa* (1996). Javnost, kot jo je razčlenil Habermas, ne pripada antičnim (helenskim) in rimskim družbenim formacijam, temveč vznikne kot protifevdalna socialna kategorija na prelomu fevdalnega in kapitalističnega produkcijskega načina (Habermas, 1989, str. 15–16; Pinter, 2005, str. 95). Michael Warner pravi, da se Kantova javna uporaba lastnega uma izvaja pred celotnim svetom *bralnega* občinstva (Kant, 1987, str. 10). Tovrstno občinstvo oziroma javnost zaradi dosega, ki ga ima tisk, torej ni zamejeno z neposredno prisotnostjo članov in članic javnosti (Pinter, 2005, str. 100). Poleg tega je v politični javnosti buržoazne družbe *zasebnost* tista, ki predstavlja področje svobode in socializacije, v katerem se oblikujejo politični posamezniki ter jo je treba braniti pred prevlado države in reprezentativne fevdalne oblasti dvora in sodišč (Habermas, 1989, str. 67; Asen in

oblikovanje posebne sfere družbenega življenja, v kateri zasebni posamezniki in posameznice oblikujejo skupen komunikacijski prostor, v katerem potekajo argumentirana izmenjava informacij, racionalna samorefleksija ter odpiranje in razreševanje konfliktov. Družbeni prostor meščanskih časopisov, tiska, romanov, pamfletov, založb, knjigarn, kavarn in salonov, ki se je vzpostavil ob koncu fevdalnih režimov v 17. in 18. stoletju v Zahodni Evropi, je poimenoval javna sfera. Kolektivni akter iz vrst vzpenjajoče se buržoazije, ki je ta prostor vzpostavil in ga aktivno sooblikoval, Habermas poimenuje javnost. Javna sfera je tako intersubjektivni prostor, v katerem se zadeve skupnosti reartikulirajo in zadeve zasebne sfere postanejo politične. Akterji in akterke aktivno sodelujejo v kritičnih diskusijah o umetnosti, politiki, glasbi in arhitekturi ter poskušajo preseči partikularne interese, ko razpravljajo o zasebnih problemih in nadzoru javne oblasti. V javni sferi se razvije specifičen način diskusije in javne presoje argumentov, poleg tega pa se tudi posebne jezikovne in diskurzivne oblike (tj. govornice, diskurzi, žanri itd.), ki preizprašajo legitimnost in organizacijska načela vzpostavljenega političnega in ekonomskega reda⁹ (Habermas, 1997, str. 422–425; Asen in Brouwer, 2001, str. 4–6; Warner, 2002, str. 46–51; Pinter, 2005, str. 85–95; Loehwing in Motter, 2009, str. 222–226, 231).

Dejanska vzpostavitev forme javnosti in javne sfere v Habermasovi teoriji predpostavljata soobstoj treh ključnih, vzajemno konstitutivnih elementov, ki jih v Habermasovem teoretskem sistemu ne gre misliti ločeno: tj. agensa, strukture in medija komunikativnega delovanja. Tem teoretskim elementom se bom posvetil najprej, v nadaljevanju pa bom predstavil še pogoje diskusije v javni sferi (tj. način argumentacije) in oblikovanje obče volje (ali javnega mnenja), ki sta nujna pogoja vzpostavitve javnosti v Habermasovem modelu.

2.1.1 Javnost, javna sfera in tisk

Razliko med javnostjo in javno sfero je najlažje razumeti v okviru specifične sociološke antinomije, ki že od nastankov te vede deli mnoge avtorje in avtorice, tj. v antinomiji med

Brouwer, 2001, str. 4; Warner, 2002, str. 46–48; poudaril M. R.). Politična konfrontacija in javna (upo)raba lastnega (raz)uma, kot sta se uveljavila v tistem obdobju, nimata historičnega precedensa, nadaljnji zgodovinski in strukturni razvoj pa je pokazal, da sta v okviru javnosti in javne sfere imanentna kasnejšemu zgodovinskemu razvoju kapitalistične formacije (Warner, 2002, str. 45; Loehwing in Motter, 2009, str. 225; Breese, 2011).

⁹ Kot pravi podnaslov Habermasove monografije, je javna sfera »kategorija buržoazne družbe«, Habermasova teza pa je, da so ravno institucije javne kritike ena od strategij oziroma sredstev za vzpostavitev kapitalističnega produkcijskega načina (gl. Habermas, 1989, str. 36–39). Ravno v sferi institucij javnosti 17. in 18. stoletja se je buržoazna družba ovedela sebe in v zgodovinskem boju proti fevdalni oblasti vzpostavila buržoazno oziroma kapitalistično družbo s svojim zgodovinsko specifičnim produkcijskim načinom (Warner, 2002, str. 48). Ključni prispevek *Strukturnih transformacij javnosti* je tako, kot pravita Loehwing in Motter, zagovor transformacije načel publicitete, ključne sile v reinveciji politične moči (Loehwing in Motter, 2009, str. 224).

strukturo in delovanjem.¹⁰ Javna sfera je duhovni in socializacijski prostor, konstituirano družbeno področje, ki posreduje med sfero javne oblasti (tj. državo) ter zasebno sfero ekonomije in družine (oziroma civilno družbo) in v katerem deluje ter se organizira javnost (kolektiv zasebnikov). Ključna v Habermasovi koncepciji je najprej materializirana, tj. prostorska dimenzija javne sfere (njena sferičnost), saj je javna sfera komunikacijska (*infra*)struktura ali javni forum v načelu podobna antični *agora* ali rimskemu *forum Romanum*. Toda če je v zgodnjih obdobjih zahodne zgodovine javna sfera prostorsko določena in omejena na *javni prostor*, v katerem se odvija *javno življenje*, je v Habermasovi konceptualizaciji ta ob zori kapitalizma osvobodjena prostorske določenosti. Javna sfera je takrat mreža razpršenih zasebnikov (manj zasebnic) in vzajemnih odnosov, ki se v obliki mreže tvorijo med njimi; ti zasebniki poleg tega niso fizično prisotni, saj je z razvojem komunikacijske tehnologije možno o javnih zadevah razpravljati s pomočjo medijev.¹¹ Javne sfere zato ne moremo dojemati niti kot institucijo niti kot specifično organizacijo. Javna sfera tudi ni sistem. Najbolj konsistentna definicija javno sfero opredeljuje kot obliko *mreže za komuniciranje informacij in stališč*; prostora, ki ga lahko nadomestimo z metaforo »mnenjskega trga«, na katerem so kapitalistična tržna načela opuščena. Javna sfera je avtonomno področje, v katerega ne posega država, institucionalna zagotovila avtonomnosti, svobodnega združevanja in zbiranja naj bi (v liberalni normativni koncepciji) zagotavljala pravna država¹² (Turnšek Hančič, 2010, str. 231). Tok komunikacije je v procesu diskurzivnega oblikovanja mnenj filtriran in sintetiziran tako, da se

¹⁰ Kot pravi Slavko Splichal (2015), javnosti in javne sfere v teoretskih obravnavah ne smemo obravnavati izolirano, saj sta pojava v praksi nerazdružljiva. Odnos med pojavoma je *notranji* oziroma *nujni*, kar pomeni, da je to, kar objekta ontološko sta, odvisno od samega odnosa med njima (Sayer, 2010, str. 60). Kakor ne obstaja najemnik brez najemodajalca ali suženj brez gospodarja, tako ni javnosti brez javne sfere. Razlika je le v tem, da odnos med javnostjo in javno sfero ni konstitutivno antagonističen, temveč konstitutivno egalitarističen. Elegantno rešitev, ki upošteva sintezo obeh elementov, podaja Warner, ki javnost obravnava kot *kulturno formo* (Warner, 2002), tj. formo komunikacije in delovanja, ki ob izpolnjevanju določenih pogojev implicitno predpostavlja že tudi javno sfero. V svojem doktorskem delu bom o javnosti in javni sferi govoril sintetično, kadar pa bom analitično ločeval tisto, kar v empiriji ni razdružljivo, se bom predikatno nanašal zgolj na enega od pojmov. To bo pomenilo, da v tistem trenutku o objektu, ki je predmet razprave, govorim konkretno in natančno: torej obravnavam zgolj javnost (kot akterja) ali pa obravnavam zgolj javno sfero (kot infrastrukturo in prostor diskusije).

¹¹ Poleg javnih prostorov (kavarn, omizij, salonov, čitalnic) so ključno vlogo pri nastajanju liberalne oziroma buržoazne javne sfere imeli prvi *mediji javnega komuniciranja*, tj. časopisi, ki so postali sestavni del razprav med razpršenimi posamezniki in ki so oblikovali nastajanje nacionalnih držav ter parlamentarnih demokracij (Habermas, 1989, str. 29, 38–39, 56; Splichal, 2005, str. 23, 37). Zato je javna sfera Habermasova konceptualna invencija in je v nasprotju z organiziranim prostorom starogrške *polis*, ki ne pozna nasprotja med državo in civilno družbo, mlad teoretski pojem (Pinter, 2005, str. 25; Splichal, 2005, str. 21). Tudi John Dewey je za javnost rekel, da ne združuje zgolj neposredno prisotnih državljanov ali državljanek. Javnost nastaja »z interakcijo posameznikov tedaj, kadar ima posledice tudi za tiste, ki v interakciji niso neposredno udeleženi« (Splichal, 2005, str. 5, 26–27; Pajnik, 2006, str. 269).

¹² To je četrta dimenzija javnosti po C. Wrightu Millsu, ki pravi, da »institucije oblasti ne prodirajo v javnost, ki je torej bolj ali manj avtonomna v svojem delovanju« (Mills, 1956, str. 303). Težko je reči, ali je Habermas to dimenzijo prevzel neposredno od Millsa, poznal pa je navedeno Millsovo delo in njegova merila javnosti. V Strukturnih spremembah javnosti Habermas prizna afiniteto do »empirično uporabnih kriterijev definicije javnega mnenja«, ki jih je elaboriral Mills (Habermas, 1989, str. 271–272; gl. Splichal, 2005, str. 26).

združi v snope tematsko specificiranih *javnih mnenj*¹³ (Habermas, 1989; Habermas, 1997, str. 435–436; Fraser, 1997, str. 111; Garnham, 2001; Pinter, 2005; Splichal, 2005, str. 36–37; Edgar, 2006, str. 124–127; Splichal, 2011, str. 78).

Habermas je v svoji historični analizi poleg področja argumentirane diskusije odkril tudi *subjekt*, ki si je po zlomu fevdalizma izboril svoj prostor v političnem življenju modernizirajočih družb, to je *meščansko javnost* (Habermas, 1989, str. 37; Pinter, 2005, str. 25, 86). Javnost je, sociološko gledano, *kolektivni akter* oziroma *specifična grupacija*, ki se v argumentirani izmenjavi in oblikovanju mnenj organizira kot javnost in vzpostavi javno sfero (Edgar, 2006, str. 124; Splichal, 2005, str. 23–25; Splichal, 2011, str. 79–80).¹⁴ Ni formalno organizirana skupina, člani in članice nimajo skupne tradicije ali prihodnosti (Pinter, 2005, str. 25–26).¹⁵

¹³ Javno sfero zato razumem kot strukturo, v kateri se oblikuje javno mnenje. Družbena struktura je v filozofiji kritičnega realizma – in to definicijo v doktorskem delu prevzemam tudi sam – definirana kot (*materialna*) *razmerja med družbenimi položaji in družbenimi konstrukti* (Porpora, 2015, str. 99–104). Med posameznimi družbenimi entitetami se v družbenem svetu na raznolikih mestih oziroma položajih tvorijo odnosi in razmerja, zato ta razmerja v pomembni meri strukturirajo določene entitete (stvar ali celoto) (Benton in Craib, 2009, str. 132; Elder-Vass, 2010, str. 80–81). V sociološki teoriji so strukture sicer trajne, a so tudi dinamične in spremenljive, ne ohranjajo se v stabilnem stanju ali inertnem ravnovesju, temveč v sintezi notranjih delov in odnosov, med katerimi obstaja določena dinamična napetost prilagajanja, zato lahko pride do postopne spremembe in celo razgradnje družbenih struktur (Elder-Vass, 2010, str. 37; Sayer, 2010, str. 63–65).

¹⁴ Delovanje javnosti predpostavlja sodelujoče in politično aktivirane posameznike in posameznice (Pinter, 2005, str. 26), toda sestavni del javnosti so lahko različne družbene skupine, javnost je odprta za sodelovanje različnih slojev, ki želijo izražati svoje mnenje in sodelovati pri oblikovanju mnenja javnosti, tj. intelektualna publika, plemiči, razsvetljena buržoazija, rezonirajoče kmetstvo, trgovci, birokrati, učitelji. Toda teorije javnosti so pokazale, da lahko z jasnim definiranjem pogojev vzpostavljanja komunikacijske mreže javnost ločimo od drugih socioloških kategorij oziroma formalno ali neformalno organiziranih skupin: civilne družbe, množice, gruče, družbenega gibanja ipd. (Splichal, 2005, str. 23–26). Parametri liberalnega modela dovolj ustrezno opredelijo pogoje diskusije, zato iz družine javnosti (in protijavnosti) že v začetku lahko izločimo vsaj desničarske »protijavnosti« 20. stoletja in antidemokratske oziroma antiegalitarne skupine.

¹⁵ Prelomna Habermasova študija sprememb javnosti in javne sfere je (p)reinterpretacija klasične političnofilozofske teoretske kategorije *civilne družbe* (Pinter, 2005, str. 89), zato je javnost produktivno misliti v razmerju s tem klasičnim konceptom, pri čemer je treba oba koncepta jasno ločiti in ju nikakor ne smemo zamenjevati med seboj (Downey in Fenton, 2003, str. 190–195). Pojma združuje nekaj bistvenih skupnih lastnosti, loči pa ju nekaj pomembnih razlik. Civilna družba je področje, ki je, tako kot javna sfera, ločeno od države in njenih temeljnih (birokratskih, strankarskih) struktur, kar je pogoj njene avtonomije in možnost njenega obstoja. Na drugi strani je civilna družba ločena tudi od zasebnih korporacij kapitalistične ekonomije (trga), kakor tudi od intimne domene družine, prijateljstva itd. na drugi strani. Civilna družba ima, tako kot javna sfera, torej dvojni obraz (je kakor rimski bog Janus): z enim obrazom je obrnjena v zasebno sfero, z drugim v javno. Podobno kot civilna družba se tudi javnost konstituira v nasprot(ovan)ju organizirani oblasti in predstavlja svojevrstno protiutež državi (Bibič, 1997, str. 28; Rizman, 1999, str. 2–7; Splichal, 2011, str. 81, 88–90). Ali kot pravi Habermas (1989, str. 293): »Državna oblast je nasprotnik politične javnosti, ne njen del.« Habermas v *Strukturinih spremembah javnosti* (1989) sintagmo civilna družba uporabi enkrat samkrat (gl. Habermas, 1990, str. 117). V slovenski izdaji se prevod nemškega izvornika, v katerem je zapisana omenjena sintagma, glasi: »Politična naloga meščanske javnosti je bila urejanje *civilne societete* (v nasprotju z *res publica*), tako rekoč oprta na izkušnje intimizirane zasebne sfere se je postavljala po robu etablirani monarhistični avtoriteti; v tem smislu je bila že od vsega začetka hkrati zasebne in polemične narave« (Habermas, 1989, str. 67; poudaril M. R.). Angleški prevod Habermasove študije je po mojem mnenju na tem mestu manj preudaren in termin *civil society* uporablja za sorodne izraze, ki niso sinonimi. Tako sta v angleškem prevodu oba termina – *bürgerliche Gesellschaft* (1990, str. 142) in *bürgerliche Öffentlichkeit* (prav tam, str. 82) – prevedena kot *civil society*. Slovenski prevod je ustrežnejši, ker je

Za razliko od političnih in nacionalnih skupnosti ter civilne družbe javnost obstaja tako, da člani in članice *javno* (diskurzivno in politično) delujejo. Ključna v Habermasovi preinterpretaciji civilne družbe je sposobnost mišljenja in rezoniranja z drugimi. Javnosti oblikujejo, objavljajo in izražajo mnenja, javno artikulirajo svoja stališča ter analizirajo vzroke in posledice družbenih fenomenov. Javnost tako vodita razsodnost in racionalen razmislek, ključni pogoj javnosti pa je tudi pogoj, da javnost izraža kritike (Habermas, 1989, str. 294–296; Garnham, 2001, str. 12586): »Če izgine kritičnost, izgine tudi javnost« (Splichal, 2005, str. 25).¹⁶ Interpretacije liberalnega modela tako nazadnje dejansko *povežejo* civilno družbo in javnost, tako da civilna družba postane zgolj prehodna oblika preobrazbe raznolikih skupin v nove skupine. Poudarjajo, da civilna družba ne bi mogla obstajati brez javne sfere, saj bi prvi dejansko manjkala priložnost za participacijo v debatah o politikah, ki zadevajo njene člane (Splichal, 2011, str. 88). »Ko je civilna družba povezana s specifičnim javnim diskurzom, ki se dogaja v javni sferi, postane »javnost«. Ni javne sfere brez civilne družbe, a ni je niti brez javnosti« (prav tam, str. 90).

Za vznik javnosti, ki v argumentirani razpravi oblikuje javno mnenje (Splichal, 2005, str. 40–64), je zato konstitutiven tudi tretji element javne sfere, *tisk*, ki medira med civilno družbo (oziroma rezonirajočo javnostjo) in odločevalskimi avtoritetami (vzpostavljenim politično-ekonomskim režimom). Mediji omogočajo (javni) prostor argumentirane izmenjave glasov in možnost enakovrednega dostopa, kjer naj bi bili zakoni trga in države začasno suspendirani (Habermas, 1989, str. 293–296; Calhoun, 1997; Garnham, 2001; Splichal, 2005; Splichal, 2011, str. 76–77). Ker se območje javnosti oblikuje le iz kompleksnosti *prostorsko razpršenih* komunikacijskih procesov (Pinter, 2005, str. 100), so *množični mediji temeljni institucionalni kamen javnosti* (tj. publicitete) in javne sfere, saj javna sfera kot infrastruktura družbene integracije ne more obstajati brez sredstev za prenašanje in vplivanje (časopisov, revij, radia in televizije). Ti so konstitutivni za javnost kot »zamišljeno skupnost« in institucionalizacijo (infra)strukture javne sfere (Habermas, 1989, str. 57–58, 293, 297; Garnham, 2001, str. 12586;

natančnejši, saj ohranja konceptualno razliko: termin *bürgerliche Gesellschaft* je v slovenskem jeziku preveden kot meščanska družba (Habermas, 1989, str. 89), *bürgerliche Öffentlichkeit* pa kot meščanska javnost (prav tam, str. 37).

¹⁶ Kritika tu ni nujno zgolj kritika sistema ali vzpostavljenega reda, temveč je lahko mišljena tudi kot žanrska oblika besedila, tj. kot (objavljena) literarna in umetniška kritika (oziroma recenzija), ki preizprašuje vladajoče (heteronomne, legitimirajoče) forme, stile ali smeri v umetnosti, znanosti, literaturi ipd. V času delovanja buržoazne javnosti razsodniki (kritiki) razsojajo o »dogmah« in prevladi »mode« v tedanji umetnosti, njihova kritika pa ne priznava nobene avtoritete razen argumenta, v tem procesu lahko nastopijo tudi proti sami publikli rezonirajočih posameznikov (Habermas, 1989, str. 56–57). Prim. prav tam (str. 38): Že od zadnje tretjine XVII. stoletja so časopise dopolnile take revije, ki niso prinašale v prvi vrsti informacij, marveč tudi pedagoške napotke in celo kritike ter recenzije.

Splichal, 2011, str. 91).¹⁷ Po eni strani je torej tisk organ, s pomočjo katerega lahko javnost oblikuje »javno mnenje«, na drugi strani pa je tisk tudi kanal javnosti, kjer se slednja konstituira in reproducira.¹⁸ Tisk v liberalni koncepciji preoblikuje partikularne interese v skupen interes, ko sooči vladane in vladajoče ter prenaša tokove diskurzov iz formiranja mnenj v mrežah javne sfere k političnemu oblikovanju volje v političnem sistemu in *vice versa* (Splichal, 2011, str. 91).

Javna sfera je tako komunikacijska (infra)struktura, mreža, konstituiran prostor medijev (časopisov in medijskih platform) za komuniciranje informacij in stališč. Javnost na drugi strani je specifična grupacija, katere člani javno (diskurzivno in politično) *delujejo*, tj. v tem konstituiranem prostoru javno oblikujejo svoja stališča in tvorijo (govorijo ali pišejo) argumentirana mnenja. Javna sfera je tako način družbene integracije javnosti skozi javni diskurz, v katerem člani in članice javnosti ustvarijo specifično kolektivno pripadnost in oblikujejo javno mnenje.

2.1.2 Kritična publiciteta in javno mnenje

Tako javnosti določimo elementarno kulturno formo s specifičnimi formalnimi lastnostmi, kar je nujni pogoj za opredelitev javnosti, ni pa zadostni; tem formalnim pogojem je treba dodati še vsebinske lastnosti. Ideja javnosti in javne sfere, kot ju je opredelil Habermas, poleg tega predvideva vzpostavitev specifične kulturne forme, ki jo opredeljujejo tudi normativni in teoretski *pogoji diskusije* (Warner, 2002, str. 8–9; poudaril M. R.). To je poleg mreže (infrastrukture), agensa (subjekta) in kanalov (medijev) druga ključna dimenzija sfere oziroma njen teoretski pogoj, ki ga želim izpostaviti. Racionalno razpravljanje postane v liberalni oziroma buržoazni javnosti nov modus razreševanja konfliktov med političnimi interesi, a politične razprave potekajo v okviru splošno sprejetih postopkov in niza diskurzivnih pravil, ki zagotavljajo javno, racionalno in kritično naravo diskusije (Hohendahl, 1997, str. 102). Ključna

¹⁷ Javno mnenje kot proizvod *komunifikacije* se s tem ponuja v sociološko razlago in empirično analizo stališč, ki si jih družbe ustvarjajo o samih sebi, s čimer se lahko družbe dokopljejo do sociološke zagrabitve njih samih. V tem pojmu, ki ga je formuliral Craig Calhoun (gl. Bourdieu, 2003, 4. pogl.), je zajeto tudi ključno dejstvo, da je komunikacija (lahko) *formativna* za skupnosti. Ljudje brez neposrednih odnosov se s pomočjo tiska namreč lahko »zamišljajo« kot člani ali članice iste skupnosti (Anderson, 1998; Prodnik, 2014, str. 37–38).

¹⁸ Strukturni pogoj javnosti je trajno zagotavljanje *javno dostopnih* informacij, ki jih javnost potrebuje za doseganje najboljših možnih odločitev (Turnšek Hančič, 2010, str. 231–232; poudaril M. R.). Mediji pa morajo izvajati tudi specifične normativne funkcije kot organ (mnenja) javnosti v skladu z načeli, ki sta jih predstavila že Kant in Bentham: osebne svobode javne rabe uma in pravice do nadzora nad političnimi oblastmi (Splichal, 2011, str. 91).

v tem procesu je *publiciteta kot načelo* organizirane razprave.¹⁹ Publiciteta namreč konotira odprtost kot načelo javnosti, ki se razlikuje od statusne publicitete fevdalnih oblasti in kasnejših zgodovinskih diskurzov oglaševanja, odnosov z javnostjo ipd. (Pajnik, 2006, str. 267; Loehwing in Motter, 2009, str. 224; Splichal, 2011, str. 12–13).

Publiciteta predpostavlja tri temeljne pogoje (ali načela) razprave, ki jih lahko opredelimo kot strukturni, procesni in vsebinski pogoj publicitete. Prvič, *strukturni* pogoj razprave pomeni enak(ovreden) dostop in participacija, ki »načelno anticipira pripadnost vseh ljudi«²⁰ (Habermas, 1989, str. 101; Butler Breese, 2011, str. 137). Drugi pogoj je *procesne* narave in opredeljuje odprtost razprave v javni sferi. Predpostavlja, da imajo govorniki oziroma govornice in poslušalci oziroma poslušalke enakovreden položaj, avtoriteta udeležencev in udeleženk se vzpostavlja zgolj na podlagi argumentov in vsebine razprave (zunanje demografske in socioekonomske razlike so potisnjene v ozadje). Poleg tega člani in članice javnosti prepoznavajo obče dostojanstvo vseh ljudi. Tretji pogoj, ki opredeljuje pojem kritične publicitete, je *vsebinski*: državljani in državljanke debatirajo o zadevah splošnega interesa, o strukturnih vzrokih, posledicah in možnosti družbenih sprememb (Fraser, 1997, str. 112–113; Hohendahl, 1997, str. 102; Asen in Brouwer, 2001, str. 3–4; Turnšek Hančič, 2010, str. 231–232).

Javno rezoniranje zasebnikov je tako sredstvo politične konfrontacije, ki »v sporu argumentov« (Habermas, 1989, str. 82) proizvede legitimno družbeno avtoriteto, *javno mnenje* (Pinter, 2005, str. 106). Javno mnenje je skupek kritičnih stališč (v nasprotju z golimi mnenji, kot so kulturne samoumevnosti, normativni nazori, kolektivni predsodki, vrednotenja), ki se oblikujejo v javni sferi. Nosilec javnega mnenja je javnost, ki javno mnenje poskuša doseči v procesu

¹⁹ Na ta vidik opozarja Warner (2002, str. 47; prim. Pajnik, 2006, str. 262; Splichal, 2011, str. 11–14), ki pravi, da je angleški prevod *sphere* (pa tudi slovenski termin *sfera*) nepopoln, saj nemška beseda *Öffentlichkeit* ne vsebuje pomena, ki nakazuje na njeno prostorsko dimenzijo oziroma sferičnost, temveč je bližje pomenu »odprtosti«, »javnosti«, s tem pa kritični (refleksivni) »publiciteti«.

²⁰ Nekaj opredelitev prvega pogoja: »Meščanska javnost obstaja in preneha z načelom obče dostopnosti. Javnost, iz katere bi bile posamezne skupine izključene, ni samo nepopolna, temveč sploh ni javnost« (Habermas, 1989, str. 101). Mills je zahteval, da v javnosti »v bistvu toliko ljudi izraža mnenja, kot jih sprejema« (Mills, 1956, str. 303; Habermas, 1989, str. 271; Splichal, 2005, str. 26). Vsi imajo možnost razpravljanja, ugovarjanja in predlaganja novih tem razprave (Turnšek Hančič, 2010, str. 232). Ali kot pravi Mojca Pajnik: »Političnost javnosti (kot publike) naj bi bila v tem, da nobene družbene skupine iz javnosti ne izključuje (Pajnik, 2006, str. 267). Zadnji stavek sem preoblikoval v skladu z vznikajočo transnacionalno naravo javne sfere (Fraser, 2007). V izvorniku je zapis še formuliran v terminologiji »westfalske« nacionalne države in selektivne regulacije državljanstva: »Javnost v pomenu publike potencialno združuje vse *državljanke* kot nosilce javnega mnenja. Političnost publike naj bi bila v tem, da *državljanov* ne izključuje« (prav tam).

razpravljanja – in z doseganjem *konsenza*. V liberalni koncepciji, zakoreninjeni v westfalski koncepciji mednarodnega reda, odseva splošni interes državljanov in državljanek za organiziranost lastne skupnosti in upravljanje skupnega življenja, ki vpliva na odločevalske institucije (Fraser, 1997, str. 113; Fraser, 2007, str. 11; Turnšek Hančič, 2010, str. 232–233). Mobilizacija javnega mnenja tako postane politična sila, saj javno mnenje vpliva na zakonodajalce in nadzoruje državne uradnike²¹ (Habermas, 1989, str. 294; Splichal, 2005, str. 4–5, 29; Splichal, 2015, str. 2).

Če na koncu povzamem elemente liberalnega modela in jih sintetiziram v eno misel: javna sfera je kontekst, ključni institucionalni element demokracije, v katerem rezonirajoča javnost s pomočjo tiska diskurzivno oblikuje javno mnenje (Habermas, 1997, str. 446; Splichal, 2005, str. 36).

2.1.3 Revizija, aktualizacija in epistemološki premislek liberalnega modela

Habermasova analiza strukturnih transformacij javnosti je konkretna zgodovinska študija specifične oblike javnosti in javne sfere ter je izredno materialistično delo, zato ostaja izhodišče moje raziskave, in sicer kot miselno obzorje oziroma okvir, s katerim poskušam premisliti aktualna družbena dogajanja.²² Toda konceptualno ogrodje bom v nadaljevanju poskušal premisliti znotraj novih sociozgodovinskih parametrov in teoretskih revizij liberalnega modela.²³

²¹ Tu se pojavi specifična antinomija, ki dodatno pojasnjuje razliko med javnostjo in javno sfero: javna sfera je *neločljivo povezana* z državo, ki je eden od akterjev v javni sferi in obenem njen pravni varuh, javnost pa je *organizirana v opoziciji (nasprotovanju)* do organizirane moči/oblasti države (Splichal, 2015, str. 2). Tudi zato je državna oblast v liberalni koncepciji nasprotnik politične javnosti, in ne njen del (Habermas, 1989, str. 293). Po Habermasu tudi javno mnenje ostaja *neločljivo povezano* z razsvetljenskim načelom publicitete in v pojmu javno mnenje se izkristalizira temeljna funkcija (meščanske) javnosti (Splichal, 2005, str. 36): torej tako kritičen nadzor vladajočih (Bentham) kot javna uporaba razuma (Kant) (Splichal, 2011, str. 6–7, 23, 28, 79–80).

²² Z opredelitvijo teoretskih pogojev konstituiranja kritične javnosti in javne sfere postane Habermasova teoretska shema tudi uporaben analitičen sociološki, politološki in komunikološki koncept, z institucionalno utrditvijo komunikološke vede kot akademske discipline in kanonizacijo Habermasovih del pa tudi normativno in analitično orodje znotraj komunikacijske teorije javne sfere, s katerim lahko komunikologi in komunikologinje analizirajo komunikacijske procese, interpretirajo zgodovinske transformacije oblik komuniciranja in opredeljujejo normativna merila za oceno družbene realnosti (Calhoun, 1997; Warner, 2002; Pinter, 2005, str. 90–95; Splichal, 2005; Splichal, 2011, str. 78).

²³ Naj na tem mestu opredelim še vlogo in mesto sociologije Pierra Bourdieuja, ki je bila na samem začetku oblikovanja doktorske disertacije obsežna, a so kasneje z novimi prebranimi študijami in teoretskimi zastavki neposredni vplivi Bourdieujeve sociologije stopili v ozadje. Pomembnejše znanstvene koncepte in kategorije njegove teorije (habitus, polje, kapitali), ki sem jih podrobno in ekstenzivno razvil v svojem diplomskem (Ribač, 2013) in magistrskem (Ribač, 2014) delu, sem v doktorski disertaciji potisnil v ozadje, saj so teza disertacije, raziskovalna vprašanja in metode moj fokus preusmerili v druge smeri raziskovanja. Moj objekt preučevanja tako ni formuliran v (obči) Bourdiejevi sociologiji ali definiran z Bourdiejevimi koncepti in pojmi. Prej gre za

Habermasov model liberalne javne sfere v drugi polovici 20. stoletja postane nesporno izhodišče refleksij o javni sferi²⁴ (Pinter, 2005, str. 89–185). Določene elemente ali segmente teorije (oziroma »raziskovalnega programa«) različni avtorji in avtorice predelajo v okviru lastnih teoretskih ali filozofskih tradicij.²⁵ Liberalni model preizprašajo na podlagi empiričnih ugotovitev, diferenciacije družbenih sistemov in razvoja tendenc ter procesov v kapitalistični družbi: pojav in preučevanje novih družbenih gibanj, padec socialističnih sistemov, pojav novih komunikacijskih tehnologij in spleta, pojav neoliberalizma, globalizacije in globalnih medijev, postfordistična produkcija itd.²⁶ Dimenzije lastne konceptualne sheme premisli in predela tudi

specifičen prenos Bourdieujevega konceptualnega aparata na polje preučevanja javnosti, transformacij družbene strukture in družbenih gibanj – za bourdieujevsko *usmerjenost* (Kerševan, 2011, str. 207). Usmerjenost pomeni, da sem pojave in operacionalne Habermasove koncepte presojal z vidika bourdieujevske sociologije, predvsem s stališča spoznavnoteoretskih predpostavk in zahtev epistemologije, ki jo je francoski sociolog elaboriral v svojih delih. Z Bourdieujevimi koncepti sem poskušal misliti predvsem na tistih mestih, kjer objekti Habermasovih in Bourdieujevih analiz (in teorij) sovpadajo. Prvič, Bourdieujeva sociologija je bila najprej vstopna točka za sam materialistični pretres in kritiko Habermasove sociologije komunikacije ter njegovih normativnih preokupacij. Materialistična teorija družbe, kot jo je zasnoval Bourdieu, izdatno poudarja družbene pogoje jezika, sociozgodovinske možnosti izjavljajalnih mest, okoliščine in zgodovinske določilnice raznolikih oblik komunikacije, um kot zgodovinski proizvod zgodovinskih okoliščin, trajno proizvajanje diskurzov znotraj imanentnih zakonov družbenih polj ipd. (Bourdieu, 1991; Bourdieu, 2000; Bourdieu, 2003, str. 32, 39–41; Crossley, 2004; Bidet, 2008; Vandenberghe, 2014; Porpora, 2015). Drugič, v raziskovalni praksi so bila posebej pomembna epistemološka filozofija in raziskovalna načela oziroma kategorije Bourdieujeve sociologije, tj. načela »preloma«, »konstrukcije predmeta preučevanja« in »apliciranega relacionizma« (Bourdieu, Chamboredon in Passeron, 1991). Tretjič, relationalno mišljenje sem vpeljal v zamišljanje javne sfere kot mreže oziroma strukture razmerij med akterji, institucijami in polji. Na eni strani javnost tako poskušam misliti znotraj diferenciranih, stratificiranih in razmeroma avtonomnih družbenih svetov, ki jim Bourdieu pravi polja (Bourdieu, 2004, str. 73–74; Wacquant, 2006b, str. 55–59; Bidet, 2008, str. 591), posebej na avtonomnih polih posameznih družbenih sfer (novinarskega, umetnostnega, polja univerz). Četrto, problematiko neoliberalizma, znotraj katerega razvijam problemsko polje javnosti in javne sfere, dolgujem Bourdieujevim sociološkim analizam institucionalne zasnove neoliberalizma (Bourdieu, 1999; Bourdieu, 2004; Bourdieu, 2005).

²⁴ Ker gre za izredno integriran interdisciplinarni oziroma transdisciplinarni koncept, je teorija javne sfere postala tudi ena od kritičnih (in normativnih) politoloških teorij, primerjalni standard in radikalna demokratična vizija (Splichal, 2005, str. 29), ustrežna za preučevanje transformacij medijev in oblik komuniciranja, političnih praks, kakor tudi ključnih dimenzij deliberativne teorije demokracije (Habermas, 1997; Habermas, 2001; Pinter, 2005, str. 9, 100; Fraser, 1997, str. 111; Fraser, 2007, str. 9; Murray, 2016, str. 6).

²⁵ Model liberalne javne sfere je kot večdimenzionalni koncept in normativni ideal formuliran na visoki ravni splošnosti, ki dopušča integracijo širokega razpona primerov (Mair, 2008, str. 178, 185), zato je Habermasovo teorijo javne sfere in javnosti bolje opredeliti z Lakatosovim terminom »raziskovalni program« (Lakatos, 1970; gl. Porpora, 2015, str. 92–94; poudaril M. R.) ali terminom iz francoske epistemologije »epistemološki indikator« (Foucault, 2007, str. 15). Javnost in javna sfera sta tako del analitičnega konceptualnega okvira, ki šele opredeljujeta področje oziroma teren, na katerem naj preučevanje komunikacijskih fenomenov poteka, in ki konsistentno usmerjata raziskovalce in raziskovalke pri zbiranju empiričnih podatkov. Zato je Habermas v preučevanju zahteval sintezo oziroma »integracijo analitičnih postopkov raznolikih družboslovnih *disciplin*« (Habermas, 1989, str. 9). Na posamezne elemente teorije javnosti in javne sfere je v skladu z naravo družboslovnega predmeta možno pogledati z mnogih perspektiv, »ki jih ena sama oseba nikakor ne more obvladati« (Habermas, 1997, str. 421), zato bi pri preučevanju potrebovali interdisciplinarno skupino raziskovalcev, ki bi predmet ustrezno empirično operacionalizirali in verificirali (t. i. triangulacija raziskovalcev) (Lobe, 2006, str. 63).

²⁶ Ker je konceptualna teoretska shema, ki sem jo predstavil, široka v svojem obsegu, ji preti, da jo skupine raziskovalcev napolnijo z lastno vsebino. Zato bi resna znanstvena analiza zahtevala celo *številne* interdisciplinarne skupine raziskovalcev, ki bi pojav empirično operacionalizirali in verificirali, o empiričnih rezultatih pa bi kontinuirano razpravljali. Premislimo samo pojav, ki mu Habermasova teorija javnosti pravi *tisk* (oz. mediji). V skladu z družboslovno (topično) naravo predmeta preučevanja tisk komunikologij in komunikologinje analizirajo in konceptualizirajo z množico teorij, s pomočjo teorij »prednostnega tematiziranja«

Habermas.²⁷ Zato v komunikološki literaturi danes obstajajo številne izvirne (re)konceptualizacije javnosti in javne sfere, ki so znanstveno problematiko, ki jo je razvil Habermas, osvetlile z različnih teoretskih gledišč²⁸ (gl. Negt in Kluge, 1985; Calhoun, 1997; Fraser, 1997; Downey in Fenton, 2003, str. 187–190; Crossley in Roberts, 2004; Fraser, 2007).

Sam sem na podlagi branja Habermasovega dela ter epistemoloških in metodoloških premislekov opredelil dva teoretska in empirična toka, znotraj katerih sem lahko razvil problematiko vznika javnosti in javne sfere v novem zgodovinskem kontekstu.²⁹ S sistematično reaktualizacijo funkcij in oblik javnosti bom lahko analiziral vznik vstajniške javnosti v

(Splichal, 2005, str. 14; Dearing in Rogers, 2012), propagandnim modelom (Herman in Chomsky, 1994), teorijo polja (Bourdieu, 2001), politično ekonomijo (Prodnik, 2014), nacionalnimi modeli (Hallin in Mancini, 2004) itd. Pojem civilne družbe prav tako ostaja integriran element v raznolikih, celo antagonističnih, teoretskih perspektivah (gl. Arato in Cohen, 1992; Splichal, 2011, str. 76–89). Tudi zato v komunikologiji kljub neskončnim polemikam ni soglasja o definicijah pojmov, kot sta javnost ali javna sfera. Zdi se, da se dogaja ravno nasprotno, razumevanja in poskusi definicij se celo množijo (Splichal, 2005, str. 18–19). To je razlog, da konceptualizacije in definicije konceptov, ki jih razvijam, niso zaprte, deterministične ali rigidne, temveč si prizadevajo razviti celoto njihovih številnih dimenzij. Prakticiram bolj »operacionalno definiranje«, definiranje v meri, ki omogoča razumeti, za kaj v preučevanju in pisanju gre, in ki ne zapira raznolikih smeri nadaljnjega razvoja ter spoznanj izredno kompleksnih predmetov preučevanja (Brglez, 2008, str. 41).

²⁷ »Liberalni model javnosti je glede normativnih zahtev javnosti danes še poučen, vendar ga pri dejanskih razmerah industrijsko razvite in socialnodržavno urejene množične demokracije ni mogoče uporabljati« (Habermas, 1989, str. 298). Razvojne faze in Habermasove rekonstrukcije koncepta javnosti so obdelane v Škerlep (2000).

²⁸ Spoznavno polje javnosti in javne sfere je bilo temeljito obdelano in preiščljeno tudi v nastajajočem polju slovenske komunikologije, kjer so v okviru »raziskovalnega programa« javnosti nastale številne analitične elaboracije in znanstvene razprave (Škerlep, 1997; Škerlep, 2000; Pinter, 2005; Splichal, 2005; Pajnik, 2006; Sekloča, 2006; Slaček Brlek, 2011; Turnšek Hančič, 2010; Turnšek Hančič in Prodnik, 2011; Splichal, 2011).

²⁹ V predelavi izvirne problematike fenomena javnosti sledim načelu doseganja resnične interdisciplinarnosti v poučevanju in raziskovanju na podlagi *metateoretske enotnosti*, *teoretskega pluralizma* in *metodološke specifičnosti* na osnovi postavljenih raziskovalnih vprašanj (Porpora, 2015, str. 27; poudaril M. R.). *Teoretski pluralizem* bo ključen za moj projekt, saj problematika, ki jo je odprl Habermas, presega meje posameznih znanstvenih disciplin, zato se bom oprl na heterogene avtorje in avtorice, ki se s svojimi znanstvenimi teorijami vpisujejo v isto (materialistično) znanstveno polje (gl. Balibar, 2004, str. 314–322; Kerševan, 2011, str. 205; Tang, 2011, str. 218). V predelavi izvirne teoretske sheme javnosti in javne sfere se naslanjam na različne teorije – v slogu Molierovega zagovora »On prend son bien o on le trouve.« (slov. Kar potrebujem, vzamem, kjer najdem.) (Bourdieu, 2003, str. 36) tako na velike »teoretske kontinente« (Althusser) kot na »middle-range theories« (Merton). To ne pomeni, da zapadam v slepi teoretski in empirični eklekticizem. Epistemološka refleksija mi pomaga kartografirati in razumeti univerzum raznolikih teoretskih pozicij (Bourdieu, 2003, str. 35) ali polje, na katerem teorije uspevajo (gl. della Porta in Keating, 2008, str. 36–37). V predelavi problematike javnosti zato *metateoretska enotnost*, prvič, črpa iz ključnih načel Bourdieujeve epistemologije, ki bi jo moral pravzaprav, če bi želel ostati povsem konsistenten, uvrstiti v specifično vejo francoske filozofije oz. zgodovine znanosti, ki jo zaznamujejo G. Canguilhem, A. Koyre, G. Bachelard, J. Vuillemin (gl. Althusser, 2000, 1. pogl.; Bourdieu in drugi, 1991; Bourdieu in Wacquant, 1992; Bourdieu, 2003, 1. pogl.; Bourdieu, 2004; Foucault, 2007). Drugič, v svojo teoretsko in raziskovalno refleksijo (mišljenje ontologije, epistemologije in metodologije) vključujem tudi pristop ontološkega oziroma *kritičnega realizma*, predvsem avtorjev in avtoric t. i. drugega vala, kot so Margaret Archer, Andrew Collier, Douglas Porpora, Andrew Sayer itd. (Benton in Craib, 2009, str. 119; Vandenberghe, 2014, str. 7, 33–39). Na njihova dela se opiram, ko poskušam misliti razliko med strukturo in delovanjem, strukturiranostjo empiričnih fenomenov in ko poskušam misliti ravni analize (makro, mezo, mikro). V Sloveniji je o kritičnem realizmu najbolj podrobno pisal Milan Brglez (2008), epistemološke temelje te filozofije znanosti pa v svojem teoretskem in raziskovalnem delu sprejemajo družboslovci mlajše generacije: Amon Prodnik (2014), Lovec (2014), Rutar (2016).

Sloveniji, ki bo obenem upoštevala tudi sociozgodovinske vzroke in razloge krize, ki sledi iz, kot bi rekel Karl Polanyi, nove »velike transformacije« države in kapitalističnega gospodarstva (Habermas, 1997, str. 430; Škerlep, 2000; Duménil in Lévy, 2012; della Porta, 2015, str. 29–30). Znotraj te novo opredeljene problematike tudi postavljam raziskovalna vprašanja.

2.2 Raziskovalna vprašanja

V dispoziciji doktorske disertacije sem opredelil dva sklopa raziskovalnih vprašanj (*RV1* in *RV2*), s katerima bom poskušal doseči zastavljeni cilj, oblikovan v izhodiščni tezi, in sicer oris empirične vzpostavitve in manifestacije (tj. delovanje) javnosti v Sloveniji v obdobju množičnih protestov.³⁰ Prvi sklop raziskovalnih vprašanj sem postavil v okviru iskanja niza sociozgodovinskih vzrokov in okoliščin *gospodarske* krize v Sloveniji, ki je določila razvoj dogodkov ter se preoblikovala v politično, ekonomsko in socialno krizo leta 2012 in 2013 v Sloveniji.³¹ Drugi sklop raziskovalnih vprašanj sem razdelil na dva dela, saj me je najprej zanimala podrobna klasifikacija protestniških skupin, ki so sodelovale v vstajniškem protestnem ciklu. Drugi del drugega sklopa raziskovalnih vprašanj pa se nanaša na identifikacijo strukturnih in institucionalnih pogojev, funkcij in kanalov javnosti.

Postavljam jih v okviru prve materialistične predelave, predvsem širokega nabora analiz in konceptualizacij neoliberalizma in procesov, ki zaznamujejo novo (neoliberalno) konfiguracijo

³⁰ Oblikovanje sklopov raziskovalnih vprašanj je generirala interpretacija številnih teorij in analiz, saj to zahteva sama problematika (spoznavnega) predmeta, javne sfere in javnosti. Kot izpostavi Habermas (1989, str. 9) že v samem uvodu svoje knjige, predmet presega posamična raziskovalna polja, intelektualno delitev dela in meje posameznih disciplin (njihova ozka področja preučevanja in metode, merila potrjevanja teorij itd.) (gl. Karsenti, 2015, str. 99). Pluralizem izbranih teorij si tako prizadeva »pobegniti iz ujetništva disciplinarnih delitev in iz njih izhajajočih konfliktov« (prav tam, str. 114), a ima izbor teorij (in posameznih fragmentov teorij) svoje teoretske in epistemološke meje. Te so jasno določene z epistemološkimi premisleki o ontološkem polju materializma in razdelavi posameznih teoretskih kategorij, ki sem jih v zadnjih letih predelal (gl. opombo št. 29) in s pomočjo katerih poskušam v preučevanju javnosti iti onkraj »železnih ovratnikov disciplinarnih omejitev« (prav tam, str. 97).

³¹ Vztrajam, da niti protestov niti pojava javnosti ne moremo obravnavati dekontekstualizirano, onkraj okvira ključnih strukturnih mehanizmov, dejavnikov in tendenc v družbeni strukturi (gl. Habermas, 1989, str. 10). Niti protestov niti pojava javnosti ne moremo razumeti dehistorizirano, zato gre v formulaciji prvega sklopa vprašanj tudi za vprašanja o elaboraciji širšega zgodovinskega okvira, v katerem vznikata javnost. Šele s sociološko-historično-politično-geografsko obravnavo transformacije družbene strukture lahko opišemo množico vzrokov in razlogov razprtja prostora, mobilizacije in vstopa gibanj na širšo politično sceno pozimi 2012 in 2013. Obe materialistični predelavi, ki sta teoretski okvir in empirična eksplikacija, tudi dokazujeta, da ni mogoče vzpostaviti linearne distinkcije med (predhodno) teorijo in empirijo (ki ji sledi), kot je praksa v pozitivistični filozofiji. Teorija in empirična materija trčita hkrati in vzajemno dopolnjujeta inherentne pomanjkljivosti ene ali druge. Habermasova splošna shema javnosti, Bourdieujev konceptualni aparat in konceptualizacije neoliberalizma so bili del mojega šolskega habitusa (ponotranjene dispozicije ali tranzitivne dimenzije), ko sem leta 2013 spremljal proteste v Sloveniji in konceptualiziral specifično formo oz. strukturo komuniciranja. Doktorska disertacija je le formalizacija tedanjih »intuitivnih« (teoretskih) premis s pomočjo znanstvenih instrumentov in orodij.

oblasti.³² Ker gre na prvi ravni za zamejitev preučevanja znotraj »westfalske koncepcije«, ki javnost percipira v okvirih kapitalistične nacionalne ekonomije in nacionalno zamejene komunikacijske strukture (Habermas, 1989, str. 14–20, 58–70; Fraser, 2007; Splichal, 2011), formulacijo vprašanj postavljam na podlagi analiz teorij regulacije in različic kapitalizma (t. i. teorije Varieties of Capitalism ali VoC)³³ (Bembič, 2012; Bohle in Greskovits, 2012; Hirsch, 2014; Stanojević, 2015). Na drugi ravni se kriza znotraj nacionalne države povezuje s specifično obliko transnacionalizacije in globalizacije družbenih procesov, zato je ključna specifična transnacionalna integracija države v procese in oblike financiranja, režim intenzivne mednarodne konkurence in tendence prenosa odločanja na transnacionalne entitete³⁴ (Bourdieu, 2005, str. 224–232; Fraser, 2007; Splichal, 2011).

Zato sem na samem začetku preučevanja vzrokov vznika javnosti postavil nekaj širokih vprašanj, ki kompleksnega polja raznolikih in vzajemno delujočih dejavnikov ter vzrokov ne bi

³² Neoliberalno konfiguracijo oblasti sem preučil precej široko, saj sem si tudi tu prizadeval pobegniti iz »ujetništva disciplinarnih delitev« (Karsenti, 2015, str. 114). Neoliberalizem sem preučil z različnih teoretskih (oz. empiričnih) perspektiv in znotraj raznolikih družboslovnih disciplin. V raziskovalnem procesu so bile izredno produktivne analize neoliberalizma v horizontu teorije historičnega materializma (ki v ospredje postavljajo elemente produkcijskega načina, produktivnih sil in produkcijskih odnosov, države, eksploatacije, razrednega boja in razredov, baze in nadgradnje, oblik družbene zavesti in ideologije kot temeljnih elementov družbene formacije (Kerševan, 2011, str. 205; Duménil in Lévy, 2012, 1. pogl.; Heinrich, 2013). Marksistična politično-ekonomska teorija krize obravnava kot kapitalizmu endogene in nujne, vse dokler je kapitalizem prevladujoči produkcijski način (Močnik, 2006; Bembič, 2012; Duménil in Lévy, 2010; Duménil in Lévy, 2012; Heinrich, 2013; Krašovec, 2013a, str. 46; Stockhammer, 2013). Poleg sociološke analize lokalne ekonomije bom v doktorskem delu poskusil podati tudi »gost opis neoliberalizma« (Wacquant, 2012, str. 71), ki se pri opisu te konfiguracije oblasti osredotoči na prenavo institucionalnega ustroja države (zato predpona »neo« v neoliberalizmu) in konfiguracijo, ki omogoča vzpostavitev trga v raznolikih sferah družbenega življenja, ki aktivno transformira subjektivitete, družbene odnose in kolektivne reprezentacije (prav tam, str. 67). V transformaciji in rekonfiguraciji institucionalne ureditve države zato uporabljam tudi geografske (Harvey, 2011; Harvey, 2012), sociološke (Bourdieu, 1999; Bourdieu, 2005; Kramberger in Rotar, 2011, 6. pogl.; Wacquant, 2012) in foucaultovske (Foucault, 2015; Larner, 2000; Laval, 2005; Dardot in Laval, 2013) študije neoliberalizma. Poleg že omenjenih predlagam tudi splošne razprave o definicijah, zgodovini in naravi neoliberalizma: gl. Mirowski in Plehwe (2009), Steger in Roy (2010), Johnstone in Saad-Filho (2010), Bockman (2011), Davies (2016). V lokalnem akademskem polju predlagam: Oberstar in Kuzmanič (2003), Kramberger (2003), Kramberger in Rotar (2010), Kramberger in Rotar (2011, 6. pogl.), Trdina in Pušnik (2010), Kolšek in Gregorc (2011), Bembič (2012), Kovačič (2013), Krašovec (2013a), Mastnak (2015, 1. pogl.), Kump (2015), Fakin Bajec in Sitar (2017).

³³ Moje predpostavke ne izhajajo iz politoloških in ekonomskih teorij VoC, k distinktivnim nacionalnim režimom, zgodovinom ali sistemom notranje regulacije odnosov sem se napolil šele po branju del, ki so modele distinktivnih (nacionalnih in regionalnih) medijskih sistemov razvili v komunikologiji (gl. Splichal, 2005; Jakubowicz, 2007; Hallin in Mancini, 2004; Hallin in Mancini, 2012).

³⁴ Dodatna dimenzija, ki jo je treba upoštevati, je tudi vertikalna optika delovanja protijavnosti. Poleg vzajemne prepletenosti se je v neoliberalnem obdobju dialektično razmerje med kritično in manipulativno publiciteto (poleg fragmentacije in disperzije buržoazne javne sfere) še globaliziralo (Splichal, 2005, str. 29–30), zato je že Habermas preizprašal predpostavke »westfalske« koncepcije teorije javne sfere (Fraser, 2007, str. 14). Prakse protijavnosti zato presegajo okvir »westfalske nacionalne države« in transnacionalno delovanje je imanentno praksam protijavnosti. Poskuse konceptualizacije in empirične analize transnacionalnih političnih protijavnosti v EU gl. v García Agustín (2017), transnacionalno delovanje anarhistične protijavnosti gl. v Korošec (2014, str. 33–39), tudi protijavnost nevladnih organizacij je imanentno transnacionalna protijavnost (Fenton in Downey, 2003, str. 22).

zamejila preozko.³⁵ Vprašanja, s katerima se lotim analize vzrokov vzpostavljanja javnosti v *I. sklopu raziskovalnih vprašanj (RV1)*: Kateri družbeni mehanizmi in tendence v družbeni strukturi so pripeljali do vznika javnosti? Kateri nacionalni in kateri transnacionalni družbeni procesi ter dogodki so bili ključni za vznik protestov in kateri za kasnejši vznik javnosti?

Na podlagi teorij s polja preučevanja družbenih gibanj, Habermasove teorije javnosti in javne sfere ter konceptualizacij protijavnosti sem postavil *2. sklop raziskovalnih vprašanj (RV2)*. S pomočjo literature sociologije kolektivnega delovanja, družbene mobilizacije in sociologije družbenih gibanj (Offe, 1987; Calhoun, 1993; Buechler, 2000; Buechler, 2011; Crossley, 2002; Tilly, 2004; Ruggiero in Montagna, 2008; Stammers, 2009; Baert in Carreira da Silva, 2010, str. 170–171; Dragoš, 2013; della Porta, 2015) sem preučil dinamiko kolektivne mobilizacije in upora v Sloveniji. Vprašanja, postavljena v polju sociologije družbenih gibanj, so oblikovana takole: Katere skupine in družbena gibanja so sodelovala na množičnih protestih (t. i. vstajah) v Sloveniji med decembrom 2012 in aprilom 2013? Kakšna stališča, ideje, vrednote in motivi so določali mobilizacijo gibanj ter participacijo v protestih? Kakšni konflikti so nastali med protestniškimi skupinami in zakaj? Katera gibanja so se vzpostavila kot javnost ter v javni diskusiji in izmenjavi mnenj analizirala vzroke, razpravljala o oblikah družbenih sprememb ter s tem konstituirala javno sfero v Habermasovem pomenu besede?

Drugi del drugega sklopa raziskovalnih vprašanj (*RV2*) je bolj opisen (Bourdieu, 2011, str. 25) in poskuša določiti konstituiranje javnosti v Sloveniji, zato se naslanja na parametre, elaborirane v literaturi s področja preučevanja javne sfere (Habermas, 1989; Dewey, 1999; Mills, 1956; Splichal, 2005; Splichal, 2011; Turnšek Hančič, 2010, str. 231–235). Zato sem na podlagi obstoječih teoretizacij in rekonceptualizacij javnosti v okviru *RV2* postavil še drugi sklop raziskovalnih vprašanj, ki poskušajo zajeti strukturne in institucionalne pogoje, funkcije ter kanale javnosti.

Kje se je vzpostavila javna sfera in kdo je konstituiral javnost? Kdo je bil pripuščen k oblikovanju in objavljanju mnenj? Ali so imeli vsi sodelujoči enak in prost dostop do javne sfere? Ali in v kolikšni meri je bila javnost avtonomna od politične oblasti? Ali so v

³⁵ Ker gre za raziskavo/-e znotraj splošnega »raziskovalnega programa« javne sfere in javnosti, pa tudi zaradi kompleksnosti številnih dejavnikov sem moral določena raziskovalna vprašanja postaviti tudi znotraj posameznih poglavij in znotraj posameznih raziskav, ki so obdelana v posameznih poglavjih. Zato dodatna raziskovalna vprašanja tudi determinirajo argumentacijo posameznih poglavij ali posameznih delov določenih poglavij.

konstituiranju javnosti določeni vidiki Habermasovega koncepta javne sfere umanjkali in zakaj (ne)? Na katero ontološko in empirično raven družbene realnosti lahko umestimo konstituiranje javnosti in javne sfere?

2.3 Metodika

Na raziskovalna vprašanja, zastavljena v doktorski disertaciji, odgovarjam s kombinacijo družboslovnih analitičnih metod, saj želim integrirati analizo dolgotrajnejših tendenc in procesov v družbeni strukturi z opisom interpretativnega *razumevanja* družbenih gibanj ter javnosti.

V delu izhajam iz kompleksne stratificiranosti diferencirane družbe, ki ima multiple, prekrivajoče se in križajoče se ravni družbene realnosti (globalne, nacionalne, regionalne, lokalne strukture), kjer so vse ravni zgodovinske in geografske kompleksnosti dialektično in vzajemno konstituirane³⁶ (Buechler, 2000, str. 62; Benton in Craib, 2009, str. 125–129; Elder-Vass, 2010, 2. pogl.; Vandenberghe, 2014, str. 6–10). Na tej ravni »strukturne analize obćedruženih povezav« (Habermas, 1989, str. 10) se bom najprej lotil analize strukturnih ekonomskih, političnih, kulturnih in družbenih transformacij v strukturi slovenske nacionalne formacije.³⁷ Ker so protesti aktualizacija določenih strukturnih nujnosti, okolišćin in odnosov (Bourdieu, 2005, str. 175), bom najprej preučil in preinterpretiral dostopne statistične ter kvantitativne podatke, ki jih ponujajo že opravljene relevantne zgodovinske analize in statistične raziskave, opravljene v lokalnem in mednarodnem znanstvenem prostoru. Oprl se bom na relevantno sekundarno znanstveno literaturo ter statistične in kvantitativne podatke, a to ne bo primarna skrb, pomembni bodo tudi elaborirani raziskovalni sklepi, objavljeni v

³⁶ Že pri sami formulaciji raziskovalnih vprašanj je ob branju številnih teorij prevladalo preprićanje, da niti pojava neoliberalizma niti krize niti forme protestov ni mogoće razložiti s teorijami in analizami, ki v razlagi vseh treh fenomenov upošćevajo zgolj en dejavnik ali celoto dejavnikov, ki pa izhajajo iz ene same družboslovne discipline (npr. zgolj ekonomske, zgolj komunikološke ali zgolj zgodovinske). Popolna analiza bi zato upošćevala kombinacijo naštetih faktorjev in neskončne kombinacije razmerij med nacionalnimi družbenimi polji, institucijami in družbenimi skupinami na eni strani ter razmerij kavzalnosti oziroma celote vzroćno-posledićnih povezav in tendenc na drugi.

³⁷ Habermas strukturne vzroke in kavzalne mehanizme javnosti ter javne sfere umešća, kot bi rekli kritićni realisti, na raven realnega, na raven, na kateri delujejo strukturni mehanizmi empirićnih fenomenov za ali pod površino pojavnosti, in ne na raven empirićnega, tj. na raven neposredne vidnosti empirićnih fenomenov (Marsh in Furlong, 2002, str. 31; Benton in Craib, 2009, str. 124–125; Elder-Vass, 2010, str. 44). To pomeni, da je javnost treba preučiti »transfemenalno« in »protifemenalno« (Collier, 1994, str. 6–13), na ravni morfoloških dejavnikov ter globljih struktur in zakonitosti, ki omogoćijo vznik javnosti. Vznik javnosti – kot vse druge empiriće fenomene – namreć pogojuje kompleksna celota dejavnikov in vzajemnih vzrokov, ki delujejo neposredno (*causa proxima*) ali posredno, s časovnim zamikom ali z razdalje (*causa remota*). Izbor metode na drugi strani narekujejo tudi procesi transnacionalizacije javnosti (Pajnik, 2006, str. 271–273; Fraser, 2007; Splichal, 2011), ki v procesih mednarodne integracije lokalnega institucionalnega okolja pogojujejo in opredeljujejo naćin vznika javnosti v nacionalnih prostorih (Splichal, 2011, 5. pogl.).

relevantnih znanstvenih monografijah, zbornikih in člankih, ki dokazujejo, da je kriza posledica simultanih procesov transnacionalne integracije Slovenije v mednarodni prostor.³⁸

Vidike in dimenzije javnosti ter protestnega dogajanja bom poleg tega kombiniral z izbrano metodo kvalitativne metodologije, tj. z ekstenzivnim zbiranjem informacij o subjektivnih izkušnjah, stališč, vrednot, motivacij, motivov in pomenov, ki jih agensi pripišejo kolektivni izkušnji protestov ter vključenosti v številne aktivistične mreže in organizacije³⁹ (Devine, 2002, str. 199; Ragin, 2007, 4. pogl.; della Porta in Keating, 2008, str. 25–31). Intervjuji so bili tako ključni predvsem v okviru *strukturiranja nadaljnjega preučevanja* praks in institucij protijavnosti⁴⁰ (Ragin, 2007, str. 98). Poskusil bom dodelati tudi pojmovni aparat najvidnejših teorij družbenih gibanj ter podatke uporabiti v procesu izpopolnjevanja in *razvijanja novih teoretičnih* idej ter preoblikovanja tipologij oziroma klasifikacij v polju preučevanja družbenih gibanj⁴¹ (Blee in Taylor, 2002, str. 92–96, 109–112).

³⁸ Zato se v okviru raziskovalnih vprašanj prvega sklopa (RV1) izdatno opiram na komparativne teorije distinktivnih oblik kapitalističnega razvoja, analize in tipologijo držav, ki postsocialistično tranzicijo, učinke globalne ekonomske krize in lokalne oblike njenih manifestacij poveže s predkriznim režimom akumulacije in notranje regulacije držav(e) (Bembič, 2012; Crowley in Stanojevič, 2011; Stanojevič, 2015; Podvršič, 2015; Bohle in Greskovits, 2012; Becker, 2013; Becker, 2016; Guardiancich, 2016). Te teorije in analize bom kombiniral z analizami krize v Sloveniji (Mencinger, 2012; Avtorska skupina, 2013; Kržan, 2013; Drenovec, 2015; Breznik in Furlan, 2015).

³⁹ Interpretiral bom transkripte, ki so nastali na podlagi 14 fokusnih skupin in 5 intervjujev z akterji in akterkami, ki so sodelovali v množičnih protestih v Sloveniji med decembrom 2012 in aprilom 2013. V okviru projektne raziskovalne skupine, v kateri sem sodeloval v tistem času, smo intervjuvali 46 oseb, sodelovanje v raziskavi pa so potrdila praktično vsa gibanja, ki so sodelovala v vstajah, le nekaj frakcij z izčrpnega seznama gibanj v raziskavo nismo uspeli vključiti. Intervjuji in fokusne skupine so potekali med marcem in avgustom 2015. Večino intervjujev smo opravili na Mirovnem inštitutu, najkrajši je trajal 52, najdaljša fokusna skupina pa 175 minut. Posnetke in transkripte intervjujev ter fokusnih skupin hranimo na inštitutu, kjer je bila opravljena tudi večina raziskovalnega dela – interpretacija transkriptov pa je, razen če na to ne opozorim eksplicitno, moja. Ideje in zgodovinske podatke črpam tudi iz poglobljenih intervjujev s predstavniki in predstavnicami 10 slovenskih političnih strank, ki sva jih z Jernejem Amonom Prodnikom opravila v istem obdobju. Na kar sem opozoril že v prvi obravnavi vstajniških skupin (Ribač, 2016a), velja ponoviti tudi na tem mestu: mnoge protestnice in protestniki so bili vključeni v več kot eno iniciativo ali protestno skupino, zato je tudi interpretacije odgovorov, ki jih ponujam v doktorskem delu, potrebno razumeti kot določeno obliko redukcije pluralnosti glasov, in ne kot reprezentacije gibanj, ki sem jih uspel preučiti.

⁴⁰ Zato sem gradivo kombiniral tudi s teoretizacijami političnih ideologij (Heywood, 2007) in zgodovinskim gradivom (Jalušič, 2002; Hvala, 2010), predvsem refleksijami vstaj, objavljenimi zapisi udeležencev in udeleženk, dnevnikih raziskovanja itd. (Trček, 2013b; Zajc, 2013b; Zdravković in drugi, 2014; Hvala, 2017), pri čemer bo obsežno gradivo, ki sem ga v svojem delu pridobil in interpretiral, tudi sredstvo ilustracije določenih pojavov, tj. kot gradivo za *obogatitev podatkov* (angl. *data enhancers*).

⁴¹ Razlogov za izbor kvalitativne metode v raziskovanju je še nekaj, saj metoda izpolnjuje nekatere osrednje cilje družboslovnega raziskovanja, ki so pomembni pri opisovanju protijavnosti. Ena izmed pomembnih dimenzij kvalitativne metode, ki sem jo uporabil pri raziskovanju, je tudi *podeljevanje besede* marginaliziranim skupinam, ki so aktivno soustvarjale takratne procese protestniškega cikla. Tehnike, ki omogočajo razkriti subtilne vidike in značilnosti marginaliziranih skupin, sicer podajo celovitejšo reprezentacijo njihovih izkušenj in praks, a moj namen je ob tem tudi praksam gibanj odvzeti avro marginalnosti, patologizacije ali mistificirane radikalnosti. Ker so mnenja družbenih gibanj, kadar gibanja niso v fazi množične mobilizacije, redko objavljena v medijih, jih množična občinstva tudi redko slišijo. Če so njihovi pogledi v medijih predstavljeni, pa so njihove prakse pogosto preinterpretirane skozi dispozicije in sheme tistih, ki z njimi ne vzpostavljajo dolgotrajnejšega stika. V ospredje analize sem v interpretaciji podatkov postavil diferenciranost, medsebojne konflikte in celo antagonizme, ki jih

V nadaljevanju poglavja bom stopil korak nazaj ter predstavil dva teoretska in empirična tokova, znotraj katerih sem razvil problematiko vznika javnosti in javne sfere v kontekstu nedavnih »transformacij države ter kapitalističnega gospodarstva« (Habermas, 1997, str. 430). Znotraj te problematike, v kateri premislim in v pomembni meri nadgrajujem kanonizirani koncept javnosti, sem zgoraj opredelil dva sklopa raziskovalnih vprašanj, s katerima bom poskušal doseči zastavljeni cilj: oris poskusa vzpostavitve javnosti v novih zgodovinskih okoliščinah in geografskih koordinatah.

2.4 Sociozgodovinska aktualizacija osnovne teoretske sheme

Orientacijski točki, znotraj katerih zamejujem problematiko javnosti, sta spremenjeni sociohistorični kontekst poznega kapitalizma na eni in vzporedne teoretske refleksije nedavnih strukturnih sprememb (krize ali zatona) javne sfere na drugi strani. Številne avtorice in avtorji so popisali notranjo transformacijo kapitalizma od osemdesetih let prejšnjega stoletja dalje, t. i. *neoliberalne* konfiguracije oblasti⁴² (Bourdieu, 2005; Mirowski in Plehwe, 2009; Bockmann, 2011; Bembič, 2012; Duménil in Lévy, 2012; Harvey, 2012; Wacquant, 2012; Stockhammer, 2013; Foucault, 2015; Davies, 2016). Znotraj nove strukturne spremembe javnosti oziroma znotraj nove institucionalne konfiguracije oblasti opredelim prvo sociozgodovinsko aktualizacijo problematike konstituiranja javnosti. Drugi tok je izvirna teoretska rekonceptualizacija Habermasovega koncepta javnosti in javne sfere, ki »pojavnne oblike javnosti« (Habermas, 1989, str. 298) v procesu neoliberalne transformacije poskuša poiskati v sferi družbenih gibanj, aktivističnih skupin, političnih ali intelektualnih skupnosti in njihovih komunikacijskih form ter jo zato reartikulira v terminologiji teorij protijavnosti (Fraser, 1997; Asen, 2000; Warner, 2002; Pinter, 2005; Loehwing in Motter, 2009; Hvala, 2010).

2.4.1 Prva sociozgodovinska aktualizacija in neoliberalizem

Številne empirične študije in teoretske refleksije so precej prepričljivo pokazale, da se je na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta 20. stoletja uspela oblikovati nova formacija kapitalizma. V nacionalnih gospodarstvih Zahoda so se v začetku sedemdesetih let poslabšali

prečijo, s pomočjo različnih *interpretacij in reinterpretacij pomembnega družbenega dogodka* pa sem poskusil bralcem in bralkam ponuditi tudi celovitejša poročila o zgodovinskih podrobnostih vstaj v Sloveniji.

⁴² Neoliberalno konfiguracijo oblasti, kot sem omenil zgoraj, sem preučil precej široko, saj neoliberalizem v vsej njegovi kompleksnosti lahko preučimo le z različnih teoretskih (oziroma empiričnih) perspektiv in znotraj raznolikih družboslovnih disciplin. Relevantna in ekstenzivna literatura, na katero se zanašam pri preučevanju zadnje faze kapitalizma, je podrobneje razdelana v opombi 32.

številni gospodarski kazalci in fordistični režim akumulacije, ki je temeljil na socialno-keynesovskem načinu regulacije,⁴³ je zašel v resno krizo. Pritisku na rast mezd in visoki stopnji povpraševanja se je pridružila hitra rast cen surovin, zmanjšala se je rast produktivnosti. Posledica je bil padec stopnje profitabilnosti v kapitalističnih gospodarstvih, nato se je dvignil še dvojni val inflacije in brezposelnosti, svet je zašel v t. i. stagflacijo, države so zašle v proračunske krize. Keynesovske politike spodbujanja kapitalistične proizvodnje niso več delovale, zato niso mogle rešiti strukturne krize kapitalizma in povojni »vpeti liberalizem«, ki je zagotavljal visoke stopnje gospodarske rasti po 2. svetovni vojni, je bil izčrpan (Bembič, 2012, str. 51–58; Duménil in Lévy, 2010, str. 10–15; Duménil in Lévy, 2012, str. 28, 40; Harvey, 2012, str. 11, 21–24; Stockhammer, 2013, str. 126–127; Živković, 2015, str. 51).

V delu akademske skupnosti, ki analizira kapitalizem in transformacije kapitalističnega sistema, je bil sklenjen kompromis, da lahko od osemdesetih let 20. stoletja dalje govorimo in pišemo o koherentnem in sklenjenem sistemu idej, o enotnem nizu praktičnih ukrepov in praks, nenazadnje pa tudi o specifični institucionalni konstelaciji sil in institucij, ki je nasledila povojno keynesiansko konfiguracijo oziroma formacijo »vpetega liberalizma« (Dean, 2009, str. 54; Bembič, 2012, str. 16–28; Duménil in Lévy, 2012, str. 35, 105). Na pogorišču krize, v katero sta zašla fordistični produkcijski sistem in keynesianska država blaginje, so nacionalne vlade in birokracije ter multinacionalni kapital uspeli povezati niz do tedaj ločenih oziroma dezartikuliranih institucionalnih praks,⁴⁴ zaradi česar je prišlo do celovite institucionalne

⁴³ Keynesiansko obdobje je zgodovinsko, politično in ekonomsko obdobje, ki se začne takoj po 2. svetovni vojni in traja do začetka osemdesetih let prejšnjega stoletja. V mednarodnem okviru obdobje zaznamujejo sistem deviznih tečajev, imenovan Bretton Woods, hladna vojna in dekolonizacija svetovnega juga. Znotraj nacionalnih držav je osrednja značilnost obdobja »razredni kompromis« med kapitalom in delom, integracija sindikatov v gospodarsko politiko ter intervencionistična vloga močne nacionalne države. Zato obdobje v splošni literaturi imenujejo tudi obdobje »keynesianskega kompromisa«, saj se znotraj nacionalnih držav vzpostavijo oblike politično-ekonomske organizacije, v kateri gre za sprejetje kapitalističnega okvira družbene ureditve z visoko stopnjo družbene blaginje (regije svetovnega-sistema se tu razlikujejo, naštetu velja večinoma za zahodne kapitalistične države, manj za vzhodne, še manj za države na jugu). Prevladujejo visoka stopnja zaposlenosti delavstva, visoka stopnja poseganja vlad v nacionalne industrijske politike, državno lastništvo ključnih gospodarskih sektorjev (premoga, jekla, avtomobilov), visoka raven regulacije bančnega sektorja, vzpostavljanje in razširjanje različnih javnih (distributivnih) sistemov socialne blaginje, ki jih zagotavlja država (zdravstvo, šolstvo, kultura), visoka potrošnja ter varne in stabilne zaposlitve delavcev in delavk itn. Posledice te institucionalne zasnove, ki ji zaradi vzpostavljanja svobodne trgovine med državami pravijo tudi »vpeti liberalizem«, so gospodarski razcvet in visoke stopnje gospodarske rasti: rast BDP in produktivnosti, rast investicij in profitov, rast mezd, nizka brezposelnost, precej nizka inflacija (ki je pod nadzorom), majhni javnofinančni primanjkljaji držav itd. (Duménil in Lévy, 2010; Bembič, 2012, str. 16–28; Harvey, 2012, str. 18–20; Nilsen in Cox, 2013, str. 68–70).

⁴⁴ Določene prakse, ki jih kasneje označimo za neoliberalne, se namreč pojavijo že v šestdesetih letih 20. stoletja (gl. Bourdieu, 2005, str. 91), nekatere celo že prej, v institucionalni režim *koherentnih praks* se začnejo povezovati v osemdesetih letih prejšnjega stoletja.

preнове in spremembe smeri kapitalizma. Tako je v osemdesetih in devetdesetih letih zaznati najprej množico strukturnih sprememb in institucionalnih transformacij v režimu regulacije, akumulacije in upravljanja kapitalističnih gospodarstev (tj. na področju gospodarske, monetarne, fiskalne, zaposlovalne politike držav itd.) (Bembič, 2012, str. 16–28; Duménil in Lévy, 2012, 3. pogl.; Stockhammer, 2013; Hirsch, 2014, str. 103–111; Živković, 2015, str. 51).

Novo konfiguracijo oblasti, ki s spremenjeno ideologijo reguliranja gospodarstva in popolno reorganizacijo družbenih razmerij hegemonizira družbene prakse, so poimenovali *neoliberalna* konfiguracija oblasti⁴⁵ (Duménil in Lévy, 2012, str. 35, 105). Parametre neoliberalne konfiguracije zaznamujejo najprej splošni globalni ekonomski procesi, ki transformirajo kapitalistično geografijo in konstelacijo mednarodnih sil – *ustvarjanje in širjenje trgov ter financijalizacija*⁴⁶ – ta dva procesa pa spremlja tudi, in to je specifična značilnost

⁴⁵ Celota sistematično formuliranih idej »klasičnih« avtorjev neoliberalizma (Hayek, von Mises, Mont Pellerin Society, nemški ordoliberalisti, Milton Friedman) ponuja neko idealtipsko shemo oziroma »Neoliberalizem z velikim N«, v katerem je moč določiti neko distinktivno originalno jedro oziroma skupen konceptualni genus (Clarke, 2010, str. 50–59; Krašovec, 2013b, str. 62–79). Aplikacije in mutacije teh »teoretskih receptov in ukrepov« pa so na drugi strani praktična vizija, ki odgovarja na strukturne težave kapitalističnega produkcijskega načina in obnovo razredne moči, in so osredinjene na program makroekonomske stabilizacije, liberalizacije trgovanja in privatizacije gospodarstva (Munck, 2010, str. 60), socialne države (Lessenich, 2015) in reartikulacije statusa posameznika (Foucault, 2015). Posebej v lokalnih neoliberalnih verzijah in praksah, kot bom pokazal v svojem delu, je slednji, praktični »neoliberalizem z malim n«, precej heterogen, pluralen in prilagodljiv projekt, saj posega v objektivno vzpostavljena lokalna razmerja moči in jih transformira (Wacquant, 2012, str. 71; Podvršič, 2015, str. 60).

⁴⁶ Kot je pokazal Giovanni Arrighi (2009) in kot trdi teorija svetovnega-sistema, faza financijalizacije nastopi, ko pride do izčrpanja produktivne akumulacije kapitala v centru svetovne-ekonomije, kar tudi označuje konec systemskega cikla (relativne rasti oziroma materialne ekspanzije) in prehod v strukturno krizo kapitalističnega sistema. V tej fazi oziroma obdobju kapital išče nove in bolj fleksibilne oblike (kapitalskih) investicij, ki so pogosto v obliki finančnih investicij (Becker in drugi, 2015, str. 83). Financijalizacijo in konec systemskega cikla spremlja splošna družbena kriza (počasnejša akumulacija kapitala, velike makroekonomske nestabilnosti, finančne motnje), ki jim sledi prehod v nov akumulacijski cikel. Obdobje »materialne ekspanzije« po drugi svetovni vojni, strukturna kriza keynesianskega projekta v sedemdesetih in financijalizacija, ki jima sledi kasneje, tako sovpadajo z vzponom in iztekom *ameriškega hegemonikega cikla* (hegemonija ZDA v mednarodnih odnosih), ki je trajal od leta 1945 do začetka osemdesetih let prejšnjega stoletja (Arrighi, 2009; Wallerstein, 2006, str. 101–119). Keynesianski projekt ni odpravil kapitalizma, temveč v določenih regijah zavrl ali mistificiral njegove najbolj zatiralske in regresivne učinke, toda vrlina neoliberalizma je, da ponovno poudarja njegovo naravo (Duménil in Lévy, 2012, str. 1). Trenutna faza financijalizacije je del neoliberalne faze, s katero lastniki kapitala v gospodarskem polju iščejo nove vire profita s pomočjo finančnih mehanizmov, ki globalizirajo kapitalistične procese in pomembno preoblikujejo naravo kapitalizma. Financijalizacija tako obsega večjo avtonomijo in moč finančnega sistema (centralnih bank), rast in proliferacijo novih finančnih institucij (združevanje komercialnega in investicijskega bančništva, vznik investicijskih skladov v bančnem sektorju, zasebnih vlagateljskih podjetij) ter strukturiranih investicijskih orodij in instrumentov (npr. finančnih derivatov itd.). Obdobje zaznamuje zmanjšanje števila investicij (in sprememba v delitvi poslovnega presežka: občutno se je povečal delež obresti in izplačanih dividend) (Stockhammer, 2013, str. 135). Financijalizacija zajema tudi integracijo (oziroma vstop) številnih novih gospodarskih akterjev, vključno z gospodinjstvi in nefinančnimi podjetji, na finančne trge. Med ekonomskimi akterji se vzpostavijo nova lastninska razmerja – v podjetjih se okrepi moč delničarjev, v gospodarskem polju pa moč finančnih frakcij kapitalističnega razreda. Ena najpomembnejših značilnosti, ki izjemno destabilizirajo družbo, je tudi upad potrošnje delavskih razredov zaradi stagnacije mezd. Zato se oblikuje ekonomija potrošnje, ki je utemeljena na dolgu; obdobje financijalizacije tako zaznamuje tudi visoka zadolženost (držav, institucij, prebivalcev) (Lapavicas, 2009, str. 11–12; Duménil in Lévy, 2012, str. 28, 36; Harvey, 2012, str. 45–46;

neoliberalizma, postopna širitev kapitalizma na ves svet ali (neoliberalna) *globalizacija* kapitalističnega sistema (Bourdieu, 2005, str. 224–232; Stockhammer, 2013; Lapavicas, 2013; Hirsch, 2014, 3. pogl.). Neoliberalizem že od samega začetka zaznamuje tudi nestanovitnost gospodarskih procesov, nihanje poslovnih ciklov rasti in padcev ter destabilizacija celotnih regij ali držav⁴⁷ (Močnik, 2006, str. 80; Harvey, 2012, str. 213–214; Lapavicas, 2013; Živković, 2015, str. 51).

Na drugi strani je ob financializaciji in globalizaciji v okviru neoliberalne transformacije kapitalizma treba misliti tudi popolno prenovo institucionalnega ustroja nacionalne države.⁴⁸ Neoliberalna konfiguracija oblasti ne predvideva odmiranja, erozije ali umika države, temveč njeno rekonstrukcijo oziroma radikalno reartikulacijo in rekonfiguracijo institucij ter nacionalnih polj. Država je ključna in osrednja instanca, ki (z obsežno vojaško, obrambno, policijsko in pravno strukturo) zagotavlja širjenje neoliberalnih načel ter kapitalističnih mehanizmov v vse sfere družbenega življenja. V prostoru nacionalne države gre za zmes lokalnih in transnacionalnih procesov, v katerih se aktivno transformirajo subjektivitete, družbena razmerja in odnosi ter kolektivne reprezentacije.⁴⁹ Neoliberalna (kontra)revolucija je zato celovita implementacija (tržnih) odnosov konkurence, ki segajo na področja prava,

Stockhammer, 2013, str. 128–139; Živković, 2015, str. 51). Nekateri avtorji zaradi vse bolj prevladujoče vloge financ in spekulativnih procesov govorijo celo o novem režimu akumulacije: na finančnih utemeljenem režimu akumulacije (Stockhammer, 2013, str. 134–144).

⁴⁷ Ob deindustrializaciji na Zahodu se tam poviša brezposelnost, neoliberalizem zaznamuje tudi intenzifikacija izkoriščanja v delovnem procesu, stagnacija delavskih mezd, porast neenakosti in padec življenjskega standarda (Živković, 2015, str. 51). Padec deleža realnih mezd in povpraševanja ob tem nadomesti naraščanje dolga (Husson, 2011, str. 3–9; Stockhammer, 2013; gl. opombo 46), zaradi nestanovitnosti finančnih trgov, ki zaznamujejo obdobje financializacije, pa pride do velikih gospodarskih nihanj (porast dolgov, ekstremna rast cen, borzni baloni) in številnih kriz (desetletje kriz v osemdesetih, azijska kriza, recesija 2008/2009, kriza evroobmočja (Zgroženi ekonomisti, 2012, str. 10–11).

⁴⁸ Ekonomsko (ali gospodarsko) polje, kot pravi Bourdieu (2005), bolj kot katerikoli drugo polje naseljuje država, ki v vsakem trenutku prispeva k obstoju in vztrajanju ekonomskega polja ter k strukturi relacij, odnosov sil, ki to polje karakterizirajo. Vpliv političnega, pravnega in birokratskega polja se kaže večinoma skozi različne bolj ali manj posredne politike, ki so implementirane (npr. »družinske politike«, dedne zakone, davčni režim, podpore družinam in socialno pomoč) in ki imajo učinke na potrošnje – posebej potrošnje bivališč – ter standarda življenja. Na globlji ravni država v gospodarskem polju proizvaja strukturne učinke, ki jih ustvarijo proračuni, vlaganja v infrastrukturo, posebej v poljih transporta, energije, stanovanj, telekomunikacij, obdavčitve (ali izvzemanja iz obdavčitve) investicij, nadzor nad sredstvi plačila in kredita, usposabljanje delovne sile in regulacijo imigracije, definicije in vsiljevanje pravil ekonomske igre, kot je npr. delovna pogodba. Vse to so števil(č)ne politične intervencije, ki birokratsko polje naredijo za »makroekonomski stimulator«, ki igra svojo vlogo pri zagotavljanju stabilnosti in predvidljivosti ekonomskega polja (Bourdieu, 2005, str. 12–13; prim. Meiksins Wood, 1990; Močnik, 2000; Heinrich, 2013; Hirsch, 2014).

⁴⁹ Zato v nasprotju z Wacquantom (2012, str. 70) menim, da ima v poskusu opisa širjenja tehnik, tehnologij in praks tudi Foucaultov koncept »upravljalnosti« ali »vladnosti« teoretsko in analitično moč, ko skuša znotraj svoje paradigme opisati kompleksnost neoliberalizma. Michel Foucault je prvi pokazal, da je inovacija neoliberalizma premik od tržne transakcije (kot vodilnega načela družbene organizacije) h *konkurenci*, ki se širi v vse sfere družbe (kar generira razvoj nove pravne teorije in koncepta pravne države), ter opustitev koncepta delovne sile oziroma dela kot takega, ki ju nadomesti koncept *človeškega kapitala* (in osebne odgovornosti posameznika oziroma posameznice) (Foucault, 2015; gl. tudi Munck, 2010, str. 64, 68; Harvey, 2012, str. 14; Krašovec, 2013b, str. 60).

socialne, izobraževalne, kaznovalne politike itd. (MacEwan, 2010, str. 172–173; Harvey, 2012; Stanojević, 2014, str. 3; Wacquant, 2012; Foucault, 2015).

Jedro neoliberalizma tako konstituira specifična artikulacija države, trga in državljanstva, ki omogoča prvi (državi), da vtisne pečat drugega (trga) na tretje (državljanstvo) (Wacquant, 2012, str. 71). Nove oblike (neoliberalne) vladnosti zmanjšujejo vlogo arbitrarnih mehanizmov politične regulacije ekonomije in sprevačajo dosežke keynesianskega kompromisa (predvsem odpravo oblik socialne solidarnosti), ki kakorkoli zamejujejo akumulacijo kapitala in širitev trgov. Posledica niza reakcionarnih politik se tako kaže v polarizaciji porazdelitve dohodkov in porastu družbenih neenakosti⁵⁰ (Bourdieu, 2005, str. 231; Dean, 2009, str. 14–16, 51; Harvey, 2012; Stockhammer, 2013, str. 130–133; Podvršič, 2015, str. 60). Neoliberalizem zaznamujejo tudi ponovno povečevanje zaporniške populacije in poslabšanje njihovega položaja, negotovost in zmanjšanje socialnih pravic (erozija socialne države blaginje), zanemarjanje ekoloških imperativov ter uničenje določenih ekoloških sistemov (Wallerstein, 2006; Wacquant, 2008; Wacquant, 2012; Krašovec, 2013a, str. 47). Zato so za neoliberalno obdobje značilne tudi številne različne oblike uporov, nemirov in protestov⁵¹ (Holloway, 2004; Gregorčič, 2005; della Porta in Diani, 2006; Barker, Cox, Krinsky, Gunvald in Nilsen, 2013; della Porta, 2015; Horvat in Štiks, 2015; Murray, 2016).

2.4.2 Druga sociozgodovinska aktualizacija in protijavnosti⁵²

S prvimi refleksijami Habermasove analize strukturnih sprememb javne sfere se je na preseku komunikološke in politološke vede razvila tudi izvorna rekonceptualizacija javnosti in javne

⁵⁰ Neoliberalna (ali neokonzervativna) revolucija je zato razredni boj, ki poteka znotraj ustroja držav in predpostavlja prevzem ključnih mest v državi. Moč v ključnih sferah družbenega življenja dobijo poslovne skupine (nastajajoči svetovni globalni kapitalistični razred), frakcije v finančnem sektorju, konzervativne skupine v državnih (birokratskih) agencijah in uradih. Zato nekateri pravijo, da gre za »politični projekt obnove razredne moči« (Harvey, 2012). Gospodarska stagnacija sedemdesetih let je odprla prostor za neoliberalen napad in napad neokonzervativne t. i. Nove Desnice na določene progresivne družbene sile na »antisistemska gibanja« in razbitje »udejanjenja keynesovske revolucije v praksi« (Močnik, 2000; Hoggart, 2010, str. 154; Harvey, 2012, str. 22–24; Bembič, 2012, str. 16). Ustvarjanje trgov s silo v skrajnosti privede tudi do konstituiranja diktatorske države, kot se je zgodilo v Čilu (s Pinochetom) ali na Poljskem (z Jaruzelskim) ipd. Država zato neoliberalnim ideologom ne predstavlja posebnega problema, neoliberalci imajo težave z demokracijo in enakostjo (Burcar, 2012, str. 225; Harvey, 2012, str. 2; Krašovec, 2013b, str. 61).

⁵¹ Sistematična pozornost preučevanja družbenih gibanj, ki je bila do takrat predvsem specifična podkategorija preučevanja kolektivnega vedenja (Buechler, 2000, str. 3) sovpadela z neoliberalno fazo. Vzroki so različni: na eni strani celovita transformacija kapitalistične formacije sicer generira množico uporov in novo polje množičnih mobilizacij, a znanstveni interes za gibanja na drugi strani generirajo tudi spremembe v akademskem polju: proliferacija akademskih institucij in disciplin, povečevanje študentske populacije in demistifikacija določenih predmetov preučevanja (manjšine, družbena gibanja, množična kultura, vsakdanji predmeti in prakse itd.).

⁵² Terminološka opomba o prevodu izraza protijavnost. Prevod termina je prevod nemške besede *GegenÖffentlichkeiten*. Prva, ki sta v nemško govorečem svetu elaborirala ta izraz, sta Oskar Negt in Alexander

sfere, ki liberalni model revidira v smeri sociozgodovinske in sociopolitične raznolikosti (Negt in Kluge, 1985; Fraser, 1997; Warner, 2002).⁵³ Številne kritične in empirične revizije klasične Habermasove študije se zato osredotočijo na proliferacijo številnih diferenciranih javnosti oziroma publik⁵⁴ znotraj kompleksnih stratificiranih nacionalnih družbenih struktur in množične kulture (Elley, 1997; Pinter, 2005; Butler Breese, 2011, str. 131). Tako se razvije smer rekonceptualizacije javne sfere, ki radikalizira liberalni model javne sfere, tako da se osredotoči na pluralnost družbenih prostorov, ki v sodobnem kapitalizmu ob političnih bojih generirajo tudi kritično publiciteto, kot jo je začrtala prvotna Habermasova študija (Asen, 2000; Asen in Brouwer, 2001; Hvala, 2010). Z radikalizacijo in konceptualizacijo pluralnosti javnosti

Kluge (1985/1972), protijavnosti je poleg njiju ekstenzivno obravnaval tudi zgodovinar Günther Lottes (Habermas, 1997, str. 426; Pinter, 2005, str. 113), v anglosaksonskem svetu sta najpomembnejši zagovornici in teoretičarki fenomena protijavnosti Rita Felski in Nancy Fraser (gl. Fraser, 1997, str. 123; Asen, 2000, str. 428; Hvala, 2010). S prevodi in obravnavami teorij protijavnosti (Pinter, 2005; Slaček Brlek, 2011; Turnšek Hančič in Prodnik, 2011; Hvala, 2017) so se tudi v slovensko okolje prenesli različni prevodi sintagme protijavnost: nasprotna publika (Pinter, 2005), nasprotujoča publika (Slaček Brlek, 2011), kontrajavnost (Hvala, 2010, str. 116–125) ipd. Sam v doktorski disertaciji uporabljam izraz *protijavnost*. Ker protijavnosti izpolnjujejo določena načela javnosti in kritične publicitete, bo prvi del sintagme (proti-), ki implicira nasprotovanje, v prevodni obliki zapisan v poslovenjeni obliki, in ne s tujko *kontra*. Izraz bo zapisan tudi v enotni obliki brez vezaja, kar namiguje premik h končni izdelavi družboslovnega koncepta. Ker ločujem med kategorijama *publika* in *javnost*, ne uporabljam sintagme nasprotna (ali nasprotujoča) publika (Pinter, 2005, 5. pogl.; Slaček Brlek, 2011), pa čeprav v mnogih empiričnih primerih, ki jih konceptualiziram, publika ne bi bil napačen prevod (gl. opombo št. 54).

⁵³ Habermasova študija strukturnih sprememb javnosti (1989) predpostavlja določeno mero homogenosti in celovitosti buržoazne javne sfere, a obenem priznava obstoj javne sfere, ki jo že od samih začetkov v 17. in 18. stoletju strukturirajo polemike s številnimi (vzporednimi) javnostmi (Fraser, 1997, str. 116; Habermas, 1997, str. 426–428; Hohendahl, 1997, str. 99). Habermas o svoji študiji strukturnih transformacij javnosti namreč že na prvih straneh zapiše: »Raziškava /.../ zanemarja v zgodovinskem procesu tako rekoč potlačeno varianto *plebejske* javnosti. /.../ Kljub temu pa je tudi ta plebejska javnost, ki je podtalno živela naprej v čartističnem gibanju in predvsem v anarhističnih tradicijah kontinentalnega delavskega gibanja, še vedno sledila težnjam meščanske javnosti« (Habermas, 1989, str. 10; Fraser, 1997, str. 115). V *Nadaljnjih refleksijah o javni sferi* (1997) je pluralizem javnosti tudi prva stvar, ki jo Habermas eksplicitno prizna. Proletarska sfera po Habermasu tako ni derivat ali pasivni odmev buržoazne sfere oziroma dominantne kulture, temveč antagonistični projekt (ang. *counterproject*), ki preizprašuje hierarhični svet dominacije (Habermas, 1997, str. 425–427; prim. Downey in Fenton, 2003, str. 187; Loehwing in Motter, 2009, str. 238).

⁵⁴ Michael Warner (2002, str. 67–115) je podal celovito definicijo in opredelil formalne parametre publik. Warner (prav tam, str. 55) izhaja iz ugotovitve, da Habermas v *Strukturnih spremembah javnosti* ni poglobljeno analiziral »neburžoaznih« javnosti, a mu je kljub temu uspelo empirično pokazati in orisati številne kontekste javnega komuniciranja, od tavern do razvite umetniške kritike itd., ki se kasneje skozi javni diskurz in diskusijo oblikujejo v javnost. Publike, ti raznoliki konteksti javnega komuniciranja, so nekakšne elementarne diskurzivne formacije, relacijske in intersubjektivne »zamišljene skupnosti«, znotraj katerih med naslavljalci in naslovniki krožijo kulturni artefakti in znotraj katerih lahko opazimo poetično (gr. *poiesis*) soustvarjanje skupnega sveta. Pri publikah gre tako za nekakšne »taksonomske kolektive« (Ang, 1991), nabor posameznikov in posameznic, ki jih združuje intertekstualno okolje (publike so zato lahko kolegiji, učene družbe, intelektualne skupnosti, krožki, seminarji, a tudi cerkvene maše, prisotni na gledaliških predstavah, skupnost bralcev knjig). Publike niso nujno javnost, s specifikom svojega diskurza in pogoji diskusije (kritična publiciteta, konsenzualno javno mnenje) lahko vzpostavijo javnost, ni pa to nujno. Razliko med obema pojmomoma npr. ponazarja distinkcija, ki jo vsebuje angleški jezik, distinkcija med *a public* (publika) in *the public* (javnost). Warner (prav tam, str. 45) elaboracijo obstoja številnih publik in razlikovanje med pojmomoma sicer pripiše že Kantu. V spisu *Kaj je razsvetljenstvo* Kant namreč lucidno opredeli razliko med javnostjo in publikami. Učenjak *javno uporabo lastnega uma* izvaja pred celotnim *svetom bralnega občinstva* (tj. javnostjo), obstoj raznolikih publik pa opredeli s pomočjo situacij, v katerih učenjaki pred *omejenim občinstvom* (ali »zbori«), tj. publikami, prakticirajo *zasebno rabo uma* (Kant, 1987, str. 10–11). Kot bom pokazal v analitičnem delu disertacije, vsaka publika še ni javnost ali (proti)javnost.

kritiko javnega življenja v spremenjenih zgodovinskih okoliščinah na novo povežejo z zmožnostjo politične emancipacije (Loehwing in Motter, 2009, str. 222–228; Turnšek Hančič in Prodnik, 2011).

Analize tako v strukturi kapitalističnih držav orišejo niz specifičnih političnih in kulturno-umetniških formacij ter opozorijo na zgodovinski obstoj številnih in raznolikih političnih oblik združevanja in komuniciranja, ki tvorijo vzajemna razmerja in odnose v sferi civilne družbe in ki jih ni mogoče opredeliti zgolj kot subkulture (Splichal, 2005, str. 21, 26).⁵⁵ Avtorji in avtorice empiričnih eksplikacij svoj fokus usmerijo v kompleksnost komunikacijskih in organizacijskih praks skupin, ki zavračajo ekskluzivistične norme, mehanizme, retorične stile in žanre, ki prevladujejo v buržoazni javni sferi, v tem kontekstu imenovane tudi psevdo-javna sfera (Splichal, 2011, str. 164–169, 200). Podrobno analizirajo komunikacijske in diskurzivne prakse na margini buržoazne javne sfere: prakse družbenih gibanj, politično aktivnih združenj, marginalnih skupin in aktivističnih kolektivov. Zato interpretacije v rekonfiguracijah liberalnega modela javne sfere očrtajo nove oblike kritike in demokratičnih praks (postburžoaznih oblik javnosti). Niz vzporednih diskurzivnih aren,⁵⁶ ki vzniknejo znotraj struktur stratificirane kapitalistične države v spremenjenem sociozgodovinskem kontekstu, poimenujejo s terminom *protijavnosti* (Negt in Kluge, 1985; Fraser, 1997, str. 124–125; Warner, 2002, str. 9, 50; Downey in Fenton, 2003; Pinter, 2005, str. 89, 123–125). Te družbene skupine največkrat, ne pa nujno, vznikajo iz razmer dominacije, marginalizacije, družbenih neenakosti in izključenosti iz javnega življenja ter se konstituirajo v antagonizmu oziroma boju z državnimi strukturami, številnimi nedemokratičnimi mehanizmi birokratskega nadzora, kapitalističnim trgom in buržoazno psevdo-javno sfero.⁵⁷ Protijavnosti, družbena gibanja, ki

⁵⁵ Zgodovinske empirične analize in historiografske zapise o pluralnosti javnosti je moč najti v Negt in Kluge (1985), Fraser (1997, str. 115–116), Darnton (2000), Asen in Brouwer (2001), Warner (2002), Ferguson (2010), Garcia Agustin (2017). V Sloveniji je to delo na primeru feminističnih skupin opravila Tea Hvala (gl. Hvala, 2010; Hvala, 2017).

⁵⁶ Margino (obrobje) buržoazne sfere opredeljuje niz družbenih krajev, diskurzivno strukturiranih okolij, zato protijavnosti najprej razumem v njihovi materialni (tj. fizični in prostorski) dimenziji, v obliki »geografij urbanega prostora« (Fraser, 1997, str. 124–126). Ključna značilnost te dimenzije protijavnosti je, da gre za politične in solidarnostne oblike združevanja, a tudi za lingvistično in institucionalno vzpostavljene sfere, v katerih se vzpostavljajo mediirane institucije oziroma kanali kritike: lasten tisk, skupnostni mediji in radikalne oblike teatra, difuzne mreže diskusij in polemik, spletni kanali itd. (Warner, 2002, str. 56–57; Downey in Fenton, 2003, str. 194–200). Pogosto jih poimenujejo tudi podrejene ali inferiorne (ang. *subaltern counterpublics*) (Fraser, 1997, str. 123), pa čeprav največkrat ni jasno, ali jih konstituirajo ljudje, ki so v dominirani (ang. *subalterns*) ali zgolj v podrejeni vlogi (npr. mladinske kulture, umetniške, akademske).

⁵⁷ Habermas, v nasprotju z nekaterimi interpretacijami njegovega dela, ni izumil ali idealiziral izgubljenega ideala javnosti. Kot pravi Michael Warner (2002, str. 46), želi Habermas z zgodovinsko analizo in empirično diagnozo strukturnih transformacij pokazati, da je buržoazno družbo vedno strukturiral niz (sicer emancipatornih) idealov, ki so (bili) v protislovju z njenimi načeli, organiziranostjo gospodarskih odnosov in ideologijami. »Buržoazna demokracija je (zaradi izključevanja žensk iz javne sfere) od samega začetka v protislovju s ključnimi premisami lastnega samorazumevanja« (Habermas, 1997, str. 428). Prim. Slaček Brlek (2011, str. 137): Normativni ideal

danes nastajajo na margini institucionalne strukture države, so za nekatere celo edini resnično obstoječi kontekst in *zametek javnosti*, ki bi lahko dejansko uresničila njen ideal in ki izpolnjujejo parametre javnosti,⁵⁸ kot so jih elaborirale prvotne normativne konceptualizacije⁵⁹ (Habermas, 1997, str. 425–427, 438; Asen, 2000, str. 441; Splichal, 2011).

Protijavnosti, kot sem jih opredelil do tega trenutka, na prvi (elementarni) ravni opredeljujejo predvsem ljudje, kraji in teme. To so *materialistični* pogoji protijavnosti, ki so nujen, a ne zadosten razlog za celovito opredelitev kulturne forme protijavnosti. Avtorji in avtorice, ki so (empirično ali teoretsko) obravnavali protijavnosti, poudarjajo še drugi konstitutivni pogoj, ki definira protijavnost in ki predvsem opredeljuje koren *javnost* v besedi protijavnost. Ker gre v praksah protijavnosti za prepoznavanje in artikulacijo izključevanja (Asen, 2000, str. 437–443), je na tej drugi ravni v opredelitvi protijavnosti ključna njena *diskurzivna, retorična ali argumentacijska* raven (Fraser, 1997, str. 127; Pajnik, 2006, str. 262; Splichal, 2011, str. 11–14).⁶⁰ Protijavnosti se oblikujejo v komunikacijskih procesih in diskurzivni interakciji (zanje

javnosti buržoazne kapitalistične družbe je v stalnem protislovju z materialnimi organizacijskimi načeli, ki strukturirajo kapitalistično družbo, in ideologijami, ki jo legitimizirajo (Slaček Brlek, 2011, str. 137).

⁵⁸ Boj različnih družbenih gibanj je bil konstitutiven za zgodovinsko razširitev ter nato ohranitev ekonomskih, političnih in socialnih državljskih pravic. Ob subverziji oblik dominacije, radikalnega preizpraševanja vzpostavljenih hierarhij in zamišljanja alternativnega reda organiziranosti lastne družbe (Fenton in Downey, 2003, str. 19) gre znotraj organizacijskih oblik mnogih gibanj za ustvarjanje demokratičnega etosa in prakse v trenutku konflikta z javnimi avtoritetami (Loehwing in Motter, 2009, str. 227). Ali kot je zapisal Habermas: »P/omen asociacijskega življenja za nadaljnji (zgodovinski) razvoj je bil bolj v organizacijskih formah kot njenih manifestnih funkcijah /.../ (na svobodnem, zasebnem odločanju njenih članov, prostovoljnem članstvu, egalitarnih praksah sociabilnosti, svobodni diskusiji, večinskem odločanju itd.) (Habermas, 1997, str. 423). Ravno v organizacijskih formah se ohrani in generira zmožnost številnih oblik kritičnega komuniciranja oziroma publicitete: argumentiranega dialoga, vključujočnosti, javne rabe uma, polemike, diskusije, artikulacije idej, nadzora in kritike države ter kapitalizma (Fraser, 1997, str. 121–128; Pinter, 2005, str. 124; Turnšek Hančič in Prodnik, 2011, str. 136–139).

⁵⁹ Prepoznavanje številnih javnosti, publik in protijavnosti v empiričnih analizah odpira prostor za množenje in na koncu neskončno število raznolikih javnosti z množico (lokalnih, institucionalnih in retoričnih) razlik. Tako vse bolj obsežna analitična literatura s področja protijavnosti prepozna obstoj delavske oziroma proletarske (Pinter, 2005, str. 108–112), plebejske (Pinter, 2005, str. 112–119) feministične in akademske (Fraser, 1997), anarhistične (Ferguson, 2010), lezbične, gejevske in queer (Warner, 2002; Butler Breese, 2011, str. 142–146) ter celo desničarske protijavnosti (Downey in Fenton, 2003, str. 197–198). Poleg tega so bile opravljene analize protijavnosti temnopoltih (Asen in Brouwer, 2001, str. 8; Butler Breese, 2011, str. 132), protijavnosti nevladnih organizacij (Fenton in Downey, 2003, str. 22), transnacionalnih protijavnosti (Garcia Agustin, 2017) in protijavnosti zapornikov (Asen in Brouwer, 2001, 1. pogl.). Fluidnost meja protijavnosti in njihova publicistična usmeritev dopušča prehodnost in članstvo v številnih protijavnostih (Fraser, 1997, str. 127; Asen, 2000, str. 425; Downey in Fenton, 2003, str. 195).

⁶⁰ Tu se velja vrniti k izhodiščni razpravi ter retorična načela diskusije in polemike, ki so značilna za protijavnosti, primerjati z načeli publicitete, kot so opredeljena v Habermasovem liberalnem modelu. Ta so a) enak(ovreden) dostop in participacija vseh, ki jih problematika prizadeva; b) govornici/-ke in poslušalci/-ke imajo zagotovljen enakovreden položaj, medtem ko se avtoriteta udeležencev in udeleženk vzpostavlja zgolj na podlagi argumentov in vsebine razprave (zunanje demografske in socioekonomske razlike so potisnjene v ozadje); c) člani in članice javnosti prepoznavajo obče dostojanstvo vseh ljudi in debatirajo o zadevah splošnega interesa, tj. o strukturnih vzrokih in posledicah ter možnosti družbenih sprememb (Habermas, 1989, str. 101; Fraser, 1997, str. 112–113; Hohendahl, 1997, str. 102; Asen in Brouwer, 2001, str. 4; Turnšek Hančič, 2010, str. 231–232; Butler Breese, 2011, str. 137).

so značilne specifične diskurzivne norme in prakse), zato razvijejo komunikacijske oblike (ideje, jezik, argumentacijo, diskurzivne konvencije), ki so radikalno drugačne od komunikacijskih procesov in retoričnih oblik hegemonске javne sfere (Warner, 2002, str. 47; Weisser, 2008, str. 611).

Vzpostavljene protijavnosti vzpostavijo številne nize *komunikacijskih* procesov brez neposrednega nadzora dominantnih družbenih skupin (Asen in Brouwer, 2001, str. 7). So diskurzivne arene, ki delujejo kot področja umika⁶¹ in refleksije, kjer krožijo in znotraj katerih protijavnosti elaborirajo svoje lastne, opozicijske in kritične interpretacije sveta: razvijajo horizont izmenjave mnenj, razvijejo specifične komunikacijske kode (stile in žanre), tematizirajo prezrta vprašanja, preizprašujejo vzpostavljene družbene rede, vrednote in hierarhije, naslavljajo družbene neenakosti, oblikujejo kritične interpretacije in preizprašujejo legitimnost dominantne javne sfere (Warner, 2002, str. 56–57; Fenton in Downey, 2003, str. 19; Loehwing in Motter, 2009, str. 222–226). Skupna izkušnja diskriminacije ali marginalizacije ni dovolj za konstituiranje protijavnosti, nujna je artikulacija izključevanja in oblikovanje proti-diskurza, ki omogoča oblikovanje skupne identitete, ki povezuje posameznike in posameznice onkraj njihovih individualnih razlik.⁶² Protijavnosti so tako prostori zavedanja (meja) skupnosti, kjer se oblikujejo identitete in vrednote ter artikulirajo interesi (Fraser, 1997, str. 123–124; Asen, 2000, str. 425, 428–429).⁶³ Ključno za tovrstne družbene formacije je, da so razmeroma avtonomne, širijo diskurzivni prostor, se večinoma ne sklicujejo na ideale univerzalnosti, temveč afirmacijo specifičnih razlik (kot so razred, spol, rasa, seksualnost, etničnost itd.), zato se za protijavnosti uveljavlja tudi poimenovanje delne (ang. *partial*) javnosti (Asen, 2000, str. 442–443).

⁶¹ Zato vidik, ki ga opisujem na tem mestu, feministična avtorica Rita Felski opredeli kot »*notranjo* funkcijo« protijavnosti.

⁶² Kot pokaže Asen (2000, str. 439), zgodovinsko izključene skupine (npr. temnopolti) niso del protijavnosti, zato ker so temnopolti *per se*. Šele ko politizirani člani in članice teh skupin (npr. temnopoltih) vzpostavijo niz institucij in deliberativnih pogojev, postanejo protijavnost. Protijavnosti so tako nujno zvezane s pojmom *Öffentlichkeit*, ki je bližje pomenu »odprtosti«, »javnosti«, s tem pa kritični (refleksivni) »publiciteti«.

⁶³ V mojem delu me zanimajo *komunikacijski* vidiki (forme in institucije oziroma kanali) protijavnosti, toda celovitost politične forme, kot je protijavnost, presega ta delni vidik njihove rekonfiguracije razmerij moči. Kot pravi Michael Warner, v protijavnostih ne gre (zgolj) za *racionalno* predstavljanje interesov, protijavnosti so kolektivne in prostovoljne skupnosti, asociacije in organizacije, ki zavračajo načela in motive profitne logike, privatizma, konkurence ali egoizma ter v katerih se formulirajo in formirajo povsem novi svetovi: nova kultura in identitete, drugačni družbeni odnosi in prakse (oblike intimnosti, stili, erotične prakse, odnosi vzgoje, nege in pedagoške prakse). Protijavnosti so prizorišča praks vzajemnosti, solidarnosti in identitete, zato strukturirajo oziroma transformirajo zasebno življenje, ki ga medirajo (prav tam, str. 57–58; Fenton in Downey, 2003, str. 24).

Protijavnosti nastajajo v mreži neodvisnih organizacij in gibanj, a medtem ko je regulacija civilnodružbenih skupin usmerjena v transakcije med posamezniki in posameznicami *znotraj* skupine, se javnost oblikuje zato, da v procesu razpravljanja regulira posredne in splošne posledice transakcij *zunaj* skupine (Splichal, 2005, str. 5), torej javno.⁶⁴ Protijavnosti so v svoji diskurzivni in retorični interakciji namreč nujno (relacijsko) usmerjene tudi v naslavljanje širših javnosti in publik, ki se oblikujejo v buržoazni psevdo-javni sferi; aktivno vstopajo v polemiko z drugimi publikami, pa tudi institucijami ter akterji in akterkami buržoazne javne sfere⁶⁵ (kar lahko destabilizira hegemonsko javno sfero⁶⁶) (Fenton in Downey, 2003, str. 19; Pinter, 2005, str. 125; Weisser, 2008). Za publicistične komunikacijske prakse protijavnosti so značilne javna teoretska kritika, javno komuniciranje, prepričevanje in deliberacija (Asen, 2000, str. 424–429, 442–443; Warner, 2002, str. 86). Emancipatorni potencial protijavnosti, ki si prizadeva doseči globljo strukturno transformacijo družbe, se v reinterpretacijah javne sfere tako nahaja ravno v dialektiki, Jane Mansbridge (v Asen in Brouwer, 2001, str. 7) govori o »oscilaciji«, notranje in *zunanje* funkcije protijavnosti (Fraser, 1997, str. 124; Hvala, 2010, str. 36).

Tako dobimo povsem nov teoretski in kategorialni aparat (teorije protijavnosti), ki se pomembno razlikuje od buržoaznega oziroma liberalnega modela, kot ga je formuliral Habermas. Buržoazno sfero konstituirajo *zasebniki*, katerih identiteta se oblikuje v *intimni* sferi družine in ki vstopijo v racionalno-kritično debato o skupnih zadevah, kjer *pustijo svoj status ob strani*. Prvič, ključni akterji protijavnosti so skupine oziroma kolektivni akterji javnega življenja, tj. različne publike, in ne avtonomni in neodvisni zasebniki kakor v liberalnem modelu (Pinter, 2005, str. 107). Drugič, protijavnosti so tako zasebni *kot* javni konteksti, a

⁶⁴ Zato protijavnosti niso zaščitene družbene enklave, čeprav obstajajo trajni poskusi njihove izolacije, atomizacije, marginalizacije in izključevanja. Ravno njihova vztrajna publicistična dejavnost poskusov široke diseminacije lastnega diskurza dokazuje, da obsodbe separatizma niso vedno resnične, saj aktiven vstop v deliberacijo s številnimi publikami potrjuje, da so prepričane v zmožnost transformacije družbe (Fraser, 1997, str. 124; Asen, 2000, str. 425–426; Asen in Brouwer, 2001, str. 8). Najboljši prikaz je aktivistična in politična praksa seksualnih in spolnih manjšin, ki praktično ilustrirajo, kako je ravno sam javni prikaz zasebnih dimenzij v območju protijavnosti že tudi praksa transformacije (Warner, 2002, str. 62). Teoretsko gledano bi lahko protijavnosti, ki so zgodovinsko obstajale kot enklave, lahko obravnavali kot del liberalne javnosti. Habermas je namreč celo za salone v Franciji zapisal, da so bili »svojevrstna enklava« (Habermas, 1989, str. 47).

⁶⁵ Zgodovinski vnos ali izum različnih terminov z margine v hegemonski diskurz (kot so npr. »spolno nasilje«, »volilna pravica žensk« ali »dvojna izmena« feministične protijavnosti) kažejo na stalno zgodovinsko prisotnost zunanje funkcije protijavnosti (Asen, 2000, str. 440).

⁶⁶ Prepoznavanje raznolikih oblik izključenosti kaže na izrazito skonstruiran in konstitutiven (tj. relacijski) odnos buržoazne psevdo-javne sfere in številnih političnih formacij ali protijavnosti (Asen, 2000, str. 437, 440), ki subverzivno preizprašujejo samo koncepcijo in formo buržoazne javne sfere (Fraser, 1997, str. 115). Protijavnosti nas učijo, kako je zasebno javno skonstruirana, in preizprašujejo naše razumevanje, kako je zasebno življenje lahko predmet javne relevantnosti. Ne elaborirajo novih skupnih svetov in kritičnih jezikov, temveč nove zasebnosti, nove posameznike ali posameznice, nova telesa, nove intimnosti in nova državljanstva (Warner, 2002, str. 62).

svetovi strukturiranja subjektivnosti, ki je nujno *zunaj* sveta nuklearne, neposredne družine. V debatah protijavnosti gre za *ozaveščanje*, in ne za zanemarjanje družbenih in demografskih razlik (Fraser, 1997, str. 118–121). Gibanja (posebej tista, ki si prizadevajo za odpravo spolne dominacije) se ne podrejajo idealiziranemu modelu »racionalno-kritične debate«, »ljudski rabi razuma« in idealizirani formi argumentativnega dialoga (Warner, 2002, str. 123–124). Protijavnosti preizprašajo celotno strukturo psevdo-javne sfere kot sredstva buržoazne politične dominacije: vanjo vnašajo drugačne retorične stile in načine argumentacije, predpostavke, žanre, načine izražanja itd.⁶⁷ (prav tam, str. 51–52).

Stratificirane družbe tako ne prevajajo diskurzov skozi nevtralno enovitost javne sfere, v diferencirani družbi se konstituirajo številne ideološke in politične matrice (Warner, 2002; Heywood, 2007). V pozni fazi kapitalizma, v spremenjenih sociozgodovinskih okoliščinah, zato ni več možno govoriti o enotni naravi javnega komuniciranja (Pinter, 2005, str. 112). V kontekstu političnih bojev se zato transformira tudi sam pomen hegemonске »refevdalizirane« javne sfere ter koncept javnosti.⁶⁸ Ta ni več utemeljen niti na konsenzu niti na deliberaciji, kot pri Habermasu, tudi proliferacija protijavnosti ne pomeni odmika od demokratizacije, temveč prej nasprotno, poglobljanje demokratizacije. Prostor javnosti prej predvideva pluralnost perspektiv, notranjih razlik in antagonizmov, postopki in struktura javne sfere pa težijo k ohranjanju antagonizmov in nezamejenosti diskurzivne interakcije (Fraser, 1997, str. 122, 125, 127).

S to točko, ki zamejuje metodični oris mojega raziskovalnega dela, končujem epistemološki in metateoretski uvod svoje disertacije. Ker so najpomembnejši koncepti, teze, metode in raziskovalna vprašanja definirani, se bom v naslednjih poglavjih premaknil s terena misli, hermetično sorazmerno zaprtega in larpurlartističnega predelovanja teoretskih elementov ter konceptualnih debat. S konceptualnim aparatom, razvitim na tem mestu, se bom usmeril k »praktičnim zadevam in specifičnim problemom« (Splichal, 2005, str. 9), na teren zgodovine, zgodovinskega dogajanja in dejanskih zgodovinskih razmerij, kjer bom krizo, proteste in

⁶⁷ V protokole, postopke diskurza in debate vstopajo afektivne in ekspresivne dimenzije jezika (čustva, strast, anonimnost sodelujočih itd.), ki ga dominantni diskurz zavrača (prav tam, str. 58; Weisser, 2008, str. 613–614).

⁶⁸ Celota argumentacijskih in komunikacijskih oblik, ki jo prakticirajo javnosti in ki jih bom predstavil v nadaljevanju, pa preizprašuje parametre liberalnega modela, zato bi morali po Johnu Downeyju in Natalie Fenton definirati nov tip publicitete, t. i. proti- ali kontra-publiciteto (ang. *counter-publicity*) (gl. Downey in Fenton, 2003, str. 195–200).

komunikacijske prakse protestniških skupin misli v njihovih zgodovinskih in geografskih empiričnih oblikah.

3 NEOLIBERALNA TRANSFORMACIJA SLOVENSKE DRŽAVE

Geografsko sta se v času evropske transnacionalne širitve in integracije (tj. širitve in integracije Evropske unije) v relaciji do centralnih držav (stare članice EU) konstituirali dve periferni regiji. V *prvo* periferno regijo avtorji in avtorice uvrščajo države, ki jih je najbolj prizadela kriza evroobmočja (med letoma 2010 in 2013) in ki so bile deležne največ pozornosti mednarodnih medijev, finančnih trgov in političnega polja. V to skupino držav uvrščam sredozemske države Ciper, Grčijo, (jug) Italije, Portugalsko in Španijo, pa tudi atlantsko predstavnico te periferije Irsko.⁶⁹ Zgodovinski razvoj, razredno dinamiko in ekonomsko integracijo teh držav v evrsko območje bom pustil ob strani. Vloga evrske periferije je – tudi z razmeroma močnim posrednim vplivom na razmere v Sloveniji – postala ključna, ko se je v letih 2010 in 2011 zaostila kriza v evroobmočju. Številne množične mobilizacije in radikalna transformacija mediteranske periferije so temeljito analizirani in popisani (gl. Preston, 2014; Becker, Jäger in Weissenbacher, 2015, str. 87; della Porta, 2015; Flassbeck in Lapavitsas, 2015).

Druga periferna regija Evrope, ki me bo na tem mestu tudi podrobneje zanimala, je osrednje- in vzhodnoevropska periferija EU, ki vključuje nekdanjo Nemško demokratično republiko, baltske države (Litva, Latvija, Estonija), višegrajske države (Madžarska, Slovaška, Poljska, Češka) in jugovzhodne postsocialistične republike (Romunija, Bolgarija in Hrvaška). V to skupino držav spada tudi Slovenija (Bohle in Greskovits, 2012; Becker, 2013; Becker, 2016).

Neoliberalna transformacija vzhodne- in osrednjeevropske periferije je zaradi strukturnega relacijskega odnosa z evropskim kapitalističnim središčem ter izhodiščnega položaja, kompleksne zgodovine in integriranosti gospodarstev drugačna od neoliberalne transformacije na Zahodu⁷⁰ (Gowan, 1995; Munck, 2010, str. 64; Bockmann, 2011; Bohle in Greskovits, 2012). Države imajo, za razliko od evropskega kapitalističnega središča, podobno socialistično zapuščino in polpreteklo transformacijo družbenih struktur z restavracijo kapitalističnih

⁶⁹ Po nekaterih kriterijih bi v to skupino lahko uvrstili tudi jugovzhodni (oziroma mediteranski) del Francije.

⁷⁰ Periferijo simbolizirajo precej huda ekonomska (»transformacijska«) recesija in krčenje vseh osmih gospodarstev v začetku 1990-ih ter padec mezd (Becker, 2016; Guardiancich, 2016, str. 210). Recesije in krčenje mezd so bili najhujši v baltskih državah. Kot je pokazal Joachim Becker, so do konca tisočletja le tri države presegle BDP iz leta 1989, in sicer Poljska, Slovenija in Slovaška (slednja komajda in le minimalno) (Becker, 2016, str. 45). Do leta 2000 je le Češka preseгла raven mezd iz socialističnega obdobja, Madžarski je to uspelo leta 2002, Sloveniji leta 2006, litvanske mezde še leta 2009 niso dosegle niti 85 odstotkov ravni izpred leta 1989, ko so zaradi nove gospodarske krize ponovno padle (prav tam).

odnosov. Poleg tega so se v istem obdobju integrirale in vključile v transatlantske militaristične (NATO) in političnoekonomske strukture (Evropsko unijo in evrsko območje). To pomeni, da so podobne determinante oblikovale njihovo postsocialistično trajektorijo (oziroma »tranzicijo«), precej podobnosti pa je najti tudi v njihovih endogenih gospodarskih oziroma industrijskih strategijah, ki so jih ubrale po padcu socialističnih sistemov⁷¹ (gl. Bohle in Greskovits, 2012; Becker in drugi, 2015, str. 85; Becker, 2016; Guardiancich, 2016).

3.1 Slovenska postsocialistična tranzicija (obdobje 1992–2008)

Čeprav si države drugega perifernega bloka delijo podobne okoliščine zgodovinskega konteksta, površine oziroma velikosti držav, transnacionalno integracijo in pritiske svetovne konkurence (Bohle in Greskovits, 2012, str. 53), mnogi preučevalci in preučevalke postsocialistične tranzicije držav Vzhodne in Srednje Evrope pišejo o slovenski »izjemi«⁷² (Crowley in Stanojević, 2011; Bohle in Greskovits, 2012; Živković, 2015; Becker, 2016; Guardiancich, 2016, str. 207–211). V tem delu bom orisal dejavnike, ki potrjujejo tezo, da je imela zaradi celote institucionalnih pogojev Republika Slovenija, gledano primerjalno, pred nastopom svetovne gospodarske recesije specifičen položaj in postsocialistično tranzicijo, ki se precej razlikuje tako od izkušnje držav Vzhodne in Srednje Evrope kot tudi od tranzicije bivših jugoslovanskih republik⁷³ (Becker, 2016, str. 43–44; Guardiancich, 2016, str. 208). V

⁷¹ Če natančno razmejimo kronološka obdobja integracije v EU, moramo tri jugovzhodne postsocialistične republike kategorizirati v posebno skupino, saj so imele specifično postsocialistično izkušnjo, zato so v Unijo vstopile kasneje. Hrvaška je sicer bila, tako kot Slovenija, del Jugoslavije, a je verjetno odveč poudarjati, da je postsocialistična izkušnja Hrvaške v 1990-ih zaradi vojne precej drugačna od postsocialistične trajektorije Slovenije. V novem tisočletju so tako Romunija, Bolgarija kakor Hrvaška ubrale podobne endogene strategije in se vztrajno približevale preostalim devetim (novim) članicam, zato mnogi avtorji in avtorice, ki jih navajam, poudarjajo, da jih danes lahko povsem enakopravno uvrstimo v drugo periferno območje EU.

⁷² Avtorji in avtorice, ki preučujejo postsocialistično tranzicijo izbranih držav, v svoje modele in opazovanja vključujejo raznolike ter bolj ali manj kompleksne empirične indikatorje, parametre, vzroke in dejavnike, vsi po vrsti pa pridejo do podobnega zaključka: določene parametre sicer lahko opazimo v dveh ali v večjem številu držav, a le v Sloveniji je opaziti specifično procesov, ki so razdelani v tem poglavju. Sklep, ki sledi iz teh analiz, je torej: Republika Slovenija je imela idiosinkratično tranzicijo, ki jo lahko (in jo moramo) ločimo od tranzicije preostalih držav v Srednji in Vzhodni Evropi. Toda tudi v koncepcijah tranzicije mnenja niso enotna: Andreja Živković (2015) zaradi integracije Slovenije v evropske ekonomske, politične in birokratske strukture podvomi v »izjemnost« slovenske tranzicije.

⁷³ Če je neokorporativna institucionalna ureditev v Sloveniji podobna režimu »vpetega liberalizma«, ki je bil značilen za Zahod po drugi svetovni vojni, je v Vzhodni Evropi prevladal tip »vpetega neoliberalizma« s privatizacijo ključnih podjetij in sektorjev v gospodarskem polju, vstopom tujega kapitala, fragmentacijo in ekonomizacijo sindikatov, erozijo socialne države blaginje in zaščite (Bohle in Greskovits, 2012; Krašovec, 2013a, str. 52; Stanojević, 2014, str. 5–7). Ključna pri razvoju neokorporativizma v Sloveniji je proletarska protijavnost, ki pomembno sooblikuje postsocialistični družbeni red v Sloveniji. Delavski protesti in stavke leta 1992 so ključni za slovensko kapitalistično pot: množična mobilizacija protijavnosti je vplivala na institucionalno arhitekturo slovenske politične ekonomije ter akumulacijske strategije slovenskih političnih in ekonomskih elit (Podvršič, 2015, str. 85). Izjemna mobilizirajoča moč sindikatov je bila ključna komponenta, ki je vzpostavila razliko med tranzicijsko potjo Madžarske in Slovenije. Reformistični koaliciji managerjev in reformno usmerjene frakcije znotraj političnih elit sta bili v obeh državah precej podobni, a je bila ta koalicija v Sloveniji na prehodu iz

ponazoritev argumentov o »slovenski izjemi« bom parametre, indekse oziroma indikatorje uvrstil v tri kategorialne skupine, ki dokazujejo specifično transformacijo ter slovenski nacionalni formaciji pripisujejo unikatnost postsocialistične regulacije družbenih in industrijskih odnosov.⁷⁴

*Agresivni neoliberalizem*⁷⁵ v Sloveniji (takrat še delu Jugoslavije) je trajal od začetka osemdesetih do začetka devetdesetih, ko so poskusi reformiranja gospodarstva z vpeljavo kapitalističnih mehanizmov in načel postajali vse bolj intenzivni in radikalni.⁷⁶ Obdobje je moč razdeliti v dve fazi: prvo obdobje agresivnega neoliberalizma označuje prvi val neoliberalnih

socializma v postsocializmu izpostavljena pritisku močnega sindikalnega gibanja (Stanojevič, 2014, str. 4–5). Delavsko gibanje z množično mobilizacijo (proti zamrznitvi plač) leta 1992 je postalo odgovorni in *de iure* enakopravni pogajalski partner v kontinuiranem socialnem dialogu koordiniranja ekonomije. Predstavniki proletarske protijavnosti so v sklopu kolektivnih dogovorov z vladnimi akterji in delodajalci (buržoazijo) aktivno vplivali na zakonodajni proces in dinamiko v slovenskem gospodarskem polju (delovno zakonodajo, državni proračun, implementacijske mehanizme socialne države), saj so bili sindikati kot avtonomna organizacija, ki posreduje interese proletarske protijavnosti, sistematično vključeni v območje političnega odločanja, v formiranje oziroma oblikovanje javnih politik (s tem pa tudi v mehanizme socialne države (blaginje)) (Crowley in Stanojevič, 2011; gl. tudi Stanojevič, 2014, str. 2, 7–8; Stanojevič, 2015, str. 407–408; Guardiancich, 2016, str. 210).

⁷⁴ Številne in heterogene vzroke za krizo zamejujem na periodično obdobje *normativnega* ali centrističnega neoliberalizma (Davies, 2016), ki v Sloveniji zajema obdobje med letoma 1992 in 2008, ko se je v dveh distinktivnih fazah najprej utrdila, nato pa tudi razkrojila postsocialistična neokorporativna institucionalna ureditev. William Davies (2016) trdi, da je pojav neoliberalizma od vznika v 80. letih prejšnjega stoletja doživel določene notranje transformacije in ga lahko časovno razčlenimo na (medsebojno neprimerljive) faze. Davies zato ločuje tri epoke neoliberalizma: *agresivni* (bojni, kombativni; ang. *combative*) ali revolucionarni neoliberalizem, ki je nastopil leta 1979 in je trajal do padca socialističnih sistemov, *normativni* (ali centristični) neoliberalizem, ki ga je zaznamovala hegemonija socialdemokratskih strank in je trajal do svetovne ekonomske krize leta 2008 oziroma 2009, ter *kaznovalni* (ang. *punitive*) neoliberalizem, ki je značilen za regulacijo družbenih odnosov v nacionalnih družbenih formacijah med svetovno ekonomsko recesijo, po množičnih nacionalizacijah in dokapitalizacijah bank, porastu državnih dolgov, »kreativni destrukciji« (Joseph Schumpeter) podjetij in množični brezposelnosti. Periodizacije so v svoji arbitrarnosti seveda lahko tudi drugačne, odvisno od metodologije in dejavnikov, na katere se raziskovalci in raziskovalke tranzicije osredotočajo: konec socializma in restavracijo kapitalizma v Sloveniji zato raziskovalci in raziskovalke umeščajo v enega izmed mnogih zgodovinskih dogodkov med letoma 1988 (uvredba kapitalističnih mehanizmov) in 1993 (dno tranzicijske depresije in konsolidacija polj). Politično polje leto 0 navadno enači z uvedbo strankarskega parlamentarizma, zato ločnico postavlja v leto 1990. Ne gre zanemariti niti administrativnega, a kljub temu prelomnega zgodovinskega dogodka: Jugoslavija je kot gospodarstvo prenehala obstajati jeseni 1990 (Mencinger, 2012, str. 60). Podrobno obravnavo agresivne (ali bojne) faze neoliberalizma (Davies, 2016), v katerem se je zgodil razpad socializma, bom v doktorskem delu izpustil, pa čeprav bi bila obravnavo tega obdobja iz mnogih razlogov nujna.

⁷⁵ Agresivni, bojni oziroma »revolucionarni« neoliberalizem, ki je nastopil leta 1979 (s t. i. Volckerjevim šokom) in je trajal do padca socialističnih sistemov, v politični ekonomiji poosebljajo politike Ronalda Reagana in Margaret Thatcher v Veliki Britaniji ter krizne diktature Augusta Pinocheta v Čilu (začetek že leta 1973) ali generala Jaruzelskega na Poljskem. Znotraj nacionalnih formacij pride do »permanentne krize« (Mandel) in niza protidelavskih zakonodaj, nasilnih konfrontacij policije ali vojske s sindikati, protiinflacijskih ukrepov in visokih obrestnih mer. Države tretjega sveta (Mehika, Poljska, Jugoslavija) zaznamujejo dolžniške krize in programi »strukturnega prilagajanja«, ki jih vodi Monetarni denarni sklad, ena od značilnosti je tudi vsesplošno povečanje brezposelnosti (Munck, 2010, str. 63; Bembič, 2012, str. 49–61; Harvey, 2012, str. 20–22; Krašovec, 2013c, str. 81; Davies, 2016, str. 126). V osemdesetih letih so se poleg delavskih stavk in demonstracij v vzhodnem socialističnem bloku pojavila tudi nova družbena gibanja, v družboslovnem in filozofskem polju so se zato obudile sintagme civilne družbe ali »alternative«, (gl. Mastnak, 1992; Vodovnik, 2015, str. 125).

⁷⁶ Gal Kirn zato pravi, da se deset let pred uradnim koncem socializma že začne postsocialistična tranzicija (Kirn, 2014, str. 113).

varčevalnih politik (1982–1985), za drugo fazo pa sta značilna »ustvarjanje« slovenskega kapitalizma (1985–1992), formiranje socialnih partnerjev (političnih strank, GZS in sindikatov) in drugi val varčevalnih politik (1989–1990), ki so dokončale dezintegracijo jugoslovanske države (Stanojević, 2010, str. 322–323; Podvršič, 2015; gl. tudi Mencinger, 2012, str. 59–60). Jugoslovanska finančna kriza je bila, kakor kriza leta 2012 in 2013 v Sloveniji, integralni del globalne tranzicije tega dela sveta v financializirani kapitalizem in mednarodni režim neoliberalnih politik (Harvey, 2012, str. 40–41; Živković, 2015, str. 49). S porastom javnega dolga⁷⁷ so se socialistične oblasti zatele k neoliberalnim varčevalnim ukrepom in »šok terapijam«, kar je intenziviralo upor lokalnega prebivalstva in nestrinjanje z oblastmi (Becker, 2016, str. 40). Kot bom pokazal na določenih mestih v naslednjem poglavju disertacije, je v tem obdobju prišlo do množičnega vrenja in protestov ter končnega razpada Jugoslavije.⁷⁸

3.1.1 Slovenija kot »izjema« in neokorporativistična koordinacija gospodarstva (normativni neoliberalizem med 1992 in 2008)

Potem ko je bilo sredi leta 1993 doseženo dno depresije in v naslednjem letu štiriodstotna gospodarska rast, je Slovenija vstopila v obdobje gospodarskega »okrevanja in brezvetrja«

⁷⁷ Leta 1974 so ZDA ponovno liberalizirale mednarodno kroženje kapitala, potem ko so ga v šestdesetih letih omejile, leta 1979 jim je sledila Velika Britanija. Tokovi denarja, predvsem petrodolarji in evrodolarji, naloženi v ameriških bankah, ki so iskali profitabilna območja za svoje investicije, so se reciklirali kot mednarodna posojila. Banke so začele intenzivneje posojati državam v južnoameriški periferiji (Mehika, Argentina) in socialistični periferiji (Jugoslavija, Poljska, Madžarska) (Duménil in Lévy, 2012, str. 37; Harvey, 2012, str. 40–41; Živković, 2015, str. 49; Becker, 2016, str. 40). V sedemdesetih letih so se države socialističnega bloka (Poljska, Madžarska, NDR in Jugoslavija) lahko zatele k zunanjemu financiranju z Zahoda (tj. k poceni kreditom), da bi izboljšale ponudbo potrošniškega blaga za svoje državljane in pospešile izvoz produktov na tuje trge. Jugoslovanski dolg do tujine je v sedemdesetih letih eksplodiral, se v obdobju 1976–1981 celo potrojil in se s treh milijard napihnil na 20 milijard (leta 1980). Jugoslavija je bila na robu bankrota, zato se je po pomoč zatele k Mednarodnemu denarnemu skladu in v začetku leta 1981 prejela največje posojilo v dotedanji zgodovini sklada. Ravno v Sloveniji (in v drugih jugoslovanskih republikah) je bil na zahtevo mednarodnih posojilodajalcev in finančnih institucij izpeljan eden prvih varčevalnih neoliberalnih programov na svetu, ki so kasneje postali razvpiti pod imenom »strukturno prilagajanje« (Unkovski-Korica, 2015, str. 39; Živković, 2015, str. 49).

⁷⁸ Dohodki so med letoma 1980 in 1985 padli za polovico, brezposelnost je dosegla številko milijon, število stavk je v letu 1988 s 13.507 naraslo na 386.123, delavci in delavke so tretjino do polovico dohodka zaslužili na neformalnih trgih. Podpora Ligi komunistov je s 75 odstotkov (leta 1974) padla na 33 odstotkov (leta 1983) (Unkovski-Korica, 2015, str. 39). Liberalistični slogani socialističnega sistema, podkrepjeni z varčevalnimi rezi, so ustvarili notranjo delavsko opozicijo proti kadrističnim naklonom (managerskim in državnim strukturam): spomnimo se Labinske stavke aprila/maja 1987 (Kuzmanić, 1988) in največje stavke v socialistični Sloveniji, stavke 10.000 delavcev in delavk junija 1988, ki so jo začeli v tovarni TAM v Mariboru (Kirn, 2013, str. 161; Kirn, 2014, str. 111–113). Konec leta 1989 je ob recesiji, ki se je spreminjala v depresijo, visoka inflacija začela prehajati v hiperinflacijo. Najpomembnejši poskus zaustaviti hiperinflacijo je bil Markovičev stabilizacijski program iz decembra 1989, ki ima nekaj podobnosti z »zategovanjem pasu« v kriznih letih 2008–2013; njegovi stebri naj bi bili stabilen tečaj »novega« dinarja, restriktivna denarna politika in nadzorovanje (tj. omejevanje) plač. V juniju 1990 so začetnim napakam programa šok terapije sledile nove, program je spodletel, deloma tudi zato, ker so republiške oblasti vse poskuse zveznih oblasti uspešno blokirale (Stanojević, 2010, str. 320; Mencinger, 2012, str. 59–60).

(Stanojević, 2010, str. 320; Mencinger, 2012, str. 71–74). Zaradi množične delavske mobilizacije proti zamrznitvi plač je leta 1992 odstopil tedanji konzervativni predsednik vlade Lojze Peterle, ki ga je zamenjal Janez Drnovšek, kar v Sloveniji označuje začetek neokorporativistične makroekonomske ureditve in centristične državne politike leve sredine, ki je trajala do leta 2004 (Crowley in Stanojević, 2011, str. 279; Podvršič, 2015, str. 85; Guardiancich, 2016, str. 210). Če upoštevamo še obdobje desne vlade Janeza Janše, je sledilo 16-letno obdobje *normativnega neoliberalizma*⁷⁹ (Davies, 2016). Parametri, ki v tem obdobju Slovenijo (v določenih vidikih) uvrščajo ob bok koordiniranim (skandinavskim in kontinentalnim zahodnim) gospodarstvom, kot sta Nemčija ali Avstrija, ter jo uvrščajo na prag konvergence z gospodarstvi v središču oziroma jedru Evrope, so razdeljeni takole: jugoslovanska dediščina, makroekonomski kazalci ter parametri regulacije industrijskih in družbenih odnosov.

Slovenija je bila *gospodarsko* najbolj razvita in najbogatejša med republikami bivše Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ), ki je imela v osni strukturi federacije status centralnega gospodarstva.⁸⁰ Razvojne strategije in ekonomske politike vodstva Komunistične partije Jugoslavije so slovenskemu gospodarskemu polju omogočile dostop do tujih valut, tehnološke védnosti in opreme. Podjetja, tudi geografsko blizu zahodnim trgov, so bila močnejše kot industrijski sektorji držav Vzhodne in Srednje Evrope usmerjena k produkciji,

⁷⁹ V obdobju normativnega neoliberalizma se agresivne neoliberalne prakse postopno preoblikujejo. Neoliberalizem ne temelji več na t. i. »umiku« države, temveč na sklopu »mehkih« neoliberalnih politik in ukrepov, ki so temeljito rekonstruirale naravo neoliberalnega režima. V mednarodnih odnosih gre za obdobje ameriške hegemonije (oziroma vsaj vojaške prevlade) in za splošno sprejetje okvira mednarodne mobilnosti kapitala. Znotraj nacionalnih držav gre za socialdemokratske nacionalne verzije »Tretje poti« Tonyja Blaira (VB) in Billa Clintona (ZDA). V kontinentalni Evropi je neoliberalizem pogosto nastopil, vsaj na področju ekonomskih politik, v preobliki evropske integracije in politik Evropske unije (Stockhammer, 2013, str. 128). To je obdobje, ko so socialdemokratske stranke v celinskem delu Evrope sprejele »neoliberalizem s človeškim obrazom«: obdobje zaznamuje vladavina Romana Prodijsa (Italija), Gerharda Schroederja (Nemčija), to je obdobje vladavine stranke Pasok v Grčiji, tovrstno politiko pooseblja Socialna demokracija v Sloveniji itd. V notranji rekonstrukciji dotlej avtonomnih nacionalnih sistemov pride do postopne »restavracije« (Burcar, 2015) »čistih« (Husson, 2011) kapitalističnih odnosov ter favoriziranja in ideologiziranja tržnih načel kot temeljnih organizacijskih načel podjetij in družbenih polj. Idejno je bil glavni smoter projekta modernizacije narediti sistem »pravičen«, ideološko legitimacijo pa so utemeljili predvsem v individualističnih odvodih ekonomskih ved in teorij: podjetništvu, teorijah »človeškega kapitala« in tržne konkurence. Neoklasična ekonomija je nadomeščala vladanje, ki se je poimenovalo »vladovanje« (ang. *governance*): ta je bil podlaga za modernizacijo birokratske administracije (predvsem postopno zmanjševanje finančnih sredstev javnim službam, množenje zasebnih podizvajalskih agencij in povečevanje nadzora). V tem času so bile implementirane številne reforme socialne države, kaznovalnega sistema, urbane prenove, migrantskih režimov – predvsem marginalizirane skupine so postale predmet povečanega nadzora in novih sistemov regulacije (Munck, 2010, str. 64; Duménil in Lévy, 2012, str. 40; Davies, 2016, str. 127–129).

⁸⁰ Tržne reforme po letu 1965, ki so utrdile vodilno vlogo industrijskih središč, kot je Maribor, so poglobile osno delitev dela med republikami ter strukturne neenakosti med osrednjimi in perifernimi regijami v Jugoslaviji (Kirn, 2014, str. 110–111).

s tem pa tudi k izvozu na in za Zahod. Posebej v osemdesetih letih prejšnjega stoletja je gospodarski proces menjave generiral dvojno odvisnost od tujih trgov: ti so zagotavljali konkurenčnost lokalnih podjetij, tako da so jim zagotavljali dostop do (cenejših) surovin, obenem pa so slovenska podjetja približno tretjino produktov prodala na tujih trgih⁸¹ (Stanojević, 2010, str. 319–320; Podvršič, 2015, str. 83–85; Unkovski-Korica, 2015, str. 40–41; Guardiancich, 2016, str. 211). Samostojna Republika Slovenija je podedovala (ali ohranila) geografsko razpršeno in moderno industrijo, močno industrijsko bazo in tehnološko intenzivno industrijsko produkcijo. Poleg tega je prednost, ki jo je Slovenija imela, tudi socialno stabilno prebivalstvo, odprtost države, napol dokončane gospodarske reforme in temelja takratnega gospodarskega sistema: družbeno lastnino in samoupravljanje, ki sta omogočala avtonomijo podjetij, normalno delovanje trga produktov in uporabo precej standardnih gospodarsko-političnih ukrepov⁸² (Mencinger, 2012, str. 62). Takšna struktura je podjetjem v slovenskem gospodarskem polju ublažila strukturno prisilo po radikalnejšem industrijskem (pre)strukturiranju, ki sta jo v polje vnesla sprejetje kapitalističnih mehanizmov in prihod kapitalističnih akterjev. Poleg tega tovrstno tržno (tj. kapitalistično) reguliranje ekonomskih odnosov za Slovenijo (tako kakor za Hrvaško) ni pomenilo radikalnega preloma v regulaciji gospodarstva. Kapitalizem je bil v Sloveniji dejansko uveljavljen že prej, še preden je bil socializem formalno odpravljen (gl. opombo 76). Številni parametri tržne (kapitalistične) ekonomije so v Jugoslaviji obstajali že pred letom 1989, koordiniranje ekonomije je bilo že več let decentralizirano, Jugoslavija je bila tudi najbolj tržno naravnana država v Vzhodni Evropi – ni pripadala sovjetskemu bloku, imela je vzpostavljene odnose menjave s kapitalističnimi deželami na Zahodu (in drugod). V Jugoslaviji, tako kot na Poljskem in Madžarskem,⁸³ je tako obstajal pomemben segment gospodarstva, ki je deloval v skladu s tržnimi mehanizmi in ki so ga preoblikovale tržne reforme ter uvedba tržnih institucij⁸⁴ (Crowley in Stanojević, 2011, str.

⁸¹ Za slovensko gospodarstvo ni bilo ovir pri dostopu do mednarodnih trgov, kar je pomenilo, da so podjetja lahko izvažala na mednarodne trge in niso bila omejena zgolj na federalne trge. Tista podjetja, ki so pridobila tuje valute, so morala svoje zasluge razdeliti med dobavitelji dobrin na vseh ravneh produkcijske verige. Ker je imela slovenska industrijska produkcija precej visoko stopnjo vertikalne integracije, so tuje valute lahko ostale znotraj republike. Tuje valute so nato podjetjem omogočale nakupe (cenovno) primerljive opreme na Zahodu, ki je bila kakovostnejša od domače. Slovensko gospodarstvo je tako postalo izvoznik tehnologije na mednarodne trge in prejemnik tokov mednarodnih valut (Podvršič, 2015, str. 83).

⁸² Etnična homogenost se tu kaže kot prednost, samostojnost je bila dosežena v nekaj dneh, brez vojne in hudega prelihanja krvi, ki se je odvijalo v drugih jugoslovanskih republikah (Crowley in Stanojević, 2011, str. 275).

⁸³ Ključne endogene razlike med Madžarsko in Jugoslavijo opiše Stanojević (2014, str. 4–5), ki pokaže, da sta bili »realsocialistična« konstelacija sil in ekonomska ureditev obeh držav poleg nekaterih minimalnih podobnosti radikalno drugačni, zato ju je treba primerjati s precejšnjo mero sociozgodovinske senzibilnosti.

⁸⁴ Slika vseeno ni tako teleološko enoznačna: izguba jugoslovanskih trgov in trgov skupnosti COMECON ter ekonomska recesija na Zahodu so slovensko produkcijo prizadele bolj, kot je bilo pričakovano (Mencinger, 2004). Leta 1993 je brezposelnost v Sloveniji dosegla devet odstotkov. Povečanje slovenskih mezd po množičnih delavskih protestih leta 1992 je okrepilo domačo potrošnjo in omogočilo gospodarsko okrevanje (Podvršič, 2015,

275; Bohle in Greskovits, 2012, str. 26–27; Stanojević, 2014, str. 2; Živković, 2015, str. 46; Becker, 2016, str. 44).

Makroekonomski kazalci, ki kažejo na »izjemen« slovenski položaj, so posledica strategij dobro organizirane in bojevite proletarske protijavnosti. Delavski boji in sindikalno organizirano delavsko gibanje so v začetku devetdesetih let globoko vplivali na kapitalistični razvoj Slovenije ter njeno mednarodno integracijo v transnacionalne gospodarske in politične povezave. Na področju *makroekonomske politike* je Slovenija sprejela in vodila avtonomne strategije menjave in industrijske produkcije: odločila se je za selektivno in minimalistično politiko privabljanja neposrednih tujih investicij, ki so bile usmerjene predvsem v kompleksne industrijske sektorje, tako domači kapital kakor država pa sta obdržala močan položaj v bančništvu in industriji. Privatizacija podjetij je potekala decentralizirano, v smeri lastništva delavstva in managementa, večja podjetja so sprejela privatizacijo z vavčerji ali pa so bili lastniški deleži prenešeni na državne sklade (Crowley in Stanojević, 2011, str. 275; Mencinger, 2012, str. 66–67). Slovenske vlade so vodile proindustrijsko politiko vse do leta 2004 (priključitev EU, menjava vlade) ter celo vsilile blažji režim kapitalskega nadzora (ang. *capital controls*), zato da bi preprečile porast (ang. *appreciation*) tedanje nacionalne valute (tolarja). Ker vlade po letu 1992 niso šle v konfrontacijo z dobro organiziranim delavskim gibanjem, so – v nasprotju z ekonomskimi nasveti iz tujine – sprejele fleksibilni menjalni režim oziroma drseči tečaj (ang. *floating exchange rate*), s čimer so ohranjale zunanjetrgovinsko ravnotežje. Centralna banka je, tako kot se je to zgodilo v višegrajski četverici in na Hrvaškem, obdržala pravico nadzora nad obrestnimi merami in delovala kot posojilodajalka v skrajni sili. Skladnost med fiskalno (finančno ministrstvo) in monetarno politiko (centralna banka) sta Sloveniji tako omogočili makroekonomsko stabilnost, kar je okrepilo izvoz in omogočilo dovolj manevrskega prostora za postopno višanje mezd delavskih razredov (Bohle in Greskovits, 2012, str. 28, 33; Mencinger, 2012, str. 72–73; Guardiancich, 2016, str. 209–211).

Za to obdobje integracije in priključitve države v nadnacionalne (tj. predvsem evropske) konstelacije je bila značilna tudi *institucionalizacija konfliktov* med najpomembnejšimi gospodarskimi akterji. Sklenjen je bil družbeni kompromis med predstavniki delodajalcev (večinoma izvoznega sektorja), največjimi sindikati in intervencionistično državo (predstavniki te so bile slovenske vlade), ki je bil *temelj* slovenskega distinktivnega oziroma specifičnega

str. 85). Kljub temu so šele leta 2006, kot sem že povedal, slovenske mezde presegle raven mezd iz socialističnega obdobja (Becker, 2015, str. 45).

pristopa k postsocialistični tranziciji. Tripartitno korporativistično telo, ki je bilo ustanovljeno leta 1994, Ekonomsko-socialni svet, je imelo proaktivno vlogo v zakonodajnem procesu (tj. oblikovanje zakonov) in oblikovalo je mehanizme, ki so imeli vpliv v političnem in birokratskem polju, vplivalo pa je celo na samo obliko in vsebino socialne države in blaginje (Stanojević, 2010, str. 319–329; Živković, 2015, str. 59). Slovenija je tako kot atipična izjema v postsocialistični Srednji in Vzhodni Evropi razvila »neokorporativistično« *konstelacijo*, v kateri so (tako na ravni podjetij kot na ravni državnega oziroma makroekonomskega koordiniranja) v okviru socialnih paktov oziroma dogovorov potekali trajen konsenzualni socialni dialog, koordiniranje interesov in koordiniranje lokalne oziroma nacionalne ekonomije⁸⁵ (Crowley in Stanojević, 2011; Podvršič, 2015, str. 85; Becker, 2016, str. 44, 56).

Tudi na tretjem področju, *področju regulacije družbenih, socialnih in industrijskih odnosov*, je Slovenija ubrala heterodoksko pot: imela je najvišjo stopnjo sindikaliziranosti ter vključenosti delavcev in delavk v kolektivna pogajanja na območju Srednje in Vzhodne Evrope.⁸⁶ V Sloveniji je obstajala tudi najmočnejša delodajalska organizacija v Srednji in Vzhodni Evropi (tj. Gospodarska zbornica Slovenije), ključni element moči in koordinacije industrijskih odnosov⁸⁷ (Bohle in Greskovits, 2012, str. 40–42; Becker, 2016, str. 56). Sistem je bil tako bolj podoben nemškemu tipu soodločanja in koordinacije ter se je razlikoval od sistemov, vzpostavljenih v drugih postsocialističnih državah Vzhodne in Srednje Evrope. V Sloveniji se je razvil tudi specifičen sistem integracije delavcev in delavk v podjetjih: sistem z večjo delavsko participacijo v podjetjih (večja vloga delavskih svetov) ter specifičnim pristopom k izobraževanju delavcev in delavk (dvojni sistem pripravništev) (Crowley in Stanojević, 2011, str. 273; Stanojević, 2015, str. 406–407; Guardiancich, 2016, str. 209).

⁸⁵ Tovrstnih makroekonomskih dogovorov o brzdianju inflacije, določitvi višine mezd, pokojnin in drugih prejemkov ter prihodkov in odhodkov državnega proračuna, o spopadanju z brezposelnostjo, v Srednji in Vzhodni Evropi niso poznali (Stanojević, 2010, str. 331–332; Crowley in Stanojević, 2011, str. 273).

⁸⁶ V začetku devetdesetih let je sindikaliziranost delavskega razreda obsegala 60 odstotkov, v prvem postsocialističnem desetletju pa štirideset odstotkov delovne sile. Še leta 2003 je dosegala 40,3 odstotka delovne sile. Kolektivne pogodbe so zajele (»pokrivale«) praktično celotno sindikalizirano delovno silo, v postsocialističnih državah je bila številka zgolj 27,4 odstotka, v državah EU-15 pa 78,8 odstotka. Kolektivna pogajanja so potekala na panožni oziroma sektorski ravni, kar Slovenijo približuje strukturi koordiniranih gospodarstev in gospodarstev EU-15. Kolektivna pogajanja v drugih postsocialističnih državah so bila urejena na ravni podjetij, bližje liberalno-tržnim modelom zahodnoatlantskih gospodarstev (Crowley in Stanojević, 2011, str. 272–274; Stanojević, 2010, str. 322; Guardiancich, 2016, str. 224).

⁸⁷ Do leta 2006 je bilo članstvo kapitalističnega razreda v Gospodarski zbornici Slovenije obvezno, zato je imela Slovenija stoddostno vključenost delodajalcev v organizacijo in posledično v koordinirana pogajanja. Ko je bilo obvezno članstvo ukinjeno, je delež članstva padel na 40 odstotkov. To je nižje kot v starih članicah EU, kjer je povprečje 66,6 odstotka, a ostaja višje kot v postsocialističnih državah, kjer je povprečje 27,4 odstotka.

Institucionalizirani socialni tripartitni pakt s koordinacijo delavcev in menedžmenta na ravni podjetij in panog je slovenskemu gospodarstvu omogočil sorazmerno močno gospodarsko rast, omejevanje inflacije ter visoko mero »konkurenčnosti«⁸⁸ in ekonomske stabilnosti. Slovenija je bila najuspešnejša država v Vzhodni in Srednji Evropi pri ohranjanju stabilnega razmerja zunanjega dolga, proračunskega primanjkljaja (ang. *budget deficit*), trgovinskega primanjkljaja (ang. *current account deficit*), stopnje inflacije in javnega dolga⁸⁹ (Crowley in Stanojević, 2011, str. 274; Bohle in Greskovits, 2012, str. 51). Tako je Slovenija tudi najhitreje izpolnila stroge maastrihtske kriterije za vstop v evroobmočje ter kot *prva* država v Srednji in Vzhodni Evropi (leta 2007) tudi dejansko vstopila v območje skupne valute (Stanojević, 2015, str. 408; Guardiancich, 2016, str. 210–211). Za razliko od bivših socialističnih gospodarstev je obdržala visoko raven družbene kohezije in s sistemom socialne varnosti vzpostavila eno najbolj egalitarnih držav v Evropi z eno najnižjih stopenj družbene razslojenosti (Močnik, 2006, str. 27).⁹⁰

V obdobju od devetdesetih let pa vse do leta 2007 je Slovenija zato doživela tudi najmanjši družbenostrukturalni šok tranzicije oziroma postsocialistične transformacije – konstantno je dosegala najmanjšo stopnjo družbene neenakosti (najmanjši Ginijev koeficient), najnižji delež brezposelnih in dolgotrajno brezposelnih delavcev oziroma delavk ter najmanjšo stopnjo tveganja revščine⁹¹ (Bohle in Greskovits, 2012, str. 48; Guardiancich, 2016, str. 207–208).

⁸⁸ Pritisk po vzdrževanju »konkurenčnosti« slovenskega gospodarstva, tj. brzdanju izdatkov javnega proračuna, mezd, pokojnin in inflacije, je bil vedno pritisk predstavnikov kapitalističnega razreda delodajalcev v Ekonomsko-socialnem svetu (Stanojević, 2010).

⁸⁹ Med letoma 1993 in 2008 je BDP rasel s stopnjo 4,5 odstotka na leto, dohodek na prebivalca pa se je z manj kot polovice zahodnoevropskega povprečja dvignil na 90 odstotkov povprečja EU-27. Javne finance so se poslabšale le za kratek čas v zgodnjih 2000-ih, toda javni dolg se nikoli ni povzpел nad 27,8 odstotka BDP. Povprečni javnofinančni in trgovinski primanjkljaji so med letoma 1995 in 2008 dosegali 2,6 in 1,5 odstotka BDP (Crowley in Stanojević, 2011, str. 274; Mencinger, 2012, str. 68–74; Guardiancich, 2016, str. 207). Med letoma 1994 in 2005 se je javni dolg sicer povečal za 6,1 milijarde evrov, a so se za 6,6 milijarde povečale tudi slovenske »devizne rezerve«. Banka Slovenije ni dopuščala čezmernega zunanjega zadolževanja in je devizne pritoke še dodatno »sterilizirala«, tj. preusmerjala v devizne rezerve. Po letu 2005 so se vladne politike in politike centralne banke, kot bom pokazal kasneje, spremenile (gl. Drenovec, 2015, str. 153).

⁹⁰ Vsota socialnih transferjev je bila v baltskih državah le tretjino vsote, ki sta jo prejemale povprečni slovenski državljani in državljanka (Bohle in Greskovits, 2012, str. 34–35). Enotna davčna stopnja, ki so jo v Estoniji, Litvi in Latviji vpeljali v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, je baltsko regijo postavila na piedestal držav z najbolj osiromašenimi socialnimi sistemi blaginje v Srednji Evropi. Med letoma 1999 in 2006 so državljani prejeli povprečno zgolj 1331 evrov socialnih prejemkov letno, v višegrajskih državah je ta znesek znašal 2371 evrov, v Sloveniji pa 4021 evrov. Baltske države so za socialno varnost namenile manj kot 14 odstotkov BDP, 6 odstotkov manj kot višegrajske države in kar 10 odstotkov manj kot Slovenija. Ginijev koeficient je leta 2004 v Sloveniji znašal 0,242, bil je celo najnižji v EU, če ne upoštevamo Švedske (Mencinger, 2012, str. 68–74; Becker, 2016, str. 47; Guardiancich, 2016, str. 207–208).

⁹¹ Delež brezposelnosti se je konstantno zmanjševal, povprečna stopnja brezposelnosti med letoma 1996 in 2008 je znašala 6,3 odstotka, zaposlenost prebivalstva pa je v istem obdobju zrasla z 61,7 na 86,6 odstotka. Povprečje zaposlenosti prebivalstva v EU je leta 2008 znašalo 65,8 odstotka (Mencinger, 2012, str. 68–74; Guardiancich, 2016, str. 207).

Državljanom in državljkam Slovenije je tovrstno restrukturiranje raznolikih družbenih sfer omogočilo ublažitev cene ekonomske transformacije in restavracije kapitalističnih odnosov, s tem pa je v državo vneslo tudi politično stabilnost in nizko stopnjo družbenih nemirov (Guardiancich, 2016, str. 207, 208). Korelativno s strukturnimi parametri so bili od začetka devetdesetih let pa vse do leta 2007 v Sloveniji izmerjeni najvišja volilna udeležba med državami Srednje in Vzhodne Evrope, najvišje zaupanje v parlamentarizem in najmanjša stopnja nihanja volilnih preferenc (oziroma volatilnosti) (Bohle in Greskovits, 2012, str. 38–39).

3.1.2 »Razpoke« v zgodbi o uspehu

Transformacijski vzorec neokorporativne postsocialistične tranzicije je integriral tripartitna kolektivna pogajanja na vseh (mikro, mezo in makro) ravneh gospodarskega polja.⁹² Tovrstno inkluzivno prestrukturiranje gospodarstva s proaktivnim sodelovanjem najpomembnejših makroekonomskih akterjev in akterk je Sloveniji omogočilo uvesti ali obdržati pomembne instrumente dekomodifikacije (socialna država, univerzalno šolstvo in zdravstvo). Poleg tega neokorporativna koordinacija ni zaustavila uvedbe in širitve tržnih mehanizmov, za kar si je ves čas tranzicije prizadeval lokalni politični razred (Crowley in Stanojević, 2011; Stanojević, 2014, str. 2, 8). Sprejetje institucionalne logike koordiniranih gospodarstev je po mnenju ekonomista Mencingerja (2012) ustvarilo gospodarsko in socialno strukturo, ki je bila po nekaterih kazalcih gospodarske uspešnosti in socialne kohezije bolj podobna gospodarskim in socialnim strukturam majhnih skandinavskih držav kot pa strukturam novih (večinoma postsocialističnih) članic EU (gl. Crowley in Stanojević, 2011).⁹³

⁹² Po Crowleyju in Stanojeviću (2011, str. 276) sta v slovenskem koordiniranem modelu ključna tudi medrazredni kompromis ter sklepanje koalicij med vodstvenim kadrom in delavci v podjetjih, ki sem ju omenil že prej (posledica: varna zaposlitev jedra delavcev in delavk).

⁹³ Bohle in Greskovits (2012, str. 45–46) sta zato Slovenijo uvrstila celo v skupino »poljedrnih« ali »polcentralnih« držav, in ne v skupino polperifernih držav (Kralj, 2006, str. 160). Poljedrna država je država, ki ima poleg vseh opisanih procesov tudi visoko število izobražene in produktivne delovne sile, ki se v kapitalističnem procesu dopolnjuje z avtonomnim managementom (oziroma slojem vodstvenih kadrov). Slovenije kljub temu ni bilo mogoče uvrstiti v skupino jedrnih ali centralnih držav, saj je država ostala odvisna od dotoka tehnologije ter regionalnega in globalnega kapitala, ki ga zagotavljajo centralna gospodarstva svetovne kapitalistične ekonomije. Poleg tega slovensko gospodarstvo ni bilo niti integrirano niti produktivno v tolikšni meri, kot je veljalo za gospodarstva centralnih, največkrat zahodnoatlantskih partneric (Bohle in Greskovits, prav tam; Guardiancich, 2016, str. 211).

Izjemna mobilizirajoča moč proletarske protijavnosti⁹⁴ je v dveh desetletjih družbenih bojov vzpostavila koordiniran sistem »kompetitivnega neokorporativizma«, ki je v specifični konstelaciji družbenih sil poleg zagotavljanja konkurenčnosti podjetij in lokalnega gospodarstva ohranil tudi večino sistema socialne zaščite, ki se je vzpostavil že v socializmu. Lahko bi rekli, da je v Sloveniji vzniknila posebna konfiguracija neoliberalizma, značilna za evropske države, ki se po širšem obsegu pravic in večjem zagotavljanju socialne varnosti pomembno razlikuje od ameriške verzije neoliberalizma – *socialni neoliberalizem*⁹⁵ (Duménil in Lévy, 2012, str. 40).

Kljub dobrim makroekonomskim kazalcem je v »zgodbi o uspehu« opaziti nekaj napak ali »razpok«, ki jih makroekonomska naracija, ki jo uporabljam v poglavju, zakriva. Makroekonomske naracije, ki so ključne pri iskanju vzrokov in razlogov za gospodarsko, finančno, politično in družbeno krizo, je zato nujno treba brati vzporedno z ugotovitvami družboslovnih in humanističnih ved, ki razkrivajo kompleksnejšo družbeno sliko.⁹⁶

⁹⁴ Proletarska protijavnost z izjemno mobilizacijsko močjo je, kadar je bilo potrebno, zaustavila in prekinila pogajanja z vlado in delodajalci. Vladni predlog pokojninske reforme je bil tako neposredni vzrok množičnih protestov marca leta 1998, na katerih je bilo prisotnih približno 20.000 ljudi, kar je bil največji sindikalni protest v zgodovini samostojne Slovenije do tistega trenutka. Protesti so se zaradi vladnega zavlačevanja z umikom spornih predlogov ponovili tudi leto kasneje. Končni predlog pokojninske reforme je, v primerjavi s prvo verzijo, ki jo je predlagala vlada, »razvodenel« in bil konsenzualno sprejet na ESS sredi leta 1999 in nato potrjen še v državnem zboru. Zakon je nato zaradi mobilizacije lokalnega prebivalstva in delavskih bojov trajno moderniziral javni pokojninski sistem in preprečil kakršnokoli radikalno privatizacijo pokojninskih skladov. Reforma je uspela stabilizirati tudi javne pokojninske izdatke kot odstotek BDP. Vpliv »močne« (Fraser, 1997, str. 132–136) proletarske protijavnosti se tako kaže tudi v sprejetju dveh pomembnih sistemskih zakonov, pri katerih so sodelovale predstavniške organizacije delavskega razreda: prvič, pri sprejetju omenjenega pokojninskega zakona leta 1999 ter drugič pri sprejetju (2002) in implementaciji (2003) zakona o delu (Stanojević, 2010, str. 331–332).

⁹⁵ Zaradi česar se za nacionalno formo, ki jo je uspela formirati Slovenija, pojavljajo tudi termini, kot sta »kompetitivna solidarnost« (Stanojević, 2014, str. 8), »konkurenčna solidarnost« (Stanojević, 2015, str. 408), »keynesianski« neokorporativizem (Podvršič, 2015, str. 85) in »konkurenčni korporativizem« (Stanojević, 2015, str. 408).

⁹⁶ V tem času se je začel »dolgi pohod neoliberalnih idej« (Harvey, 2012, str. 56) skozi institucije in družbena polja. Neoliberalizem se je postopoma razširil in zakoreninil v polju univerz in visokih šol (Kramberger in Rotar, 2010; Kramberger in Rotar, 2011, 5. pogl.; Burcar, 2012; Močnik, 2013a). Poleg tega so nekatere analize socialnih sistemov že v obdobju pred gospodarsko krizo pokazale, da slovenski socialni sistem ne spada med dobro razvite in da svojim uporabnikom daje (pre)majhno stopnjo socialne varnosti, manjšo stopnjo varnosti (celo) od Češke, Madžarske, Romunije in Slovaške (Dragoš in Leskošek, 2016, str. 109). Zgodbe izbrisanih v Sloveniji so ustrezno popisane in sistematično dokumentirane (gl. Lipovec Čebren in Zorn, 2008; Kogovšek in Petković, 2010), rasizem, nacionalizem, homofobija prav tako (gl. Dragoš in Leskošek, 2003; Trplan, Autor in Kuhar, 2003; Kozinc, 2005). Refleksijo antiglobalizacijskega protesta, represivne aktivnosti policije in reakcije medijev ob srečanju Georgea Busha in Vladimirja Putina v Sloveniji je popisana v Kuzmanić (2002), poenotenje političnega razreda ob vstopanju v vojaško zvezo Nato pa v Močnik (2006, str. 89–96). Glej tudi številne analize in refleksije v reviji *Medijska preža* in *Poročila skupine za spremljanje nestrpnosti*. Zavaljo vsebinske, časovne in prostorske učinkovitosti ilustracijo »razpok« zamejujem zgolj na nekaj del in obsežnega gradiva, ki sem ga preučil, ker je zbrano na Mirovnem inštitutu. Lahko ga (oziroma celo moramo ga) kombinirati z ugotovitvami številnih znanstvenih del o stanju manjšin v Sloveniji.

V zameno za varno in sta(bi)lno zaposlitev delavcev ter delavk so sindikati v okviru socialnih paktov (torej kot enakovredni »socialni partnerji«) pristali na funkcionalno fleksibilizacijo, intenzifikacijo dela in progresivno padanje mezd (mikroraven panog in podjetij). Na makroravni je v skladu s predpisi evropskih integrativnih postopkov sindikalno gibanje podprlo omejevanje inflacije in pristalo na nižanje javnih izdatkov, večjo integracijo zasebnih zaposlovalcev in zaostrovanje konkurence v javnem sektorju (Krašovec, 2013c, 76; Stanojević, 2010, str. 337–338, 341; Stanojević, 2014, str. 8; Stanojević, 2015, str. 408–410). Zaradi postopnega preoblikovanja lastnine in postopnega prerazporejanja družbenega bogastva v korist kapitala (države, državnih skladov, kasneje pa tudi managerjev) se je na mikroravni (tj. znotraj organizacij in podjetij) okrepilo sistematično zaostrovanje režima dela⁹⁷ (Stanojević, 2010, str. 323; Stanojević, 2015, str. 408; Mencinger, 2012, str. 66–67).

Zaradi ohranjanja »konkurenčnosti« podjetij v gospodarskem polju je ob dobro organiziranem delavskem razredu »fleksibilizacija« delovne sile vzniknila v drugih segmentih trga dela. Konkurenčnost podjetij so kapitalistični razredi v lokalnem okolju ravno zaradi odpora sindikatov zagotovili s fleksibilizacijo mladih ter delavcev in delavk iz republik bivše Jugoslavije⁹⁸ (Krašovec, 2013a, str. 51; Podvršič, 2015, str. 87; Živković, 2015; Guardiancich, 2016, str. 224). Stopnje kapitalističnega izkoriščanja so kljub visoki stopnji enakopravnosti med spoloma, ki je bila v devetdesetih letih precej *višja* od povprečja v EU, ostale patriarhalno determinirane: stopnja izkoriščanja delavk (neenakost mezd ob enaki količini opravljenega dela) je bila precej višja kot stopnja izkoriščanja delavcev (Močnik, 2006, str. 27–28; Dragoš in Leskošek, 2015, str. 116).

⁹⁷ Mednarodne akumulacijske strategije slovenskega kapitalističnega gospodarstva so omogočile tudi relokacije delovnointenzivnih procesov na območja bivše Jugoslavije (to je omogočilo produkcijski proces z nižjimi mezdami in povečanje profitov podjetij), torej je tudi tovrstna grožnja selitve produkcije uspešno disciplinirala slovensko delovno silo. Do leta 2010 je celoten portfelj neposrednih tujih investicij Republike Slovenije v države bivše Jugoslavije znašal 5,25 milijarde dolarjev, kar je pomenilo 69 odstotkov celotnega slovenskega portfelja. Leta 2015 je v Republiki Srbiji delovalo 1400 slovenskih podjetij in zaposlovalo približno 25.000 ljudi. Ob koncu leta 2008 je tretjina posojil slovenskih bank tujemu nebančnemu sektorju šla na Hrvaško (976 milijonov evrov), malo več kot četrtnina pa v Srbijo (688 milijonov evrov) (Podvršič, 2015, str. 87; Živković, 2015, str. 62). Kot pravi Ana Podvršič, je bila tudi v tem ekspanzivnem početju, značilnem predvsem za jedrna kapitalistična gospodarstva, Slovenija pionir v Srednje-vzhodni Evropi (Podvršič, prav tam).

⁹⁸ Delež zaposlenih za delni in/ali določen delovni čas se je v Sloveniji med letoma 1997 in 2007 podvojil in je bil leta 2007 med najvišjimi v EU, enako kakor stopnja izgorelosti in stresa, povezana z negotovimi delovnimi pogoji in razmerami (Krašovec, 2013a, str. 51). Fragmentacija in segregacija delavcev ter delavk sta vnesli konflikte in razdore v proletarsko protijavnost (vzpostavili so se konflikti, ki so bili razredno slepi: etnični delavci in delavke proti neetničnim ali migrantskim delavcem ter delavkam, prekarni proti redno zaposlenim in sindikaliziranim, stari proti mladim) in krhanje zaupanja v sindikate (Krašovec, 2013c, str. 77).

3.2 Financializacija gospodarstva, neoliberalna vlada in dezartikulacija korporativizma (2005–2008)

Leta 2005 se je poglobila financializacija lokalnega gospodarskega polja, neoliberalni procesi so se zgostili in se razširili po družbenih poljih. Neoliberalizem je tako tudi v slovenski nacionalni formaciji končno postal celosten način regulacije institucionalnih odnosov. Za obdobje od leta 2005 dalje so značilni vsi splošni procesi neoliberalne kontrarevolucije, ki sem jih opisal v prvem poglavju: deregulacija finančnega sektorja, zmanjšanje delavske moči (Stockhammer, 2013, str. 127–130), aktivnejše ustvarjanje in širjenje »svobodnih« trgov, pri katerem ključno vlogo igra država (Munck, 2010, str. 64; Harvey, 2012, str. 87–108; Stockhammer, 2013, str. 129; Foucault, 2015), »fiskalna kontrarevolucija« (Zgroženi ekonomisti, 2012, str. 9) in poskus obnove oziroma konstituiranja razredne moči (Dean, 2009; Harvey, 2012; Stockhammer, 2013, str. 129). Zgodila se je rekonfiguracija (tj. dezartikulacija oziroma razkroj) neokorporativistične ureditve in številni vzroki, ki so kasneje poglobili finančno in gospodarsko krizo, so se tesneje prepletli.⁹⁹

Za Slovenijo so v rekonfiguraciji institucionalne zasnove ključni predvsem trije tesno povezani procesi, ki jih bom predstavil v nadaljevanju. Slovensko gospodarsko polje se je na podrejen način integriralo v globalno (financializirano) kapitalistično gospodarstvo. Ob koncu leta 2004, pol leta po formalni priključitvi Evropski uniji, je koalicija desnih konzervativnih in neokonzervativnih strank (SDS, NSi, SLS) sestavila vladno koalicijo z upokojensko stranko (DeSUS). Maja 2005 je Slovenija tudi uradno vstopila v EU, nato v ERM II (t. i. čakalnica za evro) in januarja 2007 še v EMU (tj. evroobmočje).

3.2.1 Hazardersko obdobje in kopičenje zasebnega dolga

Financializacija kapitalizma, ki je intrinzična neoliberalni revoluciji, se je v Sloveniji manifestirala v dveh povezanih pojavih: kot oblika splošne finančne deregulacije (Stockhammer, 2013, str. 122) in kot oblika mednarodne gospodarske integracije, tj.

⁹⁹ V tukajšnji razpravi se ne bom ukvarjal s transformacijo in dinamiko lokalnega birokratskega polja (Bourdieu, 1993/1994), ključne konstelacije stratifikacije, ki omogoča neoliberalno revolucijo od zgoraj (Wacquant, 2012, str. 71) in ki je zato ključni koncept, ko poskušamo razumeti neoliberalno transformacijo države. Odveč je povedati, da bi šele s celostno integracijo birokratskega polja v svojo analizo dobil popolnejšo sliko o naravi in stopnji neoliberalne revolucije v Sloveniji. V razpravi bom zato poskušal vsaj eksplicitno povedati in pokazati, kje se kažejo vplivi birokratskega polja v delovanju drugih družbenih polj in kje so vidni neoliberalni učinki, ki jih mehanizmi polja generirajo v družbeni strukturi.

financionalizacije, ki jo je konstituiral obrestonosni kapital (kreditni oziroma posojila) (Becker in drugi, 2015, str. 84). Slovenija se je, tako kot Jugoslavija v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, aktivno pridružila procesu »neoliberalne globalizacije« (Stanojević, 2014, str. 9) in financionalizacije globaliziranega kapitalističnega gospodarstva (Stockhammer, 2013, str. 128).

Obdobje zadnjih let pred krizo je bilo obdobje presežne likvidnosti na mednarodnih finančnih in medbančnih trgih (velike količine finančnega kapitala so bile razmeroma poceni in v velikih količinah na voljo za posojanje). Z vstopom Slovenije v evroobmočje so poleg tega odpadle še administrativne ovire za zadolževanje države, podjetij in državljanov v tujini. Sprostitev ovir za zadolževanje in presežna likvidnost poceni količin finančnega kapitala sta bankam, ki so delovale v Sloveniji, omogočila povečano zadolževanje v tujini in posojanje podjetjem v »domačem« gospodarskem polju. V letih 2005–2008 so banke v Sloveniji (to pomeni tako banke v domačem kot banke v tujem lastništvu)¹⁰⁰ povečale svojo zadolženost do tujine (na 13 milijard evrov). V zadnjih treh letih pred krizo je domače posojanje bank naraščalo trikrat hitreje od BDP, obseg posojil se je podvojil.¹⁰¹ Banke v Sloveniji so dotok finančnih sredstev in prihrankov iz tujine pretvorile v posojila domačim investitorjem. Po vstopu v ERM II (leta 2005) so se obrestne mere zniževale na raven, ki je prevladovala v območju evra. Banke so posojila usmerile predvsem v nebančni sektor, tj. nacionalno gospodarsko polje oziroma v sektor podjetij (manj pa k posameznim gospodinjstvom oziroma posameznikom)¹⁰² (Bembič,

¹⁰⁰ Kot sta pokazala Maja Breznik in Sašo Furlan, ki se zanašata na *Poročilo BS o vzrokih za nastali kapitalski primanjkljaj bank* (marec 2015), večinsko domače lastništvo bank ni bilo problematično. Vse od leta 2003 do leta 2008 so bile povprečne letne stopnje rasti posojanja nebančnemu sektorju višje pri bankah v večinski tuji lasti kakor pri bankah z večinskim domačim lastništvom. Vredno je tudi omeniti, da je bila stopnja zadolževanja na mednarodnih finančnih trgih veliko višja pri tujih bankah kakor pri domačih: razmerje med posojili in vlogami v domačih bankah ni nikoli preseglo 140 odstotkov, medtem ko je pri pretežno zasebnih tujih bankah leta 2008 preseglo zelo visokih 260 odstotkov. Banke v pretežno zasebni tuji lasti so namreč imele zaradi povezav z bankami »materami« dostop do cenejših virov (dolžniškega) financiranja (Breznik in Furlan, 2015, str. 176).

¹⁰¹ Posojila podjetjem so leta 2007 narasla za 29,8 odstotka, leta 2008 za 28 odstotkov (Kržan, 2013, str. 135). Kot pravi Franček Drenovec (2015, str. 161), je vse to znak za alarm že, če se zgodi v samo enem letu. Toda v političnem in birokratskem polju ni bilo glasnega nasprotovanja procesom financionalizacije gospodarskega polja: opozicijski ekonomisti so bili brez pripomb, opozicijske politične stranke so bile brez (resnih) pripomb, centralna banka, ki je zadolžena za nadzor bank in finančne stabilnosti, je bila brez pripomb (prav tam).

¹⁰² Še leta 2005 je bilo razmerje med krediti in depoziti 1, leta 2008 je doseglo 1,6. Banke so torej imele v svojih bilancah 1,6-krat več posojil kot depozitov, kar pomeni, da so velik del sredstev za posojanje pridobile s posojili v tujini (Kržan, 2013, str. 135). Mednarodni integracijski procesi so vpeti tudi v endogene razredne odnose in razmerja znotraj posamezne države. Vdor poceni denarja je v polju moči postal sredstvo in priložnost za hitro spremembo mreže gospodarske oziroma kapitalistične elite. Konstituirala se je političnoekonomska koalicija na desni strani političnega spektra, s tem pa poskus utrjevanja trajne razredne nadvlade, ki bi bila dosežena s konsolidacijo nove »desne« ekonomsko-politične elite. Sprožen je bil t. i. drugi val privatizacije. Skupina privilegiranih »lastnikov« s političnim kapitalom je imela privilegirani dostop do največjih bank in najbolj radodarnih posojil (priložnost in prednost menedžerskega odkupa so dobili menedžerji blizu vladni koaliciji). S pomočjo te, selektivne privatizacije, ki je implicirala hitro spremembo mreže gospodarske elite, je na drugi strani

2013, str. 88; Kržan, 2013, str. 134; Breznik in Furlan, 2015, str. 173–174; Drenovec, 2015, str. 161).

V gospodarskem polju se je zato zmanjševal delež lastniškega financiranja, povečeval pa delež *dolžniškega* financiranja. Hitrost rasti investicijskega trošenja podjetij je konec leta 2005 dohitela evropsko raven, sredi leta 2006 jo je prehitela in začela močno pospeševati.¹⁰³ Naložbe podjetij, ključni vir prihodnjih profitov, so temeljile predvsem na nevzdržni rasti posojil, delež naložb podjetij se je tako od leta 2002 do leta 2007 povečal s 14 na 20 odstotkov BDP, v zadnjem letu pred zlomom je skupno investiranje doseglo kar 33 odstotkov BDP (Kržan, 2013, str. 134–135; Breznik in Furlan, 2015, str. 174–177; Drenovec, 2015, str. 162). Premoženje potencialnih posojilojemalcev je naraščalo: gospodarstvo je beležilo rast,¹⁰⁴ raslo je povpraševanje po blagu in storitvah, krediti so bili zavarovani z delnicami in nepremičninami, cene teh so na pregretem kapitalskem in nepremičninskem trgu nesorazmerno rasle,¹⁰⁵ z njimi pa so se nato financirali menedžerski odkupi, prevzemanje podjetij na Balkanu, širjenje proizvodnje ter investicije v domače in tuje vrednostne papirje.¹⁰⁶

Toda v stratificiranem gospodarskem polju so bile ekonomske strategije odvisne od velikosti institucij, njihovega položaja v polju, odnosa z akterji v političnem polju, dostopa do posojil in osebnih razmerij v polju bank.¹⁰⁷ Dolg podjetij se je zato kopičil predvsem v določenih (precej

politična desnica poskušala utrditi svoj oblastni položaj in koncentrirati dodatne trajne (ekonomske) vire politične moči (Žerdin in Mrvar, 2007; Stanojević, 2014, str. 10).

¹⁰³ Količnik razmerja med dolžniškim in lastniškim financiranjem v podjetjih se je od leta 2004 do leta 2008 povzdignil z 88 na 146 (Breznik in Furlan, 2015, str. 176–177). Vzpostavilo se je novo razmerje med delavci/delavkami, kapitalisti in finančnim kapitalom, ki je vse bolj temeljilo na dolgu. Prim. Becker in drugi (2015, str. 83): Ko sta produktivni kapital in finančni kapital izvožena na periferijo, to vodi v neposreden prenos presežne vrednosti (pobrani profiti ali plačilo obresti) v države centra.

¹⁰⁴ Gospodarsko rast je sicer poganjala rast zaposlovanja, težava je bila v tem, da ta rast ni bila opazna v visokotehnoških sektorjih, temveč v sektorjih, ki so zaposlovali pretežno nizko kvalificirane in hipereksploitrane (migrantske) delavce. Stopnja rasti produktivnosti dela se je tako povečala samo neznatno in je že v drugem polletju leta 2007 padla pod prejšnje dolgoletno povprečje (Breznik in Furlan, 2015, str. 179; Drenovec, 2015, str. 162; Podvršič, 2015, str. 88–90; Živković, 2015, str. 60; Guardiancich, 2016, str. 212). Leta 2008 je tako kar polovica migrantskih delavcev, zaposlenih v Sloveniji, opravljala delo v gradbeništvu (45.000 ljudi). Zaradi manipulacij z vizami in delovnimi dovoljenji so delali v težkih pogojih in niso imeli sindikalne zaščite niti niso bili upravičeni do sistema socialne blaginje (Krašovec, 2013c, str. 77).

¹⁰⁵ V obdobju 2002–2008 so se cene nepremičnin podvojile, cene delnic pa početverile (Breznik in Furlan, 2015, str. 178). Vrednost indeksa SBI, ki je dotlej spremljala rast nominalnega BDP, se je v tem času približno potrojila (Mencinger, 2012, str. 74; Kržan, 2013, str. 134).

¹⁰⁶ Kot sem omenil zgoraj, je ob koncu leta 2008 tretjina posojil slovenskih bank tujemu nebančnemu sektorju šla na Hrvaško (976 milijonov evrov), malo več kot četrtnina pa v Srbijo (688 milijonov evrov) (Živković, 2015, str. 62).

¹⁰⁷ Kot ugotavljata Maja Breznik in Sašo Furlan (zanašata se na študijo Velimirja Boleta, Janeza Prašnikarja in Domna Trobca, ki so analizirali poslovanje 203 velikih in srednjih slovenskih podjetij), so tako srednja kot velika podjetja večino dolga usmerila v financiranje *temeljnih* (tj. produktivnih) poslovnih dejavnosti, in ne v ekscesno hazardiranje s finančnimi instrumenti (Breznik in Furlan, 2015, str. 177–178).

špekulativnih) sektorjih gospodarskega polja. Banke so tako financirale predvsem veliko ekspanzijo tehnološko in komercialno neintenzivnih panog, usmerjenih na domači trg:¹⁰⁸ ekspanzijo v finančnem sektorju (tržna kapitalizacija delnic podjetij je dosegla 19,7 milijarde evrov, kar je 253 odstotkov več kot januarja 2004), gradbenem sektorju (medletna stopnja rasti posojil v gradbeništvu je bila leta 2006 še 48,6 odstotka, leta 2007 pa kar 61,9 odstotka) in na trgu z nepremičninami (med letoma 2004 in 2007 je cena nepremičnin zrasla za 51,3 odstotka). Velik delež posojanja se kaže tudi v panogi trgovinskih podjetij¹⁰⁹ (Mencinger, 2012, str. 74; Bembič, 2013, str. 88; Kržan, 2013, str. 134; Breznik in Furlan, 2015, str. 173–174; Guardiancich, 2016).

3.2.2 Neokonzervativna vlada in neoliberalna revolucija

Politike, ki jih je na samem začetku svojega mandata hotela uveljaviti konzervativna vlada pod vodstvom Janeza Janše (t. i. »Okvir gospodarskih in socialnih reform za povečanje blaginje v Sloveniji«), so bile neposredne, radikalnejše in transparentnejše: uvedba enotne davčne stopnje, pospešena privatizacija (državnih in javnih) podjetij, deregulacija trga delovne sile. Po mnenju vlade naj bi bile napovedane reforme »proces, v katerem se spreminjajo temeljni sistemski parametri« ter »gospodarska in družbena paradigma, ki je veljala vse od osamosvojitve« (Mencinger, 2012, str. 65). Zaradi množičnih demonstracij številnih protijavnosti (proletarske, akademske, feministične in anarhistične), ki so jih novembra 2005 v Ljubljani organizirali sindikati,¹¹⁰ je vlada morala odložiti najradikalnejše neoliberalne reforme, sprejeti njihovo postopno implementacijo in začrtati gradualistično pot v neoliberalizem (Močnik, 2006; Krašovec, 2013c, str. 76; Stanojević, 2010, str. 334–335; Stanojević, 2015, str. 408). Preostanek mandata je tako zaznamovala predvsem prociklična makroekonomska in fiskalna politika

¹⁰⁸ V fazah visokega uvoza kapitala pride zato predvsem do proliferacije sektorjev, ki niso izpostavljeni mednarodni konkurenci, npr. v gradbeništvu ali nepremičninskem sektorju (Becker in drugi, 2015, str. 83).

¹⁰⁹ Zgostitev v posameznih podpoljih gospodarskega polja kaže na to, da je vzroke lokalne krize moč natančno determinirati in locirati v posameznih področjih nacionalne strukture. Še leta 2014 je 13.000 od 23.000 podjetij bremenil nevzdržen dolg. Šest panog je imelo večino dolga (industrija, gradbeništvo, prodaja, transport in skladiščenje, nepremičnine, znanstvene in tehnične dejavnosti). Pomembnejši je podatek, da je zgolj 300 največjih dolžnikov predstavljalo kar 70 odstotkov vsega dolga. Delež nevzdržnih podjetij, ki bi morala v postopek bankrota, je bil ogromen: 13,7 odstotka ali 3175 podjetij, kar je predstavljalo 13 odstotkov slovenske dodane vrednosti, več kot 14 odstotkov zaposlitev in sedem odstotkov izvoza. Med temi je bilo devet podjetij, ki so bila zaradi učinka na lokalno gospodarstvo prevelika, da bi lahko propadla (popularno: »too big to fail«): pet podjetij z državnim lastništvom v sektorju javne infrastrukture (avtoceste, železnice, elektroindustrija) in štiri podjetja, v katerih je potekal t. i. notranji »managerski« odkup (Mercator, Merkur, Pivovarna Laško, Cimos) (Guardiancich, 2016, str. 226–227). Največja gradbena podjetja (SCT Ljubljana, Vegrad Velenje, Primorje Ajdovščina, Cestno podjetje Maribor, Cestno podjetje Ljubljana in Kraški zidar) v gradbenem sektorju gospodarskega polja so predstavljala kar polovico dolga celotnega gradbenega sektorja (prav tam, str. 223).

¹¹⁰ Množične demonstracije slovenskih in tujih sindikatov, delavcev in delavk javnega sektorja, univerz, anarhističnih skupin, dijakov in dijakinj so po številu protestnikov in protestnic presegle proteste iz leta 1998, zato so to najštevilčnejši protesti, ki so jih v samostojni Sloveniji organizirali tukajšnji sindikati.

vlade: sprejemanje niza ukrepov, s katerimi je vlada pospeševala kreditno ekspanzijo v gospodarskem polju, ki sem jo opisal zgoraj, in zmanjševala pritok dohodkov v državno blagajno.

Po letu 2005 je tako Janševa vlada sprejela številne davčne reforme, ki so zmanjšale dejansko obdavčitev lastnikov kapitala in premožnejših slojev prebivalstva. To je izrazito jasna in precej splošna razredna politika neoliberalne doktrine, ki z nesorazmerno koncentracijo bogastva v določenih segmentih družbe obnavlja moč višjih razredov¹¹¹ (Burcar, 2012, str. 238). Leta 2005 je tako vlada najprej znižala število davčnih razredov in mejnih stopenj¹¹² ter uvedla dvojni pristop k obdavčenju dohodkov.¹¹³ Leta 2006 je država (tj. vlada) začela tudi postopno odpravljati davek na izplačane plače,¹¹⁴ leta 2007 je dodatno reformirala še področje dohodnine.¹¹⁵ Po poročilu Evropske komisije (november 2014) se je strukturni proračunski primanjkljaj Slovenije zaradi »fiskalne kontrarevolucije« (Zgroženi ekonomisti, 2012, str. 9) vseh omenjenih (neoliberalnih) davčnih reform med letoma 2007 in 2008 povečal za dva odstotka BDP¹¹⁶ (Breznik in Furlan, 2015, str. 181).

Vlada je v obdobju konjunkturo prociklično fiskalno politiko vodila tudi na strani državnih izdatkov. V času rekordnih stopenj gospodarske rasti je namreč močno povečala izdatke za naložbe.¹¹⁷ Leta 2007 je prišlo tudi do pomembne spremembe v strukturi upnikov, kar je

¹¹¹ Davčne olajšave (znižanje davkov in prispevkov) povečujejo razpoložljivi dohodek tistih, ki ga najmanj potrebujejo in ki lahko s tem še bolj povečajo svoje naložbe, zlasti v zakladne menice, ki jih država poplača skupaj z obrestmi, iz davkov, zbranih od vseh davkoplačevalcev (Zgroženi ekonomisti, 2012, str. 22).

¹¹² Zakon, ki je bil sprejet leta 1994 in je veljal do leta 2005, je uvedel šest davčnih razredov z mejnimi stopnjami 17, 35, 37, 40, 45 in 50 odstotkov. Vlada je leta 2005 uvedla pet davčnih razredov z mejnimi stopnjami 16, 33, 37, 41 in 50 odstotkov. Leto pozneje je postopno znižala davek od dohodkov pravnih oseb s 25 na 15 odstotkov, leta 2007 se je zato davčna stopnja spustila na 23, leta 2008 pa na 22 odstotkov. Proračun se je zaradi tega na letni ravni zmanjšal za kar 700 milijonov evrov, kar je bila po ugotovitvah Mladinine novinarke Urše Marn skorajda natanko enaka višina proračunskega primanjkljaja, kot jo je takratna vlada želela nadomestiti s prestrukturiranjem (tj. rezi) in krčenjem pravic zaposlenih v javnem sektorju (Burcar, 2012, str. 238).

¹¹³ Ta način obdavčitve razločuje med aktivnimi dohodki (v glavnem dohodki iz dela), za katere velja progresivna davčna stopnja, in pasivnimi dohodki (kapitalski dohodki), za katere je veljala enotna stopnja obdavčitve. Leta 2006 so bile obresti obdavčene po 20-odstotni stopnji, leta 2007 pa le še po 15-odstotni stopnji; dividende so bile obdavčene po 20-odstotni stopnji, kapitalski dobički pa po stopnjah od 5 do 20 odstotkov (odvisno od trajanja poslovanja).

¹¹⁴ Leta 2006 je ta znašal 11,6 odstotka, leta 2007 8,9 odstotka, leta 2008 le še 4,4 odstotka, leta 2009 pa je bil davek na izplačane plače v celoti odpravljen.

¹¹⁵ Uvedla je tri davčne razrede z mejnimi stopnjami: 16, 27 in 41 odstotkov.

¹¹⁶ Do leta 2008 je po ocenah Frančka Drenovca vsakoletni učinek »daril« dosegel že skoraj 600 milijonov evrov ali okrog 1,5 odstotka BDP. Za naslednja leta, v katerih so prej sprejeti zakoni luknjo še poglobljali, pa seže ocena na okrog 2,3 odstotka BDP letno (Drenovec, 2015, str. 155).

¹¹⁷ V obdobju med letoma 2006 in 2008 je imela država kar 17-odstotno medletno rast naložb. Leta 2007 so se investicije podjetij v osnovna sredstva povečale za 21 odstotkov. Leta 2007 so državne naložbe odločilno pripomogle k hitri rasti aktivnosti v gradbeništvu: samo investicijska dejavnost DARS (1,8 odstotka BDP) je tedaj

dodatno povečalo likvidnost bank in pospešilo posojilno dejavnost¹¹⁸ (Kržan, 2013, str. 135; Breznik in Furlan, 2015, str. 181–182). Parametre neenakomerne neoliberalne politike zarisuje zmanjšanje sredstev za socialno zaščito na eni in krčenje socialne države na drugi strani. Višina sredstev za socialno zaščito, izraženih kot odstotek BDP, se je v mandatu neokonzervativne vlade namreč skrčila na 18,9 odstotka BDP (leta 2001 je bila 24,5 odstotka) (Dragoš, 2015, str. 210). Kljub rasti BDP (v povprečju za 5,5 odstotka letno) so zato neoliberalne reforme socialnih sistemov in sprejetih davčnih reform povečale stopnjo revščine v Sloveniji, ki se je leta 2008 dvignila na 12,3 odstotka (Podvršič, 2015, str. 89).

Javni dolg, ki je kasneje eksplodiral z državnimi dokapitalizacijami in zaradi zapiranja dolgoletnih primanjkljajev, je sicer ostajal zelo majhen in se je povečeval zelo počasi,¹¹⁹ toda fiskalna politika, ki jo je vodila vlada, je znižala raven državnih prihodkov, močno zmanjšala potencialne proračunske prihodke v naslednjih letih in dodatno spodbudila investicije v gospodarskem polju. Neto zunanja pozicija Slovenije se je s +0,76 milijarde evrov konec avgusta 2005 spremenila v –10,04 milijarde konec avgusta 2008. Vzporedno je Slovenija od izravnane tekočega računa plačilne bilance leta 2003 prišla do deficita, ki je leta 2007 znašal skoraj 4,8, leta 2008 pa skoraj 6,2 odstotka BDP. Po tem pomembnem kazalcu ekonomskega položaja države se je Slovenija približala državam Vzhodne Evrope¹²⁰ (Kržan, 2013, str. 135–136).

prispevala kar polovico povečanja realizacije gradbenega sektorja (Kržan, 2013, str. 135; Breznik in Furlan, 2015, str. 182).

¹¹⁸ S tem ko je del zunanjega dolga pretvorila v notranjega (tako da je v letih 2007 in 2008 predčasno izplačala domače imetnike obveznic, v zameno pa izdala evrsko obveznico) in izdajala poročta za zadolževanje DARS-a, je še povečala količino denarnih skladov, razpoložljivih za posojila. Država je namreč v prvem četrtletju leta 2007 svoje obveznosti do tujine povečala za 3,3 odstotka BDP, nato pa je v drugem četrtletju obveznosti do domačih upnikov zmanjšala za 4,5 odstotka BDP. Država se je torej zadolžila v tujini in razdolžila doma. Tako je ravno v času hitrega naraščanja naložb in dolga v sektor finančnega posredovanja (zlasti bank) priteklo za vsaj 3,3 odstotka BDP dodatnih sredstev, ki so bila na voljo za posojila. Prispevek države je zato od konca leta 2006 do tretjega četrtletja leta 2007 znašal približno 22 odstotkov povečanja bančnih kreditov (Kržan, 2013, str. 135; Breznik in Furlan, 2015, str. 181–182). Vloga agensov v političnem in birokratskem polju je bila v neoliberalnih procesih razlastnitvenja državljanov jasna: sektor države je leta 2007 prodal 404 milijone evrov lastniškega kapitala (Breznik in Furlan, 2015, str. 178).

¹¹⁹ Javni dolg je do leta 2008 narasel na komaj osem milijard evrov (širši dolg sektorja država). V razmerju do BDP je še vedno znašal samo 22 odstotkov in ni bil bistveno večji kot takrat, ko se je v Sloveniji začelo obdobje »keynesianskega neokorporativizma« (leta 1994 je bilo razmerje javnega dolga do BDP 18 odstotkov) (Mencinger, 2012, str. 68–69; Drenovec, 2015, str. 153).

¹²⁰ Skupni slovenski zunanji dolg, merjen kot razmerje med neto dolgom podjetij in BDP, je z 99,4 odstotka leta 2005 narasel na 122,5 odstotka leta 2007 in je leta 2008 znašal 109,6 odstotka (ali 40 milijard evrov) (Kržan, 2013, str. 136).

3.2.3 Zunanje okoliščine in notranja transformacija neokorporativizma

Konec normativne neoliberalne faze zaznamujeta še dve strukturni okoliščini: vstop Slovenije v monetarno unijo (evroobmočje) in dezartikulacija institucionaliziranega neokorporativizma. Z vstopom v evropske transnacionalne politične in ekonomske formacije (EU, predvsem pa v EMU) je Slovenija tudi formalno, kot je rekel Jože Mencinger (2012, str. 74), postala *regija* Evropske unije. Številni ekonomisti poleg tega poudarjajo, da je paket ukrepov in politik, kot sta sprejeta Maastrichtska pogodba ter Pakt stabilnosti in rasti, spodbudil in poglobil neoliberalizacijo Evrope ter v območje skupne denarne valute vnesel neoliberalno ekonomsko disciplino.¹²¹ Z vstopom v evroobmočje je Slovenija dokončno izgubila vse attribute narodnega gospodarstva, saj je v skladu s pravili in politikami monetarne unije izgubila večino vzvodov makroekonomske politike.¹²² Državam evroobmočja sta v razmerah intenzivirane medsebojne in globalne konkurence ob vstopu v skupno denarno valuto poleg močno omejene pravice »pobiranja davkov« ostali dve alternativni: dolg in deflacijska politika »interne devalvacije«, ki vzpostavlja negativen pritisk na mezde v celotnem evroobmočju¹²³ (Onaran, 2010; Aglietta, 2012; Bembič, 2012, str. 141–144; Furlan, 2012; Stockhammer, 2013, str. 128, 141–143; Streeck, 2015).

Analize obdobja desne neokonzervativne vlade zaradi vseh zgoraj naštetih vzrokov poudarjajo tudi dezartikulacijo tripartitnega konsenza v korporativistični areni in postopen razkroj neokorporativistične strukture, ki je zaznamovala prvo fazo postsocializma v Sloveniji.

¹²¹ Države Evrosistema imajo skupno denarno politiko, ki je izredno konzervativna, fiskalna politika pa je strogo omejena. Maastrichtski kriteriji inter alia zahtevajo, da a) raven inflacije države članice ne sme preseči povprečne stopnje inflacije treh držav članic, ki so imele najboljši rezultat ohranjanja stabilnosti cen, b) javni primanjkljaj ne sme preseči treh odstotkov BDP in c) javni dolg ne sme preseči 60 odstotkov BDP. S strogimi maastrichtskimi kriteriji, ki zapovedujejo izravnani proračun (vlada mora doseči proračunsko ravnovesje), je prepovedana kakršna koli diskrecijska keynesianska politika spodbujanja agregatnega povpraševanja.

¹²² Ta je predvsem politika uravnavanja agregatnega povpraševanja. Države od vstopa v EMU tako nimajo avtonomije na področju monetarne politike – odvzeta jim je možnost devalvacije lastne valute za izboljšanje konkurenčnosti, nadzor nad nacionalno valuto, spreminjanje obrestnih mer ipd. (Furlan, 2012, str. 280–283; Mencinger, 2012, str. 74; Zgroženi ekonomisti, 2012, str. 26; Živković, 2015, str. 58).

¹²³ Interna devalvacija je ekonomistični evfemizem, ki označuje agresiven napad na delavsko gibanje in socialno državo blaginje. S skupno denarno politiko in odpovedjo lastni valuti devalvacija nacionalne valute v državah evroobmočja ni več sredstvo povečevanja konkurenčnosti izvoznih produktov posameznega nacionalnega gospodarstva. Zato trg delovne sile postane edina institucija ohranjanja konkurenčnosti. Strategija notranje devalvacije oziroma razvrednotenja tako pomeni praktično zmanjšanje posredne in neposredne cene dela (mezd in socialnih transferjev), s katero se poskuša krepiti mednarodno konkurenčnost podjetij v specifični državi ali regiji (Stockhammer, 2013, str. 142). Z zunanjimi omejitvami EMU dvig mezd tako *de facto* ni več možen, tudi zato se je zmanjšal delež mezd v BDP v državah EMU, okrepila pa se je redistribucija bogastva od dela h kapitalu (Onaran, 2010; Bembič, 2012, str. 141–144; Krašovec, 2013a, str. 48).

Sindikaliziranost delavskega razreda je upadla,¹²⁴ sindikati so spontano začeli uveljavljati ekonomistične sindikalne strategije, poglobila se je fragmentacija sindikatov (hitro množenje organizacij), posamezne skupine pa so se organizirale v ozke, interesno naravnane sindikalne organizacije, ki so uveljavljale logiko neposrednih interesov članstva¹²⁵ (Stanojević, 2014, str. 10–11; Stanojević, 2015, str. 406–410). Leta 2006 je članstvo v GZS, ključnem akterju tripartitne ureditve, s spremembo statusa zbornice postalo prostovoljno, sledil je množičen upad njenega članstva. Splošne kolektivne pogodbe so bile ukinjene, težišče pogajalskega sistema se je premaknilo na sektorska kolektivna pogajanja, pokritost delavcev in delavk s kolektivnimi pogodbami se je po tej spremembi začela krčiti¹²⁶ (Stanojević, 2015, str. 410; Guardiancich, 2016, str. 224). Tudi prihodnje slovenske vlade po razkroju neokorporativizma niso bile več tako trdne in enotne. Začetno fazo enotnosti Janševe vlade so kmalu po začetku mandata začela pretresati notranja nasprotja:¹²⁷ odstop ministra za (radikalne) reforme, odstop ministra za delo in družino, odstopi njunih kolegov na ministrstvu za zdravje in ministrstvu za promet (Stanojević, 2010, str. 334). Janševa vlada je kljub temu leta 2008 uspela zaključiti svoj mandat, po koncu njenega mandata to ni uspelo nobeni slovenski vladi več (gl. Zajc, 2013a).

¹²⁴ S 40,3 odstotka v letu 2003 na 29,7 odstotka, po nekaterih podatkih pa celo na 26,6 odstotka v letu 2008 (leta 1991 je bila stopnja sindikaliziranosti delavstva 66,5 odstotka). Sindikati so izgubili četrtno svojih članov in članic, najmočnejše je stopnja sindikaliziranosti upadla v industriji, medtem ko je v javnem sektorju celo rahlo narasla. Sindikaliziranost je bila takrat zgoščena zgolj v dveh konfederacijah, ki pokrivata približno 70 odstotkov sindikalizirane delovne sile – ZSSS, ki je leta 2010 pokrivala 51,3 odstotka sindikaliziranih delavcev in delavk v Sloveniji, in Konfederacija sindikatov javnega sektorja (KSJS), ki je pokrivala 19,7 odstotka sindikaliziranih delavcev in delavk. Leta 2000 je bilo vseh sindikatov v Sloveniji 30, slabih deset let pozneje pa 50 (Stanojević, 2015, str. 406–407).

¹²⁵ Po vključitvi v režim EMU so se sindikalne strategije v Sloveniji hitro spremenile, saj se je država vključila v tip regulacije industrijskih odnosov, ki sodelovanja sindikatov načeloma sploh ne potrebuje. Strategija partnerskega iskanja kompromisov dobesedno čez noč postane nasprotna članski logiki sindikatov, posebej v krizi pa se uveljavi politika sistematičnega popuščanja (ang. *concession bargaining*) in pristajanja na zahteve delodajalcev, bank, vlad, evropskih transnacionalnih teles. Glavni rezultat teh tendenc bo radikalizacija zahtev (precej šibkih) sindikatov v prihodnosti, zato da bi zadržali svoje (jedrno) članstvo. Z zunanjimi omejitvami EMU (tj. že od julija 2006 dalje, ko je bil fiksiran menjalni tečaj) dvig mezd *de facto* ni bil več možen, zato so delavci in delavke postali nezadovoljni s sindikalnimi predstavniki in se, posebej v krizi, vse pogosteje zatekali k »divjim stavkam« (t. i. *wildcat strikes*) (Stanojević, 2015, str. 409–410; Guardiancich, 2016, str. 224).

¹²⁶ Zaradi množičnega upada članstva je zbornica začela rekrutirati podjetja in člane z bolj propodjetniško (in neoliberalno) javno retoriko (Guardiancich, 2016, str. 224). Tudi v tej organizaciji sta se z dezartikulacijo neokorporativizma dovršila »dolgi pohod neoliberalnih idej« (Harvey, 2012, str. 56) in neoliberalna kontrarevolucija.

¹²⁷ Množične demonstracije številnih protijavnosti (proletarske, akademske, feministične in anarhistične), ki so jih novembra 2005 v Ljubljani organizirali sindikati, so povzročile krizo in pretres na Ministrstvu za reforme, ki ga je vodil ekonomist Jože P. Damijan, podpora vladi pa je zaradi radikalne vneme, ki jo je pokazala ob implementaciji obsežnih in škodljivih neoliberalnih politik, že na začetku mandata hitro padla (Stanojević, 2010, str. 334–335; Stanojević, 2015, str. 408).

3.3 Sklep

Ko je bila v Sloveniji imenovana nova vlada Boruta Pahorja, so se že kazale razsežnosti prve velike krize novega tisočletja. Ta je leta 2007 izbruhnila v obskurni niši ameriškega finančnega sektorja ter v podpolju gradbenih in nepremičninskih podjetij v ZDA. Zaradi oblike posojil – kriza se je začela na drugorazrednem trgu nizkokakovostnih hipotekarnih posojil – so jo poimenovali kar »drugorazredna kriza«. Avgusta 2007 se je kriza prelila na ameriški in mednarodni medbančni trg, ki je v samem središču sodobnega finančnega sistema. Na ameriških finančnih trgih so začele padati cene vrednostnih papirjev, zavarovanih s hipotekarnimi krediti, in rasti obrestne mere. Ob koncu avgusta in v začetku septembra 2008 se je »drugorazredna« kriza razvila v globoko *finančno krizo*, kar se je zgodilo z »velikim pokom«: ena vodilnih investicijskih bank v svetu, Lehman Brothers, je bankrotirala. Obrestne mere so se zvišale, likvidnost je zamrznila. To je bil uvod v največjo gospodarsko krizo po veliki depresiji in najglobljo recesijo po drugi svetovni vojni (Bembič, 2012, str. 125–128; Stockhammer, 2013, str. 123–124; Breznik in Furlan, 2015, str. 183).

Gospodarski krizi, ki se je začela konec leta 2008 v ZDA in EU, se Slovenija zaradi vpetosti v transnacionalne gospodarske in finančne tokove seveda ni mogla izogniti, saj je bila predvsem aktivnost slovenskih podjetij v industriji povsem odvisna od gospodarske aktivnosti v EU. Toda, kot pravi Mencinger, pričakala jo je z makroekonomskimi neravnotežji, ki so močno zmanjšala oziroma celo izničila možnosti, da bi s preostanki gospodarske politike vsaj ublažila njene socialne učinke in pospešila izhod iz krize¹²⁸ (Mencinger, 2012, str. 76). Kot sem pokazal v drugem delu tega poglavja, je neravnotežja povzročila financilizacija lokalnega gospodarstva in porast zasebnega dolga, ki je značilen za obdobje normativnega neoliberalizma¹²⁹ (Davies, 2016, str. 129). Financilizacijo so poglobljali in krepili številni neoliberalni ukrepi vlade, ki so med gospodarsko ekspanzijo generirali multiplikativne prociklične učinke v gospodarskem polju (t. i. »pregrevanje« gospodarstva) in negativne

¹²⁸ Konec leta 2008 je neto zunanji dolg Slovenije znašal 11,5 milijarde evrov, javni dolg je znašal komaj osem milijard evrov. V razmerju do BDP je javni dolg leta 1994 znašal dobrih 18 odstotkov in leta 2008 še vedno samo 22 odstotkov (Drenovec, 2015, str. 152–153; 155; gl. tudi Mencinger, 2012, str. 68–69). Ko ekonomska znanost meri javnofinančni položaj obdobja Janševe vlade z obsegom strukturnega primanjkljaja (tj. proračunski primanjkljaj, pri katerem se upošteva še gospodarska rast v danem obdobju), ugotavlja, da položaj kljub gospodarski rasti ni bil bistveno boljši kot v času krize. Visoka gospodarska rast (5,8 odstotka leta 2006 in 7 odstotkov leta 2007) tako ni bila vzdržna (Kržan, 2013, str. 135).

¹²⁹ Kot pravi Davies (2016, str. 129), družboslovni znanstveniki in znanstvenice večinoma niso opazili kopičenja dolga, temeljne značilnosti normativnega neoliberalizma. V Sloveniji je ena redkih izjem Vladimir Lavrač (2005), ki je kreditno ekspanzijo napovedoval že ob samem vključevanju Slovenije v evrsko območje.

multiplikativne učinke v času gospodarske recesije (tj. poglobljanje recesije) (Bembič, 2013, str. 88; Kržan, 2013, str. 135; Breznik in Furlan, 2015, str. 197; Podvršič, 2015, str. 88).

Slovenija je leta 2005 vstopila v režim ERM II, kar je imelo več kratkoročnih in daljnosežnih posledic, ki so se popolnoma razkrile šele, ko se je v evroobmočju začela fiskalna kriza ali kriza javnega dolga. Kot pravi Jože Mencinger, je država s tem izgubila vse attribute narodnega gospodarstva in veliko večino možnosti suverenega odločanja o gospodarskih procesih, ki potekajo na njenem območju: pravico do »tiskanja« denarja, pravico do oblikovanja gospodarskega sistema, pravico do usmerjanja tokov blaga, storitev in kapitala prek državnih meja; ostane ji le močno omejena pravica »pobiranja davkov« (Mencinger, 2012, str. 74, 78). Sloveniji sta pravzaprav ostali le dve makroekonomski alternativni, ki pa sta dodatno utrjevali financionalizacijo gospodarstva ter krepili upor in nezadovoljstvo lokalnega prebivalstva: zadolževanje države na finančnih trgih¹³⁰ in deflacijska politika, ki ne dopušča dviga mezd lokalnega delavskega razreda (Aglietta, 2012; Streeck, 2015).¹³¹

Zgodba Slovenije pa ni zgolj makroekonomska in makropolitčna zgodba mednarodnih odnosov ter razmerij med neokorporativnimi akterji. V mnogoteri kompleksnosti med družbenimi polji, institucijami, razrednimi odnosi, družinskimi strukturami in praksami posameznikov ter posameznic zgodovina lokalnega prostora ni linearna – zato je več napak, zarez, prelomov, bojov in zastojev opaziti, ko optiko prestavimo na raven nacionalne družbene strukture.¹³²

Vzporedno s transformacijo nacionalnih družbenih polj in notranjo transformacijo države se je v Sloveniji razvilo tudi posebno področje oziroma prostor aktivističnih skupin, ki so se konstituirale v kritični distanci in dinamičnem razmerju (dialektiki) do »buržoazne javne

¹³⁰ Financionalizacija javnega dolga na ravni EU je vpisana v mednarodne pogodbe: od sprejema maastrichtskih pravil dalje centralne banke ne smejo več neposredno financirati držav, te morajo posojila poiskati na finančnih trgih (Zgroženi ekonomisti, 2012, str. 23).

¹³¹ Kot sem povedal zgoraj, s skupno denarno politiko in odpovedjo lastni valuti devalvacija nacionalne valute v državah evroobmočja ni več sredstvo povečevanja konkurenčnosti izvoznih produktov. Trg delovne sile postane edina institucija za doseganje konkurenčnosti gospodarstva – zato je edina strategija krepitve konkurenčnosti kapitalističnega sektorja praktično zmanjšanje posredne in neposredne cene dela (mezd in socialnih transferjev) znotraj posamezne države ali regije (Stockhammer, 2013, str. 142).

¹³² Obdobje, ki ga obravnavam, je bilo tudi obdobje deindustrializacije, »racionalizacije« (oziroma odpuščanja) delovne sile in izgube jugoslovanskih trgov, učinki teh procesov pa so že zgodaj začeli generirati regionalne neenakosti in razcepe: v Mariboru, bivšem industrijskem središču Jugoslavije, kjer so se leta 2012 začele Vseslovske ljudske vstaje, je brezposelnost v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja dosegla celo 25 odstotkov. Kar sedemdeset odstotkov delavcev in delavk iz te skupine je (p)ostalo dolgotrajno brezposelnih. Trideset največjih podjetij v Mariboru je leta 2012 skupno zaposlovalo manj ljudi kot tovarna TAM v osemdesetih letih prejšnjega stoletja (tj. 9000 delavcev in delavk) (Kirn, 2013, str. 166; Kirn, 2014, str. 113; gl. tudi opombo 96).

sfere»¹³³ (Slaček Brlek, 2011). V naslednjem poglavju bom pokazal, da gre protestne skupine misliti v specifični sociozgodovinski konstelaciji družbenih gibanj, ki se je vzpostavila v času razkroja jugoslovanskega socializma in se razčlenila v neokorporativni strukturi postsocialistične države, ki sem jo obravnaval v tretjem poglavju. Razpravo bom začel z razdelavo anarhistične protijavnosti, nato bom opisal razvoj in strukturo feministične protijavnosti, v nadaljevanju prostor namenim obravnavi LGBT+ protijavnosti, v zadnjem delu pa predstavim še nekaj (intelektualnih in bralnih) publik, ki so se konstituirale v polju univerz.¹³⁴

¹³³ Procesi »refeudalizacije« javnosti in vznika (komercializirane) psevdobjavnosti so splošen proces 20. stoletja, v katerem naj bi se dovršil notranji razvoj in trajektorija meščanske liberalne javnosti. Preučevalci in preučevalke Habermasovega dela in pojava javnosti govorijo o zatonu, zakrnelosti ali mrku (Dewey), odmiranju (Arendt, Sennett), izsušitvi in izbrisu javnega področja ter javnosti (Splichal, 2005, str. 26; Pajnik, 2006b, str. 265). Sašo Slaček Brlek (2011) je zgodovinski razvoj, v katerem ideal meščanske javnosti obstaja v protislovju z lastnimi imanentnimi težnjami, poimenoval *dialektika* strukturnega razvoja javnosti (prim. Habermas, 1997, str. 442; Fraser, 1997, str. 116–121).

¹³⁴ Ker sem v ospredje postavil sfero družbenih gibanj, protestnih iniciativ, solidarnostnih mrež in aktivističnih kolektivov, bom protijavnosti, ki so imele utrjeno pozicijo v nacionalnih družbenih poljih (tj. akademsko, nevladno, kulturniško), obravnaval manj poglobljeno. Bralca in bralko pa na tem mestu opozarjam, da jih redno vključujem v obravnave analiziranih protijavnosti, saj protijavnosti zunaj razmerij in odnosov (posledično pa polemik in prelomov), ki so del nacionalnih družbenih polj, ne moremo misliti.

4 DRUŽBENA GIBANJA V ČASU VZNIKA NEOLIBERALIZMA V SLOVENIJI

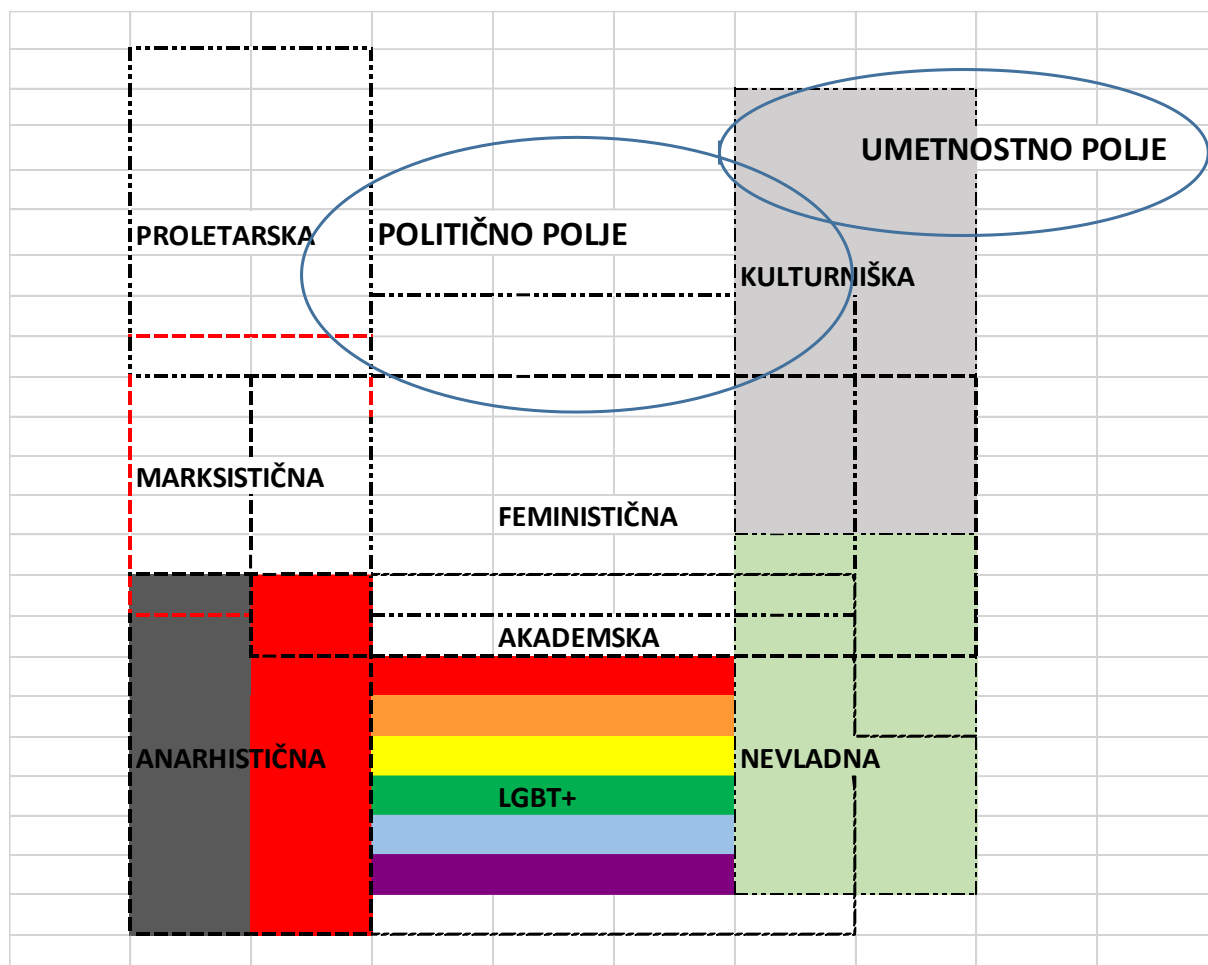
Cilj tega poglavja bo v prvi vrsti orisati niz vzporednih političnih in diskurzivnih aren, znotraj katerih so različne iniciative in skupine že vrsto let pred Vseslovenskimi vstajami delovale kot »politične javnosti« (Habermas, 1989). Pokazal bom, da so te javnosti, intelektualne publike in aktivistične skupine pred strukturnim razprtjem javnega prostora, ki se je zgodil z vstajami leta 2012, delovale kot razmeroma stabilne in avtonomne kolektivne družbene formacije, ki jih v teorijah javne sfere imenujemo *protijavnosti* (gl. Fraser, 1997; Asen in Brouwer, 2001; Warner, 2002; Pinter, 2005; Ferguson, 2010; Turnšek Hančič in Prodnik, 2011).

Obravnavi raznolikih protijavnosti dodajam dodatno dimenzijo. Heterogenost iniciativ in kolektivov, ki sem jih klasificiral drugje (Ribač, 2016a), bom na tem mestu dopolnil tako, da bom fragmentirane skupine povezal v celoto in jih umestil v (teoretsko) skonstruiran prostor različnih protijavnosti in publik, v katerem je najlažje prikazati kompleksnost odnosov in razmerij med njimi. Aktivistično delovanje družbenih gibanj v Sloveniji tako umeščam v razčlenjeni in relacionalni prostor, ki ga imenujem *sfera protijavnosti*.¹³⁵ Na tem mestu bom protijavnosti sicer razmejil in opisal ločeno, a opozarjam, da jih je, kot kaže slika 4. 1, nujno treba misliti v njihovih presekih, zato bom vseskozi opozarjal tudi na njihove medsebojne povezave, solidarnostne vezi, nasprotja in konflikte.¹³⁶

¹³⁵ Pri klasifikaciji protestniških skupin se je pojavil problem, predvsem z *izčrpnostjo*, ki je ključna lastnost procesa klasifikacije, pomeni pa celovitost uvrščanja vseh analiziranih enot v klasifikacijske razrede (Mair, 2008, str. 182). Bourdieujeve empirične ugotovitve in epistemološke refleksije so zato v tem poglavju produktivne, saj so se številne vstajniške protestne skupine (skupina Vseslovenska ljudska vstaja, Protestival, študentsko društvo Iskra, kolektiv Danes je nov dan) organizacijsko ali ideološko izmikale definicijam, formuliranim v literaturi s področja gibanj. Konstelacija gibanj oziroma protijavnosti namreč privzame nekaj strukturnih lastnosti družbenega polja v Bourdiejevem pomenu (zgodovina, odnosi in razmerja med agensi, akumulacija aktivističnega kapitala), gibanja pa se konstituirajo v prepletu akademske, feministične, protisistemske, LGBT+, kulturniške in nevladne protijavnosti (gl. sliko 4. 1). Poskus orisa prostora družbenih gibanj je poskus konstruiranja predmeta preučevanja (tj. prostora protijavnosti), ki poskuša prelomiti z določenimi zdravorazumskimi reprezentacijami, nepopolnimi vprašanji in administrativno formulacijo problemov (Bourdieu in drugi, 1991, str. 13–32) in ki poskuša diskurz protestnih skupin (izjave, pridobljene v intervjujih) umestiti v strukturo, ki jih objektivno določa (prav tam, str. 33–56). Poskus konstruiranja prostora protijavnosti je zato tudi poskus sistematične formulacije in konstrukcije *koncepta*, znotraj katerega bi lahko v prihodnosti teoretsko mislili družbena gibanja ter empirično analizirali celoto njihovih praks, mišljenja in organiziranosti. Na določenih mestih bom anticipiral in prehitel obravnavo vstaj, ki jo podrobneje razvijem v šestem poglavju, a sama dinamika vstaj in takratne objave protestnih skupin v množičnih medijih so vplivale tudi na klasifikacijo, ki jo razvijam v pričujočem poglavju. Na tem mestu lahko pokažem tudi na besedila, ki so mi bila v pomoč v »predznanstveni« (re)konstrukciji in tipizaciji heterogenih vstajniških skupin, saj so med prvimi, ki so v refleksiji vstaj tematizirala njihovo pluralnost: Kurnik (2013), Trček (2013), Toplak (2013), Hvala (2015), Nemač (2016).

¹³⁶ Zadnje podpoglavje bo z obdelavo publik znotraj akademske protijavnosti to epistemološko težavo praktično pojasnilo. V tistem delu bom tudi dokončno lahko prikazal razliko med publikami in protijavnostmi. Moje razumevanje protijavnosti namreč odstopa od konceptualizacije, ki jo razvija Tea Hvala (2015). Hvala namreč

Slika 4.1: Sfera protijavnosti v Sloveniji

4.1 Anarhistična protijavnost

Na prizorišče Vseslovenskih ljudskih vstaj je pozimi 2012 in 2013 aktivno vstopilo anarhistično gibanje, ki se je v Sloveniji kot protijavnost številnih avtonomnih kolektivov (kot del antisistemske oziroma antikapitalistične protijavnosti) vzpostavilo v devetdesetih letih dvajsetega in na prelomu v enaindvajseto stoletje. V tem času, tj. med letoma 1999 in 2014, je dokončno razvilo trajno kontinuiteto anarhističnega organiziranja in delovanja v Sloveniji, saj je kot protijavnost vzpostavilo mrežo »glasil in družbenih geografij urbanega prostora« (Fraser, 1997, str. 125). Ključna je bila predvsem vzpostavitev fizične mreže avtonomnih urbanih

konceptualizira festival Rdeče zore kot (feministično) protijavnost, medtem ko sam festival razumem kot intelektualno, umetnostno in aktivistično publiko, ki je (sicer pomemben, a kljub temu le) manjši del večje, tj. feministične protijavnosti.

prostorov, ki so se z nizom radikalnih in inovativnih praks upirali vpisu v obstoječi pravni, ekonomski in politični (strankarski) red.¹³⁷ Postali so družbeni »laboratoriji«, v katerih so se poskušali graditi odnosi brez hierarhij in dominacije in v katerih so se antagonistično prekinjali destruktivni urbanizacijski procesi v mestih (Pistotnik, 2013, str. 151–153; Pureber, 2013, str. 140, 142). V institucionalnem okviru neformalne in decentralizirane mreže skvotov in zasedenih prostorov, ki funkcionirajo kot »razpoke« v kapitalizmu (Pureber, 2013, str. 140), so se lokalne skupine formalizirale v slovensko Federacijo za anarhistično organiziranje oziroma FAO, ki je v času vstaj povezovala osem aktivnih skupin¹³⁸ ter številne posameznike in posameznice (Pureber, 2013; Crnkic in Tepina, 2014; Korošec, 2014, str. 45–49).

V izobraževalnih, medijskih, samooskrbnih in avtonomnih praksah protijavnosti se je vzpostavila dolgotrajna organizacijska infrastruktura, v kateri se poskušajo praktično uveljaviti neposredno demokratični sistemi soupravljanja skupnosti¹³⁹ (Pureber, 2013, str. 144–145; Svete, 2013, str. 134–135). So križišče raznolikih kulturnih, umetnostnih, psihoterapevtskih, aktivističnih, arhitekturnih, političnih in marginaliziranih skupin, zato so to tudi prostori

¹³⁷ Peter Korošec konstituiranje anarhistične protijavnosti postavlja v obdobje na prelomu tisočletja, ker je leta 1999 del ljubljanske Cukrarne zasedla skupina samodeklariranih anarhistov (sic!), tej zasedbi pa je po represivni izpraznitvi skvota sledilo obdobje zasedbe drugih zapuščenih stavb v Ljubljani in vzpostavljanje avtonomnih socialnih prostorov v mestu. Nastali so socialni, kulturni in politični centri Vila Mara, Avtonomna cona Molotov in Avtonomna cona Galicija. Prakse zasedanja prostorov so spodbudile zasedbe tudi v drugih mestih in krajih po Sloveniji (Beltinci, Jesenice, Kranj, Nova Gorica, Novo mesto itd.). Prej, tako Korošec, niti v Ljubljani niti v Sloveniji ni bilo javno prisotne in politično artikulirane anarhistične agende. To sicer ne pomeni, da pred tem niso obstajale anarhistične iniciative oziroma da anarhistične ideje niso bile prisotne v lokalnih družbenih gibanjih (Korošec, 2014, str. 33). Anarhistične ideje in prakse so bile v širšem jugoslovanskem in slovenskem prostoru prisotne že od 19. stoletja (Crnkic in Tepina, 2014, str. 17–20), anarhistična misel in praksa je bila izredno živa tudi v času novih družbenih gibanj ob razkroju socializma (prav tam, str. 24). Anarhistična dejavnost se v Sloveniji financira s samoprispevki, članarinami, solidarnostnimi in drugimi donacijami ter benefit dogodki, v iskanju avtonomije pa strogo zavrača prispevke financerjev, državnih ali zasebnih institucij in formo razpisov (Korošec, 2014, str. 40).

¹³⁸ Mreža prostorov, medsebojna srečanja in tiskane publikacije omogočajo, da se lokalne skupine federacije sestajajo, organizirajo in diskutirajo v mestih in/ali regijah: Celje, Cerklje, Koper, Ljubljana, Maribor, Posavje, Reka, Zasavje.

¹³⁹ Poleg nekaterih manjših poskusov zasedb sta se tako v Kranju vzpostavila Izbruhov kulturni bazen (zaseden leta 2001) in TrainStation Squat (zaseden leta 2011), v Novi Gorici Mostovna (delujoča od leta 1998) in Ideal bar (ki je deloval med letoma 2007 in 2009), v Beltincih Ambasada Štefana Kovača Marka (zasedena od leta 2002), v Novem mestu Sokolski dom (ki deluje od leta 2006). Leta 2006 je na podlagi projekta TEMP prišlo tudi do zasedbe stare zapuščene tovarne koles Rog v Ljubljani. Izhodišča zasedbe so bile tudi anarhistične ideje Hakima Baya in koncepta začasne avtonomne cone (2011). Tako je nastalo začasno zasedeno območje svobodnega ustvarjanja in delovanja, v katerem pod skupnim imenom Tovarna Rog še vedno potekajo raznoliki projekti, koncerti, umetniške dejavnosti in socialni center (Kurnik in Beznec, 2009, str. 187; Pureber, 2013, str. 143; Crnkic in Tepina, 2014, str. 26). Zato med prakso skvotiranja in anarhizmom ne gre preprosto postaviti enačaja. Avtonomne cone so, kot bom pokazal v nadaljevanju, mreže neodvisnih kolektivov in skupnosti, v katerih poleg anarhistov in anarhistk soustvarjajo, sobivajo in sodelujejo številni glasbeniki in glasbenice, protestniki in protestnice, potujoči umetniki in umetnice, organizatorji in organizatorke festivalov, borci za pravice živali, migranti in migrantke, subkulture itd. Organizacija medsebojnih skupinskih odnosov v coni lahko sledi »prefigurativnim« in anarhističnim metodam organiziranosti, ni pa nujno. Tudi pridelava hrane, ustvarjanje in predvajanje glasbe, medijska in umetniška produkcija znotraj teh prostorov lahko vključuje anarhistično protijavnost, ni pa rečeno, da se to vedno tudi dogaja (Babić, 2016, str. 160–163; gl. tudi Kurnik in Beznec, 2009; Pistotnik, 2013).

interakcije, ki so izrazito vsebinsko heterogeni: so prostor družbenih analiz kapitalizma, refleksij upora, deliberacije, subverzivnih premislekov demokratičnih oblik organiziranja in bogate kulturne produkcije. Anarhizem kot politična ideologija je tudi v Sloveniji, kljub temu da navzven pogostokrat deluje konsistentno, homogeno in enotno, notranje heterogen, konflikten in topološko pluralen (Heywood, 2007, str. 175–201; Crnkčić in Tepina, 2014, str. 25–27; Korošec, 2014, str. 31–33).¹⁴⁰ V to infrastrukturo, v kateri se konstituira anarhistična protijavnost in ki kasneje, ko se začnejo Vseslovenske vstaje v Ljubljani, postane eno od stičišč različnih kolektivov, sodijo avtonomni kulturni center Metelkova¹⁴¹ (Ljubljana), Kulturni center Pekarna (Maribor)¹⁴² in nekdanja tovarna Rog (Ljubljana). V teh prostorih so se v okviru projekcij, debat in diskusij z aktivisti in aktivistkami iz tujine odvile refleksije globalnih protestov (Occupy, zasedba trga Sintagma v Atenah, Puerta del Sol, arabska pomlad), še preden so se v Sloveniji zgodile vstaje.¹⁴³

¹⁴⁰ Zaradi križanja anarhistične protijavnosti, soustvarjalcev in soustvarjalk ter uporabnikov in uporabnic avtonomnih con so politične ideje anarhizma v bolj ali manj celoviti obliki, kot bom pokazal v nadaljevanju poglavja, privzela raznolika delavska gibanja, umetniške skupine, subkulture in je kasneje anarhizem postal »prepoznavna politična sila« (Korošec, 2014, str. 50) v številnih vstajniških iniciativah, posebej v skupinah, ki jih imenujem »prefigurativne«. Zato anarhizma ne smemo enačiti s kaosom ali nasiljem, temveč ga moramo kot protijavnost razumeti kot gibanje oziroma protijavnost, ki obstaja v demokratičnih in deliberativnih formah (gl. Ferguson, 2010, str. 203). To je med drugim potrdila tudi fokusna skupina, ki sem jo opravil v okviru analize protijavnosti, saj so stališča aktivistov in aktivistk protijavnosti ambivalentna glede problema nasilja na protestih. Zgodovinske epizode brutalne represije državnih in administrativnih organov nad zgodovinskim anarhističnim gibanjem (Ferguson, 2010, str. 207–208) v določenih zgodovinskih trenutkih preprosto potrjuje legitimnost uporabnosti nasilnih metod upora protijavnosti (Arendt, 2013).

¹⁴¹ Zasedeno območje nekdanje vojašnice na Metelkovi cesti v središču Ljubljane, ki je bila leta 1993 zasedena in oblikovana tudi na podlagi idej skupine, ki se je napajala v anarhizmu in avtonomizmu Zahodne Evrope. V koordinaciji številnih društev se je kasneje vzpostavilo društvo Mreža za Metelkovo, zato se bo ta urbani prostor v poglavju pojavil na številnih mestih, saj so se tu v polpretekli zgodovini križale protijavnosti, ki jih obravnavam. Za anarhistično protijavnost je poleg aktivističnih struktur ključen tudi niz izobraževalnih institucij, samoorganizirana produkcija védnosti in refleksije, ki vznikne iz kritike izobraževalnega sistema ter služi kot arhiv nakopičenega znanja in praktičnih izkušenj: A-Infoshop, ki se je vzpostavljala od leta 2003 v AKC Metelkova mesto, kot javni socialni prostor deluje od leta 2006. Delavsko-punkerska univerza je dolga leta delovala v Klubu Gromka ter prek predavanj in okroglih miz naslavljala razmere gospodstva znotraj kapitalizma. V Klubu SOT 24,5 je potekalo kritično premišljevanje novih tehnologij in filmskega medija prek Škratove filmske šole. Infoteka z bogato anarhistično knjižnico (Škratova čitalnica) deluje v AKC Metelkova mesto od leta 1998 in vsebuje bogat nabor radikalne literature. Tu so potekala tudi občasna srečanja kolektivnega (samo)izobraževalnega projekta NAPAD (Neformalna/nehierarhična akademija pankersko-anarhističnega delavstva), organske platforme, ki ni imela ne nosilca dejavnosti ne vnaprej določenih norm ali hierarhično razvrščenih prioritet, saj so te vsakič znova določali aktualni uporabniki in uporabnice. KUD Anarhiv se je tu oblikoval leta 1999 (Crnkčić in Tepina, 2014, str. 25; gl. tudi Pureber, 2013, str. 139, 144–145; Korošec, 2014, str. 33).

¹⁴² Pri obravnavi zasedenih prostorov ne gre zanemariti zasedbe nekdanje vojaške pekarnice v Mariboru (Kosi, 2009). Mreža iniciativ in skupin je podobno, kot so naredile skupine v Ljubljani, ustanovila neformalno organizacijo Magdalenska mreža, ki je skušala pridobiti prostore in organizirati posamezne akterje v celoto. Kasneje, leta 1996, se je organizacija formalizirala kot zavod Pekarna magdalenske mreže (Kosi, 2009, str. 30; Crnkčić in Tepina, 2014, str. 25).

¹⁴³ Praksa skvotiranja, kot ga prakticirajo in kjer delujejo mnoge protijavnosti, ki jih obravnavam v nadaljevanju, je že v sami začetni zasedbi zapuščenega prostora dejanje, ki gre proti prevladujočim praksam, mehanizmom in načelom tako države kakor tudi načelu zasebne lastnine. Že v tem segmentu gre torej za konstitutivno dejanje aktivnega državljanstva, participacije, civilne nepokorščine in aktivizma (Kosi, 2009, str. 29, 35; Pureber, 2013, str. 142). Ilustracija deliberacije in regrupacije (Fraser, 1997, str. 124) vstajnikov in vstajnic v socialnem centru [A]-Infoshop, ki se je zgodila februarja 2013, je pokazala na pomen tovrstnih urbanih prostorov za marginalizirane

4.1.1 Prostorska in publicistična dimenzija anarhistične protijavnosti

Poleg rednih internih konferenc in letnih srečanj se je anarhistična skupnost kot protijavnost odpirala tudi navzven, k širšim publikam in javnostim (gl. Fraser, 1997, str. 124; Ferguson, 2010, str. 199). Diskusije in polemike so se razvile na marginah in avtonomnih polih novinarskega polja, v glasilih anarhističnega gibanja, skozi redno distribucijo tiskane oziroma pisane besede. Anarhistična protijavnost zavrača heteronomno medijsko produkcijo, kjer se reproducirajo dominantne ideologije, zato je aktivnost protijavnosti usmerjena v izgradnjo lastnih (alternativnih in avtonomnih) medijskih prostorov in komunikacijskih kanalov. V redni okrožnici z naslovom *Anarhistka*, ki jo protijavnost izdaja od leta 2008 in jo na široko distribuira zainteresiranim publikam (naklada se je z nekaj sto začetnih izvodov povečala kar na 1500), je v predstajniškem času na področju anarhističnih idej dopolnil še časopis *Avtonomija* (ta je izhajala med letoma 2009 in 2010) (Pureber, 2013, str. 144; Korošec, 2014, str. 40–41).¹⁴⁴ Anarhistična protijavnost je politična platforma, utemeljena na antikapitalizmu in antiparlamentarizmu, zato so že same demonstracije, delavski protesti in zasedbe poleg solidarnosti s publikami in protijavnostmi tudi priložnost za razširjanje lastnih vsebin (Ferguson, 2010, str. 196–197).¹⁴⁵ V ta avtonomen kolektivni delovni proces ustvarjanja in distribucije medijskih vsebin je treba vpisati sodelovanje, polemike in dialog anarhistov z

protijavnosti. Transkript pogovora, ki ponuja vpogled v vsebino diskusije z naslovom *Onkraj predstavništva*, je moč najti v Zdravković in drugi (2014).

¹⁴⁴ Že v devetdesetih letih je v okviru anarhistične protijavnosti izhajala vrsta revij in fanzinov, kot sta *Svojtok* in *13. brat*. Propagandni *Kolektiv nenasilnega delovanja* (K. N. D.) je med letoma 1989 in 1998 širil anarhistične ideje tako, da je sodeloval pri izdajanju glasila *Preporod*, *Časopisa slovenskih anarhistov za svobodno družbo* ter številnih letakov in drugega propagandnega materiala z anarhistično vsebino in tematiko (Crnklič in Tepina, 2014, str. 26). Socialanarhistična iniciativa (ki se je z neformalno skupino Antifašistična akcija povezala v predhodnico FAO, Socialanarhistično federacijo) je izdajala bilten *Solidarnost* (Korošec, 2014, str. 39).

¹⁴⁵ V biltenu *Delavska solidarnost*, ki ga je kolektiv za anarhosindikato (v okviru SAF) izdajal in razdeljeval pred tovarnami, so aktivisti in aktivistke anarhistične protijavnosti poskusili vzpostaviti komunikacijo med delavci in delavkami različnih podjetij ter spodbuditi njihovo povezovanje in samoorganiziranje, s čimer je anarhistična protijavnost aktivno vstopala v prostor proletarske (proti)javnosti. Na sindikalnih demonstracijah proti uvedbi enotne davčne stopnje jeseni 2005 je t. i. avtonomni blok (gl. op. 148) razdelil 10.000 kopij *Delavske Solidarnosti*, ki je napovedane vladne reforme (davčna, zdravstvena in pokojninska reforma) in privatizacijo (prakso razlaščenja lokalnega prebivalstva) uokvirila v analizo vladajočega razreda ter zaostrovanja boja proti delavcem in delavkam, zmanjševanju delavskih in državljskih pravic ter prilaščanja skupnega bogastva. Avtonomni blok se je s svojimi vsebinami in dejavnostmi udeležil delavskih demonstracij v letih 2007, 2011 in 2012 (Korošec, 2014, str. 41–42), FAO pa je podprla delavce Prenove, podizvajalce v Luki Koper, delavce in delavke podjetja Sintal, rudarje v rudniku Trbovlje - Hrastnik ter prebivalce in prebivalke Zasavja v boju proti multinacionalni korporaciji Lafarge (prav tam, str. 45–46). V času stavke delavk in delavcev v Luki Koper avgusta 2011 so stavkajoči in stavkajoče želeli zavrniti prevladujoče medijske reprezentacije stavke in ustvariti lastne medijske vsebine, zato so skupaj z aktivisti in aktivistkami oblikovali več dnevnik števil glasila *Stavka*, ki je bilo distribuirano v vsa lokalna gospodinjstva (Zukić, 2014, str. 75).

drugimi protijavnostmi ter gibanji v lokalni skupnosti (tj. akademsko, marksistično, feministično in proletarsko).¹⁴⁶

V okviru polemik, diskusij in lokalnih subverzivnih akcij so skupine anarhistične protijavnosti vzpostavile in okrepile organizacijske strukture lastne protijavnosti, v katerih se je odvijala družbeno angažirana alternativna kultura.¹⁴⁷ V okviru teh organizacijskih in deliberativnih struktur so se kontinuirano razvijale tudi lokalne mreže *mednarodnega* anarhističnega gibanja. Dodatno pa se je strukturiral tudi prostor političnega delovanja, ki je omogočil aktivacijo lokalnih skupin ter njihovo udejstvovanje v mednarodnih alter- in antiglobalističnih bojih. Anarhistično gibanje je tako poskrbelo za prenos anarhističnih vsebin v lokalni prostor v okviru organizacije in priprave vrste protestov in kampanj (npr. festival Anarh) na eni strani ter izvedbo množice javnih dogodkov (Balkanski anarhistični knjižni sejem) in manifestacij na drugi¹⁴⁸ (Pistotnik, 2013; Pureber, 2013, str. 143; Crnkić in Tepina, 2014, str. 25–26; Korošec, 2014, str. 33–35, 48).

4.2 Feministična protijavnost

Feministične skupine, ki so aktivno stopile na prizorišče javnih debat in polemik v vstajniškem obdobju, so v veliki meri konstituirale skupine, avtorice in aktivistke feminističnega gibanja iz

¹⁴⁶ K razširjanju in približevanju anarhističnih vsebin drugim publikam je treba prišteti knjižne izdaje ljubljanske založbe Krtina: izdane so bile tri *Antologije anarhizma* (1990, 2010), monografija *Anarhija vsakdanjega življenja* (Vodovnik, 2010), številni prevodi misli in analiz Noama Chomskega in Davida Graeberja, tematske številke revije Časopis za kritiko znanosti o *Metelkovi* (2013) in *Anarhizmu* (2014). Ob vsaki izdaji monografije ali zbornika so se odvijale javne predstavitve in omizja, kjer se je odprla možnost polemike in srečanj z drugimi protijavnostmi ter debat o skupnih agendah (gl. Ferguson, 2010, str. 197).

¹⁴⁷ Anarhizem se je v Sloveniji v devetdesetih letih razvijal tudi skozi žanre na glasbenem področju, npr. anarhopunk. V okviru samoorganiziranih prostorov obstaja bogata samoorganizirana avtonomna kulturna produkcija, ki deluje po načelu etike Do it Yourself (ali *D. I. Y.*), ki postane zelo pomembna prvina anarhopunka devetdesetih. Značilnost te etike je avtonomna produkcija glasbe in organizacija koncertov (opisovanje in izmenjavanje izdelkov ter medsebojna pomoč pri organizaciji turnej), po drugi strani pa je to kultura samostojnega ustvarjanja lastne glasbene in aktivistične podobe (lastna produkcija kaset, plošč, CD-jev in izdajanje fanzinov), ki poleg vsega daje poudarek še kritični in aktivistični vsebini (solidarnost, multikulturalizem, boj za človekove pravice ter proti mučenju in ubijanju živali, podpora družbenim in etničnim manjšinam, nasprotovanje industrijskim korporacijam, koncernom in multinacionalkam) (Crnkić in Tepina, 2014, str. 25; Babić, 2016, str. 156–163).

¹⁴⁸ V okviru anarhosindikalizma se je neformalni Kolektiv za anarhosindikato leta 2005 formalno organiziral v *Sindikato samoorganiziranih delavcev* (SiSD). Ob vseh sindikalnih demonstracijah je organiziral avtonomni blok, ki je s svojimi analizami in idejami posegel v javno razpravo in dialog z različnimi publikami (Korošec, 2014, str. 41–42). V času zasedb in demonstracij se je anarhistična protijavnost povezovala s publikami in skupinami znotraj akademske protijavnosti. Anarhisti in anarhistke so sodelovali pri zasedbi avle Filozofske fakultete leta 2007, med letoma 2007 in 2009 pa so študentke in študentje Fakultete za humanistične študije skupaj z nekaterimi profesorji in profesoricami izvajali številne protestne akcije. Sodelovali so tudi pri organizaciji avtonomnih študentskih skupščin po ljubljanskih fakultetah v različnih obdobjih, tako ob zasedbi Filozofske fakultete v Ljubljani novembra 2011 kot ob protestih proti novemu zakonu o visokem šolstvu leta 2014 (prav tam, str. 43–45).

osemdesetih let prejšnjega stoletja, ki so aktivno ustvarjale javni in politični prostor, ko se je razkrajal socialistični sistem (Jalušič, 2001, str. 183–186; Jalušič, 2002; Leskošek, 2009, str. 115–16). Pomemben segment vstajniškega vrenja so na drugi strani predstavljale tudi feministične naslednice in celo nasprotnice teh skupin (Hvala, 2017), ki jih bom podrobneje predstavil v šestem poglavju disertacije. Vse so delovale v okviru feministične protijavnosti, specifičnega področja, ki se je konstituiralo v neokorporativističnem okviru novoustanovljene slovenske države. Vlasta Jalušič je v začetku tisočletja zapisala, da so bili številni konflikti, fragmentacija in priznanje pluralnosti skupin znotraj feministične protijavnosti v Sloveniji redko destruktivni, ti procesi so bili prej multiplikativni. Zato je za feministično protijavnost značilno predvsem množenje manjših skupin, ki so se uspele povezati, solidarizirati, mobilizirati in poenotiti glede pomembnih zgodovinskih vprašanj (bitka za abortus, referendum o oploditvi z biomedicinsko pomočjo ipd.) (Jalušič, 2002, str. 88–89; gl. tudi Bahovec in Šetinc, 2006, str. 121–127). Protijavnost se je v dvajsetih letih v nacionalnem političnem, univerzitetnem, birokratskem, umetnostnem in gospodarskem polju notranje razčlenila v treh smereh.

Prvič, feministična protijavnost je obstajala kot smer institucionalne ženske politike, ki je zahteve feminističnega gibanja prenašala v politično polje in institucionaliziran zakonodajni proces. V tem okviru sta ključni instituciji, ki sta bili vzpostavljeni v zgodnjih devetdesetih letih prejšnjega stoletja, tj. parlamentarna *Komisija za žensko politiko* (1990) in vladni *Urad za žensko politiko* (1992). S pomočjo akterk v teh dveh institucijah so imele nestranske skupine vpliv na konstituirajoče polje političnih strank, s čimer je Slovenija postala *edina* država v nekdanjem socialističnem bloku, ki je vzpostavila državni (nacionalni) mehanizem za spodbujanje enakosti med spoloma¹⁴⁹ (Bahovec in Šetinc, 2006, str. 90). Predlogi, ukrepi in kritične pripombe nestranskih skupin, aktivistk novih družbenih gibanj in nastajajočih nevladnih organizacij so bili ob medijski podpori redno vključeni v slovensko zakonodajo (Bahovec in Šetinc, 2006, str. 88–98; Dobnikar, 2009, str. 103–108; Jalušič, 2011, str. 179, 180–181). V strukturi kapitalistične neokorporativistične države je tako v devetdesetih letih

¹⁴⁹ Urad za žensko politiko je leta 1995 politično, finančno in logistično podprl festival Mesto žensk, ob tem pa kuratorkam dopustil avtonomijo pri organizaciji. Naslednje leto je festival že začelo organizirati Društvo za promocijo žensk v kulturi (Hvala, 2015, str. 53).

feministična protijavnost *hkrati* obstajala kot »šibka javnost« in kot »močna javnost« (Fraser, 1997).¹⁵⁰

V drugi smeri je feministična protijavnost obstajala v sklopu vstopa feminističnih avtoric v akademsko protijavnost, na slovenske univerze in raziskovalne inštitute.¹⁵¹ Kot bom pokazal kasneje, feministična teorija, strokovna literatura in problemsko polje ženskih študij s tem dobila možnost ter prostor, kjer se razvijata v raziskovalni, pedagoški in publicistični obliki. Prenos tematik v akademsko protijavnost poleg pridobivanja strokovne izobrazbe pomeni tudi praktično socializacijo habitusov, krepitev prijateljskih in solidarnostnih mrež ter vzgojo kompetentnih raziskovalk in raziskovalcev na novem problemskem področju.¹⁵² Feministične avtorice so s tem uspele vnesti teoretske in praktične premisleke o položaju in vlogi žensk (ter spolov) v polja filozofije, zgodovine, sociologije, književnosti ipd. V tem procesu so uspele preinterpretirati določene metodološke in epistemološke kategorije, pa tudi dekonstruirati in rekonceptualizirati določene teoretske in raziskovalne parametre *družboslovnega* podpolja v Sloveniji. Same v mnogih refleksijah lastne zgodovine opozarjajo, da se je v procesu

¹⁵⁰ Razprave znotraj feministične protijavnosti opisujejo proces postopnega razkroja *institucionalne* smeri delovanja protijavnosti: ob konstituiranju Državnega zbora leta 1996 ni bila več ustanovljena komisija za žensko politiko, temveč komisija za *politiko enakih možnosti*, njeno vodenje pa je bilo prepuščeno stranki z desne politične opcije. Komisije v DZ v mandatu 2000–2004 sploh ni bilo; v naslednjem (Janševem) mandatu pa je njeno delo opravljala komisija za peticije ter človekove pravice in enake možnosti, ki jo je v mandatu Pahorjeve vlade (2008–2011) spet vodila poslanka desne politične opcije. Vladni *Urad za žensko politiko*, ki brez pritiska feminističnega gibanja ne bi bil vzpostavljen, je bil samostojna strokovna služba, ključen v vlogi sofinanciranja del in priprav zakonov, nujnih za priključitev k EU. Kasneje so urad skrčili in ga preoblikovali v uradniški oziroma birokratski servis vlade, leta 2001 je prevzel dodatna področja dela, preimenovali so ga v *Urad za enake možnosti*. Urad je nato po interpretacijah feministk postal birokratski oddelek brez politične moči, nekakšen servis vlade, ki se je ukvarjal s pisanjem poročil in sodelovanjem v postopkih sprejemanja zakonodaje, s tem pa se je institucionalna veja ženske politike tudi bolj ali manj končala. Podpora, ki so jo ženske skupine za svoje predloge znale pridobiti pri institucionalni politiki na začetku devetdesetih let, je v drugi polovici istega desetletja tako že povsem usahnila (Jalušič, 2002, str. 82; Bahovec in Šetinc, 2006, str. 88–98; Dobnikar, 2009, str. 107–108).

¹⁵¹ Univerza je v skladu z notranjim ustrojem feministične teme počasi pripustila v akademske procese. Tanja Renner pravi, da je šlo za strategijo »tihotapljenja« (Renner, 1996, str. 61), torej prikritega in postopnega vnosa oziroma »integracije« (prav tam, str. 66) elementov feminističnih teorij in refleksij, največkrat celo zavestno brez sprememb pri poimenovanju predmetov ali študijskih programov. Prvi seminar »ženskih študijev« je bil na FDV razpisan v študijskem letu 1985/86 v okviru študija sociologije v tretjih in četrth letnikih. Kot piše Tanja Renner, so jih kot izbirne seminarje razpisovali še v sredini devetdesetih (Renner, 1996, str. 61), bili pa so množično obiskani. Na oddelku za antropologijo Fakultete za humanistične študije (UP) se je do »kadrovske čistke na FHŠ« izvajal predmet *Zgodovina žensk* (Kramberger in Rotar, 2016, str. 529). O vzpostavljanju in vnosu feminističnih perspektiv v polje jugoslovanskih univerz in raziskovalnih ustanov, predvsem v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja, gl. Jalušič (1993, str. 112–115) in Ule (2009, str. 73–77). O zavrnitvi predmeta *Zgodovina žensk* na Oddelku za zgodovino Fakultete za humanistični študij (Univerza na Primorskem) gl. Kramberger in Rotar (2016, str. 529).

¹⁵² Na univerzi v obliki fakultativnih in izbirnih predmetov ter seminarjev. Raziskovalno delo in seminarje so študentke in študentje opravljali tudi v Ženskem centru na Metelkovi, teoretičarke feminizma so mentorirale prva (raziskovalna in teoretska) diplomska, magistrska in doktorska dela. Nove generacije v devetdesetih letih prejšnjega stoletja so tako feministično *teorijo* poznale bolje kot feministične aktivistke iz časa novih družbenih gibanj (Jalušič, 1993; Jalušič, 2002).

institucionalizacije védnosti izgubila pomembna vez z aktivizmom (dispozicijo *vita activa* je nadomestila *vita contemplativa*), kar razcepi protijavnost feminističnih skupin. Posledica je bila, da so feministični boji postali ožji, zamejeni v institucijah, v katerih ni večjih političnih učinkov, ki bi se prenesli v številna druga družbena polja (Jalušič, 1993; Rener, 1996; Dobnikar, 2009, str. 106; Leskošek, 2009, str. 116; Hvala, 2015, str. 56).¹⁵³

Tretjič, protijavnost še danes obstaja kot formalizirana oziroma profesionalizirana protijavnost razvejanega nevladnega sektorja (Jalušič, 2002, str. 81–90; Bahovec in Šetinc, 2006, str. 107–142).¹⁵⁴ Poleg mednarodne humanitarne in strokovne pomoči, ki je bila potrebna zaradi vojne in njenih posledic na področju bivših jugoslovanskih republik, so se kadrovske, finančne in organizacijske vzpostavile ali okrepile številne nevladne organizacije. Množile so se večinoma na področju socialnega dela, v tem okviru pa predvsem na področju boja proti nasilju, utemeljenega na spolu, medtem ko so bila vsa druga področja zavzemanja za enakost spolov, kot pravi Mojca Dobnikar, bistveno slabše zastopana (Dobnikar, 2009, str. 104–105; Jalušič, 2011, str. 177–179).¹⁵⁵

4.2.1 Prostorska in publicistična dimenzija feministične protijavnosti

Tri smeri feministične protijavnosti v Sloveniji vzpostavijo niz »osvobojenih ozemelj« oziroma »urbanih prostorov in geografij« (Fraser, 1997, str. 124), v katerem se lahko feministke (in feministi) »socializirajo v feminizem in feministično delo« (Hvala, 2010; Hvala, 2015) in kjer lahko artikulirajo ali diskutirajo o razlikah med skupinami ter diskurzivno polje zapolnijo z lastnimi vsebinami, žanri, diskurzivnimi postopki in pomeni (Leskošek, 2009). Publicistično dejavnost akademskega pola feministične protijavnosti zaznamujeta predvsem izdajanje

¹⁵³ Znotraj struktur univerzitetnih polj so akterke protijavnosti zapletene tudi v ostre družbene boje (Kramberger in Rotar, 2011, 5. pogl.; Kramberger in Rotar, 2016, str. 522). Zaprtje mentalnih horizontov povzroča prevlada in kanonizacija feminizmov angloameriškega porekla (Hvala, 2015, str. 56).

¹⁵⁴ Mojca Dobnikar (2009, str. 103) in Vlasta Jalušič (2002, str. 81–82) opozarjata, da se je feministično gibanje v nevladne organizacije preoblikovalo v prvi polovici devetdesetih let, ko je, predvsem po letu 1992, feministično gibanje prevzelo drugačno logiko in se je oblikoval drugačen način delovanja. Vse feministične skupine, ustanovljene pred letom 1990, so delovale pod formalnim okriljem drugih organizacij – od Sociološkega društva prek ŠKUC-Foruma do Zveze socialistične mladine Slovenije, ki niso zahtevale pretirane formalizacije, zato so lahko skupine ostale ohlapne in fluidne, to pomeni tudi prehodne, saj so bile minimalno notranje strukturirane (Jalušič, 2002; Dobnikar, prav tam).

¹⁵⁵ Skupina SOS telefon za otroke in ženske žrtve nasilja je nastala že v osemdesetih letih, Društvo za nenasilno komunikacijo pa v samostojni Sloveniji. Na področju interseksionalnosti velja omeniti Mirovni inštitut, Pravno informacijski center nevladnih organizacij in društvo *Vita activa*, ki je nastalo leta 2001 in ki organizira, dopolnjuje ter vodi arhiv feminističnih skupin (Jalušič, 2011, str. 179–180). Leta 2007 je bila ustanovljena slovenska sekcija Evropskega ženskega lobija, ki se je angažirala v številnih javnih kampanjah in odzivih (prav tam, str. 181).

feminističnih del in prenos feministične teorije v lokalni prostor¹⁵⁶ (Bahovec in Šetinc, 2006, str. 110).

Socializacija v feminizmu in feministično delo skozi aktivizem pomeni tudi praktični prelom s suhoparnim akademskim feminizmom, ki je izredno pomemben segment feministične aktivacije zato, ker se je aktivistični feminizem v devetdesetih letih prejšnjega in v prvem desetletju novega tisočletja institucionaliziral in skorajda izginil (Jalušič, 2002; Hvala, 2015, str. 57). Znotraj aktivistične prakse in organiziranosti feminističnih skupin je bil ključen Ženski center na Metelkovi cesti v Ljubljani, prostor, ki so ga vzpostavile različne avtonomne ženske, feministične in lezbične aktivistke, ki so leta 1993 sodelovale v zasedbi prostorov na Metelkovi cesti¹⁵⁷ (Hvala, 2015, str. 53).

V okviru mednarodnih festivalov je mednarodni feminizem v stiku z lokalno feministično teorijo in prakso zaživel tudi na lokalnih ulicah. Festivali z dolgoletno tradicijo, ki postanejo trajen del lokalne kulturne tradicije in produkcije, generirajo vidnost mednarodnih in lokalnih žensk-ustvarjalk (umetnic, raziskovalk, aktivistk), obenem pa feministične, ženske, lezbične in queerovske dimenzije odpirajo trajen dialog z različnimi publikami, sorodnimi organizacijami in lokalnim okoljem¹⁵⁸ (Leskošek, 2009, str. 120; Jalušič, 2011, str. 180; Hvala, 2015, str. 53–61).

¹⁵⁶ Teoretska interdisciplinarna feministična revija *Delta* (1995–2006) je bila ključno mesto teoretske (in aktivistične) refleksije s področja zgodovine žensk, psihoanalize, študijev spolov. Predvsem zato, ker je manifestirala heterogenost razlik znotraj lokalnega feminizma in delovala kot mesto polemike med raznolikimi feminističnimi perspektivami (Jalušič, 2002, str. 86–87; Kramberger in Rotar, 2016, str. 528) ter protijavnostmi, na primer lezbično sekcijo znotraj feminizma (Bahovec in Šetinc, 2006, str. 129–132). Gl. ponatis Manifesta lezbične sekcije Škuc-LL v reviji *Delta* (1997, št. 3–4). Monitor ISH in Monitor ZSA sta podobno reviji akademske protijavnosti, v katerih so bili objavljeni pomembni teoretski in znanstveni prevodi ter refleksije.

¹⁵⁷ V okviru Ženskega centra na Metelkovi so delovale Ženska svetovalnica, Luna, Kasandra, Modra – skupina za raziskovanje psihosocialnih potreb žensk, Prenner klub, LL, Lilit, na začetku pa tudi SOS telefon (Jalušič, 2002, str. 86; Hvala, 2015). Vsaka skupina je imela svojo avtonomijo, ob določenih akcijah pa so nastopile skupaj in usklajeno (Jalušič, prav tam, str. 220).

¹⁵⁸ Festivali so kot infrastruktura pomembni, ker se v »začasni skupnosti«, ki se vzpostavi, tkejo pristne družbene vezi v območju »življenjskega sveta« (Habermas, 2004) – vezi prijateljstva, obdobja neformalnega druženja, učenja, dolgotrajnega sodelovanja, humorja, ljubezni itd. kot predpogojev političnosti. Pomembni pa so tudi (ko z načeli alternativne produkcije zavračajo kapitalistične mehanizme) z vidika same organizacije dela, saj izvedbo in organizacijo zaznamujejo prostovoljstvo, samoorganizacija, rotacija delovnih nalog in težnja k egalitarnim odnosom v organizacijski ekipi (Hvala, 2015, str. 59–60). V okviru festivalov, ki se organizirajo v postsocialističnem obdobju, sta najpomembnejša mednarodni feministični in queerovski festival *Rdeče Zore* in mednarodni festival sodobnih umetnosti *Mesto žensk*. Festival *Rdeče Zore*, ki je bil prvič organiziran leta 2000 na zasedenem ozemlju AKC Metelkova mesto v Ljubljani, je stična točka debat in polemik feministične in LGBT+ protijavnosti. Nastal je zato, da bi se teme, diskutirane v eni in drugi protijavnosti, odprle v javnem prostoru, pomemben del festivala pa so v toku časa postali številni dogodki, ki opozarjajo na zatiranje in nepravilnosti spolnih in seksualnih manjšin (Leskošek, 2009, str. 120; Hvala, 2015, str. 53–56). Mednarodni festival sodobnih umetnosti *Mesto žensk*, ki so ga feministične skupine začele organizirati sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja, je bližje heteronomnemu polju kulturne produkcije, saj ima nesorazmerno večji ekonomski, prostorski, programski, produkcijski in organizacijski domet. Na prelomu feministične in kulturniške protijavnosti je bližje

Vprašanja in praktične politike, ki so jih odprle aktivistke feminističnega gibanja v sredini in na koncu osemdesetih let prejšnjega stoletja, se v novi nacionalni formaciji vpisujejo v politični in družbeni prostor, tj. dobijo svoj institucionalni in neinstitucionalni izraz. Področje ženskih pravic, dolžnosti in načel enakopravnosti se vpiše v delovanje nekaterih institucij in družbenih polj (npr. v politično, univerzitetno, birokratsko polje). V tej strukturi – kot vzpostavljena protijavnost raznolikih feminističnih in ženskih skupin – je feministično gibanje, vzpostavljeno v osemdesetih, uspelo ohraniti nekatere temeljne pravice žensk, ki so bile izborjene in pridobljene v socializmu (Jalušič, 2002). S prodorom v univerzitetno in politično polje se je razširilo področje možnosti intelektualnega angažmaja (mišljenja, teorije, diskusije) v Sloveniji.¹⁵⁹ Ženske umetnice in kulturne ustvarjalke so dobile prostor, kjer so svoje delo in aktivistični angažma vpisale na javni (lokalni, nacionalni in mednarodni) zemljevid. Problemsko polje in aktualizacija ženskih tematskih problemskih polj sta se prevedla tudi v sistem praktičnih učinkov (skupine za pomoč, varne hiše, ozaveščanje javnosti, enakopravna zastopnost žensk v parlamentu s sistemom kvot, 53. člen ustave in reproduktivne pravice) (Leskošek, 2009, str. 116–117; Jalušič, 2011, str. 179–181).

Analize in refleksije, ki jih opravljajo avtorice znotraj protijavnosti same, kažejo, da je kljub vsem naporom moč feminističnih skupin v novi državi do konca tisočletja že precej oslabela (Jalušič, 2002, str. 89). Strukturirala se je na na videz nepolitičnem področju, ki je problematiziralo prezrte teme ali se omejilo na pripravo javnih politik, ni pa imelo neposrednih

strukturam birokratskega polja, vsebinsko pa združuje številne kulturne in umetniške teme ter teme spola. V središče postavi načelo, da so umetnice v javnosti nevidne, podcenjene in podreprezentirane, eksplicitni namen pa je komunikacija z najširšimi publikami. Pomembna značilnost obeh festivalov je, da nista zamejena na območje Ljubljane, ker so organizatorke vsebine festivala razširile v večja slovenska mesta in kraje (Jalušič, 2011, str. 180; Hvala, 2015, str. 53–56).

¹⁵⁹ Potrebni bi bili meseci dela, da bi ustvaril celoten seznam knjižnih del, ki so bila izdana v slovenskem jeziku v zadnjih 40 letih in ki se ukvarjajo s feministično vsebino, teorijo, zgodovino žensk, feminističnim aktivizmom ali »ženskim vprašanjem«. Seznam bi bil še daljši, če bi vključil še vso prevodno literaturo, ki je z javnim financiranjem raziskovalnih projektov, knjižnic in izobraževanja na voljo številnim publikam v Sloveniji. Poudarek lahko ilustriram le z nekaterimi naslovi, izdanimi v specializiranih in strokovnih založbah, ki želijo preseči deliberativni krog akademske protijavnosti ter si z vsebino in polemiko v knjigah zavestno prizadevajo doseči najširši krog raznolikih publik: O ženski in ženskem gibanju (Dobnikar, 1985), Abortus – pravica do izbire (Bahovec, 1993), Spol: Ž (Bogovič in Skušek, 1996), Zbrana dela Angele Vode Spol in upor (I. knjiga, 1998) ter Značaj in Usoda (II. knjiga, 1999), Kako smo hodile v feministično gimnazijo (Jalušič, 2002), Pozabljena polovica (Šelih in drugi, 2007, ponatis 2012), Drugi spol (de Beauvoir, 1999–2000, ponatis 2013, dva zvezka). Založba *cf. je prevodni in domači feministični teoriji namenila celotno zbirko, v kateri izdajajo pomembna dela feministične tradicije, zbirko Lila. Seveda je v seznam treba vključiti tudi vsa dela, ki jih pri analizi feministične protijavnosti uporabljam v tem doktorskem delu, veljalo pa bi omeniti tudi nekaj del, ki jih omenja Taja Kramberger in so odrinjena na rob akademske protijavnosti: Narod, identiteta, spol (Jurić Pahor, 2000), Vzpredni svetovi: risarke in slikarke prve polovice 19. stoletja na Kranjskem (Tavčar, 2014), znanstveno-strokovna dela Sabine Žnidaršič Žagar, dela Nataše Velikonja in Tatjane Greif, ki jih omenjam spodaj (Kramberger in Rotar, 2016, str. 526).

političnih učinkov. Po njihovih besedah sta za postsocialistično protijavnost v veliki meri značilni NVO-izacija in institucionalizacija feminizma, ki sta med skupinami vzpostavili določeno mero konkurenčnosti in tekmovanja, izgubil pa se je transformativni in politični potencial gibanja. Zato pravijo, da je zaton ženske politike v Sloveniji dvojen: na eni strani gre za zaton političnega združevanja in depolitizacijo feminističnega gibanja, na drugi za zaton institucionalne ženske politike (Dobnikar, 2009, str. 105, 108; Jalušič, 2011, str. 177–179, 183). Feministična protijavnost je v razmeroma kratki zgodovini uspela ustvariti bogato kulturno in teoretsko produkcijo ter napredek na nekaterih pomembnih področjih družbenega življenja. Toda novejša študija kaže, da protijavnosti ni uspelo zaustaviti dolgoročnejshe retradicionalizacije in domestifikacije žensk, s tem pa repatriarhalizacije slovenske družbe, ki so se intenzivirale s prodorom neokonzervativnih ideologij in praks (neoliberalizma, katolicizma, etnonacionalizma) (Burcar, 2009; Burcar, 2015; Jogan, 2011; Dragoš in Leskošek, 2016; Hvala, 2015, str. 56).¹⁶⁰

4.3 LGBT+ protijavnost

LGBT+ protijavnost se je na političnoaktivistični zemljevid vpisala v času vrenja novih družbenih gibanj sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja s serijo kritičnih publikacij, festivalov, političnih in aktivističnih intervencij ter avantgardnih umetniških angažmajev.¹⁶¹ Kot sestavni del novih družbenih gibanj – tesno povezana predvsem s skupinami feministične protijavnosti – sta bila gejevska in lezbično gibanje aktivna na področju socializacije, politike, kulture in umetnosti homoerotike. Za takratni angažma je značilna radikalno feministična linija zahtev po polni enakopravnosti in državljanski enakosti, krepitev vidnosti homoerotičnih identitet, zavzemanje teritorija svobodnih življenjskih slogov seksualnih in spolnoidentitetnih manjšin ter nenehna krepitev skupnosti, boj proti patriarhatu in heteronormativnosti. Različne

¹⁶⁰ Ker raznolikim družbenim gibanjem ni uspelo zavreti odprave in erozije v socializmu vzpostavljenih režimov, ki so socializirali sisteme vzgoje, podporne sisteme socialnih politik ipd. Razlogi za to regresijo so kompleksni in jih tu ne morem razdelati, podrobno jih obravnavata Lilijana Burcar in Maca Jogan. Rekonstrukcijo antiintelektualističnih napadov na feministične teoretičarke in teoretike znotraj akademske protijavnosti, ki bodo imeli dolgoročne posledice na diseminacijo znanstvenih feminističnih vsebin, je moč najti v Kramberger in Rotar (2016, str. 509, 524) ter Kramberger in Rotar (2011, 5. pogl.).

¹⁶¹ Z vidika formalizacije gibanj je moč reči, da je novi val tedanjega feminističnega gibanja zamujal za gejevskim (Greif, 2009, str. 83). Začetek gejevskega gibanja začenja festival Magnus z naslovom »Homoseksualnost in kultura«, ki se je odvil aprila 1984 in ki je bil prvi javni homoseksualni dogodek v Sloveniji oziroma tedanji Jugoslaviji (Velikonja, 2013, str. 60). Zagon novega vala feminizma je otvoritveno dejanje feministične skupine Lilit, ki se je zgodilo kasneje, leta 1985. Redni sobotni večeri Magnus Gay Club v klubu Disco FV na Kersnikovi 4 v Ljubljani so bili edino organizirano družabno življenje gejev ne samo v Jugoslaviji, temveč v vseh socialističnih državah. Leta 1985 je začel izhajati samostojni gejevski časopis *Gayzine*, prvo glasilo gejev v Jugoslaviji (Greif, 2009, str. 86).

subkulturne skupine, društva in iniciative z organizacijo družabnih in diskusijskih večerov, delavnic in umetniških dogodkov ter z vstopom v medijsko polje konstituirajo *prvo LGBT gibanje v tedanji SFRJ in Vzhodni Evropi nasploh* (Jalušič, 2002, str. 48–54; Bahovec in Šetinc, 2006, str. 127–132; Greif, 2007, str. 21; Greif, 2009, str. 84–88; Velikonja, 2013, str. 60).

Tatjana Greif (2009, str. 93) na podlagi formalnih in vsebinskih sprememb skupin v protijavnosti zapiše, da se *drugi val* LGBT+ gibanja začne leta 1998 in tako zajema obdobje, ki me najbolj zanima, tj. obdobje pred Vseslovenskimi ljudskimi vstajami. Za to obdobje je značilen prehod gibanja z obrobja (kot subkulture) v institucionalizirane prostore novokonsolidirane nacionalne skupnosti.¹⁶² Vzpostavi se trajnejši prostor intelektualne kulturne produkcije, relativno avtonomne prevajalske in založniške dejavnosti, vzpostavitev stabilnih kanalov deliberacije in polemičnih diskusij z raznolikimi publikami – kulturno, akademsko, nevladno itd. Po mnenju Vlaste Jalušič (2011, str. 179) gre za najmočnejše postsocialistično politično gibanje v Sloveniji, tako po številu aktivistov in aktivistk kot po mobilizacijski kontinuiteti v obliki rednih demonstracij, zato tudi LGBT+ protijavnost v svoji heterogenosti obstaja kot »močna« in »šibka« (Fraser, 1997) javnost¹⁶³ (Greif, 2007; Tratnik, 2013, str. 57–58).

4.3.1 Prostorska in publicistična dimenzija LGBT+ protijavnosti

Društvo ŠKUC (Študentski kulturni center) z založbo ŠKUC je najpomembnejša institucija v založniški dejavnosti LGBT+ protijavnosti. Ustanovljeno je bilo že leta 1972, izšlo pa je iz študentskega vrenja poznih šestdesetih let prejšnjega stoletja. Ključno je bilo v aktivističnih bojih novih družbenih gibanj pred osamosvojitvijo Slovenije in je ena najvidnejših organizacij

¹⁶² Protijavnost je v obdobju drugega vala institucionalizirana v okviru šestih organizacij: skupine za istospolno usmerjene mlade *Legebitra*, športno-rekreativne skupine *Out in Slovenija* (v okrilju društva DIH), mariborske *Lingsium*, *KUD Evine Potomke* (v okviru društva Škuc) in društva *Parada ponosa*, ki vsako leto organizira Parado ponosa v Sloveniji (Greif, 2009, str. 89).

¹⁶³ Na zahtevo lezbičnih in gejevskih skupin člani in članice sodelujejo z agenci v političnem polju pri sprejemanju nediskriminatorskih zakonodajnih sprememb (Greif, 2007), npr. v okviru delovne skupine pri spreminjanju Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih na pobudo sekcij ŠKUC-LL in Škuc-Magnus ter v komisiji za izdelavo novega predloga (kamor se vključita še Roza klub in Legebitra) (Greif, 2011, str. 103–110). V devetdesetih so aktivisti in aktivistke Roza kluba ključni akterji in akterke pri vzpostavitvi telefonske svetovalne linije za geje in lezbijke Galfon. Predvsem za *lezbično* skupnost znotraj LGBT+ protijavnosti je značilna tudi povezava z neformalnimi, radikalnejšimi oziroma *ad hoc* skupinami, npr. *Act on the Wall* (obstajala med letoma 1997 in 1999), ki se je udeleževala s plakatiranjem in z grafitiranjem mestnih pročelij (s provokativnimi lezbičnimi grafiti) ali lezbični-queer kolektiv *Vstaja lezbosov* (nastal leta 2008), ki je deloval s pomočjo gverilskih uličnih akcij, aktivistke pa so kot izrazno sredstvo uporabljale videoprodukcijo in ulični performans (Greif, 2009, str. 89; Tratnik, 2010).

nepridobitnega kulturnega ustvarjanja v Sloveniji, ki ima danes status društva v javnem interesu. Na področju umetniške in kulturne ekspresije, zgodovine, literarne, filmske, glasbene in družboslovne teorije, književnosti, poezije in prevodne literature sta ključni dve knjižni zbirki društva. Gejevsko-lezbična zbirka *Lambda* je do leta 2013 obsegala že več kot sto knjig (prva izdana monografija v zbirki je izšla že leta 1991), lezbična zbirka *Vizibilija* (prva izdana monografija v zbirki je izšla leta 1998) pa je do leta 2013 obsegala štiriintrideset knjig.¹⁶⁴ Z dostopnostjo v knjižnicah in knjigarnah se v slovenski prostor prenesejo in v njem ustalijo mnogi ključni izrazi in koncepti transnacionalne LGBT+ protijavnosti. Z dolgoletnim obstojem in delovanjem založb ter prevajalskih projektov pa se celotno izrazoslovje utrjuje v lokalnem jeziku, s čimer se razvije ustrezna terminologija LGBT+ skupnosti. Založniški prostor protijavnosti je ob umetnostni ter medijski in aktivistični produkciji ponudil tudi intelektualno okolje, v katerem so se formirale in ustvarjale lezbične avtorice¹⁶⁵ (Bahovec in Šetinc, 2006, str. 129; Greif, 2007, str. 21–24; Tratnik, 2013, str. 57–59, 250–251; Velikonja, 2013, str. 60).

Protijavnost zaznamuje medijska produkcija, ki na avtonomnem polu medijskega polja generira lastno bralsko in poslušalsko publiko ter tako praktično zavrne kroženje prevladujočih podob in diskurzov, ki jih reproducira medijsko polje (Tratnik, 2013, str. 149–150).¹⁶⁶ Sodelujočim v protijavnosti društvo ŠKUC omogoča prostor diskusije in artikulacije stališč s podporo in izdajanjem revialnega tiska – takšna je lezbična revija *Lesbo*,¹⁶⁷ ki jo sekcija ŠKUC-LL izdaja

¹⁶⁴ Zato je zgodovina protijavnosti tudi ustrezno dokumentirana in evidentirana. Bralca in bralko lahko opozorim le na nekaj najbolj in najbolj poglobljenih ter sistematičnih del o razvoju in dinamiki te skupnosti, v katerih so popisani tako zgodovina kot boji in sam notranji razvoj protijavnosti. *L: zbornik o lezbičnem gibanju na Slovenskem 1984–95* (Tratnik in Sukič Segan, 1995); *20 let gejevskega in lezbičnega gibanja* (Velikonja, 2004); *Skozi razbito steklo* (Greif, 2011); *Lezbična sekcija LL: kronologija 1987–2012 s predzgodovino* (Velikonja in Greif, 2012).

¹⁶⁵ Te so nato prejele najvišje nagrade, podeljene piscem in piskam proze, poezije ter literature v Sloveniji. Suzana Tratnik je za svoje delo leta 2007 prejela Prešernovo nagrado za literaturo, Urška Sterle je za kratkoprozni prvenec leta 2007 prejela nagrado zlata Ptica (Tratnik, 2013, str. 12, 52). Nataša Velikonja je leta 2016 prejela Župančičevo nagrado, najvišje priznanje Mestne občine Ljubljana za izjemne stvaritve na področju umetnosti in kulture. Kristina Hočevar je leta 2010 za svojo pesniško zbirko *Repki* prejela nagrado zlata ptica, leta 2013 pa Jenkovo nagrado, ki jo Društvo slovenskih pisateljev podeli najboljši pesniški zbirki, izdani v zadnjih dveh letih.

¹⁶⁶ Revija *Lesbo*, ki je pomemben medij lezbičnih skupin v protijavnosti, je naslednica fanzina *Lesbozine* (ki je izhajal leta 1987 in 1988) in biltena *Pandora* (izhajal je med letoma 1993 in 1996) (Greif, 2007, str. 29; Tratnik, 2013, str. 142). Revijo *Revolver* je društvo ŠKUC izdajalo v zgodnjih devetdesetih letih prejšnjega stoletja (Tratnik, 2013, str. 57). V zgodnji fazi vzpostavljanja spleta v Sloveniji, že leta 1997, je protijavnost vzpostavila tudi specializirano spletno stran, ki je ponujala pomembne informacije in izobraževalne vsebine s področja spolnoidentitetnih manjšin. Stran je bila dostopna na spletni povezavi www.ljudmila.org/lesbo. Na Radiu Študent je protijavnost že v devetdesetih letih ustvarjala lastne vsebine v okviru mesečne radijske oddaje *Lesbomanija*. Poleg diskurzov o lezbištvu, homoseksualnosti in transseksualnosti je ponujala tudi analize medijskega prostora, ocene in kritike kulturnih dogodkov, ustvarjalci so publikam predvajali intervjuje ter žanrsko raznoliko glasbo (Greif, 2007, str. 24).

¹⁶⁷ Revija *Lesbo* je brezplačna revija s samosvojem grafičnim in oblikovnim konceptom, ki na intelektualnem polu medijskega polja odpira teme, ki so ključne za lezbično populacijo in ne dobijo prostora v množičnih medijih: od politike in človekovih pravic do tematik, ki kritično pretresajo nemonogamnost, transspolnost, transseksualnost, interseksualnost, lezbično materinstvo, lezbični sindikalizem, lezbično umetnost (Greif, 2007, str. 29).

od leta 1997 (Greif, 2007, str. 28–29; Tratnik, 2013, str. 57). V obdobju institucionalizacije protijavnosti in v polemikah z akademsko protijavnostjo je ključen *Časopis za kritiko znanosti*, saj revija velja za publikacijo, ki je (po zaslugi lezbične sekcije ŠKUC-LL) odprla vrata raziskovalnim in teoretičnim diskusijam o homoseksualnosti ter utrditvi gejevskih in lezbičnih študij na univerzitetni in akademski ravni (Greif, 2007, str. 21–22; Greif, 2009, str. 93).¹⁶⁸ Tudi po zaslugi aktivistov in aktivistk LGBT+ protijavnosti so gejevske in lezbične študije po letu 2000 dobile prostor artikulacije v akademskem okviru družboslovnih fakultet in inštitutov (FF, FDV, ISH, FHŠ Koper).¹⁶⁹ Ključni povezovalni člen z akademsko protijavnostjo (predvsem študenti in študentkami) je Lezbična knjižnica s svojim arhivom, kjer aktivistke Sekcije LL zagotavljajo svetovanje in mentorsko pomoč pri raziskovalnih, seminarskih, diplomskih, magistrskih in doktorskih nalogah s področja gejevskih in lezbičnih študij, človekovih pravic, kulture in politike¹⁷⁰ (Greif, 2007, str. 26–28).

Del gibanja, tako kot večina drugih protijavnosti, ki sem jih orisal v tem poglavju, aktivno ustvarja program in v različnih oblikah sodeluje s klubi na Metelkovi.¹⁷¹ Zasedba prostorov je aktivistom in aktivistkam omogočila, da gibanju zagotovijo večje, avtonomne in stalne prostore, kar je temelj oblikovanja stabilnejše gejevske in lezbične scene ter skupnosti. Prostori znotraj ljubljanske alternativne scene so protijavnosti omogočili širitev in poglobljanje vezi tako na področju prostočasnih dejavnosti (družabna scena)¹⁷² kakor na področju oblikovanja trajne politične in aktivistične skupnosti.¹⁷³

¹⁶⁸ Gre za pet števil znanstvenokritične revije *Časopis za kritiko znanosti*: št. 177 (1995), št. 185 (1997), št. 202–203 (2001), št. 229–230 (2007), št. 236 (2009).

¹⁶⁹ Toda kot je ugotovila Tanja Greif, se v strukturah akademske protijavnosti aktivistični diskurz *lezbičnih* skupin marginalizira, getoizira, tema diskriminirane manjšine pa uzurpira, saj ta ni več v domeni angažiranih iniciativ in izvornih nosilcev radikalne akcije (Greif, 2007, str. 24–26).

¹⁷⁰ Ustanovljena in odprta je bila leta 2001. Gre za prostor, kjer se sistematično zbira in izposoja knjižno, revialno, avdiovizualno, dokumentarno in arhivsko gradivo s področij, ki jih izobraževalne in splošne institucije zanemarjajo ali zapostavljajo. Vse storitve knjižnice so za uporabnike in uporabnice brezplačne, protijavnost pa je s tem vzpostavila tudi prostor, kjer se vrsto let že akumulira védnost, ki teme človekovih pravic, kulture, socializacije, umetnosti, politike in zgodovine povezuje s področjem spolov in seksualnosti (Greif, 2007, str. 27–28; Tratnik, 2013, str. 145). Knjižnica in arhiv hranita ter izposojata knjige, izdane v zbirkah Lambda in Vizibilija (Tratnik, 2013, str. 65).

¹⁷¹ Izven aktivistične scene je malo znano dejstvo, da je gejevsko in lezbično gibanje (Roza klub, LL, Magnus) skupaj z Radiem Študent ter Gibanjem za kulturo miru in nenasilja ustanovni član Mreže za Metelkovo, ki je nastala leta 1990. Malo je tudi znano dejstvo, da so aktivisti in aktivistke tako lezbičnega kot homoseksualnega gibanja sodelovali pri sami zasedbi Metelkove leta 1993 (gl. Velikonja, 2013, str. 61–63).

¹⁷² Tu se odvijajo sestanki skupin, performansi, transvestitski šovi, razstave, gibanje pa lahko samo oblikuje lasten prostor, ki postane prizorišče in križišče umetniških skupin, večerov elektronske glasbe, feminističnih večerov (Revoltaža), pa tudi prostor fotografskih razstav, delavnic itd. V teh prostorih pride najprej do prisotnosti, nato pa do proliferacije (in reprezentacij) posamičnih subkultur: od bučark, femic, kraljev preobleke do transvestitov, tet, »medotov« ipd. (Velikonja, 2013, str. 61–64).

¹⁷³ Zaradi družbene marginalizacije, izolacije in atomizacije gejev ter lezbijk so redna srečanja, debate, okrogle mize, predavanja (npr. o fluidnosti spolnih identitet), teoretske refleksije in premišljevanja ključni za ohranitev,

V teh strukturah protijavnosti, v skladu s svojo notranjo in zunanjo funkcijo, pripravljajo različne vsebine, od festivalov, performansov do predavanj in filmskih projekcij. Protijavnosti s politično vsebino vstopijo v javni prostor in institucije, razpirajo javni prostor (postavljajo vprašanja, ki si jih mnoge publike ne zastavljajo) in vzpostavljajo dialog s sorodnimi protijavnostmi (kar poimenujejo tudi »razpiranje feminizma« (Hvala, 2015, str. 58)). Omeniti velja Festival gejevskega in lezbičnega filma, festival Lezbična četrt in Deuje babe.¹⁷⁴

Razvejenost organizacij, cilji aktivistov in aktivistk ter razlike v dispozicijah in prepričanjih pomenijo tudi, da zgodovino protijavnosti prečijo različna (konceptualna, idejna in institucionalna) razhajanja. Zato protijavnost strukturirajo tudi polemike in konflikti med različnimi (npr. lezbičnimi in gejevskimi) skupinami, ki potekajo znotraj institucij protijavnosti¹⁷⁵ (Greif, 2009, str. 91–93; Tratnik, 2013, str. 143).

4.4 Akademska protijavnost

Delovanja akademske protijavnosti v obdobju pred vstajami ne bom podrobno obravnaval, a ker je univerzitetno polje ključno presečišče vseh analiziranih protijavnosti in ker vse

krepitev in širitev gibanja. Nataša Velikonja vseeno piše, da zgodovina protijavnosti na Metelkovi ni brez zarez in prelomov: z leti se je zgodila tudi izostritev nesoglasij (o sami politični izpostavljenosti gejev in lezbijk; z zavračanjem subkulturnega, kontrakulturnega in skvoterskega momenta Metelkove; glede organizacije delovnih, izobraževalnih, mednarodnih taborov ali parad ponosa), prostor ni brez konfliktov ali organizacijskih zapletov (med feministično protijavnostjo in LGBT+ ter znotraj same homoscene, ki ni niti razredno homogena niti politično enotna). Ne gre zanemariti niti rednih in dolgoletnih napadov neonacistov, uničevanja lastnine in skupnih prostorov ter groženj, nadzora ali represije policije (Velikonja, 2013, str. 65–67).

¹⁷⁴ *Festival gejevskega in lezbičnega filma* je festival LGBT+ protijavnosti, ki se je kot Teden lezbičnega filma v ljubljanski galeriji Škuc prvič odvil leta 1988 in je eden najstarejših (s 33-letno zgodovino naj bi bil celo najstarejši tovrstni filmski festival) v Evropi (Greif, 2007, str. 22). Z decentraliziranim pristopom k distribuciji filmske projekcije redno organizirajo na Ptuj, v Celju, Kopru in Mariboru (Hvala, 2015, str. 56). Organizatorji in organizatorke poskušajo prek filma in diskusij dekonstruirati homofobne stereotipe in ortodoksije v lokalni skupnosti. *Lezbična četrt* je festival, na katerem je v središču pozornosti »lezbična umetnost« (Sukič, 2012, str. 35–37; Hvala, 2015, str. 54), prvič pa je bil organiziran v vstajniškem letu (2012), medtem ko prva izvedba festivala *Deuje babe* sodi v samo vstajniško obdobje (marec 2013). Festival ob lokalni in mednarodni podpori organizirajo prostovoljke, članice in člani Cerkljanskega mladinskega alternativnega kluba (CMAK), in je prvi tovrstni festival na slovenski periferiji (Hvala, 2015, str. 54–56).

¹⁷⁵ Kot pravi Tatjana Greif, so postsocialistično tranzicijo zaznamovali pluralizacija LGBT+ protijavnosti v Sloveniji in delna razpršenost raznolikih skupin, obenem pa tudi integracija homoseksualnosti, asimilacija, domestifikacija, normalizacija, adaptacija in inkorporacija, (delna) depolitizacija, nevtralizacija homoseksualnosti in lezbijstva ter celo politični premik v desno (Greif, 2009, str. 94). Sam ne bom kritiziral praks LGBT+ protijavnosti, dodajam le, da zapisi nekaterih avtoric – aktivistk protijavnosti (kot sta Nataša Velikonja in Tanja Greif) izrekajo neizprosno kritiko »asimilacijske in normalizacijske« prakse ter ideologije zahodnih in lokalnih skupin LGBT+ protijavnosti (gl. Greif, 2009, str. 89–93; Greif, 2011, str. 60–61). Tatjana Greif in Nataša Velikonja diskurz manjšinske LGBT+ protijavnosti namreč vežeta na levičarsko politično shemo in nasprotujeta asimilaciji v neoliberalno matrico, neokonzervativne projekte, socialdemokratske »vključenosti« (gl. polemike, ki so potekale v časopisu *Narobe*, posebej polemiko z gejevskim gibanjem, ki jo odpira zapis Suzane Tratnik (2008)).

protijavnosti, ki sem jih omenil v tem poglavju, mislim v križanjih in srečevanjih z akademsko protijavnostjo, je nekaj prostora treba nameniti tudi temu področju. Akademsko protijavnost je treba misliti kot protijavnost, ki se konstituira znotraj diferenciranega polja univerz in raziskovalnih inštitutov, toda ti dve področji se kljub temu ne prekrivata popolnoma: akademska protijavnost se vzpostavi znotraj univerzitetnega polja, kadar agensi v polju vzpostavijo specifične pogoje in mehanizme produkcije mišljenjskega, pedagoškega in raziskovalnega diskurza, ki se nanaša na širok razpon vprašanj javnega pomena¹⁷⁶ (Fraser, 1997, str. 140; Bourdieu, 2004; Splichal, 2012, str. 118).

Akademska protijavnost se v Sloveniji vzpostavlja na dveh ravneh: znotraj polja univerz in raziskovalnih inštitutov, kadar polje deluje v skladu z določenimi regulatornimi mehanizmi ter postopki objavljanja in diskusije, ki organizirajo polje.¹⁷⁷ Na drugi ravni pa, kadar agensi znotraj polja aktivno nastopijo proti regresivnim učinkom delovanja in organiziranosti polja

¹⁷⁶ Teorija javnosti v konceptualizaciji univerzitetnega diskurza zaide v protislovje, če ne reflektira vseh parametrov in institucionalnih logik, ki pogojujejo univerzitetno produkcijo. Univerzitetno polje namreč obstaja v ambivalentnem protislovju: na eni strani je definicija univerze (kot javnega prostora) dejansko definicija protijavnosti, na drugi strani je hierarhična institucija, ki sproža regresivne in protiintelektualne učinke. Za Draga Rotarja je (resnična) univerza kraj avtonomnih intelektualnih dejavnosti, duhovna kolektiviteta razpršenih posameznikov in posameznic, »zamišljena skupnost«, ki presega posamezne discipline in institucije, zato je prej kot institucija univerza dejansko označba narave družbenega prostora. Narava ima nekaj pomembnih atributov: avtonomija, javna diseminacija znanja in védnosti (Bourdieu, 2004, str. 52, 96; Rotar, 2009, str. 166), javna raba uma in govora (Splichal, 2011, str. 117–123), zatočišče drugače mislečih pred političnim in represivnim pregonom, produkcija družbenokritičnih teorij (Krašovec, 2013c, str. 79). Zato je po Splichalovem mnenju nerazumljivo, da je teoretizacija vloge univerze tako dolgo ostala slepa pega v raziskovanju javnosti, javnega mnenja in publicitete (Splichal, 2011, str. 118). V normativni koncepciji gre namreč za kozmopolitsko javno sfero, specifičen režim dejavnosti in izbor obveznih temeljnih vsebin na slehernem znanstvenem področju, v različnih akademskih disciplinah. Zgodovina znanosti je zgodovina javnosti, vzpostavljanje kolegialnih odnosov med udeleženci (omizij, raziskovalnih projektov in skupin, pedagoških programov), niz kompetitivne solidarnosti in moč argumenta (recenzentskih postopkov, recenzij, konferenc, monografij) ter niz trajno vzpostavljenih infrastrukturnih kanalov diseminacije (knjižnice, univerzitetne in inštitutske založbe, laboratoriji). Mikroorganizacije, inštituti in fakultete omogočajo specifično vzgojo skozi znanstveno in raziskovalno delo, tj. formiranje specifičnih mentalnih profilov (znanstvenikov in znanstvenic), ki naj bi bili avtonomni proizvajalci in proizvajalke znanja in védnosti (in ki ne bi bili birokratsko naravnani uslužbenec oziroma uslužbenke). Bistvo univerze kot javnega prostora ni, da bi zasedala hierarhično mesto v družbi ali da bi postala sredstvo napredovanja po hierarhičnih lestvicah, niti ni »pretvorba hlapcev v gospodarje«. V svoji normativni vlogi je tudi status in obrambni mehanizem ljudi, ki se ukvarjajo z intelektualno dejavnostjo (Rotar, 2009, str. 166–168). Tako univerza lahko v neki družbi obstaja, ni pa vse, kar nosi to ime, tudi zares univerza. Stroga cenzura intelektualnih debat na univerzah je tako Marxa kot Locka, Rousseauja in Tocquevilla, Tarda in Tönniesia prisilila, da so svojo poklicanost po najvišjem intelektualnem prispevku iskali drugje kot v učenju na univerzah (tj. tudi v izgnanstvu) (Splichal, 2011, str. 119).

¹⁷⁷ Pred gospodarsko krizo leta 2012 so bili v univerzitetnem polju definitivno izpolnjeni določeni pogoji produkcije znanstvene polemike, teoretske refleksije, kritike. Na podlagi teoretskih, kritičnih in analitičnih besedil so posamezni člani in članice akademske protijavnosti kasneje aktivno vstopili v vstajniške procese, njihova dolgoletna akademska praksa se je zato izrazila v poskusih formiranja javnega mnenja. Besedila, objavljena v »vstajniški« javni sferi, je moč najti v besedilih in delih, ki so bila pred vstajami del splošne znanstvene, kritične in analitične kulturne védnosti, v mreži univerzitetnih, strokovnih in raziskovalnih založb: Založba *cf, Založba Krtina, ZRC SAZU, Založba Studia humanitatis, Založba Analecta, Založba Sophia, Založba Annales, Založba Aristej-Dialogi.

(monopolizacija védnosti in pozicije v družbi, skrepenelost, disfunkcionalnost, birokratizacija).¹⁷⁸

Na eni strani univerze omogočajo kulturno produkcijo poglobljenih (spregledanih, radikalnih, kritičnih ipd.) tematik: po obliki vsebinsko zaokroženih del (seminarjev, diplom, magistrskih in doktorskih del) (Rener, 1996; Jalušič, 2002, str. 29–30), na drugi strani pa se dela (knjige, članki ipd.) drugih protijavnosti z vnosom v akademsko polje (predpisana študijska literatura, recenzije itd.) širijo v delovno in študijsko okolje študentske, učiteljske in raziskovalne populacije¹⁷⁹ (gl. Tratnik, 2013, str. 65). Univerza je lahko prostor javnosti zaradi specifičnih institucionalnih pogojev, ki ji omogočajo intelektualno produkcijo: pogoje produkcije in avtonomije zagotavlja celoten niz upravnih praks in birokratskih struktur (stabilno javno financiranje, zagotavljanje prostorov in opreme, finančna kompenzacija intelektualnega dela itd.) (Fraser, 1997, str. 140). Polje univerz s svojo avtonomijo je režim dejavnosti, ki zagotavlja tudi specifično obliko vzgoje skozi pedagoško in znanstveno delo, oblikovanje dispozicij, kognitivnih struktur oziroma habitusov: načeloma je v polju univerz vzpostavljen sistem

¹⁷⁸ Spomladi 2007 je skupina Avtonomna tribuna iz protesta proti predlogu zakona o visokem šolstvu zasedla avlo Filozofske fakultete, odprla javno skupščino študentov in študentk, ki je zavrnila predlog vladnega zakona o privatizaciji izobraževanja, o uvedbi šolnin in krhanju avtonomije univerz. Avtonomna tribuna je bila intervencija, ki je temeljila na anarhističnih načelih in metodah (samoorganizacija, horizontalnost, avtonomija in neposredna akcija), anarhistična protijavnost pa je sodelovala s študenti in študentkami pri organizaciji avtonomnih študentskih skupščin po ljubljanskih fakultetah (Korošec, 2014, str. 43–44). Prodor inovativnih in teoretskih praks ter samoorganizacija študijskih procesov sta bila del dvomesečne zasedbe ljubljanske Filozofske fakultete, ki se je zgodila med 23. novembrom 2011 in 23. januarjem 2012 (gl. Culiberg, 2013, str. 7–9; Močnik, 2013b). V to predstajniško odpiranje prostora je treba vpisati še zasedbo in okupacijo ploščadi pred ljubljansko borzo, ki se je odvila 15. oktobra 2011 in ki so jo aktivisti in aktivistke poimenovali »Boj za« (gl. Flaker, 2012). V to obliko protijavnosti poleg profesorjev in profesorice, asistentov in asistentk spadajo tudi kritični študentje in študentke. Študentska populacija tako ustvari lasten prostor za produkcijo in kroženje kritičnih in zanemarjenih tém, v obliki, ki preizprašuje formo množičnega tiska – žanri, pamfleti, preizpraševanje postopkov znanstvenega tiska in produkcije znanosti, preizpraševanje forme ilustracij (Tribuna, Katedra itd.). Za prikaz forme in tematik organiziranih omizij, pa tudi diskutantov in diskutantk gl. zapise s seminarjev Antifa, ki so bili vrsto let organizirani na Fakulteti za družbene vede (Kolektiv Antifa, 2013).

¹⁷⁹ Takšen je primer tematike, ki je dobila prominentno mesto v vstajniški javnosti, tj. tematika Univerzalnega temeljnega dohodka (UTD), ki je z odprtjem javnega prostora po začetku vstaj vidneje vstopila na javno agendo. Koncept UTD se je v obliki polemik, predstavitev, diskusij in seminarjev razvijal znotraj intelektualnih publik v akademski protijavnosti, v krogu specializiranih strokovnjakov, strokovnjakinj, akademičark in akademikov. V širši dialog z drugimi publikami in protijavnostmi je publika vstopila, ko je uredniški odbor lokalne specializirane (družboslovne) založbe leta 2004 omogočil izdajo zbornika diskusij z naslovom *Brezplačno kosilo za vse?* (2004). Leta 2011 je bil pri isti založbi izdan še en zbornik diskusij, spletna stran Zofijini ljubimci pa je vzpostavila redno rubriko z aktualnimi novicami s področij, ki obravnavajo univerzalni temeljni dohodek. Konstituiralo se je Društvo za promocijo UTD, ki je v času tik pred začetkom vstaj (novembra 2012) organiziralo tudi odmevno mednarodno konferenco s svetovno uveljavljenimi avtorji s tega področja (Robert van Parijs, Guy Standing itd.). Nastajale so prve poglobljene diplomske in magistrske naloge ter znanstvene in strokovne monografije, notranje polemike pa se vse bolj intenzivno vključujejo v strukture buržoazne javne sfere (državni zbor, televizijske oddaje, novinarski članki ipd.). Zgodovino institucionalnega razvoja publike UTD je tako na zemljevidu gibanj (Slika 4. 1) treba vpisati v okolje akademske protijavnosti, v prihodnjih analizah pa bi z upoštevanjem časovne puščice lahko empirično določili, ali se (z množico novih kanalov, publik ipd.) ne konstituira celo kot samostojna protijavnost.

politične, uporniške in kontrakturne socializacije in kultiviranja habitusov, medtem ko študentsko obdobje predpostavlja vmesni prostor distance ter razmeroma svobodnega in avtonomnega življenja mladih med klavstrofobičnim svetom družine in prisilami trga delovne sile (Bourdieu, 2004, str. 82–83, 94–96; Krašovec, 2013c, str. 79; gl. opombo št. 152 zgoraj). Poleg kultiviranja habitusov se ob pridobivanju znanja tu oblikujejo tudi modeli družbenih razmerij, komuniciranja in hierarhiziranja, ki uveljavljajo oblike solidarnosti namesto konkurence (kar je v popolnem nasprotju z neoliberalno dogmo (o) konkurenčnosti) (Bourdieu, 2004; Rotar, 2009, str. 146).

Na drugi strani se protijavnosti vzpostavljajo proti regresivnim in avtoritarnim učinkom mehanizmov ter postopkov, ki so inherentni nekaterim organizacijam oziroma institucijam ali polju kot celoti.¹⁸⁰ Visokošolsko polje prečijo različni razcepi in konflikti, nosilci administrativne moči in posvetne oblasti v univerzitetnem polju lahko celo aktivno zavirajo prodor tematik ter članov in članic drugih protijavnosti v polje ter zavrejo razvoj intelektualne produkcije v akademski protijavnosti.¹⁸¹ Zaradi te ambivalentnosti visokošolskega prostora se v prostoru vzpostavljajo tudi nove dejanske univerze (kot jih misli Drago Rotar), tj. intelektualna mesta (intelektualni *topoi*) in publike (akademije, kolegiji, učene družbe ipd.), ki se konstituirajo v antagonizmu z institucionaliziranimi in hierarhiziranimi razmerji moči in oblasti.¹⁸² Univerza je tako s pojavom novih intelektualnih krogov lahko prostor protijavnosti, tudi kadar kot polje ne deluje v skladu z normativno naravo univerze (kot javnega družbenega prostora), ki bi ohranjalo avtonomijo intelektualne produkcije.

¹⁸⁰ Poleg argumentiranih polemik, refleksije in kritike so se v polju slovenskih univerz in visokih šol množile tudi prakse, ki so poskušale lokalno univerzitetno polje integrirati v nacionalno formacijo in kapitalistična razmerja z antiintelektualizmom in hiperprodukcijo (Burcar, 2012, str. 261–266), »družbo znanja« in bolonjsko reformo (Močnik, 2013a, str. 232–233), administrativno centralizacijo in birokratizacijo (Burcar, 2012, str. 244–245, 248–250; Močnik, 2013a, str. 231–233, 240; Trček, 2013b, str. 14), prekarizacijo, hierarhizacijo in segmentacijo zaposlenih (Burcar, 2012, str. 237, 248, 251; Močnik, 2013a, str. 239; Trček, 2013b, str. 104), mandarinskimi omrežji, klevetami, škandali, represijo itd. (Rotar, 2004; Rotar, 2009; Kramberger in Rotar, 2011, 5. pogl.; Kramberger in Rotar, 2016).

¹⁸¹ Bourdieu je ugotovil, da polje oziroma prostor univerz preči razcep na avtonomni (frakcije v polju, ki so nosilci in nosilke znanstveno-kulturnega kapitala, vpisanega v akademske hierarhije) in heteronomni pol (menedžerske oziroma birokratske kvalifikacije s politično in ekonomsko močjo) (Bourdieu, 2012, 3. pogl.; gl. tudi Bidet, 2008, str. 600–601). S postopki, mehanizmi in funkcijami, ki organizirajo polje šol in univerz, postaneta šolski in visokošolski sistem kot celota (kljub notranji kritiki in uporu) sredstvo reprodukcije družbene strukture in strukture razredov, ki je zmožno prikriti lastno funkcijo (gl. Bourdieu in Passeron, 1979; Bidet, 2008, str. 589–590, 595; Bourdieu, 2012). Zato je *šolski ideološki aparat vladajoči* in najpomembnejši ideološki aparat države (Althusser, 2000, str. 79).

¹⁸² O težavah vzpostavljanja gejevskih in lezbičnih študij v univerzitetnem polju ter vstopu članov, članic, institucij in tematik LGBT+ protijavnosti na univerze gl. Greif (2007, str. 24–27). O težavah vstopa feminističnih in ženskih študij gl. Rener (1996), o pomenu Delavsko-punkerske univerze kot prostora, ki nudi teoretsko produkcijo in odpira problemska polja, ki jih univerza ne more odpreti, gl. Kuzmanić (2012) in Močnik (2009, str. 385) ter opombo 183.

Tako je tudi v Sloveniji vzpostavljen niz raznolikih lokaliziranih in parateoretskih prostorov na robu univerzitetnega polja, kjer na rednih tedenskih predavanjih (v obliki seminarjev) zbranim predstavljajo aktualne raziskave, teoretske probleme in kjer artikulirajo aktualne kritične problematike, predvsem, a ne zgolj, s področij humanistike in družboslovja. Z zamudo te tematike (biopolitika, fordizem/postfordizem, kognitivni kapitalizem, kreativne industrije, neokonservativizem, neoliberalizem, prekarizacija) postanejo modne tudi v institucionaliziranem polju družboslovnih fakultet (Močnik, 2013a, str. 249). Določene bralne publike z objavami in javnimi nastopi postanejo vidne v času Vseslovenskih ljudskih vstaj, zato bi bilo protijavno naravo teh publik treba podrobneje preučiti ali vsaj omeniti – takšni sta marksistična bralna publika Delavsko-punkerska univerza¹⁸³ in intelektualna publika Društva

¹⁸³ Marksistična publika z imenom Delavsko-punkerska univerza je intelektualna in bralna publika študentov, študentk (ter nekaterih profesorjev in profesorice) ljubljanskih in tujih družboslovnih fakultet, ki je soustvarjala prostor, v katerem se je razvila analiza oziroma kritika kapitalizma na podlagi analiz teoretskega polja politične ekonomije in Marxove misli. Ker so člani in članice publike aktivno vstopili in sooblikovali »vstajniško« javno sfero, sem sledil predvsem njihovim teoretskim in analitičnim besedilom, ki so jih kasneje preoblikovali in priredili za javno objavo. Besedila, ki so bila objavljena na portalu *Delo Revolt* in v reviji *Mladina Alternative*, so nastala na podlagi analiz in refleksij v reviji *Borec* (gl. Furlan, 2013a; Furlan, 2013b; Mali, 2013; Mesec, 2013; Rutar, 2013; Korsika, 2013) in v *Časopisu za kritiko znanosti* (Korsika, 2011; Slaček Brlek, 2011). Vztrajno, vse do zaključka pisanja doktorske naloge, sem poskušal pridobiti dostop do arhiva publike, ki sem ga bil pripravljen za člane in članice zbrati in tudi urediti, a mi to ni uspelo. Zato se pri obravnavi zanašam na dostopne omembe v tukajšnji literaturi in podatke, ki sem jih uspel zbrati v dostopnih bazah, številne dokumente je moč najti tudi na njihovih spletni strani, ki lahko služijo kot vstopna točka analize (Inštitut za delavske študije, b. d.). Ključen v zgodovinskem razvoju marksistične publike je bil trajno vzpostavljen parateoretski seminar z imenom Delavsko-punkerska univerza (DPU), sicer projekt Tončija Kuzmaniča in Mirovnega inštituta, ki je sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja postal trajni prostor avtonomnega in kritičnega mišljenja ter intelektualnih debat. Vodilo je bila vzpostavitev družbenega prostora v skladu z normativno opredelitvijo (resnične) univerze (gl. op. 176): javna raba uma, diseminacija znanja, izmenjava mnenj, kritika, študij klasičnih teoretskih in filozofskih besedil, pluralnost perspektiv (Kuzmanič, 2012, str. 5556). Relativna majhnost skupine in krožka je omogočila fleksibilnejšo produkcijo mišljenja, ki je na fakultetah omejena zaradi rigidnih univerzitetnih struktur: topičnost obravnave fenomenov, odsotnost izpitov, poslušalci in poslušalke so enakovredni predavateljem in predavateljicam, interdisciplinarnost, prostovoljna prisotnost in angažma udeleženih. Del svojega programa (predavanja, okrogle mize, seminarji, posveti) je DPU izvajal v Klubu Gromka, občasno pa tudi v drugih prostorih AKC Metelkova (Pureber, 2013, str. 139). Prepisi prvih štirih letnikov predavanj so izdani v knjižnih oblikah (Oberstar in Kuzmanič, 2002; Oberstar in Kuzmanič, 2003; Oberstar in Kuzmanič, 2004; Oberstar in Kuzmanič, 2005). Prvotna oblika DPU se je z umikom Tončija Kuzmaniča kot urednika vsebinsko in organizacijsko transformirala v publiko, ki je delovala znotraj zamejene problematike lacanovske psihoanalize (gl. Kuzmanič, 2012, str. 56) in politično-filozofskih problemov (politična ekologija, totalitarizem, postfordizem). Z vstopom marksističnih družboslovcev in družboslovk, notranjim preoblikovanjem vsebine in spreminjanjem organizacijskih struktur seminarja pa so se nato leta 2010 preoblikovale tudi programske vsebine lacanovskega krožka. Študentje in študentke so začeli organizirati serijo tedenskih predavanj, izpeljali so mednarodno prvomajsko šolo, pripravljali redne bralne seminarje itd., ki so bili v celoti zamejeni na tematsko polje politične ekonomije in marksizma. Na podlagi podatkov, ki sem jih uredil, je bil v šolskem letu 2009/2010 (ko se je izvajal 13. letnik predavanj Delavsko-punkerske univerze z naslovom *Šola kot ideološki aparat ekonomije*) to še v veliki meri lacanovski krožek ali publika. Mislav Žitko, Primož Krašovec, Maja Breznik, Sašo Slaček Brlek in Marko Kostanič delujejo v teoretskem polju marksizma, drugi predavatelji in predavateljice pripadajo lacanovski frakciji akademske protijavnosti. Prelom, kot je že bilo omenjeno, se je zgodil leta 2010, ko je bila organizirana prvomajska šola. Vsa predavanja so bila takrat že uokvirjena v polju marksizma in historičnega materializma. Tisto leto so v okviru marksistične problematike izvedli tudi nekaj bralnih seminarjev (npr. seminar o *Azijskem produkcijskem načinu*). 14. letnik DPU, ki se je začel v šolskem letu 2010/2011, je bil že povsem marksističen, takšna sta tudi 15. letnik o

Likej, ki so jo somišljeniki in somišljenice (profesorji in profesorice, asistenti in asistentke ter študentje in študentke), ki v velikem delu prihajajo z Univerze na Primorskem, vzpostavili leta 2009 v Kopru.¹⁸⁴

4.5 Sklep

Shema, ki sem jo orisal zgoraj (gl. slika 4. 1) temeljito nasprotuje redukciji in simplifikaciji, ki jo predpostavlja konceptualna kategorija civilne družbe, klasični pojem liberalne politične filozofije, ki ga interpretacije Habermasovega dela vključujejo v njegov model javnosti in javne sfere (Splichal, 2005; Splichal, 2011). Kot je pokazal Joachim Hirsch (2014, str. 22–26; gl. tudi Kovačič, 2013, str. 112–123), država in civilna družba nista preprosti nasprotji (med ekonomijo ali politiko, zasebnim ali javnim), temveč protislovno pogojujoča se enotnost.¹⁸⁵ Menim, da je revitalizacijo oblik javnosti zato treba misliti znotraj lokalizirane politične, aktivistične in

Financializaciji in 16. letnik o *Dvojni krizi evropskih integracij*. Takrat so predavanja še vedno potekala v klubu Gromka in v drugih prostorih na Metelkovi. V vstajniškem letu 2013, natančneje novembra 2013, so se ciklusi predavanj tudi institucionalno ločili in od leta 2014 se pod okriljem Inštituta za delavske študije odvijajo v Stari mestni elektrarni v Ljubljani (17. letnik predavanj nosi naslov *Socializem*). Marksistična publika zato kot specializiran strokovni in intelektualni diskurz obstaja v obliki notranjih diskusij in polemik, v obliki predavanj, bralnih seminarjev, mednarodnih konferenc in simpozijev. V prostorih publike so s svojimi predavanji in nastopi redno sodelovali profesorji in profesorice s fakultet in raziskovalnih inštitutov. Če jih naštejemo le nekaj: Joachim Becker, Bernard Brščič (!), Lilijana Burcar, Maja Breznik, Michael Heinrich, Jože Mencinger, Viljem Merhar, Rastko Močnik, Leo Panitch, Costas Lapavistas itd. Druge, predvsem bralne in intelektualne publike, je marksistični krog poskušal doseči s kritičnimi analizami v alternativnih in specializiranih publikacijah, v študentskih časopisih in strokovnih revijah (Borec, Tribuna, Katedra, Časopis za kritiko znanosti), z javnimi predavanji (Iskrini seminarji itd.) ter s publicistično dejavnostjo v mreži družboslovnih založb (dostop do uredniških odborov, razlage krize). Pisci publike so v razvidno kratkem času namnožili precej obsežno teoretsko produkcijo, pri kateri je v ospredju predvsem prevodna teoretska literatura. Posebej v zbirkah založbe Sophia (urednik založbe je bil takrat Rok Kogej) je vidna reorientacija k politični ekonomiji in analizam kapitalizma (gl. prilogo H). Več o vstajniškem delovanju publike v šestem poglavju.

¹⁸⁴ Intelektualna dejavnost publike Likej je bila osredotočena na organizacijo okroglih miz, bralnih vaj, ciklov predavanj in predstavitev knjig. Tematsko so se bralci in bralke osredotočali na dela staroantične filozofije (Aristotel, Platon), preučevali so dela Hannah Arendt, Ludwiga Wittgensteina, Martina Heidegggra, pa Hegla in Marxa, osredotočili so se na kritiko managerske paradigme (oziroma revolucije) itd. Največ dejavnosti so izvedli v prostorih Mladinskega, kulturnega in socialnega centra v Kopru, gostovali pa so tudi v drugih krajih po Sloveniji. Predavanja in prisotnost na njihovih predavanjih in bralnih vajah so bila prostovoljna, predavanja odprta vsem in, jasno, brezplačna. V intelektualno publiko sodijo Igor Bijuklić, Vlasta Jalušič, Tonči Kuzmanić, Mirt Komel, Julija Magajna, Andrej Marković, Primož Šterbenc, Primož Turk itd. Za predstavo o percepciji »osvobojenega prostora«, ki so ga vzpostavili, prilagam tudi njihov letak (gl. prilogo F).

¹⁸⁵ Razpisi, sofinanciranje in subvencije mest ali države so ključni pri zagotavljanju vsebin, infrastrukture in s tem samega obstoja posameznih protijavnosti (založb, radijev, revij). Mestna občina Ljubljana je vrsto let subvencionirala revijo Revolver (Tratnik, 2013, str. 21), Ministrstvo za kulturo RS pa revijo Lesbo (Greif, 2007, str. 28–30). Mestna občina Ljubljana je ukinila dotacije reviji Revolver zgodaj v devetdesetih letih prejšnjega stoletja (Tratnik, prav tam), Ministrstvo za kulturo pa je leta 2003 ustavilo in ukinilo subvencioniranje revije Lesbo (Greif, prav tam). Izdaje zbirke Lambda in Vizibilija založbe Škuc finančno podpira Ministrstvo za kulturo oziroma Javna agencija za knjigo, evropske prevode pa Evropski program Culture 2000 (Tratnik, 2013, str. 65). S stabilnim javnim financiranjem nevladnega sektorja se je v Sloveniji odprl prostor, da država del svoje odgovornosti do sistematičnega zagotavljanja pomoči *preloži* na nevladni sektor ipd. (Dobnikar, 2009, str. 105).

intelektualne »zamišljene skupnosti« (Anderson, 1998; Ferguson, 2010, str. 204), polja diskurzivnih, političnih, kulturnih in aktivističnih formacij, ki mu rečem *prostor protijavnosti*.

Pokazal sem, zakaj so v okviru tematik in načinov produkcije diskurza protijavnosti tudi edini resnično obstoječi zametki *javnosti*, ki tudi udejanjajo parametre javnosti, kot so jih elaborirale prvotne normativne konceptualizacije javne sfere (Habermas, 1989; Fraser, 1997, str. 121–128; Pinter, 2005, str. 124; Turnšek Hančič in Prodnik, 2011, str. 136–139). Protijavnosti so od osemdesetih let dalje v Sloveniji odpirale teme, ki jih je družbeni konsenz zapiral, širile so horizonte diskurzivnega polja, ki se je uveljavljalo v množičnih medijih in političnem polju, odpirale so teme, ki jih ni odpiral večji del univerzitetnega polja. Bralec in bralka sta lahko opazila, da je v križanju protijavnosti in njihovih diskusijah s širokim krogom različnih publik sicer ključen niz institucij, ki se pojavljajo vedno znova in na različnih mestih v poglavju. To so zasebni kraji¹⁸⁶ polemike in diskusije, a tudi skupni kraji srečevanj, solidarnosti in konfliktov: poleg zasedenih urbanih območij, kot so AKC Metelkova, Pekarna in Rog, v ta niz institucij spadajo še Časopis za kritiko znanosti, založba Krtina, Radio študent, ŠKUC itd.¹⁸⁷ Kljub temu da sem jih obravnaval v njihovih lokaliziranih oblikah, so protijavnosti izjemno transnacionalne v svojem delovanju in organizacijskih praksah,¹⁸⁸ saj meje problemov, ki jih naslavlajo, presegajo nacionalne meje, v katerih so konstituirane.

Znotraj neokorporativnih struktur se je torej vzpostavil niz avtonomnih prostorov, »osvojenih ozemelj«, kjer se je v izgradnji družbenih vezi razvijal pluralizem specifičnih praks in idej, ki so generirale pluralno množico življenjskih slogov in okusov, načinov estetike in organizacijskih oblik, ki se v takšnih prostorih akumulirajo na podlagi raznolikih inovativnih

¹⁸⁶ Zasebnost mislim, kot jo misli Habermas (1989, str. 43–44), kot kraje srečevanja političnih in literarnih javnosti zasebnikov in zasebnic, kamor sodi tudi območje blagovnega prometa in družbenega dela. Sfero zasebnosti je treba ločevati od sfere intimnosti, saj implicirata različno strukturiranost diskurza in praks. Sfera družine tako spada v sfero zasebnosti oziroma je njen del, a sfera družine je sfera intimnosti. Razliko lepo ponazori Nives Brzič: »/D/okler ni bilo Metelkove in Ženskega centra, ni bilo nobenega prostora, kjer bi se ženske lahko srečevale. Zato smo se dobivale po domovih« (Brzič v Jalušič, 2002, str. 194).

¹⁸⁷ Lezbična knjižnica, Škratova čitalnica KUD Anarhiv, knjižnica Mirovnega inštituta, Stripburger in Zavod za sodobne umetnosti so bili povezani v Mrežo avtonomnih knjižnic (Greif, 2007, str. 27).

¹⁸⁸ Nacionalne in mestne strukture so tako ključne tudi pri zagotavljanju transnacionalnih vsebin, diskusij, izmenjav, predavanj in delovanja (transnacionalnih) protijavnosti. LGBT+ protijavnost je izrazito mednarodna protijavnost (Tratnik, 2013, str. 141–152), povezana z mednarodnim emancipatornim gibanjem (International Lesbian and Gay Association (ILGA-Europe)) (Greif, 2007, str. 22). Oddaja *Lezbomanija* je od leta 2000 članica mednarodne mreže feminističnih radijskih oddaj AMARC (prav tam, str. 24), na območju bivše Jugoslavije pa je v zadnjih petnajstih letih nastala cela vrsta ženskih, feminističnih, lezbičnih in *queerovskih* festivalov (Hvala, 2010, str. 58–59). Feministična protijavnost je izrazito internacionalizirana že od samih začetkov strukturiranja protijavnosti v osemdesetih (Jalušič, 2001, str. 187–192), v okviru mednarodnih festivalov je slovenski prostor prizorišče dialoga znotraj transnacionalizirane protijavnosti (Hvala, 2015, str. 56–57). Internacionalizem zaznamuje anarhistično protijavnost (Korošec, 2014, str. 33–39), kozmopolitstvo in transnacionalnost sta ključni normativni in praktični dimenziji akademske protijavnosti (Splichal, 2011).

in radikalno demokratičnih praks (samoorganizacije, vzajemne pomoči, neprofitnosti, odprtosti, horizontalnosti itd.) (Pistotnik, 2013, str. 151–153; Pureber, 2013, str. 140, 142). Kljub nekaterim križanjem in skupnim uspehom (gl. Jalušič, 2002, str. 77–80, 220; Močnik, 2006, str. 85–88; Greif, 2007; Korošec, 2014, str. 41–44) pa je aktivizem znotraj teh prostorov po mojem mnenju povzročal vse večjo fragmentacijo prostora protijavnosti in ciljnih, kritičnih, marginaliziranih publik, ki je trajala vse do razprtja političnega in družbenega prostora oziroma nastopa množičnih protestov.

S tem končujem pregled *predkriznega* dogajanja in stanja v Sloveniji. V naslednjih poglavjih se bom vrnil k ekonomsko-političnim vprašanjem in k sferi protijavnosti v *kontekstu krize*, v kontekstu neoliberalne transformacije institucionalnih odnosov in v kontekstu vstaj.

5 DVE »KRIZNI« VLADI IN TRANSFORMACIJA KRIZE

V tretjem poglavju sem opisal številne vzroke, ki so v gospodarskem polju (v podpolju bank in podjetij) povzročali makroekonomska neravnovesja in (tudi z določenimi vladnimi ukrepi) končno erozijo neokorporativne institucionalne ureditve. Z dotokom denarja iz tujine so banke, slovenski kapitalistični sektor podjetij in država *krizo spekulativnih financ*, ki se je začela leta 2008 in se kasneje preoblikovala v svetovno *gospodarsko krizo*, pričakali v nezavidljivi strukturni situaciji. V tem poglavju bom pokazal, kako se je lokalna kriza gospodarskega polja z ekstenzivnimi vladnimi posegi (reševanje bančnega sektorja, zapiranje finančnih primanjkljajev) postopoma preoblikovala v *fiskalno krizo* oziroma krizo države in se nazadnje, z varčevalnimi politikami dveh neoliberalnih vlad, iztekla še v *krizo socialne države* in nacionalnih podsistemov. Podrobneje bom opisal številne kazalce gospodarske in socialne krize kot tiste objektivne dejavnike, ki nakazujejo neoliberalno reartikulacijo institucionalnih odnosov v družbenih poljih in ki so nenazadnje tudi opredelili odprtje javnega prostora ter možnosti množičnih protestov v Sloveniji.¹⁸⁹

5.1 Obdobje vlade Boruta Pahorja in poglobljanje krize

Kot sem zapisal ob koncu tretjega poglavja, je ob izbruhu svetovne gospodarske krize nastopila vlada, ki so jo konstituirale sredinske stranke: socialdemokratska SD ter liberalne stranke LDS, Zares in DeSUS. Ministrski predsednik je postal predsednik Socialnih demokratov in poslanec v evropskem parlamentu Borut Pahor.¹⁹⁰ Zunanje okoliščine oziroma »eksogeni faktorji« (Zajc, 2013a, str. 755) v svetu (globalna gospodarska kriza, dolžniška kriza v evroobmočju) in v državi (krize v družbenih poljih) so pomembno strukturirali manevrski prostor nove vlade. Makroekonomska neravnovesja, povečan neto zunanji dolg (11,5 milijard evrov) in fiskalno neravnovesje, ki je izbruhnilo takoj ob začetku krize, je bilo ustvarjeno v mandatu prejšnje vlade¹⁹¹ (Drenovec, 2015, str. 155; gl. tudi Mencinger, 2012, str. 66, 76).

¹⁸⁹ Poglavje je razdeljeno kronološko: ključno je obdobje dveh vlad, saj so postale intervencije političnega polja s krizo vse pomembnejše, sektor države pa je s prenosom dolgov bančnega sektorja in kapitalističnih podjetij dobil osrednjo vlogo ter določal dinamiko in razvoj protestov, ki so popisani v šestem poglavju.

¹⁹⁰ Stranka SD je na volitvah dobila kar 30,4 odstotka glasov, tesno ji je sledila SDS z 29,2 odstotka glasov. Na tretjem mestu je bila nova stranka, ki je nastala po razcepu z LDS, Zares, ki je prejela 9,3 odstotka. Sledile so še DeSUS s 7,4, SNS s 5,4 ter SLS in LDS s po 5,2 odstotka glasov (Zajc, 2013a, str. 757).

¹⁹¹ Kot sem zapisal zgoraj, je do leta 2008 po ocenah Frančka Drenovca vsakoletni učinek »darik«, ki jih je najbogatejšim namenila Janševa vlada, dosegel že blizu 600 milijonov evrov ali okrog 1,5 odstotka BDP. Za naslednja leta, v katerih so prej sprejeti zakoni še poglobljali proračunsko luknjo, sega ocena na okrog 2,3 odstotka BDP letno (Drenovec, 2015, str. 155; gl. tudi Mencinger, 2012, str. 66). Enako primitivno je bilo po mnenju

Do jeseni 2008 se je finančna kriza v svetu preoblikovala v *ekonomsko oziroma gospodarsko* krizo (Stockhammer, 2013, str. 125–126). Največja gospodarska kriza kapitalističnega gospodarstva po drugi svetovni vojni, ki se je začela leta 2008 v centru kapitalističnega sistema, je učinkovala kot eksogeni šok za mednarodno integrirano slovensko nacionalno gospodarsko polje. Gospodarstva, ki so bila tesno integrirana v svetovno-ekonomijo (Velika Britanija, Irska, Beneluks, v manjši meri tudi Nemčija in Francija), je finančna kriza, ki se je začela na ameriškem nepremičninskem trgu, zadela neposredno. Destabilizacija finančnega sektorja, posebej v anglosaksonskih državah in državah Beneluksa, je povzročila kreditni krč, ki je v trenutku vplival na zmanjšanje potrošnje in investicije. Izvozno usmerjena gospodarstva, kot je Nemčija, so doživela hiter padec prihodkov od izvoza v letu 2008 in 2009.¹⁹² Kriza je razkrila »strukturno napako« (Aglietta, 2012) arhitektonske zasnove evroobmočja,¹⁹³ ki je kasneje dobila svojo specifično obliko in je tako posredno kot neposredno vplivala tudi na notranjo

Drenovca poigravanje s plačami javnih uslužbencev. Janševa vlada je ves svoj mandat blokirala rast plač javnih uslužbencev, zato da jih je lahko močno povišala tik pred izbruhom krize, kot predvolilno gesto (največ, na kar 20-odstotno medletno stopnjo v zdravstvu, in izrazito najmanj v izobraževanju). Učinek tega »keynesianskega« ukrepa na prehodu v leto 2009 je bil okrog 500 milijonov evrov, učinek zgolj »presežnega« zvišanja pa okrog 200 milijonov letno ali dobrih 0,5 odstotka BDP. Proti koncu leta 2008 so se sicer zvišali tudi številni drugi javni izdatki (Mencinger, prav tam; Drenovec, prav tam).

¹⁹² Ta padec je vplival na gospodarstva Srednje in Vzhodne Evrope (Češka, Slovenija, Madžarska, Slovaška), ki so bila tesno povezana z nemško izvozno industrijo. Izvozno usmerjene države središča so okrevale hitro: nemški izvozni sektor je zmanjšanje izvoza na evropsko periferijo nadomestil s povečevanjem izvoza v države BRIC (Becker in drugi, 2015, str. 88).

¹⁹³ V medsebojnih trgovinskih razmerjih držav evroobmočja so se pred svetovno gospodarsko krizo kopičila neravnovesja, ki so v polni meri izbruhnila v krizi. Države evroobmočja so v obdobju integracije v sistem enotne denarne valute razvile dva različna tipa kapitalizma, dva (»razvojna«) modela rasti oziroma gospodarskih politik. V središču obeh modelov rasti je bil isti pojav, stagnacija realnih mezd, ki je imela različne učinke v različnih državah. Gospodarstva evropskega centra (Nemčija, Avstrija, Nizozemska, Finska, države Beneluks) so imele v zadnjem desetletju pred krizo *presežke* na tekočem računu plačilne bilance. Tu je prevladal model rasti izvoza, stiskanja stroškov delovne sile in brzdanja notranje potrošnje. Periferne države (predvsem Grčija, Španija, Portugalska) so imele na tekočem računu plačilne bilance *primanjkljaje*. Tu je prevladal model rasti, ki jo je poganjala notranja potrošnja, temeljil je na dolžniško financirani potrošnji gospodinjstev in premoženjskih balonih (zlasti nepremičninskem balonu). Oba modela sta sicer odraz splošnih neravnovesij v mednarodni trgovini, ki se v globalnem kapitalizmu kopičijo od osemdesetih let prejšnjega stoletja, toda v evroobmočju sta strukturno (tj. vzajemno) povezana, saj večino trgovanja *heterogena* gospodarstva evroobmočja opravijo znotraj *enotne* monetarne unije. Deregulacija mednarodnih finančnih tokov je državam omogočila začasno ohranjati primanjkljaje na tekočih računih, tj. dokler so finančni trgi lahko zagotavljali ustrezne prilive kapitala. Prvi model (na izvozu temelječ model rasti) tako lahko obstaja le, če obstaja drugi (če so se države pripravljene zadolževati in absorbirati izvozne presežke). Šibka periferna gospodarstva so svoj nekonkurenčni položaj kompenzirala s poceni krediti, ki so preplavili evroobmočje. Ker so mastrichtska pravila zamejila možnosti države z zunanjetrgovinskim primanjkljajem zgolj na zadušljivo možnost zadolževanja, zunanji dolgovi niso rešili problema pomanjkanja zunanje menjave, temveč so ga preložili. Odvisna financializacija (dotok kapitala v državo) je tako zgolj povečala možnost krize (Bembič, 2012, str. 140–144; Streeck, 2015, str. 13–15; Zgroženi ekonomisti, 2012, str. 29; Stockhammer, 2013, str. 122, 140–145; Becker in drugi, 2015, str. 84; Podvršič, 2015, str. 82).

dinamiko krize v Sloveniji (višanje obresti oziroma cene zadolževanja države, grožnje s »Trojko«¹⁹⁴ itd.).

Mednarodna naročila podjetjem v slovenskem gospodarskem polju so zaradi recesije, v kateri se je znašel kapitalistični sistem, upadla. Slovenski SBI TOP indeks, ki je t. i. slovenski »blue-chip« indeks, je zgolj v letu 2008 izgubil 66 odstotkov vrednosti. Leta 2009 se je izvoz skrčil za skoraj 19 odstotkov, industrijska proizvodnja je padla za več kot 16 odstotkov, BDP za 8 odstotkov; vladni deficit se je z 0 povzpел na več kot 6 odstotkov BDP. Pahorjeva vlada je, podobno, kot je to storila Obamova administracija v ZDA (Stockhammer, 2013, str. 124–125), v začetni fazi krize odgovorila z mešanico keynesianskih kratkoročnih protikriznih ukrepov, ki bi povečali agregatno povpraševanje¹⁹⁵ (Stanojević, 2014, str. 12; Guardiancich, 2016, str. 224–225). Toda gospodarska aktivnost in obseg mednarodne trgovine sta se hitro skrčila, svetovno gospodarstvo je drselo v recesijo.¹⁹⁶

Finančni položaj podjetij v slovenskem gospodarskem polju se je poslabšal iz dveh razlogov. Zaradi padca povpraševanja po slovenskih proizvodih so se zmanjšali prihodki od prodaje. Poleg tega se je zaradi padca vrednosti nepremičnin in vrednostnih papirjev zmanjšalo tudi premoženje podjetij (tj. tako cena njihove lastnine kakor njihov kapital). Zmanjšale so se čezmerne investicije, ki so prevladovalе v mandatu prejšnje vlade, bankroti podjetij so se vrstili, v državi se je povečevala brezposelnost¹⁹⁷ (Bembič, 2013; Kržan, 2013, str. 137; Breznik in Furlan, 2015, str. 170, 190; Drenovec, 2015, str. 156; Podvršič, 2015, str. 88–89).

¹⁹⁴ »Trojka« je ljudsko poimenovanje za tri ustanove, ki so med krizo v evroobmočju diktirale upravljanje z dolgom v Grčiji, Španiji, na Cipru, Irskem in Portugalskem: Evropska komisija (EK), Evropska centralna banka (ECB) in Mednarodni denarni sklad (MDS) (gl. Odbor za resnico o javnem dolgu, 2016, str. 84).

¹⁹⁵ Predvsem z ekspanzivno fiskalno politiko (davčne olajšave, povečanje izdatkov) in s pomočjo industriji (povečanje minimalne plače za 23 odstotkov, redukcija delovnega časa, ureditev odpuščanj).

¹⁹⁶ Dohodki državljanov in državljanek so v večini držav atlantskega bazena upadali s hitrostjo, kakršne nismo videli že vse od tridesetih let prejšnjega stoletja (v večini držav za okrog pet odstotkov). V nekaterih baltskih državah je prišlo do več kot 20-odstotnega upada BDP, Mednarodni denarni sklad je s posojili in varčevalnimi programi »strukturnega prilagajanja« »reševal« krize na Madžarskem, v Pakistanu in baltskih državah (Bembič, 2012, str. 128; Stockhammer, 2013, str. 124–125).

¹⁹⁷ Po izračunih Jožeta Damijana je bil dolg slovenskega korporativnega sektorja, ki bi moral biti restrukturiran (ang. *debt overhang*), med 27 in 36 odstotki BDP (podatki veljajo za obdobje do leta 2012) (Guardiancich, 2016, str. 221). Ker se je dolg v »hazarderskem obdobju« (Mencinger, 2012) Janševe vlade kopičil predvsem v določenih sektorjih gospodarskega polja – finančnem, gradbenem, nepremičninskem in trgovskem – je bila sorazmerna tudi zadolženost podjetij. Dolgovi slovenskih podjetij do bank v Sloveniji so znašali 5,7 milijarde evrov. Po podatkih Banke Slovenije so imeli Merkur, Pivovarna Laško in Istrabenz pri bankah skupaj za skoraj 2,9 milijarde evrov dolgov (Breznik in Furlan, 2015, str. 191). Gradbeni sektor je imel skoraj dve milijardi dolgov. Največja gradbena podjetja v gradbenem sektorju gospodarskega polja (SCT Ljubljana, Vegrad Velenje, Primorje Ajdovščina, Cestno podjetje Maribor, Cestno podjetje Ljubljana in Kraški zidar) so predstavljala kar polovico dolga celotnega gradbenega sektorja (Guardiancich, 2016, str. 221–223). Padec gradbenega sektorja v Sloveniji je bil celo najhujši v EU: če primerjamo vrednost v gradbenem sektorju z letom 2008, se je vrednost vseh gradbenih del zmanjšala za

Bančni sektor v Sloveniji je bil pred krizo tesneje povezan z lokalnim gospodarskim sektorjem, kot bančni sektorji v EU, zato je kriza bančnega sektorja tesneje povezana s krizo v gospodarskem polju (in v podjetjih). Slovenska podjetja so bila bolj zadolžena od podjetij v evroobmočju, slovenske banke pa zato nadpovprečno izpostavljene do podjetniškega sektorja¹⁹⁸ (Kržan, 2013, str. 136). S padcem prodaje (tako doma kot v tujini) so slovenska podjetja ostala brez sredstev za poplačila svojih dolgov, banke pa so s tem v svojih bilancah kopičile nedonosne terjatve in pritiskale na podjetja za odplačilo dolgov (Breznik in Furlan, 2015, str. 190). Množični bankroti podjetij so slovenskim bankam povzročili za približno 22 odstotkov BDP slabih posojil (Guardiancich, 2016, str. 221). Banke so zato v trenutku postale nelikvidne.¹⁹⁹

Leta 2009 se je začelo obdobje reševanja slovenskih bank. Ker banke, predvsem tiste v domači lasti, niso mogle obnavljati posojil pri tujih bankah (podružnicam tujih bank so njihove »matere« v tujini lajšale dostop do denarja), so se v času krize morale razdolžiti za 11,5 milijarde evrov. Banke so od izbruha krize do konca leta 2014 *zmanjšale* svoj zunanji dolg (ki je tik pred zlomom dosegel 19 milijard evrov ali 50 odstotkov BDP!) za več kot 12 milijard (tujim bankam so bile leta 2008 dolžne 16 milijard, leta 2014 le še 4,5 milijarde). To so storile na tri načine: s črpanjem dohodka iz gospodarstva in prebivalstva,²⁰⁰ z zmanjševanjem posojil

več kot polovico, vrednost nepremičninskih (gradbenih) del za 60 odstotkov in inženirskih projektov za 45 odstotkov (Guardiancich, 2016, str. 223). Zato je tudi brezposelnost najbolj in najhitreje doletela delavce (večinoma iz republik bivše Jugoslavije) v gradbenem in industrijskem sektorju, delavce brez državljanskih in delavskih pravic. Leta 2008 je bilo v gradbeništvu zaposlenih 45.000 migrantskih delavcev, v industriji pa 12.000. Leta 2011 jih je v gradbeništvu delalo le še 11.000, v industriji pa 4000 (Krašovec, 2013c, str. 77). Brezposelnost se je v Sloveniji z rekordno nizke 4,4 odstotka leta 2008 začela hitro dvigovati na 5,9 odstotka leta 2009, na 7,3 odstotka leta 2010 in na 8,2 odstotka leta 2011 (Breznik in Furlan, 2015, str. 210). V prvem letu krize se je zaposlenost v tekstilni industriji zmanjšala za 47 odstotkov, v lesnopredelovalni in pohištveni industriji za 25 odstotkov in v gradbenem sektorju za 23 odstotkov (Drenovec, 2013, str. 79; Podvršič, 2015, str. 90).

¹⁹⁸ Po deležu kreditov podjetij v bilancah bank je bila Slovenija leta 2010, verjetno pa že prej, *prepričljivo prva* v evroobmočju s 53,4 odstotka, povprečje je bilo 26,3 (Kržan, 2013, str. 136; poudaril M. R.).

¹⁹⁹ Ker so bile zadolžene pri tujih bankah (in ker so se kratkoročna posojila iztekala), so imele izredno zožen prostor refinanciranja dolgov: po izbruhu krize so bile (nemške, britanske, francoske, belgijske, nizozemske, luksemburške) banke v evropskem središču v hudih težavah in zato niso bile pripravljene podaljševati starih kreditov ali dajati novih. Probleme je dodatno poglobil sistem navzkrižnega lastništva slovenskih podjetij, ki je imel domino učinek na druga podjetja, saj so jih banke morale vzeti kot kritje (ang. *collateral*), kar je povečalo njihove (slabe) dolgove in poglobilo bančno krizo (Živković, 2015, str. 60).

²⁰⁰ Dolg do tujih bank so banke odplačevale tudi s hitro prodajo premoženja, s katerim so bila zavarovana posojila. Ker kapitala za nakup tega premoženja ni bilo v Sloveniji, je v polje vstopil »mednarodni kapital« (Breznik in Furlan, 2015, str. 189–190). Tovrstna odprodaja podjetij bo imela daljnosežne posledice v procesih poglobljanja perfierizacije lokalnega gospodarskega polja: o usodi podjetij in bank, ki delujejo v Sloveniji, bodo v prihodnosti (lastniki multinacionalk, predvsem bank in finančnih institucij, ki so praktično v celoti v tuji lasti) bolj ali manj odločali zunaj meja države (Mencinger, 2012, str. 76).

podjetjem²⁰¹ in s sredstvi državne »pomoči« (Mencinger, 2012, str. 77; Breznik in Furlan, 2015, str. 184–190, 193; Guardiancich, 2016, str. 212).

Državne dokapitalizacije so v obdobju 2008–2014 znašale 5,2 milijarde evrov, prenos terjatev na DUTB pa še dodatno milijardo in pol. Tako so se sicer omilile posledice gospodarske krize²⁰² in preprečil zlom finančnega sistema, a se je dolg bank spreminjal v zunanji dolg države. Dolg države se je v šestih letih povečal za 18,8 milijarde ali za 51 odstotnih točk BDP – zunanji dolg države je skokovito narasel in se v tem času povečal za več kot 16 milijard, slovenski javni dolg, ki je bil dotlej izredno majhen, se je potrojil – s 23 odstotkov BDP v letu 2008 na nekaj manj kot 70 odstotkov v letu 2013 in presegel maastrichtske kriterije (Mencinger, 2012, str. 76–78; Breznik in Furlan, 2015, str. 185–190; Drenovec, 2015, str. 157–160; Živković, 2015, str. 60).

Kriza kapitalističnega sektorja se je z zmanjševanjem zadolženosti bank, ki so ga omogočili aktivni posegi iz političnega in birokratskega polja, tj. z zadolžitvijo države v tujini (z obveznicami in državnimi depoziti v banke), preoblikovala v *fiskalno krizo* (Stockhammer, 2013, str. 125) oziroma krizo javnih financ, javnega dolga in države.²⁰³ Slovenija je, tako kot

²⁰¹ Ko je vlada (ob pomoči državnega zbora) leta 2009 bankam zagotovila izredno pomoč, s čimer se je bilančna vsota bank, jasno, povečala, so banke omejen dostop do novih posojil morale reševati z zmanjšanjem posojil podjetjem v slovenskem gospodarskem polju. Kot pravita Maja Breznik in Sašo Furlan, to ni bil »kreditni krč«, temveč temeljito zmanjšanje obsega posojil za več kot polovico, in sicer z 20,2 milijarde leta 2008 na 9,1 milijarde leta 2014 (Breznik in Furlan, 2015, str. 184–185). Problem (ne)dostopnosti do posojil (tj. do finančnega napajanja) postane v gospodarskem ciklu podjetja vsaj tako pereč kot problem (zmanjšanja) povpraševanja po proizvodih podjetjih. Kapitalistična podjetja uporabljajo premoženje za zavarovanje kreditov, kreditov pa ne uporabljajo zgolj za financiranje investicij (investicije v fiksni kapital in povečevanje produktivnosti, zaposlovanje), ampak pogosto tudi tekočega poslovanja (nakupov surovin itn.). Zmanjšanje prihodkov otežuje odplačevanje posojil, zmanjšanje premoženja njihovo reprogramiranje, zmanjšanje kreditiranja pa nadaljnje poslovanje. Delež podjetij z omejitvami na strani povpraševanja je pozimi dosegel 50 odstotkov, nato pa je sredi leta 2011 padel pod 25 odstotkov, predvsem zaradi večjega izvoznega povpraševanja. Omejitve na strani financiranja, ki so se v krizi močno povečale, so se v obdobju od pomladi 2009 do sredine leta 2010 ustalile pri okrog 17 odstotkih, potem pa so se ves čas krepile in se leta 2012 ohranjale na ravni 25 odstotkov (Kržan, 2013, str. 137; Guardiancich, 2016, str. 227).

²⁰² Zaradi rasti zunanjega povpraševanja, ki je privedla do ponovnega povečanja izvoza (10,1 odstotka leta 2010 in 7,0 odstotkov leta 2011), in nekaterih ukrepov Pahorjeve vlade (dvig minimalne plače, jamstvene sheme za podjetja, dokapitalizacije bank ...), ki so omilili padec domače porabe (leta 2010 se je zmanjšala za 0,9 odstotka, leta 2011 pa za 0,8 odstotka), je leta 2010 prišlo do blage in kratkotrajne 1,2-odstotne gospodarske rasti. Leta 2011 je bila gospodarska rast spet negativna, tj. 0,2-odstotna (Breznik in Furlan, 2015, str. 210). Kriza je bila strukturna in globalna, blagi keynesianski ukrepi vlade pa niso zadostovali za ublažitev učinkov svetovne gospodarske krize na financionalizirano lokalno gospodarsko polje. Kljub izraziti okrepitvi izvoza in kljub rahli rasti BDP (1,2 odstotka leta 2010 in 0,6 odstotka leta 2011) je bilo v krizi do konca leta 2011 izgubljenih 60.000 delovnih mest (Bembič, 2013; Kržan, 2013, str. 137; Breznik in Furlan, 2015, str. 170; Drenovec, 2015, str. 156; Podvršič, 2015, str. 88–89).

²⁰³ Franček Drenovec pravi, da sta vzroka predvsem dva: a) do leta 2014 nabrani vpliv »davčnih daril« v višini okrog 5,1 milijarde evrov ali 14 odstotkov BDP in strošek sanacije bank v višini 5,9 milijarde evrov ali 16 odstotkov BDP. Preostalih 7,2 milijarde (če odštejemo še 606 milijonov za Grčijo+ESM) izvira iz drugih komponent fiskalnih primanjkljajev v krizi. Tu so poleg stroškov obresti predvsem posredni vplivi bančnega zloma

druge periferne države v evroobmočju, z eksponentnim povečanjem javnega dolga vstopila v tretje neoliberalno obdobje, tj. *kaznovalni* neoliberalizem, ki se začne s socializacijo zasebnih dolgov, ko zasebni dolg bank in podjetij z državno intervencijo postane javni dolg ter nadaljuje s popolno reorganizacijo socialne, kaznovalne in zaposlovalne politike²⁰⁴ (Davies, 2016).

Tudi v Sloveniji je zato nastopilo obdobje najprej postopnih, nato pa strogih varčevalnih ukrepov, ki so zarezali v socialne pravice in splošno blaginjo prebivalstva. Potem ko so bile banke rešene pred propadom, se je od srednjih in najnižjih razredov zahtevalo, da poravnajo račun za reševanje krize (Stockhammer, 2013, str. 126). Vlada, ki jo je vodil Borut Pahor, je zaradi reševanja finančnega in kapitalističnega sektorja začela poglobljati krizo socialne države in pokazala »tiranijo neoliberalizma s človeškim obrazom«.²⁰⁵ V skladu z neoliberalno doktrino se je pod pretvezo fiskalne konsolidacije začel napad na »sistemske oblike družbene

(Drenovec, 2015, str. 157–160). Ob tem pa lahko vidimo tudi ključno razliko med liberalno in neoliberalno prakso, ki je na delu že od osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko so bili v državah tretjega sveta prvič izpeljani programi »strukturnega prilagajanja«, tj. vpeljava institucionalnih reform, med katerimi so rezi socialnih izdatkov, fleksibilnejša zakonodaja trga delovne sile in privatizacija, ki jih zahtevajo vlagatelji ali posojilodajalci v zameno za reprogramiranje dolgov. V liberalni praksi izgube, ki jih povzročijo slabe investicijske odločitve, prizadenejo posojilodajalce, v drugi pa so dolžniki tisti, ki jih državne in mednarodne institucije prisilijo, da prevzamejo stroške povračila dolgov ne glede na posledice za življenje in dobrobit lokalnega prebivalstva (Harvey, 2012, str. 41). V državah območja je šlo za ciničen obrat neoliberalne logike: tu celo ni šlo za dolžnike, ki bi prevzeli stroške povračila dolgov, saj so se vlade brez demokratičnih mehanizmov in konsenza prebivalcev ter prebivalc odločile, da rešijo finančni sistem pred kolapsom. Vlade so svoje državljane in državljanke mimo demokratičnih procedur in brez diskusije tako rekoč čez noč spremenile v dolžnike. Vrh Evropske unije je tako ob koncu oktobra 2008 v popolni zavrnitvi neoliberalne doktrine samoregulirajočega trga odredil, da se mora zaradi grozečega zloma finančnega sistema preprečiti bankrot katere koli sistemske pomembne finančne institucije. Leta 2008 so tako države članice EU odobrile poročila in dodatna likvidnostna sredstva v višini kar 3200 milijard evrov, 275 milijard evrov so namenile za dokapitalizacije in prenose slabih bančnih terjatev. Med letoma 2008 in 2013 so v banke (z dokapitalizacijami, prenosi bančnih terjatev, od poroštev in likvidnostnih sredstev) vložile 637 milijard evrov (Breznik in Furlan, 2015, str. 184). Ali kot je rekel Stockhammer (2013, str. 124): »/R/azglašen je bil kapitalizem brez bankrotov!«

²⁰⁴ Javni dolg od tega trenutka dalje narekuje vse bolj množične privatizacije, represivne varčevalne ukrepe in erozijo sistema socialne države, s čimer ustvari nestabilne pogoje, v katerih vlade začnejo prakticirati agresivno državno nasilje nad vse večjimi sektorji v državi. Kriza v gospodarskem polju, ogromen javni dolg in varčevanje generirajo politično šibkost in nestabilnost vlad ter odprejo prostor za legitimnost množičnih protestov. Vse to so pogoji za družbene nemire in upore, pa tudi za nadaljnje kaznovanje in kriminaliziranje prebivalstva ter povečano (predvsem policijsko) represijo (posebej ko gre za množične demonstracije). Za to fazo neoliberalizma je po Daviesu značilen tudi moralistično kaznovalni etos, *post iure* logika kazni, tj. retorika, da je trenutek sodbe mimo in da so vprašanja krivde (o nastanku in vzrokih dolga) mimo, zato o njih ne gre več razpravljati (Davies, 2016, str. 130). Z veliko gospodarsko krizo, splošno brezposelnostjo, ogromnimi javnimi dolgovi držav, varčevalnimi ukrepi, represijo državnih aparatov in krizo neoliberalizma so se leta 2008 transformirali tudi protesti po Evropi in svetu (Mastnak, 1992; Buechler, 2000; Buechler, 2011; della Porta, 2009; della Porta, 2015). Transformacijo praks, vrednot, ciljev in ideologij gibanj je zato nujno treba misliti v kronoloških prelomih in transformacijah kapitalistične formacije oziroma fazah neoliberalnega režima, in ne dekontekstualizirano, izven zgodovinskih družbenih struktur, ki jih pogojujejo, omejujejo in determinirajo.

²⁰⁵ Leta 2010 je bila v okviru »inovativne« neoliberalne reorganizacije socialnega sistema sprejeta nova socialna zakonodaja, ki je vključevala Zakon o uveljavljanju pravic iz javnih sredstev (ZUPJS) in Zakon o socialnovarstvenih prejemkih (ZSVarPre). Med deklariranimi cilji nove zakonodaje, ki je ostro napadla življenjske možnosti najrevnejših slojev, sta bila »racionalizacija proračunskih odhodkov« na področjih denarne socialne pomoči, otroškega in varstvenega dodatka ter vzpostavitev »prijaznejšega, enostavnejšega in preglednejšega« socialnega sistema (Breznik in Furlan, 2015, str. 210–211).

solidarnosti« (Harvey, 2011, str. 72). Krčenje državnih stroškov je *najprej, najbolj in najdlje* prizadelo najrevnejše razrede v državi²⁰⁶ (Dragoš in Leskošek, 2016, str. 96). Slovenija je že v letih 2009/2010 postavila (nezavidljiv) evropski rekord v prirastku revnih v enem letu, saj je v tem obdobju med državami EU najbolj povečala delež revnih²⁰⁷ (Dragoš, 2015, str. 207). V Sloveniji so se zvišale stopnja tveganja revščine, stopnja tveganja socialne izključenosti, povečalo se je število oseb, ki živijo pod pragom tveganja revščine²⁰⁸ (Breznik in Furlan, 2015, str. 210).

Sindikati (ki so čutili pritisk osipa članstva) so zavrnilo reformne predloge vlade, zato je ta pri oblikovanju zakonov ravnala unilateralno. Sindikati, dotedanji socialni partnerji, so bili postavljeni v vlogo izvenparlamentarne opozicije; vložili so pobudo za referendum o pokojninski reformi (11. aprila) in malem delu (5. junija) – obe reformi sta leta 2011 padli.²⁰⁹ Že maja je iz vladne koalicije izstopila stranka DeSUS, junija pa še Zares; koalicija med SD in LDS je takrat štela le še 35 poslancev. Predsednik vlade Borut Pahor je po nezaupnici (20. september) v parlamentu odstopil, vlada je razpadla, »strukturne reforme« so morali opustiti.

²⁰⁶ Socialna reforma (Pahorjeve) vlade je 185.000 osebam vzela katerega izmed socialnih prejemkov (Breznik in Furlan, 2015, str. 193). Leta 2011 se je socialna pomoč s suspendiranjem te (ustavne) pravice znižala kar za neverjetnih 20,2 odstotka (Dragoš in Leskošek, 2016, str. 96). Kljub temu so subvencije gospodarskim akterjem v nasprotju z neoliberalno retoriko »svobodnega trga« javni denar preusmerjale v kapitalistični sektor. Podobno kot druge evropske vlade, ki so poskušale preprečiti zlom finančnega sistema, je tudi Pahorjeva vlada, kot sem že povedal, takoj sprejela številne keynesijske ukrepe, s katerimi je poskusila restrukturirati gospodarstvo in dinamiko gospodarskega polja: jamstva za vloge, likvidnostna sredstva in poročila za banke, jamstvene sheme za podjetja in fizične osebe ter pomoč izvoznemu sektorju. Država je do leta 2011 gospodarskemu polju v obliki raznih subvencij, olajšav, nepovratnih sredstev in investicijskih spodbud namenila že okrog pet odstotkov letno. Za primerjavo: leta 2011 je država Slovenija za obrambo namenila 1,2 odstotka bruto domačega proizvoda, za varstvo okolja 0,8, za zdravstvo 6,9, za rekreacijo, kulturo in religijo 1,9 in za izobraževanje 6,7 odstotka (Močnik in Breznik, 2013, str. 103). Tovrstne prakse lepo ilustrira primer podjetja Revoz iz Novega mesta. Pahorjeva vlada je novembra 2011 Revozu za »projekt proizvodnje novega twinga in štirisedežnega smarta« dodelila nepovratno subvencijo v višini 45,5 milijona evrov proračunskega denarja. Novomeški Revoz, ki je sicer v zasebni francoski lasti, je prvo nepovratno davkoplačevalsko subvencijo v višini 12 milijonov evrov pridobil leta 2005, nato pa je do konca mandata Janševe vlade prejel še okoli 26,5 milijona evrov. V prvi polovici mandata Pahorjeve vlade je bilo podjetju dodeljenih nadaljnjih 13 milijonov evrov, in sicer za »pomoč« pri »proizvodnji novega vozila z delovnim imenom X33« (Burcar, 2012, str. 226).

²⁰⁷ Prirastek revnih se je povečal kar za 1,4 odstotka, medtem ko je povprečje 18 evrskih držav beležilo porast za 0,2 odstotka (prav tam).

²⁰⁸ Stopnja tveganja revščine se je z 11,3 odstotka (l. 2009) povzpela na 13,6 odstotka (l. 2011), stopnja tveganja socialne izključenosti se je s 17,1 odstotka (l. 2009) povečala na 19,3 (l. 2011), število oseb, ki živijo pod pragom tveganja revščine, pa se je z 223.000 oseb (l. 2009) povečalo na 273.000 oseb (l. 2011) (prav tam).

²⁰⁹ Koordinacija med vlado, sindikati, študentskimi organizacijami in javnim sektorjem je začela povsem razpadati. Delodajalci so začeli bojkotirati ESS in s tem končali 15 let razmeroma mirnega socialnega dialoga v okviru neokorporativističnega koordiniranja nacionalne ekonomije. Samosvoje ravnanje vlade, ki je v času krize in naraščajoče brezposelnosti implementirala neoliberalne politike in ni upoštevala lastne »keynesijske« baze (sindikatom, delavcem in delavk javnega sektorja), je imelo dolgoročnejske posledice. Vlado Boruta Pahorja je decembra 2010 podpiralo 28 odstotkov anketiranih državljanov in državljanek (že takrat ji je nasprotovalo 66 odstotkov), medtem ko jo je 1. 5. 2011 podpiralo le še 18 odstotkov (in ji nasprotovalo 75 odstotkov) anketiranih državljanov in državljanek (Zajc, 2013a, str. 759).

Razpisane so bile predčasne parlamentarne volitve, parlamentarna politična kriza pa se je poglobila (Bembič, 2013, str. 89; Krašovec, 2013c, str. 76; Zajc, 2013a, str. 758–759; Stanojević, 2014, str. 11–12; Breznik in Furlan, 2015, str. 193; Guardiancich, 2016, str. 225). S krizo javnih financ in prvimi varčevalnimi ukrepi se je tudi v Sloveniji začelo radikalnejše odpiranje javnega prostora, ki je v svetu in v evrskem območju²¹⁰ že preizpraševalo vzpostavljeni politični in ekonomski red. Prisilni jopič monetarne unije se je z eksponentnim porastom javnega dolga izkazal kot dvojna past: prvič, financializacija javnega dolga državo postavlja v podrejen položaj v odnosu do finančnega sektorja in svetovnih financ. Drugič, vlade »eksoгене« faktorje uporabijo kot legitimacijske točke, grožnjo ali za opravičevanje varčevalnih ukrepov, ki jih sprejemajo.²¹¹

Leta 2009 so bankrote in zmanjševanje podjetij ter celotnih industrij zaznamovale spontane »divje stavke« (upor delavk v Muri in Gorenju, kasneje, leta 2011, še v Luki Koper²¹²)

²¹⁰ Posebej v evroobmočju so gospodarska, socialna in politična kriza postale akutne, ko so se pozimi 2009 in 2010 pokazale prve razpoke v arhitekturi evroobmočja in so se spomladi 2010 v perifernih državah evroobmočja začeli varčevalni programi t. i. Trojke. ECB in države članice so namreč maja 2010 ustanovile Evropski finančni stabilizacijski sklad (EFSF), ki je socializiral dolgove kapitalističnega sektorja na evrski periferiji ter gospodarsko krizo preoblikoval v fiskalno in socialno krizo. Od tistega trenutka dalje je namreč EFSF izdajala obveznice, vlade pa so kupovale slabe dolgove bank in jih kot javni dolg ohranjale v lastni bilanci oziroma državnem proračunu. Od tistega trenutka dalje je prenos zasebnega dolga bremenil javne proračune. ECB in države članice so tako finančnim trgov sporočile, da so »ogrožene« države upravičene do neomejene »pomoči«, v zameno pa so te države morale sprejeti programe fiskalnega omejevanja. ECB je še naprej dovajala likvidnost bankam, medtem ko so gospodarstva doživela popoln zastoj oziroma pritok zasebnih kapitalskih tokov (ang. »sudden stop« crisis). Kriza v državah se je zato odvijala dalje, mimo bank – vsi pritiski so bili notranji, gospodarstva držav so nasilno in hitro devalvirala, posledica je bil upad gospodarske dejavnosti in dolgotrajna recesija (Zgroženi ekonomisti, 2012, str. 23, 31). Nastopilo je obdobje (strogih) varčevalnih ukrepov, ki so zarezali v socialne pravice in splošno blaginjo prebivalstva (Bembič, 2012, str. 128–130).

²¹¹ Kot sem že povedal, je financializacija javnega dolga na ravni EU vpisana v meddržavne pogodbe: od sprejema maastrichtskih pravil dalje centralne banke ne smejo več neposredno financirati držav, te morajo posojila poiskati na finančnih trgih. Medtem ko je v krizi vlade drugih držav lahko še vedno financirala lastna (nacionalna) centralna banka, so bile države evrskega območja pri pokrivanju svojih primanjkljajev v celoti odvisne od finančnih trgov. Države in centralne banke evroobmočja niso imele dostopa do »običajnih« (fiskalnih in monetarnih) ekonomskih instrumentov, ki so na voljo državam z lastno valuto: niso imele pravice tiskanja denarja, niso imele nadzora nad lastno valuto, niso določale obrestnih mer zadolževanja (Zgroženi ekonomisti, 2012, str. 31; Živković, 2015, str. 58). Druga stran (ali past) rigidnih pravil in določil monetarne unije, ki povečujejo obseg neoliberalnih ukrepov, je, da niz »zunanjih« dejavnikov postane referenčna točka in izgovor vlad, ki lahko s tem opravičijo pavperizacijo prebivalstva. Vlade s tem del odgovornosti predstavljajo na nadnacionalno raven, kar je priročno za lokalne varčevalne prakse političnega razreda: ker se država zadolžuje v valuti, nad katero nima nadzora, je izdatno izpostavljena pritisku finančnih trgov, ki zahtevajo manj demokracije, manj premisleka in več tehno-kratske učinkovitosti; če finančni trgi postanejo nedostopni in bi država postala nelikvidna, bi v državo morale vstopiti nadnacionalne institucije (v obliki »Trojke«), ki bi radikalizirale neoliberalne ukrepe. Kot velevajo maastrichtska določila, se s približevanjem ali preseganjem javnega dolga (tj. 60 odstotkov BDP) zaostrujejo tudi pravila glede javnofinančnega primanjkljaja, kar v praksi pomeni še ostrejše varčevalne ukrepe (Bembič, 2013, str. 91).

²¹² Pri teh delavskih uporih ni šlo le za upor proti vladi, temveč za trenja znotraj proletarske protijavnosti, kjer so se jezne delavke in delavci poleg upora vodstvenim (kapitalističnim in managerskim) kadrom ter vladnim politikam uprli tudi predstavnikom sindikalnih organizacij (Krašovec, 2013c, str. 77; Zukić, 2014, str. 69, 71–72; Korošec, 2014, str. 45–46). Miroslav Stanojević pravi, da se je sprožil delegitimacijski val sindikalnega gibanja (2015, str. 409–410).

(Stanojević, 2015, str. 410). 15. oktobra 2011, dva tedna pred začetkom predvolilne kampanje, so protestniki in protestnice zasedli ploščad pred stavbo ljubljanske borze,²¹³ 23. novembra se je zgodila še zasedba ljubljanske Filozofske fakultete, ki je trajala tri mesece, do 23. januarja 2012 (gl. Močnik, 2013b, str. 19–57). Ker socialna in gospodarska kriza v Sloveniji še nista bili na vrhuncu, kot je veljalo za ZDA, Španijo, Portugalsko, Grčijo²¹⁴ in države, kjer se je zgodila arabska pomlad, je ostalo pri manjših, fragmentiranih manifestacijah odpora, ki niso mobilizirale širokih množic.²¹⁵ Tisto jesen se je dolžniška kriza v evroobmočju zaostila, obrestne mere na slovenski javni dolg so se (tako kot obrestne mere drugih držav evrske skupine) povišale in do januarja 2012 so vse tri glavne bonitetne agencije znižale bonitetno oceno države. Obrestne mere na javno zadolževanje so se povišale s povprečnih 4,3 odstotka leta 2011 na 6 odstotkov leta 2012²¹⁶ (Kržan, 2013, str. 142–143; Bembič, 2013, str. 89; Breznik in Furlan, 2015, str. 194).

²¹³ Do okupacije ploščadi je prišlo 15. oktobra, ob dnevu globalnih akcij, ki so jih najbolj navdihnile okupacije v okviru gibanja 15M v Španiji, protesti na trgu Sintagma v Atenah, zasedba parka Zuccotti v okviru akcije gibanja Occupy Wall Street, arabska pomlad, ki se je razplamtela pozimi in spomladi v začetku leta 2011 (Sitrin in Azzellini, 2014, str. 68–183; della Porta, 2015; Murray, 2016). Ploščad se je spremenila v kamp, ki se je organiziral s pomočjo anarhističnih, konsenzualnih, prefigurativnih metod in horizontalnega odločanja. Javni prostor pred borzo je postal prizorišče rednih skupščin, diskusij, delavnic in samoorganiziranih aktivističnih praks, ki so v središče postavile tematike varčevanja, pojava revščine, neoliberalnih ukrepov privatizacije in razlaščenja, socialnega dela. Okupacija in prostor sta dobila ime *Boj za!* (Rasza in Kurnik, 2012; Pistotnik, 2012; Flaker, 2013; Kurnik, 2013, str. 15).

²¹⁴ Od maja 2010 dalje so politike, ki so jih s pomočjo lokalnih vladnih koalicij izpeljali tehnokrati »Trojke«, popolnoma preoblikovale družbene strukture periferij evroobmočja. Najmnožičnejše proteste tistega časa je zato nujno treba misliti v okviru »programov strukturnega prilagajanja« (tj. sporazumov o milijardnih posojilih) in varčevalnih ukrepov, ki so jih z vladami teh držav zapovedovale tehnokratske strukture EU in MDS (tj. sporazumi o posojilih, ki so bili usklajeni v okviru memorandumov). V Grčiji je 5. maja 2010 na protestu proti napovedanim varčevalnim ukrepom (ob dogovoru o prvem posojilu 110 milijard evrov) protestiralo med 100.000 in 500.000 ljudi (Videmšek, 2013c, str. 298). Ob sprejemanju drugega programa posojil je bilo 12. februarja 2012 na protestu v Atenah 500.000 ljudi, maja in junija t. l. je potekala okupacija trga Syntagma v Atenah, 5. junija je bilo na protestu ponovno približno 500.000 ljudi (Sitrin in Azzellini, 2014, str. 68–73). Sporazumi so vzpostavili mehanizme, s katerimi so večino izposojenega denarja prenesli na finančne ustanove, s finančnimi instrumenti pospešili privatizacijo in implementirali uničujoče varčevalne ukrepe (javnofinančne reze, uničenje sistemov kolektivnih pogajanj, množična odpuščanja javnih uslužbencev, nesorazmeren dvig davkov, obsežne privatizacije ter totalno razprodajo nacionalnega kapitala in lastnine) (Aglietta, 2012, str. 26–27; Odbor za resnico o javnem dolgu, 2016).

²¹⁵ Po umiku s ploščadi pred ljubljansko borzo je gibanje 15o protestno manifestacijo proti napovedanim varčevalnim ukrepom nove vlade izvedlo 19. aprila 2012 v Miklošičevem parku v Ljubljani, maja pred Državnim zborom (Vobič, Slaček Brlek, Mance in Amon Prodrik, 2014, str. 93), novembra 2012 pa so nekaj tednov pred vstajami na Kongresnem trgu v Ljubljani potekale tudi »komorne« in mirne demonstracije sindikatov (Kurnik, 2013, str. 14).

²¹⁶ To je bil del krize evroobmočja, ki je trajala že od leta 2009. Finančni trgi so opazili pomanjkljivosti v organizaciji evrskega območja, zato so se leta 2009 začele špekulacije z dolgovi najbolj ranljivih držav evrskega območja: Grčije, Španije in Irske (Zgroženi ekonomisti, 2012, str. 31; Živković, 2015, str. 58). Gibanje pribitkov na slovenske obveznice je bilo zato odvisno od krize evra, predvsem pa od stanja dolga držav v tem območju (Italija, Grčija, Španija) in špekulacij o dezintegraciji evroobmočja. Pribitki niso bili odvisni od padca pokojninske reforme (junij 2011), dviga obrestnih mer ni povzročil niti kasnejši padec vlade (september 2011) (Kržan, 2013, str. 143). Podobno ugotavljata tudi Maja Breznik in Sašo Furlan, ki pravita, da povišanje obrestne mere ni bilo v sorazmerju z notranjimi gospodarskimi kazalniki. Tudi študija BS, na katero se nanašata, je ugotovila, da »razlike med temeljnim donosom in zahtevanim donosom na slovenski javni dolg kažejo na relativno 'diskriminiranje' Slovenije s strani finančnih trgov« (Breznik in Furlan, 2015, str. 194). V očeh financ ima dvig obrestnih mer trojno

5.2 Obdobje vlade Janeza Janše (2012–2013) in zaostritev krize

V teh razmerah je pozimi 2012 oblast prevzela neokonzervativna koalicija, v kateri je ključno vlogo v sestavi vladne koalicije odigrala razmeroma majhna stranka z neoliberalnim programom, ki se je konstituirala iz kroga t. i. »resetatorjev« (Državljska lista Gregorja Viranta).²¹⁷

Politika varčevanja nove vlade, ki jo je vodil Janez Janša, se je v javni retoriki osredotočila na problem javnofinančnega primanjkljaja, likvidnost javnih financ in fiskalne konsolidacije, zato je neoliberalne ukrepe prejšnje vlade še radikalizirala.²¹⁸ Cilj nove vlade Janeza Janše, ki je nastopila februarja 2012, je bil poleg zmanjševanja socialnih pravic še podreditev institucij logiki kapitalistične akumulacije, t. i. umik države iz gospodarstva (tretji val privatizacije, tj. razprodaja tujim investitorjem oziroma kapitalu)²¹⁹ in »prijazno« davčno okolje.²²⁰ Skupni

prednost, saj pomeni boj proti inflaciji, obnavlja dohodke upnikov in v zadolževanju države, ki je postalo kumulativno, najde argument za manj demokracije, ostrejšje varčevalne ukrepe, zlom socialne zaščite itd. (Duménil in Lévy, 2012, str. 40; Bembič, 2013, str. 89).

²¹⁷ Del zaostrovanja gospodarskih, političnih in socialnih razmer je bila povečana stopnja spremenljivosti (ang. *volatility*) volilnih rezultatov, ki se je odrazil na predčasnih parlamentarnih volitvah konec leta 2011. Kar 38 odstotkov glasov so volivci in volivke podelili »strankam presenečenja«, tj. povsem novim političnim strankam na parlamentarnem prizorišču: Pozitivni Sloveniji Zorana Jankoviča (PSZJ), Državljski listi G. Viranta (DLGV) in stranki Trajnostni razvoj Slovenije (TRS). Prvi dve sta prestopili volilni prag in postali ključni akterki v povolilnem koalicijskem povezovanju. Stranka ljubljanskega župana Jankoviča je prejela 28,5 odstotka glasov (SDS s 26,1 odstotka glasov je ostala druga največja stranka v parlamentu). SD, ki je leta 2008 dobila 30,4 odstotka glasov, je izgubila velik del volilne podpore in prejela le 10,5 odstotka glasov. Iz parlamenta sta izpadli liberalni stranki LDS in Zares (akterji in akterke obeh strank so 20 let krojili slovenski parlamentarni prostor, LDS je vodila vlade v prvem, tj. neokorporativnem obdobju slovenske postsocialistične tranzicije). Izpadla je tudi desničarska in nacionalistična Slovenska nacionalna stranka (Zajc, 2013a, str. 759).

²¹⁸ To pomeni, da za težak ekonomski in socialni položaj revnih ne gre kriviti zgolj neoliberalnih ukrepov Janševe vlade. Novo socialno zakonodajo, ki je vključevala Zakon o uveljavljanju pravic iz javnih sredstev (ZUPJS) in Zakon o socialnovarstvenih prejemkih (ZSVarPre), je leta 2010 sprejela že Pahorjeva vlada, pogubni učinki te »neoliberalne politike s človeškim obrazom« pa so se pokazali šele leta 2012. Nov socialni sistem je mnogim socialno ranljivim družbenim skupinam ravno v času ponovne zaostritve gospodarske krize okrnil nekatere temeljne socialne pomoči: sredstva za denarno socialno pomoč so se namreč od leta 2011 do leta 2012 zmanjšala za 2,8 odstotka (s 130,7 milijona evrov na 127 milijonov); sredstva za otroški dodatek so se z 293,7 milijona evrov (2011) znižala na 229,5 milijona (k padcu sredstev za otroški dodatek je prispeval tudi Zakon o uravnoteženju javnih financ (ZUJF), ki ga je sprejela Janševa vlada), poleg tega se je močno znižala povprečna mesečna višina izplačanih sredstev za varstvene dodatke – razlika med letoma 2011 in 2012 je bila povprečno mesečno 2942 milijona evrov, kar na letni ravni predstavlja zmanjšanje za 35,3 milijona evrov (Breznik in Furlan, 2015, str. 211).

²¹⁹ Umik iz gospodarstva je vlada pripravljala z zakonom o Slovenskem državnem holdingu (ZSDH) in zakonom o slabi banki (ZUKSB) (Breznik in Furlan, 2015, str. 193, 210). Vlada se je odločila za izjemno drag projekt slabe banke, pa čeprav bi praktično enak učinek lahko dosegla z neposredno dokapitalizacijo, ki bi zahtevala nekajkrat manj javnih sredstev (Bembič, 2013, str. 89).

²²⁰ Prijazno davčno okolje zaznamujejo ukrepi, ki so dodatno zmanjšali davke (davek na dobiček in dohodninski davek) (Bembič, 2013, str. 89). Protislovna mešanica varčevalnih ukrepov na strani socialne države in plač javnega sektorja ter sočasnega zniževanja davkov (»davčna darila« za lastnike kapitala) in razsipne sanacije bank obnavljajo oziroma utrjujejo razredno moč lokalnih in mednarodnih kapitalističnih, finančnih ter političnih frakcij, saj so v ostrem nasprotju z deklariranimi cilji fiskalne konsolidacije. Kot sta opozorila Maja Breznik in Sašo

primanjkljaj se je sicer znižal, toda gospodarstvo je prizadel drugi val recesije²²¹ (Bembič, 2013, str. 89–91; Stanojević, 2014, str. 14; Breznik in Furlan, 2015, str. 193; Drenovec, 2015, str. 160; Guardiancich, 2016, str. 225).

Strožje varčevanje (odpuščanje v javnem sektorju, zviševanje davkov, krčenje države blaginje), ki je poglobilo gospodarsko in socialno krizo ter zarezalo v blaginjo in socialne pravice, je v tem obdobju postalo podobno (ali celo identično) ukrepom »Trojke«, ki so botrovali množičnim protestom v drugih perifernih državah evroobmočja. Kriza je postala priročen izgovor za uresničevanje neoliberalne ideje »strategije šoka« (Zgroženi ekonomisti, 2012, str. 32), »strukturne reforme« so poskušale dolgoročno transformirati (tj. preoblikovati, uničiti ali ukiniti) številne javne institucije.²²² Socialna politika se je še dodatno zaostрила z ostrimi »inovativnimi« varčevalnimi rezi za najrevnejše prebivalce in prebivalke ter srednji sloj, ekstenzivno so se skrčili državni izdatki.²²³ S temi ukrepi je dodatno poglobila probleme v

Furlan: »/Č/e bi davek od dohodka pravnih oseb (t. i. »davek na dobiček«) ostal na 25-odstotni stopnji, bi državi prinesel dodatnih 400 milijonov evrov« (Breznik in Furlan, 2015, str. 193).

²²¹ Rezi v davke in drago čiščenje bančnih bilanc je prineslo povečevanje proračunskega primanjkljaja in nesorazmerno povečanje javnega dolga, kar je bilo izhodišče za nadaljnje (nove) reze v državne izdatke (oblike socialne pomoči, pomoč podjetjem v težavah, javne storitve itd.) (Bembič, 2013, str. 90–91). Kot opozarja Michel Husson (Husson in Božič, 2013, str. 181), je nižanje davkov mit, ki že desetletja legitimira (varčevalno) strategijo neoliberalnih vlad: nižji davki (bogatih, od katerih si sposojajo države) povzročajo primanjkljaj, ki postane izgovor za nadaljnje varčevalne reze. Kriza tako postane priložnost za šok terapijo, ki naj zmanjša obseg socialne države.

²²² Nova koalicijska pogodba je zmanjšala število ministrstev na 12, ob proračunskih rezih in povečevanju brezposelnosti v državi je v javnem sektorju začela veljati stroga omejitev zaposlovanja. Občutno so se znižale plače javnih uslužbencev, načrtovano 15-odstotno zmanjšanje mezd javnih uslužbencev in uslužbenk je bilo zaradi stavke aprila 2012 usklajeno s sindikati. Ti so pristali na znižanje plačne lestvice, ki je bilo 8-odstotno (Zajc, 2013a, str. 760; Breznik in Furlan, 2015, str. 193, 212).

²²³ Kot sem povedal zgoraj, je že socialna reforma prejšnje (tj. Pahorjeve) vlade 185.000 osebam vzela katerega izmed socialnih prejemkov, zakon o uravnoteženju javnih financ (ZUJF) pa je socialne prejemke še dodatno zmanjšal in niz temeljnih socialnih pravic okrnil ali (ponekod) celo odpravil: vlada je znižala vsoto starševskega nadomestila in otroškega dodatka, znižala je vsoto letnega dodatka za upokojence in upokojenke, znižala je raven maksimalnega zneska denarnega nadomestila, (protiustavno) je znižala tudi pokojnine nekaterim upokojencem in upokojenkam, ki pokojnine pridobivajo iz državnega proračuna, omejila je subvencioniranje prehrane za študente; ukinila je pravice do zdravniškega in klimatskega zdravljenja vojnih invalidov, vojnih veteranov in žrtev vojnega nasilja. Poleg tega je zaostрила pogoje za pridobitev pomoči ob rojstvu otroka in dodatka za veliko družino ter pogoje za prejemanje maksimalnega zneska denarnega nadomestila (Breznik in Furlan, 2015, str. 211). Po besedah Sreča Dragoša nobena poklicna skupina ne v Evropi ne v Sloveniji ni bila deležna tako radikalnega zmanjšanja prejemkov v imenu varčevalnih ukrepov kot *prejemniki in prejemnice socialnih transferjev*, ki jim je ZUJF vzel 20 odstotkov vrednosti socialnega transferja. Toda ZUJF je bil več kot to: kot pravi Dragoš, so ukrepi tega zakona inovativni slovenski prispevek k antisocialni in totalitarni neoliberalni socialni politiki. V Sloveniji so se socialni prejemki spremenili v dolg in posledično (z rubljenjem dediščine potomcem in potomkam uporabnikov ter uporabnic socialne pomoči) v mehanizem nacionalizacije (tj. odvzema) lastnine. Mehanizmi socialne države so se od zagotavljanja minimalnih pogojev za preživetje preoblikovali v prisilni mehanizem ekonomske »aktivacije« vključevanja na trg delovne sile. Tu se je pokazala vsa antisocialnost neoliberalne politike, kjer sta brezposelnost in revščina izenačeni z lenobo, namesto solidarnosti in varnosti pa socialni prejemki postanejo mehanizem prisile in zaplembe premoženja (Krašovec, 2013c, str. 85; Dragoš in Lorenci, 2016). Agresivnost te totalitarne pozicije »aktivacije« razkrije dejstvo, da je v javnem sektorju začela (po nareku vlade) veljati stroga omejitev zaposlovanja in da je število brezposelnih zaradi strukturne gospodarske krize naraščalo (Breznik in Furlan, 2015, str. 193, 212).

gospodarstvu: močan poseg v plače (najbolj v izobraževanju) in socialne transferje je zmanjšal BDP in zaposlenost za dodatne 4 odstotke (Drenovec, 2015, str. 156).

5.3 Posledice transformacije krize in obeh kriznih vlad (2008–2013)

Kriza, ki se je z dotokom denarja iz tujine leta 2008 začela kot *kriza spekulativnih financ*, se je zaradi mešanice lokalnih in mednarodnih okoliščin preoblikovala v *gospodarsko krizo*, z reševanjem bančnega sektorja se je preoblikovala v *fiskalno krizo*, nazadnje pa se je z varčevalnimi politikami iztekla še v *krizo socialne države*. Gospodarstvo se je skrčilo za 7,9 odstotka v letu 2009, hujši padec so v EU doživele le baltske države in Finska. Gospodarskemu polju se ni uspelo pobrati niti v letih 2010 in 2011, tako da je v letih 2012 in 2013 vstopilo v dvojno (ang. *double dip*) recesijo²²⁴ (Breznik in Furlan, 2015, str. 210, str. 212; Dragoš in Leskošek, 2016, str. 91; Guardiancich, 2016, str. 212). Število stečajev podjetij se je vsako leto povečevalo: od leta 2009, ko je v stečaju končalo 276 podjetij, se je število do leta 2014 povečalo na 1107. Recesija je takoj učinkovala na zaposlenost in socialni položaj prebivalstva. V obdobju med letoma 2008 in 2013 se je brezposelnost povzpela s 4,4 na več kot 10 odstotkov, leta 2012 je dosegla 13 odstotkov, v mestu Maribor, kjer so se začeli množični protesti, je konec leta 2012 znašala neverjetnih 19 odstotkov, večino novih zaposlitev so predstavljale prekarne oblike dela. Nezaposlenost mladih se je v zadnjih mesecih leta 2012 dvignila s 15 na 25 odstotkov, 72,5 odstotka mladih je bilo leta 2012 prekarno zaposlenih, povprečje v EU je bilo dobrih 42 odstotkov (Krašovec, 2013c, str. 77; Kim, 2014, str. 115–116; Breznik in Furlan, 2015, str. 190–191, 212; Guardiancich, 2016, str. 212).²²⁵

Delež upravičencev do denarne socialne pomoči kot *edinega* vira preživljanja se je od decembra 2012 do decembra 2013 zvišal za 10,4 odstotka (Dragoš, 2015, str. 206). Zaradi gospodarske krize in neoliberalnih politik Pahorjeve in Janševe vlade se je povečala tudi neenakost: leta 2009 je bil Ginijev koeficient še 22,7-odstoten, med krizo je vsako leto naraščal in je leta 2013

²²⁴ Rast izvoza je v letu 2009 zdrsnila za neverjetnih 16,6 odstotka. Negativna gospodarska rast je znašala –2,5 (l. 2012) in –1,1 odstotka (l. 2013) (Breznik in Furlan, 2015, str. 186–187). Igor Guardiancich (2016, str. 212) piše, da je BDP na prebivalca, kot ga meri Purchasing Power Standard, padel z 91 (leta 2008) na 83 odstotkov EU-28 povprečja v letu 2013 (raven iz leta 2002), medtem ko Srečo Dragoš in Vesna Leskošek (2016, str. 91) navajata celo nižji podatek, in sicer padec z 89 (l. 2008) na 80 odstotkov (l. 2013).

²²⁵ Naraščal je tudi tisti del dolga delodajalcev do zaposlenih, ki je nastal zaradi neplačanih prispevkov za socialno varnost. *Neporavnani socialni prispevki*, ki vključujejo prispevke za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, zdravstveno zavarovanje, zaposlovanje in starševsko varstvo, so leta 2012 dosegli *najvišjo* vrednost, tj. 534,8 milijona evrov. Neporavnani socialni prispevki so že leta 2008 znašali 262,4 milijona evrov, leta 2014 pa 440,5 milijona evrov. Pristojnemu organu, Davčni upravi RS (DURS) oziroma pozneje Finančni upravi RS (FURS), je vsako leto uspelo izterjati le četrtno ali petino vsega omenjenega dolga (Breznik in Furlan, 2015, str. 212–213).

meril 24,4, leta 2014 pa celo 25 odstotkov (Dragoš in Leskošek, 2016, str. 91–92). Zaradi reševanja finančnega sistema, rezov v izdatke in povečevanja davkov srednjim razredom v negotovih gospodarskih razmerah se je povečal dolg v razmerju do BDP: javni dolg Slovenije se je potrojil – s 23 odstotkov BDP v letu 2008 na malo manj kot 70 odstotkov v letu 2013. To je povzročalo dodaten nemir na trgu državnih obveznic in okrepilo pritisk na javne blagajne (Bembič, 2012, str. 131–132; Živković, 2015, str. 60).

V Sloveniji se je zaradi proračunskih varčevalnih rezov Janševe in Pahorjeve vlade zadušila notranja potrošnja.²²⁶ Izvozno gospodarstvo je zato precej hitro okrevalo, praktično po samem izbruhu krize, gospodarstvo, usmerjeno v domači trg, pa se zaradi majhnega domačega povpraševanja ni pobralo niti v letu 2015 (Breznik in Furlan, 2015, str. 193, 212). Dodatno se je zaradi varčevalnih rezov povečala še revščina – med letoma 2012 in 2013 je Slovenija zabeležila drugi največji porast deleža revnih v Evropi, delež revnih se je v primerjavi s predhodnim letom povečal kar za 7,4 odstotka.²²⁷ Delež revščine se je tako v Sloveniji povzpел na raven, ki je ta država, odkar državna statistika meri revščino, *ni imela še nikoli*. Stopnja tveganja socialne izključenosti se je z 19,3 odstotka dvignila na 20,4 odstotka, število oseb z visokim tveganjem socialne izključenosti pa se je dvignilo na 410.000, kar je pomenilo 71.000 oseb več kot leta 2009. V istem času so se občutno poslabšali skoraj vsi kazalniki v zvezi z revščino (v 21 od 24 kategorij, ki jih beleži statistika).²²⁸ Pod pragom revščine je tako leta 2013 živelo že skoraj 15 odstotkov prebivalstva²²⁹ (Breznik in Furlan, 2015, str. 212; Dragoš, 2015, str. 207; Dragoš in Leskošek, 2016, str. 92–93).

Od nastopa prve Janševe vlade (leta 2005) je neoliberalizem postal prevladujoči način institucionalne regulacije odnosov v Sloveniji, ki je popolnoma transformiral neokorporativno

²²⁶ Leta 2009 in 2012 je prišlo do najvišje stopnje zmanjšanja domače porabe: ta se je v letu 2009 zmanjšala za 9,5 odstotka, leta 2012 pa za 5,6 odstotka (Breznik in Furlan, 2015, str. 186–187).

²²⁷ Delež revnih se je povečal s 13,5 na 14,5 odstotka prebivalstva, kar je približno 291.000 oseb. Večji porast revščine je v tem letu zabeležila zgolj Litva (v EU se je v tem obdobju kljub krizi revščina celo zmanjšala za 0,2 odstotka, v evrskem območju celo za 0,3 odstotka).

²²⁸ Tak *porast* se ni zgodil niti v socialno in ekonomsko najbolj problematičnih evropskih državah, kot so Grčija, Španija, Ciper, Latvija, Portugalska, Italija, Romunija, Bolgarija, Slovaška, Hrvaška. Češka je tako postala po Dragošu »nedosegljiv zgled«, saj je svojo nizko stopnjo v obdobju 2012/2013 celo znižala: z 9,6 na 8,6 odstotka (Dragoš, 2015, str. 207; poudaril M. R.), in to ji je uspelo kljub večji stopnji neenakosti in manjšemu BDP na prebivalca, kot ju ima Slovenija.

²²⁹ Leta 2013 je bil delež prebivalstva, ki vztraja v revščini, že 7,5-odstoten (že v letu 2009 je bil delež 7-odstoten). Pri tem je treba poudariti, da so stopnje povečevanja kazalcev revščine jasno vidne, ko jih križamo s spremenljivko spola. Med *ženskami* je bilo *dolgotrajno* tveganje revščine za 3,5 odstotka večje od tveganja, ki prizadene moško populacijo (Dragoš, 2015, str. 207; poudaril M. R.).

ureditev, ki se je uveljavila po osamosvojitvi Slovenije.²³⁰ Država je postopoma postajala neoliberalna država, vlade pa izvajalci politike, ki so z nizom reakcionarnih politik in ukrepov (novih oblik vladnosti) spreverčali dosežke keynesianskega kompromisa (vseh oblik socialnih solidarnosti), ki bi omejili akumulacijo kapitala in širjenje trgov oziroma kapitalističnih mehanizmov²³¹ (Dean, 2009, str. 50; Harvey, 2011, str. 73; Harvey, 2012, str. 8, 11). Postopne krize so zato neoliberalno transformacijo celotnega ustroja države zgolj utrdile in poglobile.²³²

Nastop desne vlade, obremenjene s klientelnimi, koruptivnimi in plagiatorskimi zgodbami (z varčevanjem, represijo, grožnjami z bankrotom države ali zunanjo intervencijo »Trojke« in cinizmom) je krizo le poglobil. Poleg klime strahu so grožnje predsednika vlade dodatno

²³⁰ Takšen je bil primer gradnje stanovanj in drugih nepremičnin v Sloveniji, ki kaže na to, da državljani in državljanke niso živeli nad svojimi zmožnostmi, temveč da je tudi stanovanjsko problematiko treba misliti na preseku birokratskega, političnega in gospodarskega polja (v kapitalističnem sektorju in podpolju (gradbenih podjetij). Kot pišeta Maja Breznik in Sašo Furlan, je povpraševanje po stanovanjskih posojilih v Sloveniji spodbujala zelo majhna ponudba najemniških stanovanj – le osem odstotkov vseh stanovanj v Sloveniji. Njihovo število se je v dobi velike gospodarske rasti celo zmanjšalo (z 21.260 stanovanj leta 2000 na 15.728 leta 2009), v večini so bila slabo vzdrževana, lastnice, tj. država in občine, pa so konstantno zviševale najemnine. Gradbena podjetja so se v obdobju financiranja gospodarstva (med letoma 2004 in 2008) tako poleg infrastrukturne gradnje lahko preusmerila v gradnjo, špekuliranje in preprodajo z nepremičninami, pri čemer so nezadržno rast (oziroma napihovanje) cen nepremičnin uporabila kot kritje za zavarovanje kreditov, ki so jih najela pri bankah (kasneje so ta odkritja postala dobro znana širši javnosti zaradi dolgoletnih preokupacij novinarskega polja s primeri, kot so Celovski dvori v Ljubljani, Tobačna Ljubljana, naselje Nokturno v Kopru, ladjedelnica v Izoli itd.). V recesiji, do konca leta 2013, so cene nepremičnin v Sloveniji (upoštevajoč inflacijo) padle za približno 29 odstotkov. Zadolžena gradbena podjetja so propadla, stanovanja pa so prešla v lastništvo bank (Guardiancich, 2016, str. 223). Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije (Dolenc, Miklič, Razpotnik, Šter in Žnidaršič, 2013, str. 41) je bilo 1. 1. 2011 v Sloveniji 153.789 nenaseljenih stanovanj. Počitniška stanovanja, ki jih je bilo 20.740, v to številko niso bila všteta. Po množičnih protestih se slika ni izboljšala in zaskrbljujoče je, da je obseg posojil za stanovanjska posojila naraščal tudi po izbruhu krize (z 2,6 milijarde leta 2007 se je povečal na 5,3 milijarde leta 2014). Dodatno skrb je povzročalo dejstvo, da je imelo kar 95 odstotkov vseh posojil spremenljivo obrestno mero (15 odstotkov jih je bilo denominiranih v švicarskih frankih), zato bi se lahko povečali stroški odplačevanja dolga, ko ali če bi se gospodarske razmere ponovno zaostrele in poslabšale (Breznik in Furlan, 2015, str. 192). Po podatkih Eurostata se v Sloveniji mladi od doma odselijo šele, ko dopolnijo 29 let (Mladi v Sloveniji si še vedno pozno ustvarijo svoj dom, 2014).

²³¹ Takole je pred vstajami neoliberalno transformacijo v polju šol popisala Lilijana Burcar (2012). Republika Slovenija *zasebnim* osnovnim in srednjim šolam, ki so bile ustanovljene pred letom 1996, v celoti plačuje obratovalne stroške (gre za stodontno pokritje osnovnih materialnih stroškov in plač učiteljev, brez stroškov investicij), šolam, ki so bile ustanovljene po letu 1996, pa 85 odstotkov obratovalnih stroškov. Vse to koristi predvsem RKC, ustanoviteljici in lastnici največjega števila zasebnih šol – kot piše Lilijana Burcar, je šolam pod okriljem RKC tako letno namenjenih skorajda 9 milijonov evrov javnega proračuna, pa čeprav je ta institucija ena izmed največjih upraviteljic in lastnic zasebnega kapitala v Sloveniji. Podatki kažejo, da je država zasebnim cerkvenim šolam samo v letu 2011 namenila 8.564.644 evrov. Strukturo sredstev javnega proračuna po zavodih je podrobneje razdelala Lilijana Burcar v (2012, str. 233). Zanašala se je na podatke, ki jih je posredovala finančna služba Ministrstva za šolstvo dne 18. maja 2012. Identična politika se je uveljavila na področju zobozdravstvenih storitev: država subvencionira zasebne zobozdravstvene ambulante, hkrati pa zmanjšuje dostopnost in kakovost brezplačnih zobozdravstvenih storitev (Krašovec, 2013b, str. 83).

²³² Številne empirične študije in teoretske refleksije so tako potrdile hegemonijo neoliberalne doktrine in prakse v poljih družbene reprodukcije, kjer se neoliberalna konceptualna shema utrjuje kot naturaliziran del zdravega razuma. Hegemonijo neoliberalizma so avtorji in avtorice dokazali v novinarstvu (Trdina in Pušnik, 2010), v akademskem polju (Kramberger in Rotar, 2010; Kramberger in Rotar, 2011, 6. pogl.; Burcar, 2012; Močnik, 2013a; Krašovec, 2013a; Fakin Bajec in Sitar, 2017), v političnem polju (Močnik, 2006; Amon Prodnik, 2016) in na področju socialnih politik države blaginje (Dragoš in Leskošek, 2016).

dvigovale ceno zadolževanja države na mednarodnih finančnih trgih, bonitetne agencije pa so panično zniževale bonitetne ocene gospodarskega stanja v državi²³³ (Bembič, 2013, str. 89; Breznik in Furlan, 2015, str. 194). Nekaj mesecev pred vstajami, tj. 1. junija 2012, je tako vlado Janeza Janše podpiralo le še 26 odstotkov, medtem ko ji je nasprotovalo 62 odstotkov anketiranih državljanov in državljanek (Zajc, 2013a, str. 760–761). Posledice prepleta številnih kriz, globoke gospodarske krize v svetu, reševanja finančnega sistema in varčevalnih ukrepov dveh »kriznih« slovenskih vlad so okoliščine, v katerih so nazadnje vzniknili množični protesti, ki jih bom orisal v naslednjem poglavju.

²³³ Vlada že v samem začetku mandata in pred samimi vstajami ni imela konsenzualne podpore ali legitimnosti med državljani in državljanekami. Spomniti velja na nekaj zgodovinskih podrobnosti. Janez Janša, precej polarizirajoč politični akter v Sloveniji, je v splošni percepciji dejansko izgubil parlamentarne volitve. Predsednik republike Danilo Türk je na podlagi sumov o njegovi vpletenosti v afero Patria zavrnil, da bi ga predlagal za mandatarja, ko to ni uspelo (zmagovalcu volitev) Zoranu Jankoviću. Kot mandatar je bil Janša izvoljen šele na *predlog skupine poslancev*. Sindikati so v času Janševe vlade dali pobudo za referendum o dveh zakonih, ki sta se sprejemala brez temeljitega premisleka – zakonu o Slovenskem državnem holdingu (ZSDH) in zakonu o slabi banki (ZUKSB) (Breznik in Furlan, 2015, str. 193, 210). Na ministrstvu za notranje zadeve, ki ga je vodil minister Vinko Gorenak, se je nato izgubilo skoraj 400 podpisov, priloženih k zahtevi za razpis referenduma (Andrenšek in Poglajen, 2012; Andrenšek, 2012). Sporen je bil tudi obseg (oziroma implementacija) zakonov in pa njihova kakršnakoli odsotnost razprave ali demokratičnega ugovora ali nadzora. Številni ukrepi in paketi zakonov so bili pripravljani in sprejeti v naglici, po nujnem in skrajšanem postopku brez parlamentarne razprave, brez ustreznih strokovnih podlag in sodelovanja javnosti, čeprav je bila ta zaveza zapisana v koalicijski pogodbi. Številne določbe v njih so bile celo v nasprotju z ustavo, ZUJF, ki mu Stanojević (2014, str. 14) pravi »skoraj revolucionarni zakon«, je tako posegel v kar 39 zakonov. Koalicijo desnih strank so od samega nastopa delila tudi nestrinjanja, razkoli in razcepi (selitev tožilstva pod nadzor notranjega ministrstva, zapis fiskalnega pravila v ustavo, družinski zakonik, izgubljeni podpisi volivcev in volivk pod zahtevo za razpis referenduma o slabi banki, kršenje koalicijske pogodbe, odpiranje ideoloških vprašanj, način vodenja vlade, ki je manjše vladne stranke poskusil podrediti politikam najmočnejše stranke, stranke SDS itd.) (Zajc, 2013a, str. 760–761).

6 VSTAJE IN VZNIK »VSTAJNIŠKE« JAVNOSTI

V pričujočem poglavju bom prikazal, da komunikativne prakse raznolikih protijavnosti in protestniških skupin pozimi 2012 in 2013 presegajo formo množičnih demonstracij in neartikuliranega revolta proti splošnemu nazadovanju, nepričljubljeni vladi ali lokalnim oblastem. Razprti prostor gospodarske, politične in socialne krize je generiral vrsto političnih, kulturnih in aktivističnih manifestacij, zaradi česar se protestni cikel Vseslovenskih ljudskih vstaj razlikuje od protestov, ki so do tistega trenutka prevladovali v lokalnem prostoru.²³⁴ Toda poleg množičnih demonstracij in političnega delovanja se je med vstajami odprl tudi prostor možnosti transformacije komunikacijskih razmer in »topljenje neoliberalne dokse« (Wacquant, 2006a, str. 175–182).

V poglavju bom pokazal, kje na prelomu sfere raznolikih protijavnosti (gl. slika 4.1) in novinarskega polja je iz mreže oziroma prostora raznolikih protijavnosti vzniknila specifična družbena oblika javne diskusije in rabe razuma, ki sledi normativnim premisam, načrtanim v okviru Habermasovega liberalnega oziroma komunikativnega modela javnosti (Pinter, 2005, str. 93–96; Pajnik, 2006, str. 264) in ki jo bom imenoval *vstajniška javnost*. Pokazal bom, kje je moč opaziti poskus oblikovanja organizirane (*vstajniške*) javne sfere, artikuliran prostor kritike in konflikta, kjer je bilo možno objaviti mnenja in rezonirati o skupnih dilemah ter javnih in političnih problemih (poskus vzpostavitve *javnega mnenja*).²³⁵ Poglavje začnem s kronološkim in vsebinskim pregledom protestnega cikla (poimenovanim tudi Vseslovenske ljudske vstaje). V nadaljevanju razdelam delovanje različnih skupin v protestnem ciklu, najprej

²³⁴ V mnogih pogledih je šlo za novum v okviru manifestacije družbene mobilizacije, saj so bile vstaje kontinuiran cikel redno organiziranih protestov. Vse zbrane je na začetku presenetila tudi množičnost protestov in vsebinska heterogenost skupin, zahtev in ideoloških prepričanj. Poleg tega protestov prvič niso organizirale formalizirane organizacije, ki jih politološka literatura uvršča v civilno družbo (interesne skupine, etablirane stranke, sindikati, verske skupnosti ...) (Bibič, 1997; Kirn, 2013, str. 170; Kurnik, 2013). Vstaje tako niso bile niti organizirane niti centralizirane, ampak spontane, brez vidnih voditeljev (Kurnik, 2013; Zdravković in drugi, 2014, str. 54). Prevezele so formo kulturnega, folklornega ali festivalskega dogodka, večkrat pa so se končale z nasiljem in policijsko represijo (gl. Kurnik, 2012). Razlikovati jih gre od sindikalnega protesta, ki je potekal le nekaj tednov pred prvo mariborsko vstajo (Kurnik, 2013, str. 14). Drugačne so od lokalne različice okupacije trgov in parkov oktobra 2011 (t. i. Boj za), saj niso privzele forme dolgotrajne okupacije javnih protestov (s kampi) ter mehanizmi participativne in neposredne demokracije (gl. Pistotnik, 2012; Murray, 2016). Razlikovati jih je treba nenazadnje tudi od študentske zasedbe Filozofske fakultete decembra in januarja 2012 (gl. Močnik, 2013b).

²³⁵ Vznika javnosti nikakor ne smemo zapreti v nasprotje okupirati – vzpostaviti. Pokazal bom, da so protestniške skupine in raznolike protijavnosti v obdobju Vseslovenskih vstaj delno okupirale nacionalno »refeudalizirano« javno sfero (Delo Revolt, Mladina Alternative), s pojavom novih alternativnih medijev oziroma kanalov javnosti (Danes je nov dan) ter specifičnimi diskurzivnimi postopki in mehanizmi pa so jo v aktivnem delovanju tudi aktivno vzpostavile. Buržoazno sfero in področje protijavnosti bom v poglavju mislil v dialektiki (Slaček Brlek, 2011), zato bom v obravnavi upošteval tudi analize in refleksije poročanja slovenskih množičnih medijev na heteronomnem polu novinarskega polja.

protijavnosti, ki sem jih orisal v četrtem poglavju, nato pa še skupine »prefigurativnih« skupin, ki so nastale in postale vidne med Vseslovenskimi vstajami. Nazadnje orišem še komunikacijsko in argumentativno delovanje »vstajniške« javnosti.

6.1 Kronološki pregled vstajniškega obdobja²³⁶

Objektivne družbene razmere in okoliščine konec leta 2012 so bile zrele za množičen prihod državljanov, državljanek in družbenih gibanj na prizorišče. Manjkal je le še povod oziroma lokalni sprožilec, ki bi nakopičene frustracije, strahove in jezo prelil na trge in ulice. Vstajniško obdobje se je tako začelo 21. novembra 2012 v Mariboru, ko je približno 1000 protestnikov in protestnic protestiralo proti (novi) zlorabi oblasti, ki so jo očitali lokalnemu županu Francu Kanglerju.²³⁷ Kanglerja so elektorji iz vrst predstavnikov lokalnih skupnosti tretje volilne enote²³⁸ izvolili v državni svet in mu s tem praktično zagotovili poslansko imuniteto, ki jo v 100. členu zagotavlja Ustava RS in narekuje Zakon o Državnem svetu. Povod za splošno jezo, ki se je kopičila v mestu in ki je generirala nadaljnje proteste, je bil vzpostavljen mestni sistem stotin radarjev, ki je v pičlih dveh tednih kaznoval kar 20.000 Mariborčank in Mariborčanov – in to v mestu, kjer živi zgolj 100.000 prebivalcev – in je brezposelnost že dosegla 19 odstotkov (Kirn, 2014, str. 116).²³⁹

Druga mariborska vstaja je sledila 26. novembra, na njej pa je protestiralo približno 10.000 ljudi, nekateri trdijo, da celo več kot 15.000 (prav tam, str. 117).²⁴⁰ Vstaja je potekala mirno, tako kot večina protestov pozimi 2012 in 2013, privzela je formo kulturnega, folklornega oziroma festivalskega dogodka, v večernih urah pa je v mestu izbruhnulo nasilje in spopadi s

²³⁶ Časovna zamejitev vstajniškega obdobja je arbitrarna in določena z epistemološkimi premisleki in teoretsko konstrukcijo predmeta preučevanja; o tej zamejitvi zato lahko poteka argumentirana diskusija in nenazadnje tudi premislek, preoblikovanje in celo opustitev kronoloških okvirov. Zakaj jo zamejujem ravno na specifičnih mestih, bom poskusil pokazati v tem in naslednjem poglavju, kjer bom poskusil eksplicitno pokazati, da kljub arbitrarnosti zamejitve ta nikakor ni poljubna.

²³⁷ Župan Maribora Franc Kangler je bil do sredine leta 2011 obtožen storitve 15 kaznivih dejanj (Kirn, 2013, str. 167).

²³⁸ Volilna enota 3 obsega občine: Duplek, Hoče - Slivnica, Kungota, Maribor, Miklavž na Dravskem polju, Pesnica, Rače - Fram, Starše in Šentilj.

²³⁹ Kasneje se je izkazalo, da je pogodba s podjetjem Iskra Sistemi v neoliberalnem partnerstvu zasebnega in javnega predvidela, da bi 92 odstotkov denarja, ki bi jih dobili s pobiranjem kazni, pripadlo zasebnemu podjetju. Podjetje, zadolženo za postavitve radarjev (ki bi s tem črpalo profit, dejansko pa rento), je prišlo do posla prek osebnih zvez z županom. Po odločitvi, da bo podjetje Iskra Sistemi posodobilo semaforški sistem v Mariboru in v zameno za to prejemale plačane kazni, se je cena investicije povečala za skoraj šestkrat. To pomeni, da se je spremenilo prvotno naročilo in bi zato Mestna občina Maribor morala obnoviti razpis, a tega ni storila. Senat Komisije za preprečevanje korupcije je zato uveljavljal postopek ničnosti pogodbe (Kirn, 2013, str. 170; Pohleven, 2013, str. 52).

²⁴⁰ V Kirnovem članku (2014, str. 117) je zapisano 15. novembra 2011, verjetno gre za lapsus ali tiskarsko napako.

policijo (gl. Kurnik, 2012). Dan kasneje, 27. novembra, se je zgodil prvi vstajniški protest v Ljubljani.²⁴¹ Med 28. novembrom in 2. decembrom so bili podobni protesti organizirani tudi drugod po Sloveniji – v Ajdovščini, na Jesenicah, v Kopru, Kranju, Krškem, Novi Gorici, Novem mestu, Trbovljah in Velenju ter (v petek 30. novembra²⁴²) ponovno v Ljubljani.²⁴³ Župan Kangler se je sredi tedna odločil, da bo izkoristil 10 dni (letnega) dopusta »za razmislek«. Izgubil je podporo mestnih svetnikov v koaliciji, ki je sestavljala večino v mestnem svetu. Mestni svetniki stranke DeSUS, ki je bila tretja najmočnejša stranka v mariborskem mestnem svetu, so po seji mestnega odbora 29. novembra sporočili, da izstopajo iz županove koalicije. 2. decembra je kot mestni svetnik odstopil Srečko Zorko, vodja SLS-ove svetniške skupine v Mariboru (Kirn, 2013, str. 167–170; Pohleven, 2013; Kirn, 2014, str. 114–119).

Protestniki in protestnice niso čakali na županov povratek na delovno mesto. V ponedeljek, 3. decembra, se je zgodila še ena, že tretja vstaja v Mariboru. Spremljali so jo lokalni protesti v Celju, Ljubljani, na Ptuj, Ravnah na Koroškem in v Trbovljah. Na tretji mariborski vstaji se je po nekaterih ocenah (Toplak, 2017, str. 56) na ulicah drugega največjega mesta zbralo okoli 20.000 ljudi.²⁴⁴ To je bila tudi najbolj nasilna vstaja, na kateri je bilo aretiranih 119 ljudi, poškodovanih je bilo 5 protestnikov in 18 policistov, na mariborski občinski stavbi, v katero so skupine protestnikov in protestnic zmetali pirotehnična sredstva in granitne kocke, je nastalo za 13.000 evrov, v mestu pa za 30.000 evrov škode.²⁴⁵

²⁴¹ Na protestu je bilo prisotnih približno 1000 ljudi. Dostop do zgradbe vlade je policija onemogočila. Janez Janša se je na ta dan v prostorih vlade srečal s predstojniki in predstavniki ministrstva za notranje zadeve, obrambo, njenih organov v sestavi in varnostnih obveščevalnih služb. Med gosti na »delovnem sestanku« so bili takratni *generalni direktor policije* Stanislav Veniger, državni sekretar ministrstva za obrambo Peter Stavanja in *načelnik generalštaba slovenske vojske* Dobran Božič. Pomenljivo je, da sta v tednu dni sledila še dva nasilna protesta, na katerem je prišlo do pretiranega odziva slovenske policije – eden je bil v Ljubljani in nato še eden v Mariboru.

²⁴² Ta dan je zaradi množice demonstracij in zaradi dogodkov v Mariboru svoj prvi uradni tweet poslala tudi Slovenska policija: »Danes začnemo tвитati tudi v Policiji ... Vabljeni k spremljanju naših vsebin!« Nekaj začetnih tвитov policije si je možno ogledati na povezavi <https://www.rtv slo.si/slovenija/protesti-slovensko-policijo-le-pognali-na-twitter/297109>.

²⁴³ Na protestu v središču Ljubljane se je zbralo približno 10.000 ljudi. Ko so se ob 19.00 začele večerne informativne oddaje slovenskih televizijskih hiš, so desničarski ekstremisti, postrojeni v formacijo v tradicionalnem slogu *agent provocateurs*, ki izzovejo državno nasilje, izzvali reakcijo nekaterih policistov na Trgu republike. Vodstvene strukture v policiji so nasilje teh skupin izrabile za razbitje demonstracij. Prvič v zgodovini samostojne Slovenije je bil proti protestnikom in protestnicam uporabljen vodni top (gl. Zajc, 2013b, str. 10–16).

²⁴⁴ Na protestu, ki je potekal naslednji dan, se je ta številka prepolovila.

²⁴⁵ Podatke povzeman po poročanju največje komercialne televizije, avtorji/-ce novinarskih prispevkov niso podpisani/-e. Dostopni so na naslednjih povezavah: <http://www.24ur.com/novice/slovenija/policijska-bilanca-po-protestih-7-poskodovanih-policistov-vec-kot-80-pridrzanih-nasilnezev.html> in <http://www.24ur.com/novice/slovenija/kangler-dopustuje-v-mestu-in-pozorno-spremlja-razmere-mikl-se-boji-anarhije.html>.

6. decembra je župan Franc Kangler na tiskovni konferenci sporočil, da bo odstopil z županskega mesta in z 31. decembrom predčasno zaključil svoj mandat.²⁴⁶ 21. decembra 2012 se je zgodila prva Vseslovenska ljudska vstaja (v Ljubljani se je zbralo približno 5000 ljudi, približno 7000 pa je bilo protestnikov in protestnic, če upoštevamo še vse protestnike in protestnice, ki so bili prisotni na trgih v drugih krajih po Sloveniji). 31. decembra 2012 je s svojega položaja odstopil župan Maribora Franc Kangler, zato so se množični protesti v Mariboru končali. V prihodnjih mesecih so se nadaljevali predvsem v Ljubljani (in drugih krajih po Sloveniji) (Kirn, 2013, str. 167–170; Pohleven, 2013; Trček, 2013a; Kirn, 2014, str. 114–119).

Socialno in ekonomsko krizo, ki sem jo opisal v podpoglavju 5.3, so do tistega trenutka že poglobile varčevalne politike vlade, v množičnih medijih so namesto strukturnih vzrokov krize prevladala razkritja koruptivnih dejanj in razkrivanje klientelnih omrežij v političnem polju (Vobič in drugi, 2014, str. 88–89), 8. januarja 2013 pa je Komisija za preprečevanje korupcije (KPK) sklicala tiskovno konferenco, v kateri je predstavila poročilo KPK. Pisci poročila so ugotovili, da sta si predsednik vlade (Janez Janša) in predsednik največje opozicijske stranke (Zoran Janković) v obdobju opravljanja javnih funkcij nesorazmerno povečala premoženje in večkrat kršila zakon. Pri obeh funkcionarjih je Komisija ugotovila tudi kršitev zakonske obveznosti poročanja o premoženjskem stanju, poleg tega pa nista znala prepričljivo pojasniti, od kod jima povečani prihodki. 9. januarja je odločitev o odstopu s položaja predsednika vlade Janez Janša prepustil (svoji) politični stranki. Na glasovanju v izvršnem svetu Slovenske demokratske stranke je prejel zaupnico 281 od 285 članov izvršnega sveta in tako sprejel sklep, da še naprej ostane tako predsednik stranke kakor predsednik vlade.

Druga Vseslovenska ljudska vstaja je zato sledila 11. januarja. V središču Ljubljane se je zbralo med 6000 in 10.000 ljudi. Ne Janez Janša ne Zoran Janković nista odstopila s svojih položajev (prvi s položaja predsednika stranke SDS in vlade, slednji s položaja predsednika stranke Pozitivna Slovenija in z županskega položaja mestne občine Ljubljana). Množica odmevnih dnevnih dogodkov je poleg stopnjevanja gospodarske in socialne krize v državi poglobila politično krizo, napovedovali so se še bolj množični protesti.²⁴⁷ Podporo je premier Janez Janša

²⁴⁶ Ni pa želel odstopiti kot državni svetnik. 14. decembra so mediji poročali, da je skupina anonimnežev pod drobnogled vzela njegovo diplomsko delo na mariborski zasebni šoli Doba in ugotovila 70-odstotno ujemanje z vsebino strokovnih člankov, ki so bili objavljeni v reviji za lokalno samoupravo Lex localis.

²⁴⁷ 16. in 17. januarja je večina medijev poročala, da je okrožno državno tožilstvo v Slovenj Gradcu potrdilo, da je leta 2007 obravnavalo poslanko SDS Alenko Koren Gomboc, ki je tedanjemu delodajalcu, v banki SKB, predložila

nazadnje izgubil tudi med koalicijskimi strankami. 23. januarja je iz vladne koalicije izstopila Državljanska lista Gregorja Viranta, 5. februarja pa še stranka DeSUS (Zajc, 2013a, str. 761–762).

Tretja vseslovenska ljudska vstaja je kljub odhodom strank iz koalicije potekala v popoldanskih urah na državni kulturni praznik 8. februarja. Na tej vstaji se je zbralo med 20.000 in 40.000 protestnikov ter protestnic,²⁴⁸ sprehodili so se po ulicah Ljubljane in končali na Trgu republike pred slovenskim parlamentom. Na isti dan, toda v dopoldanskih urah, je na Kongresnem trgu potekal tudi shod Zbora za republiko, na katerem se je zbralo približno 3000 ljudi.²⁴⁹

25. februarja so iz vlade izstopili še ministri stranke SLS. Vlada, ki je tako v Državnem zboru imela podporo zgolj 30 poslancev, je, tako kot vlada Boruta Pahorja pred njo, postala manjšinska. Kljub temu Janez Janša ni pristal niti na odstop, niti na zamenjavo predsednika vlade, niti na morebitno vložitev zaupnice v parlamentu (Zajc, 2013a, str. 762). 27. februarja je le prejel nezaupnico v Državnem zboru in takrat so tudi protesti izgubili svoj zagon. Z repozicioniranjem poslancev, poslank in parlamentarnih strank ter restrukturiranjem odnosov moči v političnem polju protesti niso več dosegli množičnosti, ki je bila značilna za proteste jeseni 2012 in v zimskih mesecih 2013. Vstajniško vrenje je tako nadaljevalo zgolj »vstajniško jedro« (Videmšek, 2013a) – predvsem člani in članice protijavnosti, ki sem jih orisal v četrtem poglavju. Na četrti vstaji 9. marca je bilo tako prisotnih približno 5000 ljudi, 27. aprila, na zadnji, peti Vseslovenski ljudski vstaji pa le še med 1000 in 1500 (Trček, 2013b; Zajc, 2013b; Nemac, 2016; Toplak, 2017, str. 56–57).

ponarejeno spričevalo, kar je do tedaj javno vseskozi zanikala. 31. januarja se je v Cankarjevem domu na javni tribuni Društva slovenskih pisateljev *Slovenska kultura sredi razpada vrednot* na govorniškem odru zvrstilo več kot 80 govornikov in govornic različnih mrež, pobud, iniciativ in gibanj. 4. februarja sta odmevala tudi posnetek nasilne aretacije Franca Trčka in posnetek protestnice, ki je omedlela na pločniku pred mestno občino Maribor (gl. Trček, 2013b, str. 60–66). V januarju 2013 je raziskava Fakultete za uporabne družbene študije (FUDŠ) ugotovila, da vlado Janeza Janše podpira le še 14,4 odstotka, ne podpira pa je kar 82 odstotkov anketirank in anketirancev (Zajc, 2013a, str. 761).

²⁴⁸ Na večer pred tretjo vseslovensko vstajo je potekal tudi »kulturni« Protestival, ki se je končal z zažigom mask na Trgu revolucije, ko so v Cankarjevem domu podelili velike in male Prešernove nagrade. Tu je treba upoštevati tudi arhitektonsko konstelacijo Trga republike v Ljubljani, saj so štiri (simbolno, kulturno, ekonomsko in politično) pomembne, če ne celo najpomembnejše institucije v državi locirane na samem trgu ali v njegovi neposredni bližini: Cankarjev dom, Nova Ljubljanska banka, slovenski parlament in predsedstvo (za katerim je tudi locirano poslopje vlade). V izložbi veleblagovnice Maximarket je na dan prve Vseslovenske vstaje dogajanje na delno ograjenem Trgu republike v živo »na kraju zapisal« in popisal Aleš Šteger (2012).

²⁴⁹ Zbrane je iz Bruslja prek velikega zaslona nagovoril predsednik SDS Janez Janša, v nagovoru je udeležence in udeleženke Vseslovenskih vstaj med drugim označil za »leve fašiste«.

6.2 Vstaje – vloga protijavnosti

Z mariborskimi protesti, ki so se razširili tudi v druga slovenska mesta, se je poleg možnosti za vzpostavitev javnosti odprl tudi javni in politični prostor, v katerem so se zgodile številne *medijsko odmevne* družbene sociopolitične inovacije ter spontane intervencije mobiliziranih množic in protestniških skupin. Protesti so bili umetniško, kulturno in glasbeno performativno bogati, organiziran je bil otroški program.²⁵⁰ Vstaje je bilo zaradi novih tehnologij moč spremljati v živo in z varne razdalje²⁵¹ (Nemac, 2016, str. 72). Med oktobrom 2012 in aprilom 2013 je bilo zaradi državljanske nepokorščine aretiranih več kot 220 ljudi (Zdravković in drugi, 2014, str. 55). Poleg slik in posnetkov nasilja policije ter organiziranih desničarskih skupin, ki so obkrožili Slovenijo, so protestni cikel zaznamovali tudi cinični odzivi vodstva policije in konzervativnih oblasti²⁵² ter številne denarne kazni oziroma globe »organizatorjem« protestov.²⁵³ Celo manj številni protesti in kreativni individualni politični oziroma demonstrativni akti so zaradi napovedanih varčevalnih ukrepov, dogodkov v Mariboru, ciničnih odzivov vodstva policije in konzervativnih oblasti dobili mesto v slovenskih medijih.²⁵⁴

²⁵⁰ Aleš Šteger je 21. 12. 2012, kot sem že omenil, izza izložbenega okna veleblagovnice Maximarket popisoval dogajanje na Trgu republike (Šteger, 2012). Skupina Irwin je v popoldanskih urah izvedla svoj umetniški performans (prav tam, str. 51). Velja naštetih nekaj nastopajočih s tretje Vseslovenske ljudske vstaje, ki so nastopili v okviru spremljajočega Protestivala: BreakBeat brass band, Carina, Peter Dirnbek, Chris Eckman, Glossart, Hamo & Tribute 2 love, Kombinatke, Jani Kovačič, Kar češ brass band, Low Peak Charlie, Leon Matek, Mirko, Iztok Mlakar, N'toko, Nula kelvina, Otroci oportunitizma, Trkaj, Brina Vogelink, Janez Škof.

²⁵¹ Prenosi vstaj so potekali prek povezave, ki danes ne deluje več: <http://www.ustream.tv/channel/ljprotest>.

²⁵² Naštetjem lahko le nekaj primerov: stranka SDS je na dan prve vseslovenske vstaje na strankinem tviter računu objavila serijo polemičnih tvitov, ki so bili žaljivi do novinarjev, protestnikov in akterjev v političnem polju. Nekateri tviti so določili tudi formo določenih folklornih dogodkov na vstajah, npr. famozno vstajo zombijev. Tvit stranke SDS 21. 12. 2012, ki je omenjal zombije, se je glasil: »#vstaja? Komunistična internacionala, retorika državljanske vojne, totalitarni simboli? Vstaja zombijev, ne pa vstaja naroda!!!« Naslednji dan so shod Odbora za solidarno družbo komentirali takole: »V četrtek se je Ljubo Bavcon, tvorec komunistične represivne zakonodaje, prikradel pred nekdanjo Roško vojašnico in zahteval odstop vlade. Leta 1988 ga ni bilo. Pravi zombi komunizma.« Obiskanost druge vseslovenske vstaje je stranka SDS preko svojega Twitter računa komentirala s ponovno provokacijo: »Če je tole vseslovenska vstaja, bodo poimenovalci imeli težave, ko se nas bo naslednjič na Ktrgu (sic) zbralo 30.000. Bo to potem globalna vstaja?«

²⁵³ Sporadična uporaba številnih sredstev, s katerimi bi preprečili nadaljnjo mobilizacijo ljudi, vrstile in ponavljale so se stalne grožnje ministra za javno upravo in ministra za notranje zadeve, da bodo neprijavljeni protesti (finančno) sankcionirani, so se redno pojavljali s poročili o zaskrbljujočih finančnih, gospodarskih in socialnih kazalcih. 20. decembra 2012 so bili kaznovani vodje veteranskih zvez, policijskih društev in sindikatov. Mediji so 16. januarja 2013 ob razkritju afere s ponarejenim spričevalom poslanke SDS poročali, da je policija kaznovala Univerzo v Ljubljani (kazen 500 evrov), rektorja ljubljanske univerze Stanislava Pejovnika (kazen je znašala 250 evrov) in generalno tajnico UL Andrejo Kert (kazen 250 evrov), ker so študentje kljub pozivom, da je protestni shod proti rezom v visoko šolstvo 6. decembra 2012 uradno končan in da naj se razidejo, nadaljevali proteste in sklenili človeški obroč okoli parlamenta. Rektor Pejovnik na protestu ni bil prisoten.

²⁵⁴ Med mnogimi lahko poljubno izberem in arbitrarno naštetjem le nekatere: s Starega mosta čez Dravo so v začetku januarja 2013 neznanzi obesili (gole) napihljive lutke, na katere so nalepili fotografije obrazov nekaterih mariborskih mestnih svetnikov. Mariborski protestniki in protestnice so obiskali mariborske mestne svetnike na njihovih domovih. V Mariboru se je konstituirala tudi Inicijativa mestni zbor (Toplak, 2017, str. 62, 67). Aktivisti

Tako se je pozimi 2012 in 2013 zaradi vladnega varčevanja, poglobljajočih kriz, posnetkov nasilja in arogance oblasti razprl strukturni prostor, ki je na javno prizorišče v Sloveniji poleg ljudskih množic sprejel tudi številna družbena gibanja, protestniške skupine, ljudske iniciative in aktivistične mreže, ki so v neokorporativistični strukturi države že desetletja obstajale in delovale v okviru raznolikih, celo fragmentiranih in ločenih protijavnosti (gl. 4. poglavje).²⁵⁵ Decembra 2012 je vstajniško delovanje zajemalo predvsem demonstracije heterogenih protestniških skupin, mrež in iniciativ, že januarja 2013 pa se je začelo obdobje iskanja poenotenja zahtev (pisanja programov).²⁵⁶ Februarja so začela nastajati trdnejša zavezništva, ki so se kasneje transformirala v politične stranke (gl. Trček, 2013b, str. 56, 117 in nasl.).²⁵⁷

in aktivistke skupine Vseslovenska ljudska vstaja (VLV) so pred četrto Vseslovensko vstajo s stolpa ljubljanskega gradu razvili 20-metrski transparent, na katerem je pisalo VSTAJA 9. 3. Dober teden pred tem so na Sabotinu nad Novo Gorico razporedili kamenje tako, da je na mestu, kjer se občasno pojavi napis Naš Tito, pisalo VSTAJA. 4. julija 2013 so neznanci s stavbe Srednje ekonomske šole ukradli spominsko ploščo v spomin na afero JBTZ na Roški cesti v Ljubljani. Ploščo so slovesno odkrili dober mesec pred krajo, v samo mesecu dni pa so jo neznanci že tudi popisali in pobarvali. 1. marca 2013 je bila (z ozirom na gospodarske težave slovenskih nadškofij) ustanovljena Čezvesoljska Zombi cerkev blaženega zvonjenja, ki je danes tudi uradno vpisana v register verskih skupnosti pri Uradu za verske skupnosti Ministrstva za kulturo Republike Slovenije.

²⁵⁵ Strinjam se z avtorji in avtoricami (Kurnik, 2013; Zdravković in drugi, 2014, str. 54), ki pravijo, da vstaje niso bile organizirane, hierarhične in centralizirane, ampak spontane. O izrazito negotovem izidu vstaj pričajo dnevniški zapisi Franca Trčka (2013b; gl. tudi Zajc, 2013b), ki potrjujejo, da so bile tako vstajniške skupine kakor akterji v političnem polju kot »gorile v megli« (Trček, 2013b, str. 44). »Vem, da bo komu to zvenelo naivno romantično, a ljudje, ki smo se pred vstajo mogoče zgolj navidezno poznali na ulicah, se pogovarjamo, izmenjujemo mnenja, diskutiramo, se tudi skregamo, kar je seveda normalno« (prav tam, str. 141). Prim. Zajc (2013b, str. 9): »Ljudje so zadovoljni, vedri, vse preveča optimizem, ki je zamenjal vsiljeni pesimizem.« To pa nikakor ne pomeni, da vstaje niso bile koordinirane in usklajene v okviru številnih odborov, skupščin in sestankov ter v prostoru oziroma diskusiji raznolikih protijavnosti, ki imajo dolgotrajno tradicijo protestiranja in aktivističnih bojov za lastne državljanske pravice ali prepoznanja statusov raznolikih manjšinskih skupin. Tako množičen dogodek s tako heterogeno množico skupin pač zahteva in predpostavlja medsebojno komunikacijo, dolgotrajno zgodovinsko izkušnjo organiziranega protestiranja in koordinirano sestankovanje na številnih ravneh: individualni, organizacijski, medskupinski itd.

²⁵⁶ Simbolna ločnica je javna tribuna v organizaciji Društva slovenskih pisateljev *Slovenska kultura sredi razpada vrednot*, ki je potekala 31. januarja 2013 v Cankarjevem domu, kjer so se v polnosti izrazile heterogene definicije demokracije in zamišljanje postopkov dialoga med skupinami. Medtem ko so tribuno organizatorji označili za »kongres, na katerem bi formalizirali vstajniško gibanje« (Oseba J, KOKS, osebni intervju, 2015, 22. maj), so drugi menili, da je forma tribune dejansko razdvojila vstajniške skupine (gl. Pavlišič, 2014). Srečanje so vstajniki in vstajnice označili za »ne najbolj demokratično izkušnjo vstaj« (Oseba K, IDS, osebni intervju, 2015, 30. marec), ki jo je organizirala »elitistična organizacija« (Oseba I, Vstajniške socialne delavke, osebni intervju, 2015, 12. junij), ki favorizira »rigidno formo nastopanja in komunikacije« (Oseba K, IDS, osebni intervju, 2015, 30. marec). S simboliko je društvo pisateljev želelo ponoviti »prelome« iz osemdesetih, a pričevalci tistega časa opozarjajo, da se je s »Cankarjevim domom« pojavila poplava antipolitične šovinistične zaplankanosti (Kuzmanič, 1999, str. 118). Zgodovinske vzporednice so lahko precej poučne, če se zgodovina ponavlja kot farsa. Zvočni posnetek in zapis obeh intervjujev s fokusno skupino, ki ju navajam v tej opombi, sta v obliki surovih podatkov na voljo pri avtorju.

²⁵⁷ To potrjuje tudi izjava anonimne vstajnice na eni od skupščin, ki so potekale v tistem času: »Še pred nekaj meseci je bilo to, da nisi šel na proteste, nekaj nedopustnega. Kot je danes, pod vsemi temi pritiski, da če ne ustanavljaš ta hip stranke, nekaj nedopustnega. V dveh mesecih se je zadeva popolnoma spremenila. Obenem, če pomislim, decembra, ko sem res sistematično hodila po vseh mogočih odborih in sestankih in ljudi spraševala, kaj bi dejansko želeli, še nihče ni vedel. Januarja so se vrstila poblaznela iskanja novih programov in zdaj v mesecu in pol so neke stvari v zelo fragmentarni fazi, dogaja se neko zelo nevrotično iskanje zavezništev« (Zdravković in drugi, 2014, str. 61).

Anarhistične skupine so v okviru Federacije za anarhistično organiziranje (FAO) in antikapitalističnega bloka sooblikovale vstajniški protestni cikel – kot antagonistična politična sila, kot podporna mreža deliberacije vstajniških skupin v okviru (vstajniških) skupščin, nenazadnje pa tudi kot aktivni ustvarjalci refleksij in analiz vstaj (Korošec, 2014, str. 46–47). Vlogo LGBT+ protijavnosti v Vseslovenskih vstajah je težko empirično oceniti, saj poglobljenih analiz in refleksij o dejavnosti aktivistov in aktivistk ni. Sklepati gre – glede na dolgotrajno zgodovino aktivizma in uporov – da aktivisti in aktivistke niso nastopili pod enotno LGBT+ zastavo, a da so se kot posamezniki in posameznice aktivno vključili v vstajniški cikel protestov.²⁵⁸

V času protestnega cikla Vseslovenskih vstaj so se iz strukture feministične protijavnosti najbolj aktivno angažirale tri feministične skupine: skupina *Nič več brez nas žensk*, aktivistke feministične skupine *Feministična Akcija* (FemA) in *Vstajniške socialne delavke*.²⁵⁹ Aktivistkam Fem-e se je »državni feminizem« jedrne skupine *Nič več brez nas žensk* zdel »precej nedemokratičen« (Oseba A, FemA, osebni intervju, 2015, 12. junij),²⁶⁰ zato so se v času vstaj od skupine tudi uradno ločile. Poskus zблиževanja z Vstajniškimi socialnimi delavkami v protestnem ciklu ni uspel, saj so bile Vstajniške socialne delavke »skeptične do političnega angažmaja Fem-e« (Oseba A, FemA, osebni intervju, 2015, 12. junij). Vstajniške socialne delavke so med feminističnimi skupinami ubrale najradikalnejši pristop k političnemu aktivizmu.²⁶¹ Akademska protijavnost je v vstajniške procese poskušala intervenirati s

²⁵⁸ Barbara Rajgelj je aktivno nastopala v vstajniški javni sferi kot predstavnica skupine Legebitra, objavljala je prispevke v *Mladini* in na portalu *Delo Revolt*, nastopila je na Tribuni Društva slovenskih pisateljev 31. januarja 2013 v Cankarjevem domu. Protijavnost je protestnim skupinam ponudila svojo institucionalno infrastrukturo ter omogočila deliberacijo in refleksijo vstaj. Slovensko sociološko društvo je marca in aprila 2013 v ljubljanski galeriji Škuc organiziralo tri omizja, na katerih so sodelovali člani in članice raznolikih protijavnosti (akademske, feministične, LGBT+) marksistične publike, pa tudi člani in članice prefigurativnih gibanj. Debate in omizja, na katerih so se srečevali različni akterji in akterke številnih protijavnosti, so bila organizirana tudi v ljubljanski kavarni Pritličje. Analizo refleksij in komentarjev vstaj v gejevskih in lezbičnih publikacijah bi bilo treba šele narediti.

²⁵⁹ V sredo, 30. januarja 2013, so poskušale formalizirati svoje aktivistično udejstvovanje s »predstavitvijo manifesta, ki so ga podpisale (gl. prilogo C), in gibanja, ki so ga ustanovile«. Podpisi iniciativnega odbora kažejo, da gre za mnoge aktivistke, ki so bile aktivne že v okviru novih družbenih gibanj v osemdesetih letih prejšnjega stoletja (gl. Jalušič, 2002): Anita Caruso, Maca Jogan, Nada Kim Špolar, Nevenka Lekše, Vesna Leskošek, Sonja Lokar, Violeta Neubauer, Dunja Obersnel, Tanja Rener, Irena Selišnik, Renata Šribar, Živa Vidmar, Lili Vučenović, Darja Zaviršek. Svoj manifest so prevedle v angleški in italijanski jezik ter jezik bivših jugoslovenskih republik. Poslušalci in poslušalke so v tednu pred tretjo Vseslovensko vstajo članice »nastajajočega gibanja« Darjo Zaviršek izglasovali za ime tedna na Valu 202.

²⁶⁰ Zvočni posnetek in zapis intervjuja s fokusno skupino sta v obliki surovih podatkov na voljo pri avtorju.

²⁶¹ Ker moram zaradi podatkov ohraniti anonimnost nekaterih aktivističnih dejavnosti skupine, na tem mestu mimogrede omenjam zgolj dve. Pred četrto Vseslovensko vstajo so z ljubljanskega Nebotičnika zmetale na tisoče pamfletov, na katerih je med drugim pisalo: »V procesih vstaj si moramo izboriti svoje. Šele nato lahko začnemo

prekinitvijo predavanj in s preselitvijo produkcije in reprodukcije védnosti, izobraževalne procese pa preselila v javne prostore, kavarne, muzeje, knjižnice, trge in ulice.²⁶² Številni in številne, vključeni/-e v univerzitetno izobraževanje, so aktivno vstopili/-e v vstajniške procese, predvsem kot stanovski nasprotnik varčevalnih ukrepov v visokošolskem izobraževanju.²⁶³ Fragmente akademske protijavnosti pa gre iskati tudi v aktivnostih po samem zaključku in zatonu vstaj.²⁶⁴

Tako kot v Habermasovi historični verziji »javne sfere civilne družbe« (Habermas, 1989, str. 23) so vzpostavljane »vstajniške« javne sfere predstavljale številne diskusije in intervencije, ki so potekale v slogu antične agora, salonov, kavarn, omizij, ulic in trgov.²⁶⁵ Medijske platforme,

govoriti o skupnem, o skupaj, o enakopravnosti. Suženjstvo, molk, zatiranje – NE!« Drugi letak je oznanjal: »Brezpogojna pravica do stanovanja, brezplačni vrtci, izobraževanje, temeljna socialna varnost – vse to si bomo ženske vzele, da bomo dejansko enakopravne na vseh področjih.« Na Paradi ponosa junija 2013 so med govorom ljubljanskega župana Zorana Jankovića nanj zmetale okrvavljene vložke in tampone ter tako vprašanje razredne diskriminacije in horizontalnega odločanja odprle znotraj LGBT+ protijavnosti (Narobe, 2013).

²⁶² Kronološko prva v seriji intervencij je sociopolitična intervencija, ki se je 19. decembra zgodila v Ljubljani. »Pozor, znanje na cesti!«, v sklopu katerega so predavatelji in predavateljice štirih ljubljanskih fakultet (FF, FDV, AGRFT, PeF) izvedli 88 predavanj (in diskusij) v ljubljanskih kavarnah, čitalnicah, knjigarnah, galerijah in muzejih (gl. prilogo Č). 18. novembra 2012 so v znak protesta na večini članic Univerze v Ljubljani potekali akademski zbori, na katerih so dekani zaposlene, študentke in študente seznanili s posledicami, ki bi nastale, če bi bil sprejet proračun, ki ga je za leti 2013 in 2014 predlagala vlada Janeza Janše. Varčevalni ukrepi so za leto 2013 na področju raziskovalne dejavnosti predvidevali 20-odstotno znižanje sredstev in osem odstotno na področju visokega šolstva.

²⁶³ 6. decembra 2012 je več tisoč protestnikov in protestnic na protestu proti rezom v visoko šolstvo in znanost, ki jih je predvideval predlog proračuna za leto 2013, sklenilo človeško verigo okoli parlamenta. Na dan shoda so poslanci sprejeli dopolnilo, s katerim so spremenili svojo napoved odtegotovanja proračunskih sredstev in področju visokega šolstva v varčevalni vnemi niso odtegnili dodatnih 16 milijonov evrov.

²⁶⁴ Profesorji in študentje številnih ljubljanskih akademij in univerz so med 15. in 20. aprilom v večji meri ustavili celoten pedagoški in raziskovalni proces ter pripravili več kot 80 dogodkov (niz javnih tribun, umetniških manifestacij, omizij, delavnic in diskusij), ki so ga poimenovali (Teden) Svobodne univerze. Teden Svobodne univerze je s sklepom podprl senat UL, soglasno pa ga je podprl tudi Študentski svet UL. Televizijski program TV Svobodne univerze, ki so ga ustvarjali študentje in študentke ter profesorji in profesorice na univerzi, je predvajal reportaže in odmeve z dogodkov, ki so bili organizirani v okviru protestne akcije, ustvaril je štiri oddaje in nekaj celodnevni prenosov vsebin (Svobodna univerza, 2013). Študentska Iskra je maja in junija organizirala predavanja na Dvornem trgu v Ljubljani, v dveh mesecih se je v središču Ljubljane odvilo 14 predavanj. Šlo je za križanje na presečišču marksistične publike (Lilijana Burcar, Sašo Furlan, Primož Krašovec, Luka Mesec, Tibor Rutar, Asta Vrečko) in akademske protijavnosti (Mirt Komel, Tanja Kamin). Mitja Svete in Nikola Janović sta bila aktivista Mreže za neposredno demokracijo v dialogu z marksistično kritiko kapitalizma, Dejan Savić je svoje stališče utemeljeval iz prakse nevladnega sektorja oziroma protijavnosti, Miha Blažič in Marija Mojca Pungercar pa iz kulturniške protijavnosti (Študentsko društvo Iskra, 2013). V serijo številnih okroglih miz, debat in posvetov, ki so jih organizirale razne skupine, društva, pobude, institucije in mreže, se umeščajo tudi koordinacijska srečanja, sestanki, pobude in skupščine vstajniških skupin (Trček, 2013b, str. 53, 95, 100–101; Zdravković in drugi, 2014).

²⁶⁵ Mislim, da ne bi bilo težko potrditi hipoteze, da se je v času Vseslovenskih ljudskih vstaj vzpostavila javnost, ki jo je Hannah Arendt opredelila v svojem delu *Vita Activa* (1996), torej javni duh povezovanja, solidarnosti in delovanja med ljudmi na javnih mestih, tj. ulicah in trgih (gl. Trček, 2013b; Zajc, 2013b). Problem je metodološki: kategorialni aparat Hannah Arendt implicira drugačna raziskovalna vprašanja, najpomembnejše pa je, da predpostavlja metodo, ki bi konstruktivno zajela dogajanje na protestih že v *samem trenutku dogajanja* (npr. metoda opazovanja z udeležbo, etnografski pristop itd.). Delovanje in vzpostavljane arendtvske javnosti, aktivne »politične« participacije v protestnem delovanju protijavnosti (v bojih z državo, kapitalom, patriarhatom), sicer ni eksces, ki bi destabiliziral teorijo protijavnosti. Politično delovanje z visoko mero solidarnosti in antagonistično

ki so v tistem obdobju postale ključni »ojačevalec diskusije«, so organizirale javne tribune in posvete, ki so se jih udeležili pisci in piske refleksij in predlogov. Koordinatorji in koordinatorice spletne strani *Revolt – alternative* (platforme časopisa Delo) so organizirali tri javne tribune, osrednji govorniki in govornice so bili avtorji in avtorice besedil, ki so bila objavljena na platformi (gl. Uredništvo Dela, 2013).²⁶⁶ Skupina Danes je nov dan je na podlagi »najbolj priljubljenih in aktualnih uporabniških predlogov«, objavljenih na spletni platformi, organizirala dva posveta.²⁶⁷ Te posvete in omizja je poleg tega treba umestiti v množico številnih okroglih miz, posvetov in razprav, ki so potekala v tistem času (gl. prilogo G).²⁶⁸

6.3 Vstaje – vloga »prefigurativnih« skupin

V dialogu in razcepu z akademsko, anarhistično, marksistično in feministično protijavnostjo so se z razcepi znotraj področja protijavnosti reorganizirale in rekonstituirale skupine, ki so med vstajami v središče javne razprave postavile vprašanje neposredne demokracije (gl. Svete, 2013, str. 130). Te skupine so nastale na začetku vstaj v okviru dolgoletnih polemik, diskusij in protestnih akcij. Nekaj prostora jim (kot skupinam, ki so produkt delovanja in zgodovinske dinamike protijavnosti) namenjam v zadnjem razdelku disertacije.²⁶⁹

prekinjanje »družbenih procesov« v obliki gibanj, protestov in demonstracij je konstitutivni del prakse protijavnosti (Fraser, 1997; Asen, 2001; Turnšek Hančič in Prodnik, 2011, str. 134).

²⁶⁶ Prva javna tribuna se je zgodila v Vetrinjskem dvoru v Mariboru 1. marca 2013. Na njej so kot govorniki sodelovali Gorazd Kovačič, Luka Omladič, Franc Trček in Igor Vuksanović (Trček, 2013b, str. 99). Druga tribuna se je odvila 7. marca 2013 v Kinu Šiška v Ljubljani, na njej so bili govorniki omizja Nikola Janović, Luka Mesec, Ksenija Vidmar Horvat in Vesna Leskošek (prav tam, str. 106). Tretja javna tribuna se je zgodila 25. aprila 2013, v razpravi pa so sodelovali Nikola Janović, Uroš Lubej, Barbara Rajgelj in Boris Vezjak (Uredništvo Dela, 2013).

²⁶⁷ Posvete so zasnovali kot omizja in delavnice. Strokovnjaki s tematskega področja so najprej predstavili problematiko posveta (privatizacija skupnega in problem študentskega organiziranja), nato pa so zbrani ustanovili delovne skupine ter objavili zapise in dokumente. Na prvi tribuni, ki je potekala 5. marca 2013 v atriju ZRC SAZU v Ljubljani in ki so jo poimenovali Dan za vodo, so o problematiki privatizacije skupnega govorili Nikolai Jeffs, Maja Simoneti, Urša Šebenik in Žiga Vodovnik. Na delavnicah so po pogovoru predstavili primere in posledice privatizacije, primere drugačnih praks in prevedli Deklaracijo udeležencev Alternativnega svetovnega foruma. Drugi posvet z delavnico se je zgodil 25. marca na isti lokaciji, na posvetu o problematiki študentskega organiziranja pa so sodelovali Aleš Črnič, Slavko Gaber, Klemen Miklavič in Jože Vogrinc. Szabó G. Dániel se je vključil v pogovor prek aplikacije Skype.

²⁶⁸ Število razprav je težko določiti, to zahtevno zgodovinsko delo bi bilo treba v arhivih še opraviti. Sam sem razprave dokumentiral na podlagi mnogih (tiskanih in spletnih arhivskih) virov, a marsikatera razprava tistega časa, sodeč po intervjujih, ki smo jih opravili na inštitutu, sploh ni dokumentirana. V informativno tabelo vključujem razprave, ki so v posvet vključile širok diapazon govorcev in govork iz različnih skupin, iniciativ in mrež, vendar pa bi bilo vanjo treba vključiti še številne razprave, ki so potekale znotraj aktivističnih skupin ali protijavnosti.

²⁶⁹ K drugemu valu novih družbenih gibanj, kot je razvidno iz priloge D, umeščam Vstajniške socialne delavke, mariborsko skupino Inicijativa mestni zbor (v nadaljevanju IMZ), Feministična akcija (FemA) in tri skupine, združene v Mrežo za neposredno demokracijo (v nadaljevanju MND).

Ta segment vstajniških skupin sem v zgodnjih analizah vstajniškega obdobja konceptualiziral znotraj kategorialnega aparata teorij o novih družbenih gibanjih, predvsem Offejeve (1987), in ga reaktualiziral v skladu z vrednotami in praksami, ki so jih te skupine izrazile v fokusnih skupinah in poglobljenih intervjujih (Ribač, 2016a). Osrednji problemi, ki jih naslavljajo tovrstne skupine, ohranjajo fokus »alternative« oziroma novih družbenih gibanj iz osemdesetih let prejšnjega stoletja (gl. Vodovnik, 2015, str. 125). Ključne dileme svoje aktivacije še vedno večinoma predstavljajo z ekonomske eksploatacije in razrednega antagonizma k vprašanju dominacije in eksploatacije, ki nimajo nujno ekonomskega pomena.²⁷⁰ Opozarjajo na različne dimenzije kakovosti življenja, organizirajo se na podlagi konkretnih življenjskih situacij posameznikov in skupin, ne pa v krogih doktrinarnih strankarskih programov ali oblastniških frakcij (Greif, 2009, str. 83). Osredotočajo se na posameznikovo samorealizacijo, participacijo, človekove pravice – na seksizem, dominacijo birokracije ali tehnokracije nad delavci, na konflikte na področju lokalne ekologije ali problemov znotraj urbanizma (Habermas, 2008, str. 201; Vodovnik, 2015, str. 126). Ker enakopravnih medsebojnih odnosov, dinamike vojaške racionalizacije ali ekološke katastrofe ne morejo vzpostaviti oziroma rešiti dominantne politične in ekonomske institucije, ki jih mnogokrat celo povzročijo, se na novo konstituiranim skupinam zdi nekonsistentno, če bi se pri iskanju rešitev oprli ravno nanje (Offe, 1987, str. 45; gl. spodaj).

Ker so se od konca osemdesetih let prejšnjega stoletja preoblikovali institucionalni mehanizmi organiziranosti političnega polja, ki je v Sloveniji organizirano kot polje parlamentarne politike, in tekme hierarhično organiziranih političnih strank (Bibič, 1997, str. 94; Vodovnik, 2015, str. 122), tovrstne vstajniške skupine v Sloveniji in Evropski uniji poglobljanje demokracije začenjajo s točke institucionalne kritike in omejitve mehanizmov parlamentarizma.²⁷¹ Akcijski prostor teh skupin je zato prostor neinstitucionalne politike, transformacijo »struktur soodločanja« (Svete, 2013, str. 132) poskušajo doseči z razkrojem (ne)demokratičnih postopkov in pravil. Ne težijo k oblasti, temveč jo poskušajo zamejiti (Holloway, 2004; Greif, 2009, str. 83), zato se ne omejujejo na kratkoročne zamenjave določenih interesnih skupin

²⁷⁰ Nova družbena gibanja prvega vala so v šestdesetih letih prejšnjega stoletja namesto industrijskih konfliktov med kapitalom in delom v ospredje postavila vprašanja ženske osvoboditve in enakosti, zaščite okolja in demilitarizacije (della Porta in Diani, 2006, str. 6–9). Wallerstein (2006, str. 256–257) piše o zavračanju »strategije dveh korakov« in o dvomu v državo, proti kateri so ta gibanja usmerila svoje delovanje. Vsaka doba generira svoja vprašanja; prefigurativne skupine jih, kot bom pokazal v tem razdelku, zato postavljajo drugače.

²⁷¹ Tako tudi disidentskim skupinam s konca osemdesetih in začetka devetdesetih let, s katerimi polemizirajo v okvirih akademske ali feministične protijavnosti, očitajo institucionalnost, hierarhičnost in željo po prevzemanju državne oblasti. Za razliko od instrumentalnih gibanj (gl. prilogo D) očitke integrirajo v protikapitalistično kritiko, a ta največkrat vseeno ostane v ozadju.

(vlada, mestni svet) oziroma posameznikov ali posameznic (Janez Janša, Franc Kangler). V svoje organizacijske strukture integrirajo anarhistične metode organiziranja, zato se samoorganizirajo kot kolektivi horizontalnih mrež, samoorganiziranih skupin, avtonomnih iniciativ in organizacij samoupravljanja (Svete, 2013, str. 131; Korošec, 2014, str. 36).²⁷² Ker zavračajo strukture in mehanizme parlamentarne politike, sledijo ideji prefiguracije oziroma prefigurativne politike kot načina političnega organiziranja in delovanja aktivistične skupine. Tovrstno prakticiranje politike in mobilizacije se je populariziralo v različnih anti- in alterglobalističnih gibanjih po vsem svetu v zadnjih štirih desetletjih, koncipirajo pa ga kot ključni vidik strukturnega razvoja demokracije v okviru četrtega vala temeljnih človekovih pravic: neposrednega soodločanja in soupravljanja javnih zadev (della Porta, 2009; Svete, 2013, str. 132).²⁷³ Ena od novosti te politične paradigme družbenih gibanj je postala intrinzična vrednost delovanja, ki revolucijo vsakdanjega življenja, tj. vprašanja zdravja, telesa in spolne identitete, lokalnega, mestnega in neposrednega okolja, naveže na politično transformacijo organizacijske logike družbenega gibanja (Offe, 1987, str. 15; Vodovnik, 2015, str. 127). Tako poskušajo kakor nova družbena gibanja prvega vala rekonstruirati javni prostor, redefinirati razmerja med intimnim, zasebnim in javnim ter redefinirati načela državljske enakosti, vključenosti in participacije (Greif, 2009, str. 83). Organizacijska in mobilizacijska logika tovrstnih gibanj v temelju sledita načelu, da je »pot že del cilja« (Korošec, 2014, str. 51), v določeni meri pa tudi, da je »osebno politično« (Jalušič, 2002; Greif, 2009, str. 83), zato politika zanje pomeni predvsem poskus prakticirati egalitarna in demokratična načela v sedanosti, ne pa si jih predstavljati v prihodnosti. Ker tovrstna družbena gibanja ustvarjajo prihodnost v sedanosti oziroma vsaj deloma *prefigurirajo* družbene spremembe, za katere si prizadevajo, znotraj politike, ki že vsebuje vidnost radikalnih alternativ, demokracija postane prej način življenja in ne oblika vladanja (Bibič, 1997, str. 12). V sociologiji družbenih gibanj so te skupine poimenovali z izrazom, ki ga je skovala Cindy Millstein, »*prefigurativna*« gibanja oziroma skupine (Downing, 2001, str. 71; della Porta, 2009, str. 74–78, 87–89; Pureber, 2013,

²⁷² Aktivisti anarhistične protijavnosti (oziroma mariborska skupina Tovarišija anarhistov in anarhistk Maribor – TAAM) so bili med pobudniki Iniciative mestni zbor, ki organizira četrtne skupščine v Mariboru in ki jo opisujem v nadaljevanju. Aktivnosti v okviru IMZ so bile po koncu vstaj ena osrednjih dejavnosti aktivistov TAAM (Korošec, 2014, str. 47). Franc Trček (2013b, str. 66) poroča tudi o konfliktu med skupino intelektualcev in intelektualk v Mariboru, ki so nasprotovale lokalnim iniciativam v mestu, ki so zavračale volitve kot mehanizem sprememb družbenega sistema, pa tudi skupinam, ki so jih videli kot »ljudske«, neartikulirane, na robu.

²⁷³ Radikalnejši premisleki in anarhistične kritike novih družbenih gibanj so se v središču kapitalističnega sistema pojavili ravno zato, ker so se mnogi aktivisti in aktivistke mirovni, feminističnih in okoljskih skupin vključili v stranke in institucije ter se organizirali v (včasih precej hierarhično organizirane) skupine pritiska (Bibič, 1997, str. 24–26, 111; Crossley, 2002, str. 165), ki v svoje programske teze vključujejo le nekaj več retorike o ekologiji, seksizmu ali rasizmu (gl. Wallerstein, 2004, str. 256–257), pri čemer jim ravno logika političnega polja maksimizacije števila glasov in sklepanja koalicij onemogoči doseči prvotne plemenite cilje.

str. 141; Wolfson, 2014, str. 135–140; Vodovnik, 2015, str. 75). Zato sem te skupine uvrstil v skupino reformističnih ekspresivnih gibanj (alternativnega tipa) (gl. prilogo D).²⁷⁴

Iniciativa mestni zbor (IMZ), ki organizira »neposredno-demokratske skupščine«, t. i. mestne zборе v mariborskih soseskah in krajevnih skupnostih, najbolj jasno odraža prizadevanja in »taktike političnega delovanja« (Greif, 2009, str. 83) tovrstnih skupin. Aktivisti in aktivistke skupine si prizadevajo, da bi vsi zbori delovali v skladu z dvema organizacijskima načeloma: načelom konsenza in načelom neposredne oziroma »direktne akcije« (gl. Babić, 2016, str. 160). Načelo konsenza občanom in občankam, ki se udeležujejo mestnih zborov, določa, da »o določeni zadevi debatirajo tako dolgo, dokler ne dosežejo popolnega strinjanja zbranih občanov, ko zadevi nihče več ne nasprotuje«²⁷⁵ (Oseba B, IMZ, osebni intervju, 2015, 25. maj).²⁷⁶ Tako deluje IMZ tudi navznoter, vse odločitve znotraj naše skupine se sprejemajo s konsenzom, »vodij ni, ni uradnega govorca ali govorke – zavestno« (Oseba C, IMZ, osebni intervju, 2015, 25. maj).²⁷⁷ Predmet kritike je zato tudi ideja predstavništva poklicnih interesov in institucionalizirana organiziranost delavcev v okviru korporativistične državne ureditve.²⁷⁸

²⁷⁴ To, kar problematizirajo ti aktivisti in aktivistke, torej »niso vrednote, ampak način uresničevanja vrednot in predpostavljene povezave med zadovoljivijo različnih vrednot« (Offe, prav tam). Skupine pa se z neuresničevanjem deklariranih vrednot srečujejo na mikroravni vsakodnevne aktivistične prakse: »V Radvanju so ravno s pomočjo mestnega zbora v pol leta delovanja dobili ambulanto, za katero so prosjali in jim je bila obljubljena že pred leti. In z njihovo pomočjo so potem uredili prostore in vse potrebno in v nekaj mesecih so to ambulanto tudi imeli« (Oseba D, IMZ, osebni intervju, 2015, 25. maj). Ali podobno: »Do lanskega leta smo na eni ulici 30 let čakali na prehode za pešce, dobesedno 30 let. Prvi papir je iz leta 1982, ko so zahtevali prehod, in ga niso dobili. Vse do lanskega leta, ko smo organizirali akcijo in 'zebro' najprej narisali sami« (Oseba D, IMZ, osebni intervju, 2015, 25. maj). Izkušnja nekaterih (predvsem mlajših) vstajnikov in vstajnic s policijskim nasiljem tudi ni zgodovinsko vpeta v boj proti partijskim režimom, saj se izvršilna oblast, ki za zatrtje upora aktivira represivni aparat države, konstituira v okviru strankarsko organiziranega polja parlamentarne demokracije. »V Mariboru je bil naboj drugačen kot v drugih mestih. Militarizirana policija na konjih, množične in neselektivne aretacije, slabšalen odnos do aretiranih, odrekanje zdravniške pomoči in sanitarij, za slovenske razmere pospešeni sodni postopki, politične preference sodnikov, ki vplivajo na izrek kazni itd.« (Oseba M, Svoboda vstajnikom, osebni intervju, 2015, 23. junij). Zvočni posnetek in zapis intervjuja s fokusno skupino sta v obliki surovih podatkov na voljo pri avtorju.

²⁷⁵ Drugo načelo, načelo »direktne akcije«, določa, da »ko nekdo nekaj predlaga, pri izvedbi predloga tudi sodeluje. Ponavadi se ustvari delovna skupina ali določi ustrezno število udeležencev zbora, ki potem naredijo tisto, za kar so se dogovorili. A na vsak način se hočemo izogniti temu, da bi kdorkoli delal karkoli namesto nekoga drugega. Torej, če imaš problem, se moraš angažirati sam, da boš ta problem rešil« (Oseba C, IMZ, osebni intervju, 2015, 25. maj). V skladu z obema načeloma so usklajeni tudi notranji odnosi v Anarhistični fronti Posavje, kar so v fokusni skupini potrdili sogovorniki Anarhistične fronte.

²⁷⁶ Zvočni posnetek in zapis intervjuja s fokusno skupino sta v obliki surovih podatkov na voljo pri avtorju.

²⁷⁷ Podobno kot deluje IMZ, deluje tudi FemA: »Predlagateljica, tista, ki se na določenem področju čuti bolj kompetentno ali angažirano, prevzame vodenje, izdelavo ali pripravo (dokumenta, izjave, intervencije; op. M. R.) in jo koordinira. Zbirajo se mnenja, vsaka stvar gre v debato, v dodatne ideje, predloge. Potem se izoblikuje enoten dokument. Na posameznici je, koliko naštudira zadevo, na drugih pa, da to korigirajo in gledajo, da je vse, kar je ključnega, tudi zajeto« (Oseba E, FemA, osebni intervju, 2015, 12. junij).

²⁷⁸ O prefigurativni kritiki, pretresu reformističnih sindikatov in o tem, kako ideje anarhosindikalizma preizprašujejo in negirajo birokratsko logiko, rigidno strukturo, organizacijski ustroj ter vrednote in cilje »rumenih« sindikatov v Sloveniji in širše, gl. Zukić (2014). Pasivnost reformističnih sindikatov, ki v korporativistični koordinaciji niso mogli preprečiti ne prekarizacije ne krize v slovenskem gospodarskem polju, v

Offe (1987, str. 42) je v tematizaciji novih družbenih gibanj v osemdesetih letih prejšnjega stoletja eksplicitno poudarjal, da vrednote (takratnih) novih družbenih gibanj niso (bile) nove. Kar je (bilo) novo, je dvom, da bodo njihove lastne vrednote ali celo vrednote in organizacijske logike samih institucij, ki jih kritizirajo, uveljavljane v okviru delovanja dominantnih institucij, kot so lastnina in tržni mehanizmi, strankarski parlamentarizem, sindikati, nuklearna družina ali institucije množične kulture in množičnih komunikacij. Te skupine se, tako kot anarhistične, v antikapitalističnih načelih pridružujejo nameram socialističnih strank in sindikatov, a vidijo politične stranke in druge sisteme predstavnštva kot temeljne gradnike družbene ureditve, ki omogočajo in reproducirajo odnose hierarhije, prisile, izkoriščanja, zatiranja in dominacije. Dolgoročnih družbenih sprememb po njihovem prepričanju ni mogoče doseči skozi institucije, ki so inherentne produkciji, predvsem pa produkciji kapitalističnega sistema. In tako kot so na področju antagonizma med delom in kapitalom v koordinaciji z državo »sindikalisti kot člani ekonomsko-socialnega sveta dosegli zgolj to, da se socialne pravice niso izlile iz vreče, temveč iz nje kapljajo ven počasi« (Oseba G, MND, osebni intervju, 2015, 20. april),²⁷⁹ tako tudi transnacionalnih skupnosti »ne more predstavljati omejeno število predstavnikov v parlamentu, /.../ ki izgubijo stik z realnostjo, ko vstopijo v parlament, ker imajo zelo visoke plače in privilegije, živijo zelo ugodno, zelo lagodno življenje, posebej po nekaj letih v parlamentu, in ne vedo, kaj pomeni, če si reven, če ne moreš dobiti službe, če si nadzorovan« (Oseba H, Vstajniške socialne delavke, osebni intervju, 2015, 12. junij).²⁸⁰

Kljub temu da so dominantne institucije pretoge in diskreditirane, pa tisti in tiste, ki uporabljajo nekonvencionalne prakse politične akcije, tega ne počno zato, ker bi jim manjkale (ali se jih ne bi zavedali) izkušnje z razpoložljivimi konvencionalnimi oblikami politične participacije; nasprotno, ti nekonvencionalni akterji in akterke so razmeroma izkušeni v uporabi konvencionalnih vzvodov in mehanizmov ter pogosto frustrirani zaradi njihovih omejitev (Offe, 1987, str. 45–46). Ali kot pravijo Vstajniške socialne delavke in aktivistke Feme: »Me želimo okrepiti socialno delo, vendar takšno socialno delo, kot bi ga me želele. Takega, ki ni

času vstaj pa niso aktivno mobilizirali svojega članstva, aktivist initiative za neposredno demokracijo opredeli takole: »Sindikati so hierarhična organizacija, ki s pomočjo hierarhije vzpostavi to, da se množica na protestu zbere. Imeli so priložnost, da v vstajah zahtevajo vse tisto, kar se je od leta 1991 v Sloveniji izgubilo. Ko imaš ti nekaj deset tisoč ljudi na ulici, si lahko privoščiš, da ustaviš državo za nekaj dni pa rečeš, zdaj se bomo pa malo drugače pogovarjali« (Oseba F, MND, osebni intervju, 2015, 20. april). Dobronamerno »levo« kritiko strategij, političnih idej in praks sindikatov v postsocialističnem obdobju v Sloveniji je najti v Stanojević (2010, str. 333) in Krašovec (2013b, str. 76).

²⁷⁹ Zvočni posnetek in zapis intervjuja s fokusno skupino sta v obliki surovih podatkov na voljo pri avtorju.

²⁸⁰ Zvočni posnetek in zapis intervjuja s fokusno skupino sta v obliki surovih podatkov na voljo pri avtorju.

preveč birokratsko in nadzorniško usmerjeno in ki ne samo sledi sistemu, državi in samo izvaja zakone, ampak takšno, ki je bolj radikalno« (Oseba I, Vstajniške socialne delavke, osebni intervju, 2015, 12. junij). »Kako funkcionira državni feminizem ali aktualne ustanove, ki naj bi reprezentirale žensko problematiko? Zdi se mi, da preferirajo 'mainstreamovske' teme, ki niso problematične, so omejene in neproblematične. Ko se pa dejansko poskuša nekaj doseči, ko imaš neki javni ali pa družbeni cilj, gre ta po klasični ospoljeni delitvi« (Oseba A, FemA, osebni intervju, 2015, 12. junij).

Toda, kot je dokazoval že Offe (1987, str. 41), zunajinstitucionalnih oblik akcije, ki jih zagovarjajo aktivisti in aktivistke teh skupin, ne uporabljajo in upravičujejo v imenu eksplicitno izražene revolucionarne politične doktrine, ampak eksplicitno s sklicevanjem na nesposobnost učenja in strukturno pomanjkanje odzivnosti uveljavljenih institucij. Tisti, ki si prizadeva za prevzem »državne oblasti«, pa si prizadeva tudi za prevzem nadzora nad represivnimi aparati države (kot so sodišča, policija, vojska, zapori, uprava, ki delujejo s silo in prisilo) (Althusser, 2000, str. 68–71).²⁸¹ Toda skupina, ki je v samem temelju antietatistična, mora v praktični nujni aktivizma preučiti mehanizme in strukture države ter mesta, saj lahko deluje le skozi njiju (gl. Kosi, 2009): »Sedaj se želimo pravno lotiti tudi preoblikovanja državne zakonodaje; državne zato, ker ne moreš vsega urediti na občinski ravni oziroma skoraj nič ne moreš urediti na občinski ravni« (Oseba C, IMZ, osebni intervju, 2015, 25. maj).

Vse uradne strukture so huda omejitev. Bolj kot ne je naša država strukturirana tako, da ljudem na nobeni točki ni dana možnost karkoli urediti. Sploh pa ne morejo urediti ničesar, če so organizirani kot kolektivna enota. Če greš na občino, obstajajo upravni postopki, da ti dokumente uredijo. Če pa hočeš pravno-formalno vplivati na dogajanje, v skupnih organih /.../, za to pa nimaš nobene možnosti in ti ostanejo samo neformalni pritiski. Opozarjaš, gnjaviš, kritiziraš po časopisih in upaš, da se tisti na oblasti odzovejo (Oseba C, IMZ, osebni intervju, 2015, 25. maj).

6.4 Publicistična dejavnost »vstajniške« javnosti in poskus oblikovanja javnega mnenja

Skupine, ki so tvorile vstajniško protestno jedro, so bile torej organizacijsko in ideološko izredno heterogene, prečila so jih mnoga nasprotja in celo konflikti, saj je v protestnem ciklu in vstajniški mobilizaciji sodelovalo precej aktivističnih skupin, iniciativ in mrež, ki stojijo na

²⁸¹ Ali kot je rekel eden izmed intervjuvancev: »Parlamentarna demokracija ima svoje omejitve, in ko pride do svoje omejitve, potem ureja javni red in mir s posebnimi enotami policije, ki imajo takšna pooblastila, kot jih imajo. To je pa pač pretepanje, špricanje s solzilcem. Če pa to ne zadostuje, ima pa še vodne topove, helikopterje, konje ipd.« (Oseba F, MND, osebni intervju, 2015, 20. april).

raznolikih ideoloških in političnih stališčih. Razlikovale so se po stopnji formalizacije skupine ali iniciative, po ciljih, notranji organiziranosti, po obsegu doseganja družbenih sprememb²⁸² (gl. Ribač, 2016a; Zdravković, 2016). Aktivisti in aktivistke različnih družbenih skupin so se na ulice in trge odpravili iz mnogoterih in raznolikih vzrokov, nagibov, interesov, ocene resnosti situacije itd. Različne in celo diametralne poglede so imeli o moči in položaju države v kapitalističnem sistemu, vlogi govorniškega odra na vstajah, o nasilju na protestih, centralizaciji vstaj v Ljubljani, o hierarhijah in vlogi političnih strank (ter policije) v družbenem življenju ipd. (Trček, 2013b, str. 15, 66; Toplak, 2017, str. 64).

V protestnem ciklu se je z aktivističnim odprl tudi publicistični prostor, v katerem so različne protijavnosti, protestne skupine in iniciative lahko začele argumentirano polemiko in diskusijo med ključnimi akterji in akterkami vstaj, ter nagovorile sorodne skupine, publike in širše množice. Nekatere agense v medijskem polju so okoliščine in pluralnost glasov na protestih prepričale, da so mediji lahko podporni steber, ki pokaže vso heterogenost protestov in razlike med skupinami, ki proteste sooblikujejo. Določeni mediji tako s svojim delovanjem med vstajami okrepijo »zunanjo« funkcijo protijavnosti (Fraser, 1997, str. 124) in v javni prostor razširijo teme, ki so jih skupine znotraj protijavnosti vrsto let razvijale na margini družbenih polj kulturne produkcije.²⁸³ Zato nekateri slovenski mediji postanejo *temeljni institucionalni*

²⁸² Po besedah enega od sogovorcev v naši raziskavi se je samo v Mariboru v času vstaj vzpostavilo 12 različnih iniciativ in skupin, Cirila Toplak (2017, str. 64) jih je naštel osem. KOKS-u (Koordinacijskemu odboru kulture Slovenije) je pripadalo 42 različnih kulturniških skupin, v začetku celo 44. Odboru za pravično in solidarno družbo naj bi se pridružilo približno 850 ljudi. Pred prvo Vseslovensko vstajo je Franc Trček zapisal: »Vstaja se krepi in razvija, nastajajo številne skupine, nekatere seveda niso kompatibilne, potrebno bo odpirati konflikte. Nekateri intelektualci modrujejo, da to ni dobro, da bi bilo bolje strniti vrste, da lahko tako vstaja zvodeni. Sam ne delim tega mnenja. Potrebujemo pestrost alternativ. Tudi radikalnih« (Trček, 2013b, str. 15).

²⁸³ Vzpostavljane vstajniške javne sfere razumem v dialektiki manipulativne in kritične publicitete (Slaček Brlek, 2011, str. 129, 138–139), zato jo iščem na preseku delovanja novinarskega polja in aktivnosti protestnih skupin, iniciativ in protijavnosti, ki odprejo polje javne razprave, preizprašujejo hegemonski družbeni diskurz in diskriminatorne oblike vzpostavljenih družbenih redov (Turnšek Hančič in Prodnik, 2011, str. 130, 135). Resno analizo poročanja o vstajah, ki bi upoštevala celoto novinarskega polja, bi sicer morali še opraviti, na tem mestu se zanašam na nekaj analiz, zapisov in refleksij, ki pa ne upoštevajo celote spletnih objav, objav lokalnih medijev ali videoposnetkov, posnetih z mobilnimi telefoni, ki so prikazovali nasilje oblasti (gl. Nemac, 2016, str. 74). Osebno bi me zanimala resna analiza obravnave in tematizacij protestnega cikla v okviru teorije prednostnega tematiziranja (gl. Vogrinc, 2007, str. 152; Dearing in Rogers, 2012). Osredotočanje novinarskega polja na razkrivanje škandalov, korupcijskih zgodb, nasilje ipd. v kontekstu krize mobilizira množice, a ob tem zamegljuje strukturne vzroke krize. Obstoječe analize in refleksije poročanja novinarskega polja v obdobju množičnih protestov v Sloveniji so pokazale, da je za heteronomni pol lokalnega novinarskega polja značilna melodramatska struktura diskurza, v kateri prevladujeta personalizacija in personifikacija strukturnih problemov (predvsem antijanšizem) (Vobič in drugi, 2014, str. 87–95; gl. tudi Trček, 2013b, str. 66–67), potiskanje protestov v strankarsko arena in uokvirjanje protestov v formo polariziranega boja vlada–protestniki (Bašić Hrvatini, 2013, str. 77; gl. tudi Trček, 2013b, str. 56, 126; Zdravković, 2016) ter določena karnevalizacija (oziroma pacifikacija) protestov (gl. Trček, 2013b, str. 137; Tomanič Trivundža, 2015, str. 39–42). A »ugotavljam tudi, da mediji, sicer po kapljicah, spuščajo v prostor javnosti alternativna razmišljanja« (Trček, 2013b, str. 54; gl. prav tam, str. 92–93).

*kamen javnosti*²⁸⁴ (in kritične publicitete) (Habermas, 1989, str. 297; Garnham, 2001, str. 12586; Splichal, 2011, str. 91). Postanejo eksperimentalne platforme, ki omogočijo, spodbudijo, podprejo in razširijo kakofonijo predlogov, analiz, kritik in idej, ki jih je bilo možno slišati na številnih omizjih, protestnih zborovanjih in govorih, na spletnih omrežjih, v kolumnah ali intervjujih.

(Vstajniška) javnost je z aktivnim vstopom v javno sfero dejavno sooblikovala politični prostor v obdobju med novembrom 2012 in aprilom ali majem 2013. Vzpostavljeni prostor, v katerem so se na enem mestu zbirala in konfrontirala mnenja vstajniških skupin in protijavnosti, je treba misliti v komunikativnem prostoru, ki ga vzajemno strukturirajo trije mediji, tri lokalne platforme oziroma medijski kanali: portal *Delo Revolt in Alternative*,²⁸⁵ spletni forum *Predlogi*

²⁸⁴ Po Habermasu javnost ni zakoreninjena v fizični navzočnosti vseh zainteresiranih akterjev, zato – za razliko od Hannah Arendt – Habermas modus razreševanja konfliktov med političnimi interesi išče v sferi *prostorsko razpršenih* komunikacijskih procesov (Pinter, 2005, str. 87–94, 100), v argumentaciji kolektivitete posameznikov in posameznic, ki se ne poznajo ali se med njimi ne tvorijo oziroma ne nastajajo fizični stiki. Ali kot je rekel Franc Trček: »Kar se ne ubesedi, se ne prelije v misel, ne gre v refleksijo (Trček, 2013b, str. 15). Zato so množični mediji v Habermasovi konceptualizaciji temeljni (vokalni) kamni javnosti (ang. *publicness*) in javne sfere (Habermas, 1989, str. 29, 293; Schudson, 1997, str. 153; Turnšek Hančič in Prodnik, 2011, str. 135; Splichal, 2011, str. 91), s čimer se Habermasov liberalni model javnosti (Pinter, 2005) oddaljuje od državljskih oziroma republikanskih dimenzij javnosti, ki jih je razvijala Hannah Arendt. Šele ko povežemo oblike združevanja raznolikih protijavnosti in aktivističnih skupin s *specifično formo in vsebino javnega diskurza* oziroma javnega nastopanja, lahko v komunikologiji govorimo o resnični javnosti (Splichal, 2011, str. 90; podčrtal M. R.). Billie Murray (2016) v svoji analizi zasedbe Occupy Wall Street večkrat zameša oba idealtipska modela, zato republikanski tip javnosti, ki se je vzpostavil v parku Zuccotti v New Yorku, misli skozi Habermasove kategorije. Razlike med koncepcijama shematsko prikaže in zariše Breese (2011). V svoji doktorski nalogi implicitno poskušam pokazati, da gre vstaje misliti na presečišču obeh klasičnih koncepcij.

²⁸⁵ V časopisu Delo so se nekateri novinarji dogovorili z uredniki, spletnimi ustvarjalci in tehničnimi delavci ter 21. decembra 2012 na spletni strani svojega časopisa vzpostavili platformo, ki so jo poimenovali *Revolt – alternative za boljši jutri* (Uredništvo Dela, 2012a). V uredništvo Dela je bilo moč poslati avtorska besedila, s čimer so vzpostavili »spletni forum /.../, namenjen predstavljanju idej o alternativah sedanji politiki in njihovi kritični, argumentirani presoji« (Uredništvo Dela, 2012c), nekakšen »manevrski prostor za artikulacijo prihodnosti« (Videmšek in Miholič, 2013). Prispevki so bili poslani na elektronski naslov uredništva časopisa »s polnim imenom avtorja in kontaktnimi podatki za uredništvo, po želji tudi fotografijo« (Uredništvo Dela, 2012b; Uredništvo Dela, 2012c). Platformo opredeljuje korpus 198 besedil, objavljenih v osmih rubrikah, ki obsegajo osem družbenih področij, ki so opredeljena kot politični sistem, ekonomija, pravna država, družbena solidarnost, samopreskrba in ekologija, zdravstvo, šolstvo in znanost ter kultura. Številka 198 besedil se nanaša na stanje spletne strani Dela, ki je datirano z 14. 1. 2013 (Uredništvo dela, 2012a). Datum ni datum dejanske objave besedil, temveč vzpostavitev strani, saj so na strani objavljeni tudi prispevki, ki so v uredništvo prispeli kasneje (celo marca in aprila 2013). Tako tudi v določitvi končne bilance ne drži več zgodnji zapis novinarke, da je uredništvo prejelo približno 130 besedil, od katerih jih 40 ni ustrezalo uredniškim zahtevam (Krečič, 2013). Številka 130 velja za datum objave njenega uvodnika, tj. 19. januar 2013.

inštituta Danes je nov dan²⁸⁶ in posebna izdaja tednika Mladina *Mladina Alternative*.²⁸⁷ Prostor teh medijev je postal prostor, v katerem so vstajniške skupine in zainteresirana javnost probleme, ki so jih analizirale v ozkih intelektualnih krogih, ubesedile, zanje ponudile rešitve, oblikovale alternative in razširile horizont mišljenja oziroma diskurzivnega polja.²⁸⁸ Brez te

²⁸⁶ Drugi kanal v tej strukturi je spletna platforma *Predlogi*, ki jo je v začetku decembra 2012 ustvarila neformalna skupina znanj, znancev in prijateljev, ki so bili aktivni v Vseslovenskih ljudskih vstajah, in je bila zasnovana kot *spletno orodje* za konstruktivno razpravo o temah, ki so jih na protestih odpirale aktivistične skupine in protijavnosti. Platformo so zasnovali, kot pove že samo ime, v obliki predlogov, ki so jih člani in članice javnosti lahko artikulirali in utemeljili na področju petih »temeljnih pravic«: na področju pravice do dobrega življenja in solidarne družbe, pravice do skupnega, pravice do dobre politične oblasti, pravice (do) narave in na področju pravice do človeku prijazne ekonomije. Šesta pravica, pravica do vključenosti, je pravica, ki se dejansko nanaša na preostalih pet pravic, kategoriziranih na platformi. Na tem področju ni (bilo) možno sooblikovati predlogov, razvijati argumentacije ali glasovati. Pravica zgolj »eksplicitno izjavlja, da pravice veljajo za vse«. Člani in članice skupine so zavrnilo delitve na podlagi kakršnih koli osebnih okoliščin. Poleg tega »z ustavo zagotovljena pravica do enakosti ne sme biti samo deklarativna. O dejstvu, da smo vsi enaki, se ne glasuje in ne razpravlja. Na teoretski ravni zavračamo že samo dihotomijo vključen - izključen, saj je skregana s pojmom skupnosti. /.../ Sporno binarno opozicijo vključen-izključen lahko presežemo le tako, da omogočimo vsakomur, da je slišan, in da vsak glas šteje enako« (Danes je nov dan, 2012a). Tu politični aktivizem s poznavanjem teoretskih in epistemoloških premis lastnega delovanja kaže, kako lahko aktivistična praksa neposredno preizpraša normativni teoretski aparat, ki poskuša prakso opisati. Tako ne drži, da je v »javni razpravi vse predpostavljeno za samooumevno« niti vse ne more biti »tema razprave in argumentiranja« (Turnšek Hančič, 2010, str. 232). Protestniki in protestnice skupine, ki se je kasneje reorganizirala in formirala v Inštitut za sodobna vprašanja (Danes je nov dan), so prevzeli vlogo moderiranja vsebinske razprave na svoji spletni platformi, poleg tega pa so spletno orodje in spletno stran tudi stalno (tehnično) razvijali, posodabljali in nadgrajevali. Akterji in akterke javnosti, ki so se aktivno vključili v vsebinsko sooblikovanje platforme, so v okviru vsake pravice objavili predloge, ki bi zagotovili ali okrepili uveljavljanje posamezne pravice. O posameznem predlogu je bilo možno tudi glasovati in dodajati argumente v obliki *pro et contra*, tj. argumentirati v prid ali proti posameznim predlogom. Na platformi je bilo objavljenih med 500 in 600 predlogov, zainteresirana javnost pa je oddala 13.000 glasov (Danes je nov dan, 2012a; Danes je nov dan, 2012b; Vrtačič, 2014).

²⁸⁷ Tretji element javnosti je posebna izdaja oziroma izredna številka novinarjev in urednikov političnega tednika Mladina, ki so jo zaposleni v časopisu poimenovali *Mladina Alternative* in je izšla 25. aprila 2013. V posebni izdaji je bilo objavljenih 23 poglobljenih prispevkov, analiz, komentarjev in refleksij o različnih perečih temah in dilemah časa: o vzrokih in strukturnem kontekstu vstaj, vstajniških skupinah, krizi kapitalizma, globalnih protestih, protestih v Sloveniji itd. Če jo primerjamo s predhodno številko Mladina Alternative, opazimo, da je seznam avtorjev in avtoric, ki v posebni izdaji ne objavljajo redno, generacijsko in spolno heterogen. Ker je nabor piscev in pisci pogojevala tudi izpostavljenost nekaterih avtorjev in avtoric v protestnem ciklu, se je prostor v posebni izdaji revije odprl tudi za marksistično in kulturniško protijavnost. Pisci in piske so bili člani akademske protijavnosti (Srečko Horvat, Lučka Kajfež Bogataj, Aleksandar Kešeljević, Bogomir Kovač, Jože Mencinger, Barbara Rajgelj, Tanja Renner, Aljaž Ule, Boris Vežjak, Jože Vogrinc in Slavoj Žižek), marksistične protijavnosti (Rok Kogej, Luka Mesec in Lev Centrih) in kulturniške protijavnosti (Marko Bauer, Miha Blažič N'Toko, Vesna Lemaić, Svetlana Makarović, Katja Perat, Matija Solce in Igor Vidmar). Nekateri akterji in akterke pripadajo dvema protijavnostima hkrati, npr. Lev Centrih, ki je poleg marksistične sodeloval tudi v akademski protijavnosti, Tanja Renner je bila aktivna v feministični protijavnosti, Igor Vidmar in Janko Lorenci sta (bila) del novinarskega polja.

²⁸⁸ Prvo opredelitev javne sfere, vzpostavljene v protestnem ciklu, je podal Simon Delakorda (2013). Sam v skladu s teoretizacijo, ki sem jo razvil v drugem poglavju, v koncepcijo javnosti ne privzemam vsakega medija, platforme ali alternativnega medija (pa tudi ne zapisa, produkcije, ustvarjanja). Zato ne delim njegove terminologije »elektronske« javne sfere, saj ne prelamlja z določenimi predteoretskimi predpostavkami (manjka opredelitev pogojev diskusije v javni sferi). Tudi zato v svojo koncepcijo vstajniške javne sfere ne vključujem (marginaliziranih) aktivnih blogerjev (Boris Vežjak, ZaMisli), pa čeprav je bloganje ena najbolj raznolikih oblik alternativnega novinarstva (Atton in Hamilton, 2008, str. 47). Toda seznam Simona Delakorda je precej izčrpen in je pomemben tudi zato, ker vključuje mnoge tehnološke in orodja (spletne strani, družbena omrežja, bloge, diskusijske skupine, e-poštna adreme, spletne peticije itd.), ki so pomembno sooblikovala Vseslovenske ljudske vstaje. Tako je ključen dokument ob vstopu v polje preučevanja, ko bi poskušali rekonstruirati kompleksno in množično mediatizirano (spletno) komunikacijo protestnega cikla (vsebinske razprave, diskusije, bloge, refleksije, obtožbe, sovraštva, govornice, slike, posnetke itd.) (gl. tudi Trček, 2013a; Trček, 2013b).

specifične kulturne forme oziroma strukture, ki se je oblikovala v vzajemnem razmerju treh intertekstualnih *medijskih* eksperimentov, ne moremo misliti vzpostavljanja vstajniške javnosti. Protijavnostim na ulicah, v kavarnah in na trgih bi brez teh »posrednikov in ojačevalcev javne diskusije« (Habermas, 1989, str. 297) umanjala »priložnost za participacijo v debatah o politikah, ki neposredno zadevajo njene člane« (Splichal, 2011, str. 88), saj je konvergenčnost zbranih mnenj ključna za oblikovanje javnega mnenja (Warner, 2002, str. 55).²⁸⁹

Tako so skupine, posameznice in posamezniki, kot bi rekel Habermas (1989, str. 296), »začeli uporabljati oblastveno reglementirano javnost 'intelektualnih časopisov' proti sami javni oblasti«. Ta struktura je v obdobju množičnih protestov postala »vstajniška« javna sfera, »kontekst javnega mnenja« (Splichal, 2015, str. 2), v katerem so si avtonomni posamezniki in posameznice izmenjevali mnenja, stališča ali analize in kjer so se diskurzivno formirala mnenja o »zadevah občega interesa« (Habermas, 1989, str. 293).

Urejevalci in urejevalke medijskih platform so v strukturi novokonstituiranega diskurzivnega prostora sprejeli določen niz (ne)formalnih ali polformalnih pravil, mehanizmov, postopkov in načel razprave.²⁹⁰ S tem so v skladu z normativnimi določili liberalnega modela, ki ga je elaboriral Habermas, omogočili in spodbudili racionalnost, enako(pravno)st dostopa in sodelovanja v razpravi (odgovor brez nevarnosti sankcij, ugovor, predlogi novih tem razprave) ter zagotovili argumentirano in javno naravo deliberacije (Turnšek Hančič, 2010, str. 232). Razširilo se je polje govorcev in govork, zato v javnem prostoru v tistem času niso prevladovali več zgolj uradni viri, ki so novinarskemu polju posredovali informacije (gl. Vogrinc, 2007, str. 152; Atton, 2008, str. 40–41).²⁹¹ V mehanizmih, ki so jih vzpostavili aktivisti in aktivistke

²⁸⁹ To vlogo ponazarja tudi samopercepcija urednikov in urednic spletnih platform. V ilustracijo podajam tedanji zapis kolumnistke Dela: »Vlogo Revolta je treba razumeti v kontekstu civilnodružbenih gibanj, ki imajo pred seboj cilj premišljevanja in izostritve tega, kaj je *skupno in javno dobro* na različnih področjih, od zdravstva, šolstva do kulture, politike, znanosti, ki se mu kot država, skupnost državljanov ne moremo odreči. Naloga medija ni – kot bi si radi predstavljali nekateri politiki –, da zgolj sledi dogajanjem na dnevno-političnem strankarskem prizorišču in z lekarniško natančnostjo odmerja količino vrstic, namenjenih koaliciji in opoziciji, levici in desnici, večini in manjšini. Nasprotno, naloga medijev je prav v tem, da so *sposobni presoje*, kaj so *ključne zagate* določene družbe in *kdo ponuja relevantne rešitve* zanje. To pomeni, da je tudi medij predvsem kritično naravnani do fenomenov svojega časa, vključno do sebe, pri čemer je zavezan konstantnemu in skrbnemu tehtanju, kaj je javno in obče dobro, ter pri *odpiranju prostora* za njegovo obravnavo. Zdi se, če se torej kritično ozremo na domačo in tujo politično sceno, da danes prave agende, prave ideje in tudi prave zastavke rešitev najdemo prav pri *civilni družbi na ulicah*. Zato Revolt ostaja podpora vsem gibanjem znotraj nje kot odprt *prostor za obnavljanje osnovne politične abecede in za izumljanje nove*« (Krečič, 2013; poudaril M. R.).

²⁹⁰ Izraz Öffentlichkeit, kot sem že povedal, v nemškem jeziku ne pomeni zgolj sferičnosti javne sfere, temveč je blizu prevodu »odprtosti«, »javnega« (Warner, 2002, str. 47).

²⁹¹ Novinarji in uredniki, ki so urejali platformo Delo Revolt na spletni strani časopisa Delo, so določili, da se pisci in piske pod svoje prispevke podpišejo s polnim imenom in priimkom, medtem ko so bili predlogi, argumenti in glasovi na spletni strani skupine Danes je nov dan anonimni. Prostor za objavo vsebinsko zaključenih besedil so

Danes je nov dan²⁹² ter sodelavci in sodelavke časopisa Delo, gre za določeno mero »egalitarne recipročnosti« (Hohendahl, 1997, str. 104), obliko deliberativnih pogojev, ki so vzpostavili možnost, da javno mnenje postane politična sila ter da prakse države predstavljajo voljo državljanov in državljanek (Fraser, 2007, str. 7). V okolju številnih posvetov, diskusij in intelektualnih debat so bila ključna srečanja med pisci in piskami besedil vseh treh portalov. V okolju debat in omizij so se seznanjali s stališči in idejami drugih akterjev in akterk, ki so konstituirali javnost, ki se je tako ohranjala s specifičnim medijem politične konfrontacije, z argumentiranim dialogom in, še pomembneje, z javno rabo njihovega (raz)uma²⁹³ (gl. Habermas, 1989, str. 44–58; Warner, 2002, str. 48; Pinter, 2005, str. 93). Do določene mere

na spletni platformi časopisa Delo tako dobili aktivisti in aktivistke gibanj in protijavnosti, zaskrbljeni državljani in državljanke, posamezni vidni intelektualci in intelektualke, člani »(doslej) anonimizirane zrevoltirane civilne družbe in strokovna javnost« (Uredništvo Dela, 2012c). Uredniki platforme so *zavestno* zavrnili besedila akterjev in akterk iz političnega polja ter interesnih skupin, ki so povezane »z obstoječimi političnimi skupinami, lobiji in politično usmerjenim oglaševanjem« (Videmšek, 2013b). S tem so izključili manipulativno instrumentalno publiciteto (Splichal, 2011, str. 67) in odrekli legitimnost predstavnikom strank, podjetij in klientelističnih mrež iz polja moči oziroma oblasti, ki redno sodelujejo z akterji v medijskem in novinarskem polju, kjer imajo zagotovljen privilegirani dostop do medijskih objav. Problem, ki nastane, je, da so na »odprti platformi« »vnaprej izločili vse morebitne pisce (in piske), ki so kdaj sodelovali v aktivnem političnem življenju ali so bili (in so še vedno) povezani z oglaševalskimi in lobističnimi krogi, ključnimi ustvarjalci slovenskega javnega mnenja v zadnjih dveh desetletjih ter sokrivci za stanje v državi« (Videmšek in Miholič, 2013). Tako so zaposleni v časopisih dobili proste roke pri selekciji, ki daje prostor za prosto interpretacijo, kdo je kriv za stanje v državi. Zato so s tem, enako kot pri reviji Mladina, z uredniško politiko kršili Habermasove normativne premise, da se avtoriteta razpravljavcev in razpravljavk v javni sferi vzpostavi zgolj skozi razpravo, in ne na račun razprav zunanjih virov moči, kot so denar, moč ali poprejšnji družbeni ugled (Turnšek Hančič, 2010, str. 232).

²⁹² Anonimnost piscev in pisk na spletni platformi Predlogi (Danes je nov dan) je tako paradoksalno omogočala inkluzivnejšo strukturo ustvarjalcev in ustvarjalk, prednost so moderatorji in moderatorke s tem podelili moči argumenta in vsebini predlogov. Anonimnost predlagateljev in tistih, ki so glasovali, je zakrila vključenost v različne protijavnosti, politične angažmaje ali oblike simbolnih kapitalov predlagateljev in glasujočih. Ravno anonimnost, ki jo je zagotovila platforma *Predlogi*, je v majhni nacionalni skupnosti omogočila izpolnitev strukturnega pogoja javnosti, da imajo »vsi, ki jih problem potencialno zadeva, možnost sodelovati kot enakovredni člani javne razprave« (Turnšek Hančič, 2010, str. 231). Zaradi anonimnosti je vstajniško javnost moč zgolj locirati, težko ali celo nemogoče pa jo je natančno opredeliti, razmejiti in stabilizirati.

²⁹³ Jernej Amon Prodnik in Maja Turnšek Hančič se naslanjata na Watermana, ko pravita, da debata implicitno pomeni zmago in poraz, diskusija poslušanje drugih, *dialog* pa dejansko pomeni učenje od drugih in je kot takšen nujen element konstantne samorefleksije ter poslušanja nasprotnih mnenj in ugovorov (Turnšek Hančič in Prodnik, 2011, str. 133). Vstajniško javnost in javno sfero je nujno treba misliti kontekstualizirano, saj so člani in članice javnosti artikulirali morebitna konfliktna trenja in razlike tudi v fizičnih prostorih pred zainteresiranimi občinstvi. Koordinatorji spletne strani *Revolt alternative* so organizirali tri javne tribune, osrednji govorniki in govornice so bili avtorji besedil, ki so bila objavljena na platformi. Skupina *Danes je nov dan* je na podlagi »najbolj popularnih in aktualnih uporabniških predlogov«, objavljenih na spletni platformi, organizirala dva posveta (gl. opombi 265 in 266). Z objavami teoretske literature so imeli člani in članice marksistične publike dostop do javnih predstavitev (npr. Trubarjeva hiša literature v Ljubljani, Cankarjev dom, Španski borci, Pekarna Magdalenske mreže, prostori ZRC SAZU), na katerih so bile prisotne druge strokovne bralne in politične publike. Te posvete in omizja je poleg tega treba umestiti v množico številnih okroglih miz, posvetov in razprav, ki so potekala v tistem času (gl. prilogo G). Javnost je tako imela prostor za dialog, za premislek o argumentih ljudi, za kritiko in tehtanje stališč, za utemeljitev problematik ipd. (Turnšek Hančič in Prodnik, 2011, str. 133). Večina piscev in pisk je bila seznanjena z debatami znotraj različnih protijavnosti, saj so te del strukture več kot ene same protijavnosti. Najbolj ilustrativen zgled so avtorice feministične (in hkrati akademske, marksistične in LGBT+) protijavnosti, ki so vstopile v množično javnost in sodelovale pri oblikovanju javnega mnenja kot del vstajniške javnosti: Lilijana Burcar, Vesna Leskošek, Barbara Rajgelj, Tanja Renner, Darja Zaviršek.

lahko trdimo tudi, da je bila vstajniška javna sfera (načeloma) dostopna vsem občanom in občankam²⁹⁴ (Habermas, 1989, str. 293; Garnham, 2001, str. 12586).

S tem je bil izpolnjen zahteven Habermasov teoretski pogoj, ki manifestacijo interesov posameznih skupin opredeljuje z možnostjo racionalne kritične družbene interakcije (Pinter, 2005, str. 90), kjer publiciteta diskreditira stališča, ki ne prestanejo kritičnega pretresa (Fraser, 2007, str. 7), v prostoru, v katerem bi lahko prišlo do razvoja javnega mnenja²⁹⁵ (Habermas, 1989, str. 293).

Z vstopom članov in članic protijavnosti, aktivistov, aktivistk in množičnih publik na eni ter s transformacijo postopkov javnega komuniciranja na drugi strani se v »refeudalizirani« javni sferi vzpostavi drugačna oblika množičnega komuniciranja, vsebina medijskega diskurza pa se preoblikuje. Ker piscev in pisk ne omejujejo (družbeni in tehnični) pogoji dela v medijskih organizacijah (regularni postopki dela, sistem rutin in norm vsakdanjega delovanja novinarjev oziroma novinark, njihova poklicna ideologija itd.), se spremenita način pisanja in mišljenja, s tem pa tudi vsebina, ki so v slovenskem novinarskem polju prevladovali desetletja (Luthar, 2001; Luthar, 2004; Pušnik, 2003; Pušnik, 2004; Vogrinc, 2007; Jontes, 2010; Trdina in Pušnik, 2010).

²⁹⁴ K tej točki se vrnem v nadaljevanju.

²⁹⁵ Postopki objave niso bili povsem neomejeni in nezamejeni, izmenjava mnenj je potekala malce bolj »zadržano«, saj so novinarji, novinarki, urednice in uredniki pri sprejemanju in objavi prispevkov nase prenesli breme uredniškega dela. V tem primeru bi bilo smiselno revidirati in rekonceptualizirati izraz »gatekeeper«, ki v novih pogojih predpostavlja povsem drugačen nabor ciljev in nalog v novinarski praksi. V uredništvu Dela so pridržali »uredniško pravico do zavrnitve objave prispevka, za katerega bi presodili, da zaradi pomanjkanja argumentov ne pripomore h konstruktivni razpravi ali je njegova vsebina celo žaljiva«. K opredelitvi strogih pogojev diskusije jih je vodila predvsem »želja po zagotavljanju čim bolj dostojne in vsebinsko tehtne razprave«. Posamezne prispevke je bilo mogoče »komentirati oziroma nanje odgovarjati zgolj s protipredlogi ali dopolnilnimi predlogi (se pravi z novimi prispevki), ne pa tudi s sprotnim, neposrednim komentiranjem, kakor sicer velja za članke, objavljene na spletni strani časopisa« (Uredništvo Dela, 2012b; Uredništvo Dela, 2012c). »Vnaprej (brez milosti)« so izločali besedila, ki so vsebovala kakršenkoli »sovražni govor ali besedila, ki zgolj komentirajo razmere v državi«. Tudi zato pri objavljenih besedilih niso omogočili spletnega komentiranja, ki je po mnenju novinarja časopisa »velikokrat polno (ne)prikrite fašistoidnosti, političnega agitiranja in vsesplošnega, ubogo artikuliranega in k patološki onaniji nagnjenega negativizma« (Videmšek, 2013b). To so nujni in konstitutivni pogoji javne sfere, ki opredeljujejo meje javnosti, kjer člani javnosti prepoznavajo dostojanstvo vseh ljudi – tako sodelujočih v razpravi (spoštljivost) kot tudi drugih družbenih skupin (civiliziranost) (Turnšek Hančič, 2010, str. 232). Kot sem že omenil, so aktivisti in aktivistke skupine Danes je nov dan na *ad hoc* vzpostavljeni platformi *Predlogi* dali prednost moči argumentov. Zato so ustvarili »odprt, svoboden in varen prostor za konstruktivno debato, ki ga zagotavljamo tako, da so vsi predlogi in vsi argumenti strogo moderirani«. V podobnem slogu so »brez utemeljitve zavrnili vsakršne ne vsebinske objave (tako izraze podpore kot napade), vsebinske predloge pa objavili le, če niso v neskladju s katero od osnovnih 6 pravic« (Danes je nov dan, 2012c). Pri pravici do vključenosti so razpravo popolnoma onemogočili in preprečili, saj niso pristajali na pogajanja o samem temelju pravice, s tem pa niti na diskurzivno formo govora *pro et contra* (gl. opombo 282).

Na vsebinski ravni se odprejo politične tematike, zapostavljene ideje ter razprave o možnostih in načinih družbenih sprememb, tj. razširi se diskurzivno polje tém (Warner, 2002, str. 50; Turnšek Hančič, 2010, str. 232; Turnšek Hančič in Prodnik, 2011, str. 136), ki so do tistega trenutka vztrajale na margini, v okviru protijavnosti: univerzalni temeljni dohodek, marksistična kritika kapitalizma, neposredna demokracija, kritika univerze, kritika neoliberalizma, ekološka vprašanja.²⁹⁶

Poleg tega so kot javnost, ki vznikla iz polja protijavnosti, preizprašali oblike, rutine in selekcijske oziroma poročevalske vrednote, ki obstajajo na heteronomnih polih novinarskega polja kot del notranje organizacije delitve dela v polju ali mediju (Bourdieu, 2001; Luthar, 2001; Vogrinc, 2007). Strukture argumentacije ne zaznamujeta več samoumevna novinarska segmentacija in kategorizacija tematik, ki sta rutinizirano sito redakcijske delitve dela, ki bi poročanje o problemih zamejila in uokvirila v vnaprej strukturirano tematiko²⁹⁷ (Fiske, 2004, str. 152–153, 156; Vogrinc, 2007, str. 160, 162). Zato se v javnosti odprejo tudi zapostavljene in obrobne teme, ki prečijo kategorizacijo tematik (področje ekologije, človekovih pravic ipd.), ki jo novinarska segmentacija zapira.²⁹⁸

Vsebino treh medijev zaznamuje specifična inverzija obravnave aktualnih problemov – aktualnost ni tematizirana v obliki *scoop*, zadnje aktualne in ekskluzivne informacije oziroma novice (Bourdieu, 2001, str. 18, 25), kot je značilno za heteronomni pol novinarskega polja (gl. Trček, 2013b, str. 54). V ozadje se umakne tudi rutinizirano selekcijsko načelo *pomembnosti dogodkov* (ali *newsworthiness*), ki dogodke, osebe in pojave v novinarskih prispevkih hierarhizira (Vogrinc, 2007, str. 154–155). V vsebini in obliki besedil izgine pretenzija po objektivnosti (Bourdieu, 2001, str. 63–64; Luthar, 2001, str. 202, 204–206; Luthar, 2004, str. 665–670; Atton, 2008, str. 42–44; Jontes, 2010, str. 64–75, 109–110).²⁹⁹ Opazen je premik h

²⁹⁶ UTD kot eden od poskusov rekonceptualizacije državljanstva in socialne države v času postfordizma, socializacija bank kot demokratični nadzor in upravljanje ključnih institucij kapitalizma, mehanizmi neposredne demokracije in soodločanja uveljavljajo načelo kritične publicitete, ki jo je začrtal Habermas: spremeniti vladavino kot tako, ne zgolj zamenjati eno legitimacijsko podlago za drugo (Habermas, 1989, str. 296; Pinter, 2005, str. 92).

²⁹⁷ Tradicionalno izražena v hierarhičnem zaporedju tematskih zaporedij, s katerimi se novinarji ukvarjajo: na vrhu so dnevne novice o najpomembnejšem, praviloma političnem dogajanju v državi in po svetu; sledi področje finančne in gospodarske politike; manj pomembna področja so lokalno in regionalno dogajanje, zdravstvo, socialno skrbstvo in šola, sodstvo in kriminal, šport, kultura in zanimivosti.

²⁹⁸ Mediji, predvsem Delo Alternative, so na platformi reproducirali segmentacijo in kategorizacijo tematik, saj so prispevke klasificirali v tematska področja (gl. opombo 281). Od svoje standardne novinarske prakse so odstopali tako, da so množili (tj. podvojili ali potrojili) objave posameznih besedil in jih uvrstili v različne kategorije, kadar so določeni avtorji in avtorice prečili številna tematska področja.

²⁹⁹ Člani in članice vstajniške javnosti razpravljajo o aktualnih javnih zadevah, potencialne posledice obravnavanih problemov še vedno zadevajo veliko število ljudi ter so dolgoročne in resne. Benthamovska pravica do nadzora

kontekstualizaciji problemov, v strukturi diskurza, razlagi problemov in konstrukcije obravnavanih problematik pa je opazen odmik od novinarske konvencije oziroma razlagalnega okvira *personalizacije*³⁰⁰ (Macdonald, 1998, str. 110–111; Pušnik, 2003, str. 276–278) k analizi vzrokov in družbenih dejavnikov, ki pogojujejo in določajo aktualnost ter strukturirajo osebne zgodbe piscev in pisk ter njihove probleme³⁰¹ (Turnšek Hančič, 2010, str. 232).

Tri medijske projekte je treba v okviru »zunanje« funkcije razumeti tudi v funkciji širjenja sporočila protestniških skupin občinstvom, ki niso več zamejena in/ali ki bi jih bilo možno precej natančno zamejiti in prešteti. Zaradi dosega, razširjenosti in množične dostopnosti Dela in Mladine so, če parafraziram Habermasa (1989, str. 32), dejavnosti in odvisnosti, ki so bile do tistega trenutka izobčene v okviru ozko zamejenih in marginaliziranih protijavnosti, »stopile pred oči javnosti«.³⁰² Z množičnim dostopom, ki ga imata časopisa, ki sta bližje komercialnemu polu novinarskega polja, se razširi možnost vključevanja novih udeležencev (publik) v

nad političnimi oblastmi (Splichal, 2012, str. 91) se transformira na več načinov. Kritična publiciteta ostane razkrivanje in izpostavljanje številnih oblik politične dominacije s pomočjo javne (upo)rabe uma (Warner, 2002, str. 50), le da, kot je značilno za protijavnosti, nasprotnik ni le država, temveč država, kapital, patriarhat, rasizem in nacionalizem (Turnšek Hančič in Prodnik, 2011, str. 137). Vodilno načelo javne razprave na spletni strani časopisa Delo je bilo pisanje (in pošiljanje) prispevkov, v katerih bi avtorji in avtorice »predstavili predvsem svoje razumevanje družbeno-ekonomskih reform, ki jih Slovenija v tem trenutku nujno potrebuje, ter ga podprli z argumenti in čim bolj konkretnimi predlogi. Ker so vprašanja bolj ali manj jasna, iščemo predvsem odgovore« (Uredništvo Dela, 2012c). Obravnava države tako dobi novo podobo: ni več, tako kot v zaprtem horizontu neoliberalne dispozicije, nedemokratična, okorela, birokratska, neodzivna, totalitarna, preobsežna in zastarela institucija, ki bi omejevala svobodno konkurenco, trg, izpolnitev posameznikov in posameznic (gl. Trdina in Pušnik, 2010, str. 855–858), temveč artikulacija sil in polje razmerij, ki dopušča heterogenost družbenih razmerij, organizacijskih mehanizmov in oblik življenja

³⁰⁰ Personalizacija je tabloidna novinarska konvencija, ki so jo od tabloidnega tiska v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja kot obliko strukturiranja prispevkov začeli prevzemati tudi t. i. »resni« mediji. Gre za fragmentiran razlagalni način in konverzijski stil predstavljanja strukturnih problemov s pomočjo posameznih primerov, razlage osebnih problemov in nizanjem individualiziranih zgodb, osredotočenih na posameznika ali posameznico (Macdonald, 1998, str. 110–111). Psihologističen diskurz, ki individualizira strukturne tendence in pojave, je viden v neoliberalnem upovedovanju fleksibilnosti in prilagodljivosti racionalnega posameznika ali posameznice ter kultu osebne odgovornosti. Nekatere analize so pokazale, da se personalizacija uspešno preplete s formo upovedovanja, ki družbena razmerja in ravnanja misli v terminih tekmovanja ali konkurence (norma ravnanj v tem neoliberalnem uokvirjanju zgodb so preračunljivost, tekmovalnost, nezaupljivost) (Trdina in Pušnik, 2010, str. 853–854).

³⁰¹ V javnost vstopijo besedila, ki so bila napisana v skladu z institucionalizirano logiko in mehanizmi univerzitetnega polja (recenzentski postopki, argumentirana kritika itd.) (Bourdieu, 2000, str. 110). Besedila, ki so jih pisci in piske marksistične publike objavili na portalu *Delo Revolt* in v reviji *Mladina Alternative*, so nastala na podlagi analiz in refleksij v reviji *Borec* (gl. Furlan, 2013a; Furlan, 2013b; Mali, 2013; Mesec, 2013; Rutar, 2013; Korsika, 2013), v *Časopisu za kritiko znanosti* (Slaček Brlek, 2011; Korsika, 2011) in v reviji *Šolsko polje* (Burcar, 2012).

³⁰² Uredništvo Dela je posamezne prispevke, ki so »izstopali z ravnjo argumentiranosti, pronicljivosti in izvirmosti«, objavilo tudi v tiskani izdaji Dela (v Sobotni prilogi) ter v mnenjski rubriki spletne strani časopisa (Uredništvo Dela, 2012c). Mladinina izdaja aprilske številke *Alternative* je dosegla naklado 16.000 tiskanih izvodov. Vstop v javnost pomeni tudi prilagoditi in preoblikovati svoj diskurz, in sicer v smislu filtriranja oziroma zanikanja določenih žanrov in argumentacijskih oblik, ki si jih lahko privoščiš v okviru (marginaliziranih, poljavnih) do določene mere celo ezoteričnih protijavnosti.

razpravo, popularizacijo marginaliziranih tematik in predajanje sporočila širokemu krogu neznancev (gl. Warner, 2002, str. 55–56).

To ne pomeni, da je bila javna sfera brez težav ali pomanjkljivosti. Vstajniška javnost je vzniknila v pogojih in okoliščinah buržoazne (kapitalistične) družbe, ki je vtisnila pečat formi, ki se je manifestirala, in zato tudi »vstajniška« javnost ostaja »kategorija buržoazne družbe« (Habermas, 1989; Warner, 2002, str. 48). Materialni pogoji razprave in deliberacija o problemih so ostali zamejeni v okviru westfalske nacionalne javnosti. Težava je pravzaprav paradoksalna: v teoriji je bil dostop, kot pravijo premise normativne liberalne teorije, omogočen vsem, ki jih je problem zadeval. Toda obstajale so določene sistemske prepreke, ki v praksi niso dopuščale enakopravnih možnosti dostopa do javne sfere (Fraser, 2007, str. 11), kar je bilo pogojevano predvsem s kulturnim in simbolnim kapitalom (*Mladina Alternative*) ter jezikovno kompetenco (*Delo Revolt, Predlogi platforme Danes je nov dan*) (gl. Bourdieu, 1991, str. 43–65). Kljub internacionalizaciji predlogov in vsebinskih argumentov, ki mislijo sistemsko in globalno, javna sfera v svoji konkretni materializaciji še ni bila »postnacionalna« (Habermas, 2001, str. 58–112) ali transnacionalna (Fraser, 2007), ker je ostala lingvistično zamejena, tj. diskusija je potekala v nacionalnem jeziku lokalno umeščenih medijev brez globalnega dosega.³⁰³

³⁰³ Problem westfalske javnosti je, da izloča določene skupine iz vzpostavljajoče se javne sfere gibanj, iniciativ in protijavnosti (sodelovanje in izražanje etničnih, religioznih in rasnih manjšin, mnenj izbrisanih, bosanskih delavcev ipd.). Če spomnim na zapis iz drugega poglavja: »Političnost javnosti (kot publike) naj bi bila v tem, da nobene družbene skupine iz javnosti ne izključuje (Pajnik, 2006, str. 267). Paradoks vstajniške javnosti je tu dobro viden. »Organizatorjev« dveh spletnih portalov ne moremo obtožiti omejevanja dostopa, saj gre – po večletnem študiju konteksta vstaj – sklepati, da ti vrednotno ne bi imeli zadržkov pri objavi subjektiviranih prispevkov, ki se dotikajo problematike teh družbenih skupin. Sklepati gre, da ne bi imeli zadržkov objaviti prispevkov, napisanih v tujih jezikih, ki jih govorijo posamezniki in posameznice teh družbenih skupin. Na ravni empirije pa gre sklepati, da ne delavci ne izbrisani (verjetno) niso poskusili objavljati v »vstajniški« javni sferi. Zaradi anonimnosti avtorjev in avtoric na portalu *Danes je nov dan* ne moremo vedeti, ali so posamezniki in posameznice iz kroga bosanskih delavcev ali izbrisanih objavili predlog(e) ter glasovali na portalu. Vemo le to, da so bili vsi prispevki v vstajniški javni sferi objavljeni v slovenskem jeziku, kar lahko predstavlja težavo za nekoga, ki ni kompetenten na področju izrazoslovja in jezikovnih pravil lokalnega (ali uradnega nacionalnega knjižnega jezika) (gl. Bourdieu, 1991). Če bi empirično potrdili zavestno, načrtno ali strukturno izločevanje migrantov, izbrisanih, tujcev itd., bi to pomenilo, da se »vstajniška« javna sfera približuje premisam liberalnega modela javnosti, odmika pa se od parametrov, ki strukturirajo prakse protijavnosti. Izključevanje je namreč konstitutivni pogoj liberalne oziroma buržoazne javnosti (Habermas, 1997; Slaček Brlek, 2011, str. 138).

6.5 Konec vstaj in depolitizacija množic

Kratkoročni politični cilji Vseslovenskih ljudskih vstaj, ki so se končali s peto Vseslovensko ljudsko vstajo, so bili izpolnjeni: v Mariboru je odstopil Franc Kangler in celoten mestni svet, v mestu Maribor so razpisali nove lokalne volitve, na katerih je zmagal Andrej Fištravec, »neodvisen in kritičen intelektualec, ki je na lokalni sceni prisoten že več let« (Kirn, 2013, str. 171). Razpadla je tudi osovražena in nepriljubljena vlada, ki jo je vodil Janez Janša. Nova koalicijska vlada je bila v Državnem zboru imenovana 20. marca 2013. Nova predsednica vlade je postala Alenka Bratušek, poslanka Pozitivne Slovenije (Zajc, 2013a, str. 762–764). Junija 2013 je bil Janez Janša obsojen zaradi korupcije v primeru Patria (Stanojević, 2014, str. 14).

Gospodarsko polje je začelo ponovno počasi rasti šele konec leta 2013: vzrok je bila predvsem rast izvoza, ki je bila povezana z obnovljeno gospodarsko rastjo v evropskih gospodarstvih in rastjo dejavnosti gradbeništva, podprtega s tedanjim valom pretežno občinskega črpanja »evropskih« sredstev. Ta obrat navzgor je dvignil realni BDP do ravni pred sprejemom ZUJF šele v prvem četrtletju 2015, ko je bil BDP spet na ravni, ki jo je dosegel v začetku leta 2007. Banke, podjetja in premožnejši deli prebivalstva so zopet začeli ustvarjati velike profite³⁰⁴ (Drenovec, 2015, str. 156, 164–166).

Kriza kapitalističnega gospodarstva je minila, fiskalna kriza in kriza socialne države pa sta se nadaljevali tudi po vstajah (Dragoš, 2015, str. 209–210). Javni dolg Slovenije je znašal konec leta 2014 neverjetnih 30,1 milijarde evrov ali 80,9 odstotka BDP. Javne finance dolg obremenjuje predvsem z velikanskimi stroški obresti (leta 2014 1,2 milijarde evrov ali 3,3 odstotka BDP) in, kar je poglavitno, državi vsiljuje nenehno refinanciranje, ki jo drži v nenehni odvisnosti od finančnih institucij (ali »svetovnih« financ)³⁰⁵ (Drenovec, 2015, str. 149–150). Nove vlade so imele zaradi nesorazmernega javnega dolga izredno malo manevrskega prostora, zato vse pomembnejšo odločevalsko vlogo dobivajo nadnacionalne in transnacionalne institucije ter akterji, ki so locirani zunaj države.³⁰⁶

³⁰⁴ Ker je bilo domače realno investiranje na najnižji ravni v vsej poosamosvojitveni statistični zgodovini (tj. od leta 1995), so se presežki, ki so jih generirala podjetja in banke v gospodarskem polju, prelivali pretežno v tujino. Delno so bili namenjeni razdolževanju, delno pa tudi številnim finančnim naložbam in transferjem. Leta 2014 so ti tokovi financirali neto izvoz blaga in storitev v višini kar osmih odstotkov BDP, kar pomeni, da se tak delež ustvarjenega BDP ni realiziral v dohodkih, ki bi financirali porabo ali investiranje v Sloveniji. Skupna poraba prebivalstva je bila tako leta 2015 kljub rasti BDP nižja kot leta 2007 (Drenovec, 2015, str. 164–166).

³⁰⁵ Konec leta 2014 je dolg občin znašal 788 milijonov evrov in dolg socialnih skladov dva milijona; 98 odstotkov vsega dolga sektorja država je bil dolg centralne države (Drenovec, 2015, str. 149).

³⁰⁶ Konec leta 2014 so bile, po podatkih Frančka Drenovca, upnice štirih petin slovenskega javnega dolga tuje finančne institucije (Drenovec, 2015, str. 151). Alenka Bratušek je marca 2013 napovedala konec politike prejšnje

Objektivni vzroki protestov so tako ostali enaki, na nekaterih socialnih področjih so se razmere celo zaostrele³⁰⁷ (Zukić, 2014, str. 70; Drenovec, 2015, str. 166). Vlada Alenke Bratušek je nadaljevala politiko varčevalnih ukrepov³⁰⁸ (Breznik in Furlan, 2015, str. 212; Toplak, 2017, str. 60), državni zbor je radikalno omejil demokratične in participatorne instrumente – na primer institut referendumov.³⁰⁹

Mnoge vstajniške skupine so po koncu vstaj sicer izginile iz osrednjih medijev, a so ostale aktivne v svojem lokalnem okolju³¹⁰ (Pohleven, 2013, str. 53) in so uspele izvesti nekaj manj odmevnih protestnih akcij.³¹¹ Nekatero skupino so radikalnejšo transformacijo razmerij

vlade in v enem tednu se je obrestna mera na javno zadolževanje s petih odstotkov zvišala na 6,37 odstotka; spet se je znižala, ko je Alenka Bratušek napovedala nadaljevanje (neoliberalnih) reform. Mednarodne institucije (EK, ECB, MDS, OECD) so okrepile pritisk s katastrofičnimi napovedmi, vlada pa je poskusila umiriti finančne trge, tako da je hitro sprejela reformo trga dela (Zukić, 2014, str. 70; Breznik in Furlan, 2015, str. 194). Vlada je svojo »zavezanost k privatizaciji« dokazala s seznamom 15 podjetij za prodajo (v Nacionalnem reformnem programu 2013–2014 se sicer omenja od tri do pet podjetij), kar je junija 2013 potrdil tudi sam državni zbor (Breznik in Furlan, prav tam, str. 195).

³⁰⁷ Neenakost se je v Sloveniji po protestih celo povečala, leta 2014 se je Ginijev koeficient povzpela celo na 25 odstotkov, leta 2015 je nato sicer padel na 24,5 odstotka, a je bil še vedno daleč od ravni iz leta 2009, ko je bil 22,7-odstoten (Dragoš in Leskošek, 2016, str. 91–92). Delež upravičencev in upravičenk do denarne socialne pomoči kot *edinega* vira preživljanja se je od decembra 2012 do decembra 2013 zvišal za 10,4 odstotke, po protestih, med decembrom 2013 in junijem 2014, pa za osem odstotkov, enako velja za upravičence do izredne denarne socialne pomoči (Dragoš, 2015, str. 206).

³⁰⁸ Maja 2013 je bil sprejet dogovor za dodatno selektivno znižanje plač v javnem sektorju (do 4,5 odstotka). Mesec pozneje je bil zvišan še davek na dodano vrednost (splošna stopnja se je povišala za dva odstotka, na 22 odstotkov; nižja stopnja se je povišala za en odstotek, na 9,5 odstotka). Po letih davčnih odpustkov za lastnike kapitala in najpremožnejše sloje je tako prišlo do zviševanja davkov, ki zaradi enotne stopnje obdavčitve v največji meri udarijo po dohodkih najmanj premožnih (Breznik in Furlan, 2015, str. 212).

³⁰⁹ Parlament je maja 2013 spremenil 90. člen Ustave RS, tako da ustava od takrat dalje prepoveduje referendume o davkih, carinah in drugih obveznih dajatvah, prepoveduje tudi referendume o zakonu, ki se sprejema za izvrševanje državnega proračuna, in o zakonu o ratifikacijah mednarodnih pogodb. Parlament je na isti seji v ustavo vnesel tudi fiskalno pravilo. S to ustavno spremembo so državljani in državljanke izgubili dostop do političnega odločanja o ključnih vprašanih javnega življenja, država pa je poglobila in utrdila svoj položaj regionalne entitete perifernega značaja, ki ji ostane omejena možnost izvrševanja navodil in ukazov mednarodnih organizacij, tujih vlad in korporacij (kadar bi te želele prevzeti podjetja, ki so ostala v državni lasti).

³¹⁰ Inicijativa mestni zbor je uspela vzpostaviti redne četrtne in krajevne zbornice v Mariboru. Na lokalni ravni se je v mestu, kjer so se začeli protesti, začela razvijati lokalna vzporedna oblast, poskus neposredne demokracije, sodelovanja ter aktivacije občanov in občank. Zbornice so lokalni forum za razpravo, politična in deliberativna javnost, ki si prizadeva demokratizirati politiko mesta in v mestu obuja samoupravljalne, samozadostne lokalne demokratične prakse (Pohleven, 2013, str. 55; Toplak, 2013, str. 25; Toplak, 2017, str. 63–70). V Ljubljani je imela neformalna Inicijativa za četrtne skupščine manj uspeha, do parlamentarnih volitev je organizirala pet četrtinskih skupščin (dve v Šiški in tri v Centru, na Taboru) (Zdravković in drugi, 2014, str. 58), nato pa je poskus samoorganizacije četrti izžvenel, tako da so deliberativni poskusi vzpostavljanja trajnega javnega prostora propadli.

³¹¹ Protest, ki je mobiliziral največje število ljudi, se je zgodil 25. junija 2013, ko se je na pobudo Inicijative zdravnikov na Trgu republike v Ljubljani zbralo 5000 ljudi (Zajc, 2013b, str. 124–125). Študentska Iskra je proti koncu leta 2013 poskušala z referendumom, ki bi notranje demokratiziral študentsko organizacijo z določenimi demokratičnimi mehanizmi, a jim to ni uspelo (Nemac, 2016, str. 28). 15. aprila 2014 so študentje in študentke organizirali protest proti napovedani noveli zakona o visokem šolstvu (gl. Otorepec in Kristan, 2014).

prenesle v okvir parlamentarnih procedur in političnega polja, nove državnozbornske volitve leta 2014 so tem skupinam prinesle mešane rezultate.³¹²

7 RAZPRAVA

Lokalna manifestacija množične ljudske participacije, ki je bila poimenovana in v ljudskem spominu ostaja znana pod imenom Vseslovenske ljudske vstaje, je bila odraz in del akutne ekonomske, družbene, socialne in politične krize v Evropski uniji in Sloveniji. Z določenimi pojavi, ki jih je moč opaziti tudi drugod po svetu, je bila lokalna manifestacija podobnih svetovnih in regionalnih fenomenov tistega časa, ki manifestirajo določene strukturne tendence globalnega kapitalizma (gl. Sitrin in Azzellini, 2014, str. 68–183; Preston, 2014; della Porta, 2015; Horvat in Štiks, 2015, str. 199–260). S specifičnimi lokalnimi in kulturnimi posebnostmi je bila obenem tudi odraz nezadovoljstva in besa proti cinizmu in koruptivnim lokalnim oblastem, nasilju policije, nižanju splošne blaginje ter zmanjševanju socialnih, političnih in državljskih pravic. Na tem mestu bom zato le še odprl razpravo o daljnosežnih posledicah in širših implikacijah empiričnega lokalnega primera, o učinkih transformacije družbene strukture, o družbenih gibanjih, ki so predmet pričujočega dela, in nenazadnje tudi o zgodovinski teoriji

³¹² Stranka *Solidarnost* (sestavljena iz frakcij liberalnih intelektualcev in intelektualk, skupine Vseslovenska ljudska vstaja, Odbora za solidarno in pravično družbo ter posameznikov in posameznic iz Mreže za neposredno demokracijo), ki se je konstituirala decembra 2013, je z volilnimi neuspehi v letu 2014 pristala na margini slovenskega političnega, s tem pa tudi novinarskega polja. Maščevala se ji je med drugim tudi poteza, ko je sklenila zaveznitvo s slovensko Socialdemokratsko stranko, s katero sta družno nastopili na volitvah. Inicijativi za demokratični socializem (IDS), ki se je konstituirala v volilnem letu (marca 2014), so volivci in volivke na parlamentarnih volitvah v okviru koalicije Združene levice podelili štiri mesta v nacionalnem parlamentu. Obema političnima strankama so bili skupni poskusi, s katerimi so njihovi člani želeli nedemokratske institucije (sistem preštevanja glasov) demokratizirati od znotraj. Obe sta v svoj notranji ustroj poskusili integrirati nekatere praktične mehanizme in organizacijske vzvode (načela neposredne demokracije, horizontalizma, deliberacije in večje participacije) »refigurativnih skupin«, ki so postali prominentni med vstajami, ter tako na demokratičnih temeljih opredeliti in vzpostaviti lastne strankarske strukture (gl. della Porta, 2009, str. 81–82). Stranka *Solidarnost* je eksperimentirala z »notranjim elektronskim participativnim odločanjem o delu strankinega proračuna« (Oseba L, Odbor za pravično in solidarno družbo, osebni intervju, 2015, 20. april), IDS pa je »temelj odločanja s predsednika in predsedstva predstavila na lokalne odbore in povolilni ali morebitni letni elektronski kongres, kjer se sprejemajo vse ključne, finančne, kadrovske, statutarne in programske odločitve [ter] s statutom omejila število mandatov v Državnem zboru, da ne bi prišlo do personifikacije stranke« (Oseba K, IDS, osebni intervju, 2015, 30. marec). Logika in mehanizmi političnega polja so vplivali na notranja razmerja v Združeni levici, dinamiko tega procesa sem popisal drugje (Ribač, 2016b). Aktivisti in aktivistke IDS so se morali prilagoditi specifičnim zakonitostim prostora, v katerem se gibljejo opozicijske stranke, tj. na preseku političnega in novinarskega polja, ki pomembno opredeljujeta njihov manevrski prostor. Del marksistične publike, ki je predstavljala intelektualno jedro iniciative, je že septembra 2014 zapustil stranko, decembra 2015 je generalni sekretar v odhajanju navedel, da je stranka popolnoma podrejena parlamentarni skupini poslancev, da se je podredila parlamentarni in PR-logiki delovanja ter da drsi proti politični sredini (Potič in Belovič, 2015). Leta 2017 stranke IDS že ni bilo več, tudi koalicije Združena levica ne, IDS pa se je s stranko TRS združila v stranko Levica (STA, B.P., B.Ž, 2017). Kritiko politike in strategij mariborskega župana Andreja Fištravca, ki je bil na predčasnih županskih volitvah marca 2013 izvoljen zaradi odstopa Franca Kanglerja, gl. v Toplak (2017, str. 59–60).

javnosti in javne sfere, ki jo moramo v specifičnih nacionalnih formacijah misliti z ustreznimi instrumenti in novimi dognanji družboslovnih ved.

Slovenija je imela »izjemno« postsocialistično tranzicijo in dosegla visoko stopnjo blaginje znotraj svoje ekonomske, pravne oziroma politične jurisdikcije. Zaradi bojev novih družbenih gibanj, posebej pa zaradi dobro organizirane in antagonistične proletarske protijavnosti so različne vladne koalicije in medrazredne koalicije sprejele precej inkluzivno (neokorporativno) prestrukturiranje gospodarstva. Zaradi edinstvenega transformacijskega vzorca se je v postsocialistični tranziciji Slovenija izognila radikalni vpeljavi neoliberalnih idej in načel, s tem pa tudi rekomodifikaciji družbenih sfer (privatizaciji, monetarizmu, preoblikovanju, eroziji ali uničenju socialne države blaginje, izključevanju sindikatov iz procesov političnega odločanja in vpliva na delovanje trga delovne sile).³¹³ Toda v regulaciji ekonomskih odnosov je Slovenija (ostala) kapitalistična (keynesianska neokorporativna) država, ki deluje v okviru strukturnih prisil kapitalističnega sistema³¹⁴ (Guardiancich, 2016, str. 208–210; gl. tudi Stanojević, 2010, str. 340; Stanojević, 2014, str. 8; Stanojević, 2015, str. 407–408).

Vzporedno s korporativistično makrokoordinacijo ključnih institucionalnih akterjev se je znotraj družbene strukture razvilo tudi področje aktivističnih, intelektualnih in solidarnostnih mrež, ki so strukturirale *področje protijavnosti*. Aktivistične skupine, prostovoljne asociacije oziroma kolektivi, ki so nastajali na margini družbenih polj v Sloveniji, so skupine, ki so v predvstajniškem obdobju širile prostore enakosti in pravic ter bile nosilke solidarnosti in demokratizacije, torej praks aktivnega in kritičnega državljan(stv)a, kjer je možno rehabilitirati kategorijo političnega delovanja (Asen in Brouwer, 2001; Warner, 2002, str. 51; Fenton in

³¹³ Polpretekla zgodovina Slovenije je zanimiva še z enega vidika. Že obdobje neokorporativizma (in kasneje tudi obdobje njegove dezartikulacije) je bilo obdobje postopnega preoblikovanja lastnine in postopno prerazporejanje družbenega bogastva v korist kapitala (države, državnih skladov, kasneje pa tudi managerjev) (Stanojević, 2010, str. 323; Stanojević, 2015, str. 408; Mencinger, 2012, str. 66–67). Tu se pridružujem levi kritiki tega procesa, ki trdi, da gre za odvzem in prenos samoupravne in družbene lastnine »vsakogar in nikogar«, tj. lastnine, ki je pripadala »ljudstvu«, v roke države in nato posameznikov. V prvem valu privatizacije večina podjetij ni bila denacionaliziranih, temveč zaradi specifik jugoslovanske samoupravne ureditve »desocializiranih«, saj je večina lastništva ostala v rokah države. To pomeni, da tovrstna lastnina ni bila denacionalizirana, temveč »nacionalizirana«. »Desocializacija« pomeni tudi, da so nepremičnine in gozdovi (ter zemlja), ki so bili nekoč skupna last, prešli v zasebno last Cerkve ter premožnih družin in korporacij, medtem ko so državljani in državljanke prejeli »certifikate« podjetij (Kirn, 2014, str. 109; Stanojević, 2014, str. 7–8). Te distinkcije so ključne, če želimo ustrezno ovrednotiti zgodovino jugoslovanskega eksperimenta, procese postjugoslovanske tranzicije in razlastninjenja lokalnega prebivalstva, zasedenih avtonomnih prostorov (Metelkova, Pekarna, Rog), nenazadnje pa tudi samih družbenih praks gibanj, ki so razumela (nekdanj) skupno lastnino v terminih samoupravnosti, demokratičnosti, neposrednosti in odprtosti.

³¹⁴ Razlika je bila le v tem, da se je konkurenčnost gospodarstva poskušalo doseči s specifično notranjo ureditvijo razmerij in sil, predvsem s pomočjo neokorporativistične (tripartitne) koordinacije gospodarskih partnerjev, kjer se delavci, vlada in delodajalci dogovorijo o sredstvih ter podpori konkurenčnosti izvoznega sektorja.

Downey, 2003, str. 17; Pajnik, 2006b, str. 271; Turnšek Hančič in Prodnik, 2011, str. 136–139). V strukturiranem področju protijavnosti so takrat delovali edini resnično obstoječi zametki *javnosti*, ki so tudi praktično udeleževali parametre in impulze javnosti, kot so jih elaborirale prvotne normativne konceptualizacije in kasnejše rekonceptualizacije javne sfere (Habermas, 1989; Fraser, 1997, str. 121–128; Pinter, 2005, str. 124).

Če bi želel rigidno slediti interpretacijam Habermasove teorije javnosti (1989), bi lahko rekel, da je v strukturno razprt javni prostor s krizo vstopila civilna družba (Pinter, 2005, str. 89; gl. tudi Downey in Fenton, 2003, str. 190–195; Splichal, 2011, str. 81, 88–90). Toda v četrtem poglavju sem pokazal, da je koncept civilne družbe v kapitalizmu 21. stoletja treba premisliti in revidirati. Zaradi sklopa kompleksnih družbenih okoliščin in pogojev vloge civilne družbe v vstajniškem obdobju (širjenje enakosti, solidarnosti, demokracije, radikalne kritike in analize) *ne* opravijo institucije civilne družbe (nevladne organizacije, politične stranke, sindikati, religiozne grupacije in organizacije), temveč različne protijavnosti in intelektualne publike, ki imajo dolgoletno tradicijo in zgodovino organiziranega protestiranja v lokalnem in transnacionalnem prostoru.³¹⁵

V dolgoletni aktivistični in intelektualni praksi so gibanja, iniciative in mreže vzpostavili trajne institucije in kraje urbanih središč, ki so nujni in temeljni pogoj delovanja protijavnosti. V strukturi neokorporativistične države so ti prostori kraji umika, integracije, socializacije, (pre)oblikovanja identitet, nenazadnje pa tudi kontinuirane (trans)formacije sebstva, kjer so razvijale številne oblike solidarnosti (Fraser, 1997, str. 124–125; Warner, 2002, str. 56–57; Pinter, 2005, str. 107–108; Ferguson, 2010, str. 195–196). V strukturi neokorporativistične države so ustvarile trajne prostore interakcije, ki še danes na margini družbenih in kulturnih polj generirajo polemične diskusije in refleksije in ki so poleg tega tudi vsebinsko heterogeni:

³¹⁵ V tem okviru bi morali premisliti, ali je v neoliberalni konstelaciji državna oblast res nasprotnik politične javnosti (Habermas, 1989, str. 293) ali pa je nabor nasprotnikov treba razširiti. Država in trg se v neoliberalizmu ne izključujeta. Država zagotavlja nujni institucionalno-pravni okvir, znotraj katerega se širijo in konsolidirajo trgi ter zasebna pobuda. Država ohranja in varuje zasebno lastnino, ki je porok svobode in (ekonomskih) svoboščin. Naloga države je, da ohranja trdnost in stabilnost nacionalne valute in ustvarja ugodne poslovne razmere (Harvey, 2012). Vlade, državne agencije in birokratski uradi tako aktivno sodelujejo pri implementaciji obširnih »korektivnih« in »konstruktivnih« politik ter ukrepov, da bi podprli in razširili trge za podjetja, produkte, delavke in delavce. Če trgi na posameznih področjih ne obstajajo (npr. na področjih, kot so zemlja, voda, izobraževanje, zdravstvo, sociala ali onesnaževanje okolja), potem jih je treba ustvariti – z državnimi posegi. Trgi tako ne morejo obstajati in vznikat brez obsežnih pravnih in administrativnih aparatov oziroma državnih institucij (Bourdieu, 2005; Wacquant, 2012, Mastnak, 2015, 1. pogl.).

prostori akumulacije aktivistične in zgodovinske védnosti, subverzivnih premislekov lastne teorije in prakse, prostori bogatih družbenih analiz.³¹⁶

Področje protijavnosti je leta 2005 postopoma dobivalo vse pomembnejšo vlogo. Tistega leta se je v Sloveniji z nastopom neokonzervativne vlade neokorporativna struktura koordiniranja makroekonomskih akterjev spremenila in struktura nacionalne formacije je dobila jasnejšo neoliberalno podobo.³¹⁷ Gospodarstvo je v tistem času beležilo izjemno rast in se (s kreditno ekspanzijo) financiraliziralo: banke so se zadolžile v tujini, podjetja v lokalnem gospodarskem polju pa večinoma pri bankah v Sloveniji. Neokonzervativna vlada je z neoliberalnimi ukrepi dodatno poglobila javnofinančne primanjkljaje in pospešila »pregrevanje« lokalnega gospodarstva (Mencinger, 2012, str. 74; Bembič, 2013, str. 88; Kržan, 2013; Podvršič, 2015, str. 88).³¹⁸

Leta 2008 se je začela finančna kriza, ki se je nadaljevala z gospodarsko recesijo. Majhno slovensko gospodarstvo je zaradi zmanjšanja povpraševanja po izvoznih produktih in zmanjšane potrošnje padlo v recesijo in razkrile so se številne dimenzije »hazarderskega« obdobja (Mencinger, 2012). Po skorajšnjem bančnem zlomu je zunanji dolg bank (z državnim dokapitaliziranjem bank in prevzemanjem njihovih slabih aktiv ter z dolgotrajnim

³¹⁶ V tem okviru bi bilo treba premisliti analitične meje med manipulativno in kritično publiciteto (Pinter, 2005; Slaček Brlek, 2011). Kot so pokazale vstaje, tendence javnosti vznikajo v prostoru, v katerem obstaja dialektika kritične in manipulativne publicitete, ki obstajata v istem novinarskem polju. Tu so lahko koristni Bourdiejevi koncepti, ki polja kulturne produkcije mislijo na prelomu ter v dialektiki avtonomnih in heteronomnih polov (gl. Crossley, 2004; Atton, 2008). Premisliti je treba tudi teoretske parametre teorij protijavnosti, predvsem analitične meje med transnacionalizacijo in lokalnimi protijavnostmi (Fraser, 2007). Kot sem pokazal, so protijavnosti izredno transnacionalne, zato je naravo transnacionalizacije, preden jo operacionaliziramo, treba natančneje opredeliti ali, kot bi rekel Bourdieu s sodelavci (1991), previdno in natančno »skonstruirati«. Podobno je z vplivom javnosti na zakonodajni proces, vplivom t. i. »šibkih« in »močnih« javnosti (Fraser, 1997). Ločnice, kot sem pokazal v četrtem poglavju, niso tako enoznačne; mnoge protijavnosti v Sloveniji hkrati obstajajo kot »šibke« in kot »močne« javnosti. Empirične razlike med državami in razlike v notranji strukturiranosti držav kažejo tudi, da so mehanizmi vpliva povsem drugačni, če analiziramo že bližnje (sosednje) države, npr. Madžarsko ali Hrvaško. Ključni v analizi protijavnosti sta tudi analiza in dinamika zasedenih in avtonomnih prostorov. Tovrstni prostori, »heterotopije« (Foucault, 1986) ali »Začasno avtonomne cone« (Bey, 2011) so mesta dejansko živečih utopij (zunaj obstoječih družbenih mest, a materializirana, lokacijsko zamejena in dejanska mesta, ki obstajajo tudi na urbanih družbenih zemljevidih). So infrastrukturna podpora pri organiziranju in političnem delovanju, laboratoriji alternativnih načinov političnega organiziranja, delovanja in življenja ter dejanska protikultura, ki je nasprotna heteronomni kulturi plebiscitarne potrditve. V prostorih, ki vznikajo v upor in antagonizmu, se vzpostavljajo drugačni medosebni in družbeni odnosi, ki poskušajo zamejiti in zanikati avtoritete, hierarhije in prisile ter sledijo drugačnim vrednotam, ciljem in ideologijam (Pureber, 2013, str. 143; Korošec, 2014, str. 35).

³¹⁷ Obdobje zaznamujejo erozija neokorporativistične strukture, obrat k monetarizmu, izključitev sindikatov iz oblikovanja javnih politik in poskus endogene privatizacije, ki bi zagotovil politično moč skupinam na desnem polu političnega prostora (Stanojević, 2014, str. 14).

³¹⁸ Za to obdobje je bil značilen tudi val t. i. notranjih odkupov (managementa podjetij), dolg za privatizacijo pa je bil prenesen na podjetja – to je kasneje povzročilo težave na finančnih trgih, gospodarsko recesijo in pok gradbenih balonov (Breznik in Furlan, 2015, str. 179; Živković, 2015, str. 60; Guardiancich, 2016, str. 212).

kompenziranjem posledic bančne krize z javnimi primanjkljaji) od leta 2009 dalje prehajal v pretežno zunanji dolg države.³¹⁹ Takrat se je v Sloveniji začela nova faza neoliberalizma (Stanojević, 2014, str. 13–14), t. i. kaznovalni neoliberalizem³²⁰ (Davies, 2016), ki ga v prvi vrsti opredeljuje zadolženost države, nato fiskalna disciplina, varčevalni ukrepi in nazadnje še celovita prenova javnih podsistemov (Wacquant, 2012, str. 71–72; Krašovec, 2013b, str. 83).

Pozimi leta 2012 so se začeli vrstiti množični in kontinuirani protesti, ki so jih zaznamovale vsebinska heterogenost skupin, pluralnost zahtev in raznolikost ideoloških prepričanj. Protesti niso bili formalno organizirani niti centralizirani, množice na trgih in ulicah so protestirale brez voditeljev³²¹ (Kurnik, 2013; Zdravković in drugi, 2014, str. 54). Ko so se v Mariboru leta 2012 začele vstaje in se nadaljevale do pomladi 2013, sta s področja protijavnosti, ki se je diferenciralo v strukturi neokorporativistične države, v času krize vznikali »vstajniška« javnost

³¹⁹ Kot sem pokazal v tretjem poglavju, je slovensko dolžniško krizo sprožil zunanji dolg (bank) do tujine, in ne javni dolg, saj je čezmerno zadolževanje nastalo pred krizo, v bankah (Drenovec, 2015, str. 149–161). Do leta 2011 Slovenija ni ne po deležu BDP, namenjenem širšemu javnemu sektorju, ne po številu zaposlenih v tem sektorju presežala evropskega (EU in evroobmočje) povprečja. Manj sredstev so slovenske vlade namenjale za represivni aparat države (policija, vojska, uprava), primerjalno nekoliko več pa za šolstvo in kulturne dejavnosti. Pri zdravstvu in socialnem varstvu je bilo financiranje precej pod povprečjem EU in evroobmočja. Razmerja so bolj ali manj enaka, ne glede na to, ali primerjamo zaposlenost ali stroške. Leta 2011 so bile slovenske delavke in delavci po sredstvih nekoliko nad evropskim in evrskim povprečjem (50,9 odstotka proti 49,1 v EU oziroma 49,4 odstotka v evroobmočju), toda upoštevati je treba tudi, da je slovenski BDP zrasel manj kot povprečni evropski (in da bi bil delež nekoliko manjši že, če bi Eurostat upošteval revidirane podatke o BDP iz leta 2012). Kakorkoli že, velikost javnega sektorja v Sloveniji ni bila nikoli problematična, na nekaterih področjih (zdravstvo, socialna varnost) je bila kvečjemu prenizka za zagotavljanje splošne in želene blaginje prebivalstva (Kržan, 2013, str. 144). Tudi sam delež lastniškega kapitala države v bančnem sektorju je bil leta 2008 zgolj 17,7 odstotka. Država je postala večinski lastnik bančnega sektorja šele po krizi s programi reševanja bank: leta 2014 se je delež države v lastniškem kapitalu dvignil na 63 odstotkov (Breznik in Furlan, 2015, str. 176). Domači zasebni dolg, ki ga je napajal bančni zunanji dolg, tako ni ustvaril »življenja nad zmožnostmi«, vsaj ne za večinsko prebivalstvo. Celo v najvišji konjunkturi v zadnjih treh letih pred krizo je povprečna letna rast končne porabe prebivalstva samo neznatno presežala tisto iz prejšnjih desetih let (Drenovec, 2015, str. 164).

³²⁰ Kot sem poskusil pokazati v petem poglavju, pronicanje neoliberalnih politik zaznamuje tako liberalno vlado Boruta Pahorja kot obdobje vladavine Janeza Janše, razliko je opaziti le v stopnji, ne pa v naravi njunega neoliberalizma. Socialdemokratske in liberalne vlade uveljavljajo mehkejši pristop (transformacija je gradualistična, postopna, retorika je prijaznejša), medtem ko so bile politike desnih vlad v udejanjanju neoliberalizma bolj neposredne, radikalnejše oziroma transparentne.

³²¹ Kot sem želel prikazati v šestem poglavju, samega političnega delovanja na ulicah in trgih ne smemo podcenjevati. V nasprotovanju ukrepom političnega, ekonomskega in socialnega nazadovanja so vstaje množični politični in aktivacijski izraz *per se*. Zato jim niti ni treba, celo nezmožne so privzeti obliko specifičnega »reprezentativnega političnega izraza« (Kurnik, 2013, str. 11; Trček, 2013b, str. 141). Kolektivna mobilizacija, glasno izražanje besa oziroma nezadovoljstva, javno delovanje in srečevanje razmeroma izoliranih in fragmentiranih skupin v javnosti blokira odtujitvene učinke neoliberalne reorganizacije in strukturiranosti vsakdanjega življenja (atomizacijo, apatijo, depolitizacijo, konkurenco, prekarnost, negotovost) (Sitrin in Azzellini, 2014; della Porta, 2015; Murray, 2016). Heterogena pluralnost raznolikih skupin, mobilizacija, javno delovanje in solidarnost politizirajo in reaktivirajo nepovezane posameznike ter posameznice, v skupnem prostoru se odpirajo konflikti in definirajo razlike med nekompatibilnimi akterji, akterkami ter idejnimi skupinami (Pinter, 2005, str. 17). Kot sem pokazal v šestem poglavju, se je z aktivacijo protijavnosti in publik v Sloveniji ustvaril kratkoročen prelom z izključevalnimi mehanizmi, načeli in retoričnimi postopki heteronomnega pola novinarskega polja. Obenem se je aktivističnim in intelektualnim skupinam ponudila priložnost za praktično preizpraševanje ustaljenih diskurzivnih oblik in postopkov, retoričnih mehanizmov, konvencij ter žanrov novinarskega in političnega (s tem pa tudi univerzitetnega) polja oziroma »refeodalizirane javne sfere«.

in javna sfera, kulturna oblika politične artikulacije, ki so jo s kritično publiciteto (kritičnost, argumentacija, polemika) vzpostavljala družbena gibanja in intelektualne publike s pomočjo določenih agensov v novinarskem polju (ki so zagotovila občo dostopnost diskusije ter njen javni in množični doseg).³²²

Toda pokazalo se je, da je v tedanji precej diferencirani konstelaciji aktivističnih sil, ki so sooblikovale vstaje, odločitve vlad lažje blokirati, kot izpeljati globljo strukturno spremembo temeljnih družbenih razmerij.³²³ Zaradi množice različnih zgodovinskih in demografskih dejavnikov, kot so razredna heterogenost, poklicna in zaposlitvena heterogenost, generacijska heterogenost, vrednotna heterogenost, lokalnost problematik, razpršenost naslovnikov zahtev, razlike in razcepi med skupinami, odstop osovraženih politikov, pristanek množic na kozmetične popravke in rošade v političnem polju, so vstajniške skupine uspele namnožiti »zgolj« kopicu heterogenih vstajniških zahtev³²⁴ (gl. Kurnik, 2013; Trček, 2013; Zajc, 2013b; Kirn, 2014, str. 120; Zdravković in drugi, 2014).

»Vstajniška« javnost pa v »vstajniški« javni sferi ni uspela oblikovati »vstajniškega« javnega mnenja, politične volje, ki bi bila politično učinkovita in bi v novi zakonodaji ali praksi

³²² Pokazalo se je, da *množični mediji* (ter določeni kritični novinarji in novinarke, ki delajo v teh medijih) ostajajo *temeljni institucionalni kamen javnosti* in javne sfere (ter kritične publicitete), saj javna sfera kot infrastruktura družbene integracije ne more obstajati brez sredstev za prenašanje in vplivanje (časopisov, revij, radia in televizije, spleta) (Habermas, 1989, str. 293, 297; Garnham, 2001, str. 12586; Splichal, 2011, str. 91). Ker družbene in politične krize praviloma dodatno polarizirajo nasprotujoče si interpretacije (vzrokov, razlogov, krize in) družbenega sveta ter praviloma ne proizvajajo konsenza mnenj (Benton in Craib, 2009, str. 135), so mediji konstitutivni za javnost kot »zamišljeno skupnost« in institucionalizacijo (infra)strukture javne sfere. V slovenskem primeru so zagotovili javno diskusijo in polemiko, bili so sredstvo in prostor konfrontacije javnosti, ki so na enem mestu poskušali vsaj zbrati, če že ne poenotiti pluralnosti subjektivnih pozicij raznolikih protijavnosti.

³²³ Zgodovinska družbena gibanja so – tako kot skupine, ki so sodelovale v slovenskem protestnem ciklu – pač organizacijsko in ideološko heterogena, prečijo jih razlike in konflikti, pa naj gre za alterglobalistično gibanje (della Porta in Diani, 2006, str. 2), anarhistično gibanje (Heywood, 2007, str. 175–202; Korošec, 2014) ali pa za nova družbena (Crossley, 2002, 8. pogl.), antisistemska (Wallerstein, 2006, str. 91) ali delavska gibanja, institucionalizirana v sindikatih (Diani, 1992, str. 23).

³²⁴ Cirila Toplak je na proteste pogledala z razredno optiko in opazila ločnico, ki ločuje motivacije razredov v Mariboru. Ocenjuje, da so revni v Mariboru protestirali proti korupciji in nezadostnim ukrepom lokalne politike, medtem ko so določene meščanske razrede in lokalno inteligenco, razpete med zavračanjem ruralne mentalitete in tradicionalnim razrednim oziroma srenjskim egalitarizmom, (u)žalile predvsem podoba in prakse župana s specifičnim lokalnim (dupleškim) narečjem ter »koruptivnim šerifovskim obnašanjem«. Vso patetiko (pomanjkanja) medrazredne solidarnosti v družbi, v kateri je revščina še vedno sramota, razkrivata tudi odsotnost podpore delavcem in delavkam propadajočih industrijskih obratov v mestu ali odsotnost podpore protestnikom in protestnicam, aretiranim na vstajah. »Tišina je torej simptom, zato optimizma ne vzbuja niti nezmožnost resnične integracije pluralnosti protestnikov, tj. pluralnosti, ki bi segla onkraj ozkih meja malomeščanskega ali 'post-hipi flower-power' pacifizma« (Toplak, 2013, str. 22–23; Toplak, 2017, str. 58–59; gl. tudi Trček, 2013b, str. 66; Nemač, 2016, str. 46–48). O razlikah med Mariborom in Ljubljano gl. Šori in Zavratnik (2016) ter Trček (2013b, str. 44), nekaj vrednotnih, motivacijskih in organizacijskih razlik med vstajniškimi skupinami sem popisal tudi sam (gl. Ribač, 2016a).

administrativnih institucij odražala voljo celotnega področja protijavnosti³²⁵ (gl. Fraser, 2007, str. 22). Javno delovanje »vstajniške« javnosti je trajalo le »srečen hipec« (Habermas, 1989, str. 94–95), s prestrukturiranjem političnega polja se je možnost radikalne in široke transformacije zaprla, saj so se množice zadovoljile s kozmetičnimi popravki in novo vlado, ki je ublažila neoliberalno politiko osvojenih koalicij desnih strank.³²⁶ Številnim skupinam (inicativam, publikam in protijavnostim) ni uspelo raznolikosti idej in raznolikih organizacijskih oblik povezati v trajnejšo formacijo, ki bi uspela vzpostaviti nov zgodovinski ali »hegemonski blok« (Gramsci) številnih vstajniških skupin, ki bi ustvarile koherenten politični program³²⁷ radikalne politične transformacije (gl. Kirn, 2014, str. 124–125). Ker se heterogene protestne skupine niso uspele povezati ali institucionalizirati tudi v dejansko (protestno, vstajniško, antisistemsko) gibanje z večjim transformacijskim potencialom (Dragoš, 2013, str. 153–154) oziroma ker so

³²⁵ Namen debate znotraj javne sfere je bil v liberalnem modelu skupen konsenz oziroma dogovor o zadevah skupnega, občega interesa (Garnham, 2001, str. 12586). Poleg tega pa, kot je rekel Habermas, »ko je izvajanje politične vladavine efektivno podrejeno demokratični zapovedi javnosti, si politična javnost prek zakonodajnega telesa pridobi institucionaliziran vpliv na vlado« (Habermas, 1989, str. 294). Končno mnenje javnosti ima posledice v odločitvah s pomembnimi posledicami, tako da vplivajo na večinsko mnenje ali oceno javnega mnenja, ki jo oblastniki upoštevajo pri svojih odločitvah (Turnšek Hančič, 2010, str. 233).

³²⁶ Protestniške strategije množic in nekaterih institucionaliziranih stanovskih skupin so bile preveč ozko usmerjene v odstavitev osvojenih posameznikov (Kirn, 2014, str. 125;), zato so se zadovoljile že z vlado, ki ni bila neposredno izvoljena(!) in ki je nadaljevala varčevalne ukrepe Janeza Janše (ali »Trojke«), ob tem pa le omilila retoriko predhodnikov (Toplak, 2017, str. 60; poudaril M. R.). Sklepati gre, da so se volivci in volivke Pozitivne Slovenije ter Socialnih demokratov zaradi notranjepolitičnega manevra Janeza Janše po volilni zmagi Zorana Jankovića leta 2011 (kot mandat je bil Janša izvoljen šele na *predlog skupine poslancev*) čutili opeharjene in so se zato množično pridružili protivladnim protestom v prestolnici (manj pa so bili naklonjeni izrazom upora proti ljubljanskemu županu, ki so ga bremenile obtožbe KPK) (gl. Trček, 2013b, str. 120–121). Provincialni antijanšizem, ki personificira strukturne in politične probleme Slovenije, je zaznati tudi v delovanju slovenskega društva PEN, pravi Franc Trček. »Odstranitev Janeza Janše je postala personificirana zahteva, ki je v sklepnih fazah povzročila celo abotne izpade, kot je bil npr. njegov izgon iz društva PEN na predvečer nezaupnice v slovenskem parlamentu« (Trček, 2013b, str. 67).

³²⁷ Po podrobnem pregledu artikulacije »vstajniških« zahtev oziroma ciljev in povstajniškega obdobja lahko potrdim tezo, da je (potencialno ali morebitno) vstajniško gibanje ostalo v svoji prvi, tj. *defenzivni* fazi ali stopnji razvoja, kjer so se številne vstajniške skupine uspele povezati zgolj v obrambi pred nečim, kar se skupinam vsiljuje od zunaj (koruptivna oblast, neoliberalno varčevanje, patriarhat itd.) (gl. Dragoš, 2013, str. 154). V specifičnem slovenskem primeru velja tudi potrditi tezo, da, kot je opazil že Rosanvallon, koalicije, ki nastopijo negativno (proti konkretnemu nasprotniku ali neposrednemu cilju), zavoljo učinkovitosti lažje tolerirajo in ohranijo svoje notranje kontradikcije ter kljub inherentnim konfliktom nastopijo koherentno (Rosanvallon, 2008, str. 15; gl. tudi Hvala, 2010, str. 35). Protestna konstelacija vstajniških skupin je v boju za ohranitev političnih, socialnih in državljanskih pravic ter pridobitev preteklih socialnih in političnih bojev dosegla določeno stopnjo notranje solidarnosti, ki je bila potrebna za jasno definiran konflikt z varčevalno politiko in cinizmom, ki so jo uveljavljale mestne oblasti (najvidneje oblast Franca Kanglerja v Mariboru) ter neoliberalna neokonzervativna vlada Janeza Janše. Skupinam pa ni uspelo svojih vsebinskih poudarkov strukturirati na *kontestativni* (združevanje na podlagi tega, *kaj hočemo*); združevanje zaradi uresničitve nečesa, kar še ni uresničeno, pa bi moralo biti) in *akvizitivni* ravni (razvoj koherentne strategije za uresničitev zadanih ciljev; združevanje na podlagi tega, *kako hočemo*) (Dragoš, 2013, str. 154). Ključno vprašanje v prihodnosti bo ravno konceptualizacija razlik med protijavnostmi: kljub vpetosti v mnogotere strukture (dominacije) določene skupine dajo prednost kritiki zgolj ene (npr. zgolj razredne ali zgolj rasne ali zgolj spolne) dominacije. Ko pristanejo na hierarhično bojevo, področje političnih pravic zamejijo preozko, zanemarijo prizadevanja številnih skupin in boji tovrstnih (identitetnih) gibanj postanejo prekratki. Treba bo torej preseči problem, ki se je pojavil s gibanjem na Zahodu: ravno ko so se z neoliberalno revolucijo korporativni, poslovni, politični in finančni interesi združevali in zblížali, so se gibanja na levi fragmentirala ter razpadla v partikularnosti in individualizme (Dean, 2009, str. 34, 65).

bile Vstaje »zgolj« protest oziroma revolt, je odhod osovraženih politikov nevtraliziral potencial množične in globoke transformacije družbenih odnosov in razmerij (Trček, 2013a, str. 67).

Med vstajniškimi skupinami tako prevladuje konsenz zgolj o tem, da niso uspele odstraniti resničnih vzrokov protestov,³²⁸ zato so se protijavnosti in publike vrnile v fazo relativne »hibernacije«, tihih oziroma latentnih bojev, majhnih, vsakodnevnih uporov, razprav, diskusij in interakcij (Mattoni in Trere, 2014, str. 257), delovanje in razpravljanje so ponovno prestavile na obrobja političnega in medijskega polja (Trček, 2013a, str. 60).

8 ZAKLJUČEK

Z zgornjimi sklepi zaključujem analizo vzpostavljanja javnosti v Sloveniji, ki sem jo umestil v strukturne spremembe specifične nacionalne formacije v zadnji fazi kapitalizma. V okoliščinah globoke gospodarske³²⁹ (gl. 5. poglavje) in politične krize (gl. 6. poglavje) leta 2012 se je v Sloveniji, majhni državi na obrobju EU, odprl javni prostor, ki se je z neoliberalno reorganizacijo in rekonstitucijo države zaprl konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja. Zato so slovenska mesta zasedli številni protestniki in protestnice. Dinamičen in mestoma nasilen protestni cikel, ki je v Sloveniji trajal od decembra 2012 pa vse do aprila 2013, je poglobilo stopnjevanje socialne, gospodarske in politične krize ter vse bolj avtoritaren nastop osovraženih birokratsko-političnih izvajalcev neoliberalnih politik – mariborski župan, koruptivne lokalne mreže in vladna koalicija desnih parlamentarnih strank.

V vstajniškem protestnem ciklu so bile kljub izredni idejni in organizacijski heterogenosti skupin navzoče predvsem skupine, ki se praviloma vpisujejo v politični spekter levo od politične sredine.³³⁰ Te skupine, ki so se aktivno vzpostavile kot javnost ter (po)ustvarjale in

³²⁸ To kažejo fokusne skupine in intervjuji, ki smo jih na Mirovnem inštitutu opravili po zaključku množičnih vstaj.

³²⁹ Dinamike protestov vseeno ne gre razumeti brez sociopsihološke subjektivacije in percepcije objektivnih kazalcev, ki je neenako distribuirana po družbeni strukturi: kot sem pokazal, so bes poleg varčevalnih ukrepov in naraščanja brezposelnosti stopnjevali tudi cinizem administrativnih, upravljavskih in represivnih aparatov, novinarske zgodbe o korupciji in škandalih ter proliferacija slik in posnetkov nasilja, aretacij ipd. (Kirn, 2014, str. 117; Toplak, 2017, str. 58).

³³⁰ To ne pomeni, da na protestih pozimi 2012 in 2013 niso bile prisotne reakcionarne ali desničarske skupine ali da posamezniki in posameznice iz množice desetisočev protestnikov niso nosilci ali nosilke konzervativnih ideologij. Trdim le, da je bila vloga slednjih v koordinaciji in organizaciji vstaj zanemarljiva, celo nična, tako kot so izzveneli poskusi formulacije javnega mnenja v okviru (vstajniške) javnosti. O primerih šovinizma, heteronormativnega seksizma in mizoginije na vstajah gl. Nemac (2016, str. 42–43) in Trček (2013b, str. 32). Na

ohranjale lastno javno sfero, so zato v pričujočem delu predmet poglobljene obravnave in tipologizacije. Upam, da sem se z mero preudarnosti v disertaciji izognil romantiziranju ali nekritičnemu idealiziranju njihovih praks in vrednotnih dispozicij. Kljub temu je bil namen dela eksplicitno pokazati, da so »izjemne« pozicije posamezne države ali progresivni koraki izboljšanja materialnih, intelektualnih, kritičnih in demokratičnih pogojev političnega življenja posledica bojev družbenih gibanj, aktivističnih skupin, posameznikov in posameznic, organiziranih v protijavnosti. Pa naj gre za odtis proletarske protijavnosti na neokorporativistično strukturo zgodnjega postsocializma in širjenje delavskih pravic v okviru keynesianske ureditve ali boje oziroma aktivistični in intelektualni angažma članov ter članic LGBT+ protijavnosti, ki so s političnim pritiskom ter teoretsko in aktivistično refleksijo generirali (pre)počasen napredek na področju pravic in prepoznanja (pravica do zdravja, zaposlovanja, do posvojitve otrok), za katere si že desetletja prizadevajo na tem prostoru.

Vstaje v Sloveniji so odprle prostor in možnost inovativnih kulturnih form komuniciranja teh skupin, ki so se kasneje pokazale tudi v enoviti obliki – kot deliberacija v (vstajniški) javni sferi. V razprtju političnega prostora so s pomočjo skupnostnih in alternativnih medijskih eksperimentov (gl. Atton, 2008; Pajnik, 2010, str. 54) fragmentirane protijavnosti vzpostavile specifično diskurzivno formacijo (oziroma strukturo), v kateri je bilo možno artikulirati politična mnenja, stališča in kritiko sodobnih političnih pojavov. S tem publicističnim angažmajem so pred oči množic stopile teme in analize, ki so jih različne iniciative, skupine in mreže v okviru številnih protijavnosti in publik odpirale vrsto let pred množičnim protestnim vrenjem, ki se je začelo leta 2012. Spekter političnih alternativ so protestne skupine z vstajami razširile z reartikuliranim besediščem, umetniškimi in protestnimi formami, zasedbo javnih prostorov, življenjskimi stili in kulturami, od politike pa začele zahtevati celovito rekonstrukcijo politično-ekonomske, kulturne in socialne mreže (gl. Zavrtnik in Kurnik, 2013; Kirn, 2014; Tomanić Trivundža, 2015; Toplak, 2017, str. 59).

protestih in vstajah so bile prisotne tudi desničarske skupine. Ena vidnejših desničarskih skupin je bila na primer skupina, zbrana okoli majorja Ladislava Trohe, druga pa skupina Avtonomni nacionalisti, ki so bili glavni akterji nasilnih izbruhov 30. novembra 2012 (Nemac, 2016, str. 22). Anuška Delić (2012), ki novinarsko preiskuje ekstremistične skupine v Sloveniji, je za slednje po pregledu policijskega zapisnika in seznama aretiranih zapisala, da so se tam znašli navijači ljubljanske Olimpije in mariborskih Viol ter »nekaj fantov, ki so najmanj simpatizerji neonacistov. Med drugim smo naleteli tudi na dva posameznika, ki sta najverjetneje pripadnika Slovenske vojske, na nekaj navdušencev nad airsoftom (soroden paintballu) in še na peščico mladcev, ki bi jih najlaže opisali kot tipične ljubljanske ulične provokatorje«.

Kljub možnosti radikalnejših sprememb, ki so vzniknile z odprtjem javnega prostora, številne aktivistične in intelektualne skupine niso uspele zavreti neoliberalne reorganizacije družbenih sfer, ki se je zgodila v Sloveniji. Zaradi procesov, ki sem jih podrobno analiziral v disertaciji (ogromnega javnega dolga, »železnega jopiča« evroobmočja, množične razprodaje državnih lastništev in podjetij, erozije neokorporativizma), se bo Slovenija v prihodnosti, kot pravi Jože Mencinger (2012, str. 76), gospodarsko in strukturno vrnila med druga nekdanja socialistična gospodarstva, kjer o njihovi usodi bolj ali manj odločajo zunaj meja države (Breznik in Furlan, 2015; Drenovec, 2015; Dragoš in Leskošek, 2016). Prostor možnosti neposredne demokracije in participacije se z odvzemanjem vse večjega števila institucionalnih mehanizmov dodatno zmanjšuje, zaupanje v ključne institucije sistema prav tako (Dragoš in Leskošek, 2016, str. 105–108), zato se ob trenutni depolitizaciji in morebitni novi gospodarski krizi zdi verjetna možnost nenadnega množičnega upora (Toplak, 2013, str. 24–25; Toplak, 2017, str. 60). Obliko slednjega je v tem trenutku težko določiti, trenutno se »tih upor« kaže predvsem v odseljevanju, volilni abstinenci ter srhljivem odnosu do beguncev in begunk ter migrantov in migrantk.

Če je dilema res le komunizem ali barbarstvo (Marx), bi svojo analizo rad zaključil optimistično in pesimistično. V področju protijavnosti, v samoorganizaciji, solidarnosti, izumljanju novih oblik življenja, obnovi političnih vezi in upor, preizpraševanju uveljavljenih ortodoksij in kritiki obstoječega gre iskati politične alternative in obrise sveta, ki ga želimo sooblikovati in v katerem želimo živeti. Toda določeni politični, gospodarski, kulturni in miselni premiki v svetu po zaključku velike gospodarske krize in množičnih protestov kličejo k intelektualnemu pesimizmu. Veljalo bi se spomniti na zapis Walterja Benjamina, ki pravi, da za vznikom vsakega fašizma stoji neuspela revolucija.

9 VIRI

1. Althusser, L. (2000). *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba *cf.
2. Amon Prodnik, J. (2014). *Protislovja komuniciranja: h kritiki poblagovljenja v politični ekonomiji komuniciranja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
3. Amon Prodnik, J. (2016). The instrumentalisation of politics and politicians-as-commodities: A qualitative analysis of slovenian parties' understanding of political communication. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 26(1), 145–158. DOI 10.19233/ASHS.2016.13
4. Ang, I. (1991). *Desperately Seeking the Audience*. London: Routledge.
5. Anderson, B. (1998). *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
6. Andrenšek, A. (2012, 18. december). Brez krivca za izginotje podpisov. *Dnevnik*. Dostopno prek <https://www.dnevnik.si/1042568220>
7. Andrenšek, A. in Poglajen, J. (2012, 10. november). Gorenak našel dovolj podpisov na "izgubljenih" listih. *Dnevnik*. Dostopno prek <https://www.dnevnik.si/1042562793>
8. Aglietta, M. (2012). The european vortex. *New Left Review*, 75(maj-junij), 15–36.
9. Arato, A. in Cohen, J. (1992). *Civil society and political theory*. Cambridge, London: MIT.
10. Arendt, H. (1996). *Vita Activa*. Ljubljana: Krtina.
11. Arendt, H. (2006). *Med preteklostjo in prihodnostjo. Šest vaj v političnem mišljenju*. Ljubljana: Krtina.
12. Arendt, H. (2013). *O nasilju*. Ljubljana: Krtina.
13. Arrighi, G., Hopkins, T., in Wallerstein, I. (1989). *Antisystemic movements*. London: Verso.
14. Arrighi, G. (2009). *Dolgo dvajseto stoletje. Kapitalizem, denar in moč*. Ljubljana: Sophia.
15. Asen, R. 2000. Seeking the »counter« in counterpublics. *Communciation Theory*, 10(4), 424–446.
16. Asen, R. in Brouwer, D. C. (2001). Introduction: Reconfigurations of the public sphere. V R. Asen, R. in Brouwer D.C. (ur.), *Counterpublics and the state* (str. 1–32). New York: State Unviersity of New York Press.
17. Atton, C. (2008). Bringing alternative media practice to theory: Media power, alternative journalism and production. V M. Pajnik in J. D. H. Downing (ur.), *Alternative media and the politics of resistance* (str. 31–48). Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
18. Atton, C. in Hamilton, J. F. (2008). *Alternative Journalism*. London: Sage.
19. Avtorska skupina. (2013). *Kaj po univerzi?* Ljubljana: Založba cf*.
20. Babić, J (2016). *V vrtincu subkultur*. Ljubljana: Založba Sophia.
21. Baert, P. in Carreira da Silva, F. (2010). *Social Theory in the 20th Century and Beyond*. Cambridge: Polity Press.
22. Bahovec Dolar, E. (ur.). (1993). *Abortus - pravica do izbire?!: pravni, medicinski, sociološki, moralni in politični vidiki*. Ljubljana: Skupina Ženske za politiko 1991.

23. Bahovec, E. in Šetinc, K. (2006). *Demokracija je ženskega spola. Feministične vaje v slogu*. Ljubljana: Delta.
24. Barker, C., Cox, L., Krinsky, J. in Gunvald Nilsen, A. (ur.). (2013) *Marxism and Social Movements*. Boston: Brill.
25. Bašić Hrvatinić, S. in Kučić L. (2005). *Monopoli, družabna igra trgovanja z mediji*. Ljubljana: Maska.
26. Bašić Hrvatinić, S. (2013). Drznost, drznost, še in še drznost. *Časopis za kritiko znanosti*, 40(254), 72–83.
27. Beauvoir, Simone de. (2013). *Drugi spol. Prva knjiga: Dejstva in miti*. Ljubljana: Založba Krtina.
28. Beauvoir, Simone de. (2013). *Drugi spol. Druga knjiga: Doživeta izkušnja*. Ljubljana: Založba Krtina.
29. Becker, J. (2013). Financializacija v vzhodni Evropi: od psevdorazcveta do krize. *Borec*, LXV(694–697), 149–166.
30. Becker, J., Jäger, J. in Weissenbacher, R. (2015). Uneven and dependent development in Europe: The crisis and its implications. J. Jäger in E. Springler (ur.), *Asymmetric crisis in Europe and possible futures. Critical political economy and post-Keynesian perspectives* (str. 81–97). New York: Routledge.
31. Becker, J. (2016). Europe's other periphery. *New Left Review*, 99(maj-jun), 39–64.
32. Bembič, B. (2012). *Kapitalizem v prehodih. Politična in ekonomska zgodovina Zahoda po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba Sophia.
33. Bembič, B. (2013). Kolikšna je bojna pripravljenost socialnega partnerja? V B. Bembič in drugi, *Prvotna akumulacija med zgodovino in konceptom* (str. 82–95). Ljubljana: Inštitut za delavske študije.
34. Benton, T. in Craib, I. (2009). *Philosophy of social science: The philosophical foundations of social thought*. New York: Palgrave.
35. Bey, H. (2011). Začasna avtonomna cona. V Ž. Vodovnik (ur.), *Antologija anarhizma 3*. (str. 59–88). Ljubljana: Založba Krtina.
36. Bhaskar, R. (2008). *The possibility of Naturalism: A philosophical critique of the contemporary human sciences*. London, New York: Routledge.
37. Bibič, A. (1997). *Politološki preseki: civilna družba in politični pluralizem*. Ljubljana: FDV.
38. Bidet, J. (2008). Bourdieu and Historical Materialism. V B. Jacques in S. Kouvelakis (ur.), *Critical companion to contemporary marxism* (str. 587–604). Boston: Brill.
39. Blee, K. M. in Taylor, V. (2002). Semi-structured interviewing in social movement research. V B. Klandermans in S. Staggenborg (ur.), *Methods of social movement research*. (str. 92–118).
40. Bockmann, J. (2011). *Markets in the Name of Socialism - The Left-Wing Origins of Neoliberalism*. Stanford: Stanford University Press.
41. Bogovič, L. in Skušek, Z. (ur.). (1996). *Spol: Ž*. Ljubljana: ISH.

42. Bohle, D. in Greskovits, B. (2012). *Capitalist diversity on Europe's periphery*. Ithaca and London: Cornell University Press.
43. Bourdieu, P. (1986): The Forms of Capital. V J. G. Richardson (ur.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (str. 46–58) New York, Greenwood Press.
44. Bourdieu, P. (1988a). *Homo Academicus*. Stanford: Stanford University Press.
45. Bourdieu, P. (1988b). Vive la crise!: For heterodoxy in social science. *Theory and Society* 17(5), 773–787.
46. Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Stanford: Stanford University Press.
47. Bourdieu, P. (1991/2003). *Language and symbolic power*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
48. Bourdieu, Chamboredon, J. C. in Passeron, J. C. (1991). *The craft of sociology. Epistemological Preliminaries*. Berlin: Walter de Gruyter.
49. Bourdieu, P. (1993). *Sociology in Question*. London: Sage.
50. Bourdieu, P. (1997). *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
51. Bourdieu, P. (1999). *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary World*. Stanford, California: Stanford University Press.
52. Bourdieu, P. (2000). *Pascalian meditations*. Cambridge: Polity Press.
53. Bourdieu, P. (2001). *Na televiziji*. Ljubljana: Krtina.
54. Bourdieu, P. (2002). *Praktični čut I*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
55. Bourdieu, P. (2003). *Sociologija kot politika*. Ljubljana: Založba *cf.
56. Bourdieu, P. (2004). *Znanost o znanosti in reflektivnost*. Ljubljana: Liberalna akademija.
57. Bourdieu, P. (2005). *The social structures of the economy*. Cambridge: Polity Press.
58. Bourdieu, P. in Wacquant L. (1992). *An invitation to reflexive sociology*. Chicago, University of Chicago Press.
59. Bourdieu, P. (2011). Chartier, Bourdieu. Sociolog in zgodovinar. V *Sociologija, zgodovina, književnost*, ur. Neda Pagon, 7–84. Ljubljana: Studia humanitatis.
60. Breznik, M. (2009). *Kultura danajskih darov*. Ljubljana: Sophia.
61. Breznik, M in Furlan, S. (2015). Kje je Slovenija v mednarodni dolžniški krizi? V M. Breznik in R. Močnik (ur.), *Javni dolg. Kdo komu dolguje* (str. 169–215). Ljubljana: Založba cf*.
62. Brglez, M. (2008). *Filozofija družbenih ved v znanosti o mednarodnih odnosih: od kritike političnega realizma h kritičnemu ontološkemu realizmu*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
63. Buechler, S. M. (2000). *Social Movements in Advanced Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
64. Buechler, S. M. (2011). *Understanding Social Movements. Theories from the Classical Era to the Present*. Boulder, London: Paradigm Publishers.

65. Burcar, L. (2009). *Od socialistične k (neoliberalni) kapitalistični družbenoekonomski ureditvi: redefinicija državljanstva žensk*. *Revija Borec*, 61(657–661), 310–322. Dostopno prek: http://www.revija-borec.si/ebook/borec_657-661/predogled_borec_657-661.pdf
66. Burcar, L. (2012). Privatizacija in korporativizacija javne univerze. *Šolsko polje* 23(3–4), 223–274. Dostopno prek <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-EURFHUBO>
67. Burcar, L. (2015). *Restavracija kapitalizma: repatriarhalizacija družbe*. Ljubljana: Sophia.
68. Butler Breese, E. (2011). Mapping the variety of public spheres. *Communication Theory* 21(2), 130–149.
69. Calhoun, C. (1993). »New social movements« of the early nineteenth century. *Social Science History*, 17(3), 385–427.
70. Calhoun, C. (ur.). (1997). *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
71. Clarke, S. (2010). The Neoliberal Theory of Society. V D. Johnstone in A. Saad-Filho, *Neoliberalism – A critical reader* (str. 50–59). London: Pluto Press.
72. Cohen, J., Rogers, J., Pribac, I., Van Parijs, P. in Vojevec, J.. (2004). *Brezplačno kosilo za vse?* Ljubljana: Založba Krtina.
73. Collier, A. (1994). *Critical Realism*. London: Verso.
74. Crnkić, A. in Tepina, D. (2014). Misliti anarhizem v slovenskem prostoru. V *Anarhizem: onkraj obstoječega*. *Časopis za kritiko znanosti*, 42(257), 13–29.
75. Crossley, N. (2002). *Making sense of social movements*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
76. Crossley, N. (2004). On systematically distorted communication: Bourdieu and the socio-analysis of publics. V N. Crossley in J. M. Roberts (ur.), *After Habermas - New Perspectives on the Public Sphere*, (str. 88–112). Oxford: Wiley-Blackwell.
77. Crossley, N. in Roberts, J. M. (ur.). (2004). *After Habermas: new perspectives on the public sphere*. Oxford: Blackwell Publishing.
78. Crowley, S. in Stanojević, M. (2011). Varieties of Capitalism, Power Resources, and Historical Legacies: Explaining the Slovenian Exception. *Politics & Society*, 39(2), 268–295.
79. Culiberg, L. (2013). Somrak univerze. V Avtorska skupina (ur.), *Kaj po univerzi?* (str. 7–18). Ljubljana: Založba *cf.
80. Danes je nov dan. (2012a). Predlogi (Pravica do vključenosti). *Danes je nov dan*. Dostopno prek <http://predlogi.danesjenovdan.si/>
81. Danes je nov dan. (2012b). Projekti. *Danes je nov dan*. Dostopno prek <http://danesjenovdan.si/projekti/#popup-predlogiinfo>
82. Danes je nov dan. (2012c). Uredniška politika. *Danes je nov dan*. Dostopno prek <http://predlogi.danesjenovdan.si/>
83. Dardot, P. in Laval, C. (2013). *The new way of the world: on neo-liberal society*. London: Verso.

84. Darnton, R. (2000). An Early Information Society: News and the Media in Eighteenth-Century Paris. *The American Historical Review*, 105(1), 1–35. doi: 10.2307/2652433
85. Davies, W. (2016). The new neoliberalism. *New Left Review*, 101(sept-oct), 121–134.
86. Dean, J. (2009). *Democracy and other neoliberal fantasies*. Durham, North Carolina: Duke University Press.
87. Dearing, J. W. in Rogers, E. M. (2012). Agenda setting. V B. Luthar in D. Jontes (ur.), *Mediji in občinstva* (str. 41–97). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
88. Delakorda, S. (2013, 11. marec). Svetovni splet in ljudski protesti v Sloveniji. *Inštitut za elektronsko participacijo*. Dostopno prek <http://www.inepa.si/institut-inepa/zaposleni-sodelavci/simon-delakorda/194-svetovni-splet-in-ljudski-protesti-v-sloveniji.html>
89. Delić, Anuška. (2012, 4. december). Nasilna manjšina, ki je poskušala prekrizati mirne načrte večine. Delo. Dostopno prek <http://www.delo.si/novice/slovenija/nasilna-manjsina-ki-je-poskusala-prekrizati-mirne-nacrte-vecine.html>
90. Della Porta, D. in Diani, M. (2006). *Social movements. An introduction*. Oxford: Blackwell Publishing.
91. Della Porta, D. in Keating, M. (2008). How many approaches in the social sciences? An epistemological introduction. V D. Della Porta in M. Keating (ur.), *Approaches and methodologies in the social sciences. A pluralist perspective* (str. 19–39)
92. Della Porta, D. (ur.). (2009). *Democracy in social movements*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
93. Della Porta, D. (2015). *Social movements in times of austerity: bringing capitalism back into protest analysis*. Cambridge, Malden: Polity Press.
94. Devine, F. (2002). Qualitative Methods. V D. Marsh in G. Stoker (ur.), *Theory and Methods in Political Science* (str. 197–215). Hampshire: Palgrave Macmillan.
95. Dewey, J. (1999). *Javnost in njeni problemi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
96. Diani, M. (1992). The concept of social movement. *The Sociological Review* 40(1), 1–25.
97. Dobnikar, M. (ur.). (1985). *O ženski in ženskem gibanju*. Ljubljana: Založba Krtina.
98. Dobnikar, M. (2009). Gibanje proti nasilju nad ženskami med feminizmom in socialnim delom. *Dialogi*, 45(11–12), 98–110.
99. Dolenc, D., Miklič, E., Razpotnik B., Šter, D. in Žnidaršič T. (2013). Ljudje, družine, stanovanja. Dostopno prek http://www.stat.si/doc/pub/Ljudje_druzine_stanovanja.pdf
100. Downey, J. in Fenton, N. (2003). New media, counter publicity and the public sphere. *New Media & Society*, 5(2), 185–202.
101. Downing, J. D. H. (2001). *Radical Media. Rebellious communication and Social Movements*. Thousand Oaks, California: Sage publications.
102. Dragoš, S. (2013). Forma socialnih gibanj. *Socialno delo*, 52(2–3), 139–156. Dostopno prek <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-JISWPFGB/40024502-c575-4c29-aebe-9f5e5a2f9298/PDF>
103. Dragoš, S. (2015). Nova socialnost na Slovenskem. V S. Lessenich, *Ponovno izumljanje socialnega. Socialna država v prožnem kapitalizmu* (str. 185–212). Ljubljana: Krtina.

104. Dragoš, S. (intervjuvanec) in Lorenci, G. (novinarka). (2016). Bivše socialistične države kot zdravljeni alkoholiki, *Večer*(24. december), 12–15.
105. Dragoš, S. in Leskošek, V. (2003). *Družbena neenakost in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
106. Dragoš, S. in Leskošek, V. (2016). Slovenska smer. V Oxfam International, Oxfamovo poročilo št. 2010. Gospodarstvo za 1 % (str. 87–125). Ljubljana: Založba cf*.
107. Drenovec, F. (2013). *Kolaps elite*. Ljubljana: Založba cf*.
108. Drenovec, F. (2015). Nastanek slovenskega javnega dolga. V M. Breznik in R. Močnik (ur.), *Javni dolg. Kdo komu dolguje* (str. 149–167). Ljubljana: Založba cf*.
109. Društvo za nenasilno komunikacijo. (2013). Predstavitev novega ženskega gibanja in manifesta. *Društvo za nenasilno komunikacijo*. Dostopno prek <https://www.drustvo-dnk.si/novice/257-predstavitev-novega-enskega-gibanja-in-manifesta.html>
110. Duménil, G. in Lévy, D. (2010). *The crisis of neoliberalism*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
111. Duménil, G. in Lévy, D. (2012). *Marksistična ekonomija kapitalizma*. Ljubljana: Sophia.
112. Durkheim, E. (2013/1893). *The Division of Labour in Society*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
113. Edgar, A. (2006). *Habermas: The Key Concepts*. London, New York: Routledge.
114. Elder-Vass, D. (2010). *The Causal Power of Social Structures*. Cambridge: Cambridge University Press.
115. Eley, G. (1997). Nations, Publics, and Political Cultures: Placing Habermas in the Nineteenth Century. V C. Calhoun (ur.), *Habermas and the public sphere* (str. 289–339). Cambridge, Mass.: MIT Press.
116. Fakin Bajec, J., Bajec in Sitar, P. (2017). Neoliberalna politika in konstruiranje znanstvene odličnosti v slovenskem prostoru. V A. Hofman (ur.), *Znanost (brez) mladih. Zgodnje stopnje znanstvene kariere v Sloveniji skozi perspektivo spola* (str. 99–126). Ljubljana: ZRC SAZU.
117. Fenton, N. in Downey, J. (2003). Counter public Spheres and Global Modernity. *Javnost/The Public*, 10(1), 15–32.
118. Ferguson, K. E. (2010). Anarchist Counterpublics. *New Political Science*, 32(2), 193–214. Dostopno prek <https://doi.org/10.1080/07393141003722040>
119. Fink Hafner, D. (1992). *Nova družbena gibanja – subjekti politične inovacije*. Ljubljana: FDV.
120. Fiske, J. (2004). Televizijska kultura: branja poročil, bralci poročil. V B. Luthar, V. Zei in H. Hardt (ur.), *Medijska kultura: kako brati medijske tekste* (str. 148–177). Ljubljana: Študentska založba.
121. Flaker, V. (2012). *Direktno socialno delo*. Ljubljana: Založba *cf.
122. Flassbeck, H. in Lapavitsas, C. (2015). Confronting the failure of the European Monetary Union. V J. Jäger in E. Springler (ur.), *Asymmetric crisis in Europe and possible*

- futures. Critical political economy and post-Keynesian perspectives* (str. 131–147). New York: Routledge.
123. Foucault, M. (1986). Of Other Spaces. *Diacritics*, 16(1), 22–27.
124. Foucault, M. (2007). *Življenje in prakse svobode*. Ljubljana: Založba ZRC
125. Foucault, M. (2015). *Rojstvo biopolitike. Kurz na Collège de France, 1978–1979*. Ljubljana: Krtina.
126. Fraser, N. (1997). Rethinking the Public Sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy. V C. Calhoun (ur.), *Habermas and the public sphere* (str. 109–142). Cambridge, Mass.: MIT Press.
127. Fraser, N. (2007). Transnationalizing the public sphere on the legitimacy and efficacy of public opinion in a post-westphalian world. *Theory, Culture & Society*, 24(4), 7–30.
128. García Agustín, O. (2017). European Counterpublics? DiEM25, Plan B and the Agonistic European Public Sphere. *Journal of Civil Society* 13(3), 323–336. DOI:10.1080/17448689.2017.1360233.
129. Garnham, N. (2001). Public Sphere and the Media. V N. J. Smelser in P. I. B. Baltes (ur.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (str. 12585–12590).
130. Gowan, P. (1995). Neoliberal theory and practice for Eastern Europe. *New Left Review* 1/213(September-October), 3–60.
131. Greif, T. (2007). Liberalni dezertjerji. Odnos liberalne inteligence in politike do lezbištva in aktivizma. *Časopis za kritiko znanosti*, 35(229–230), 21–36. Dostopno prek <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-PMG4T7PV>.
132. Greif, T. (2009). Na begu pred terorjem normalizacije. *Dialogi*, 45(11–12), 82–97.
133. Greif, T. (2011). *Skozi razbito steklo*. Ljubljana: Založba ŠKUC.
134. Gregorčič, M. (2005). *¡Alerta roja!: teorije in prakse onkraj neoliberalizma*. Ljubljana: Študentska založba.
135. Guardiancich, I. (2016). Slovenia: The End of a Success Story? When a Partial Reform Equilibrium Turns Bad. *Europe-Asia Studies*, 68(2), 205–231.
136. Habermas, J. (2008). New social movements. V V. Ruggiero in N. Montagna (ur.), *Social movements. A reader* (str. 201–205). London: Routledge.
137. Habermas, J. (1989). *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: Studia humanitatis.
138. Habermas, J. (1990). *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
139. Habermas, J. (1994). Predgovor k novi izdaji strukturnih sprememb javnosti. *Javnost/The Public* 1(1–2), 23–43.
140. Habermas, J. (1997). Further reflections on the public sphere. V C. Calhoun (ur.), *Habermas and the public sphere* (str. 421–461). Cambridge (Mass.) in London: The MIT Press.
141. Habermas, J. (2001). Trije normativni modeli demokracije. V J. Šumič Riha (ur.), *Pravo in politika* (str. 75–100). Ljubljana: Liberalna akademija.

142. Habermas, J. (2001). *The Postnational Constellation. Political Essays*. Cambridge, MA: MIT Press.
143. Habermas, J. (2004). Druga vmesna obravnava: sistem in življenjski svet. V F. Adam in M. Tomšič (ur.), *Kompendij socioloških teorij* (str. 239–244). Ljubljana: Študentska založba.
144. Habermas, J. (2008). New Social Movements. V V. Ruggiero in N. Montagna (ur.), *Social Movements: A Reader* (str. 201–205). London and New York: Routledge.
145. Hallin, D. C. in Mancini, P. (2004). *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
146. Hallin, D. C. in Mancini, P. (2012). *Comparing Media Systems. Beyond the Western World*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
147. Harvey, D. (2011). *Kozmopolitstvo in geografije svobode*. Ljubljana: Založba Sophia.
148. Harvey, D. (2012). *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
149. Heinrich, M. (2013). *Kritika politične ekonomije*. Ljubljana: Založba Sophia.
150. Hepp, A. (2012). Mediatization and the 'molding force' of the media. *Communications* 37(1), 1–28. Dostopno prek <https://www.degruyter.com/view/j/comm.2012.37.issue-1/commun-2012-0001/commun-2012-0001.xml>
151. Herman, E. S. in Chomsky, N. (1994). *Manufacturing consent: the political economy of the mass media*. London: Vintage.
152. Heywood, A. (2007). *Political ideologies. An introduction*. New York: Palgrave Macmillan.
153. Hirsch, J. (2014). *Gospodstvo, hegemonija in politične alternative*. Ljubljana: Sophia.
154. Hoggart, L. (2010). Neoliberalism, the New Right and Sexual Politics. V D. Johnstone in A. Saad-Filho, *Neoliberalism – A critical reader* (str. 149–155). London: Pluto Press.
155. Hohendahl, P. U. (1997). The public sphere: Models and boundaries. V C. Calhoun (ur.), *Habermas and the public sphere* (str. 99–110). Cambridge, Mass.: MIT Press.
156. Hollis, M. (2002). *Filozofija družbene vede*. Maribor, Aristej.
157. Holloway, J. (2004). *Spreminjamo svet brez boja za oblast: pomen revolucije danes*. Ljubljana: Študentska založba.
158. Horvat, S. in Štiks, I. (ur.). (2015). *Welcome to the desert of post-socialism: Radical politics in the desert of tradition*. London, New York: Verso.
159. Husson, M. (2011). *Čisti kapitalizem*. Ljubljana: Založba Sophia.
160. Husson, M. (intervjuvanec) in Božič, K. (novinarka). (2013). »Glavno vodilo mora biti zagotavljanje delavskega nadzora nad pogoji dela« (pogovor z Michelom Hussonom). *Borec, LXV*(698–702), 181–189.
161. Hvala, T. (2010). »When we move, it is a movement!«: *Rdeče Zore Festival as a feminist-queer counterpublic* (magistrsko delo). Institutum Studiorum Humanitatis - Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana.
162. Hvala, T. (2015). Začasni prizorišči vztrajnega upanja: Mesto žensk in Rdeče zore. *Časopis za kritiko znanost, Mesto žensk*(261), 51–62.

163. Hvala, T. (2017): »Iritantno«: ločeno delovanje žensk v novem feminizmu v osemdesetih. V B. Piškur, (ur.), *Osemdeseta o osemdesetih* (str. 8–27). Ljubljana: Moderna galerija.
164. Inštitut za delavske študije (b. d.). Dostopno prek <http://www.delavske-studije.si/>
165. Jakubowicz, K. (2007). *Rude awakening: social and media change in Central and Eastern Europe*. Cresskill: Hampton Press.
166. Jalušič, V. (1993). »Nove demokracije« in »ženske študije. V E. D. Bahovec (ur.), *Od ženskih študij k feministični teoriji* (str. 107–118). Ljubljana: ŠOU.
167. Jalušič, V. (2001). Ideologija in realnost civilnih družb: Slovenija in naslednice nekdanje Jugoslavije ter primer feminističnih skupin. V D. Fink Hafner in M. Haček (ur.), *Demokratski prehodi II: Slovenija v primerjavi z drugimi nekdanjimi jugoslovanskimi republikami* (str. 173–196). Ljubljana: FDV.
168. Jalušič, V. (2002). *Kako smo hodile v feministično gimnazijo*. Ljubljana: Založba *cf.
169. Jalušič, V. (2011). Civilna družba, feminizem in politika. V M. Antić Gaber (ur.), *Ženske na robovih politike* (str. 171–186). Ljubljana: Založba Sophia.
170. Jogan, M. (2011). Tranzicija in oživljeno udomačevanje žensk. V M. Antić Gaber (ur.), *Ženske na robovih politike* (str. 143–170). Ljubljana: Založba Sophia.
171. Johnstone, D. in Saad-Filho, A. (2010). *Neoliberalism – A critical reader*. London: Pluto Press.
172. Jontes, D. (2010). *Novinarstvo kot kultura - miti in vrednote*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
173. Jurić Pahor, M. (2000). *Narod, identiteta, spol*. Trst: ZTT EST.
174. Kant, I. (1987). Odgovor na vprašanje kaj je razsvetljenstvo. *Vestnik IMŠ 1987(19)*, 9–13.
175. Karsenti, K. Dialog modernih. V G. Gaber (ur.), *Znanost kot poklic* (str. 97–117). Ljubljana: Založba Fakulteta za družbene vede.
176. Kerševan, M. (2011). *Sociologija – Marksizem – Sociologija religije*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
177. Kirn, G. (2013). On contours of urban revolts in Maribor: waning industrial heritage and shattering of post-industrial dream. *Dialogi 9(13)*, 161–172. Dostopno prek <http://www.aristej.si/eng/PDF/dialogi/Gal-Kirn.pdf>
178. Kirn, G. (2014). Slovenia's social uprising in the European crisis: Maribor as periphery from 1988 to 2012. *Stasis, 2(1)*, 106–129.
179. Kogovšek, N. in Petkovič, B. (ur.) (2010). *Brazgotine izbrisa. Prispevek h kritičnemu razumevanju*
180. Kolšek, K. in Gregorc, T. (ur.). (2011). *Prihodnost znanosti: neoliberalizem, univerza in politika sodobnega znanstvenega raziskovanja*. Novo mesto: Goga.
181. Korošec, P. (2014). Ideje in prakse organiziranega anarhizma pri nas (1999–2014). *Časopis za kritiko znanosti, 42(257)*, 30–52.
182. Kosi, G. (2009). Od skvotiranja do institucionalizacije. *Dialog, 45(7–8)*, 28–58.

183. Kovačič, G. (2013). *Misliti prelome, lomiti ideologije*. Ljubljana: Revija 2000.
184. Kozinc, N. (2005). Nekateri elementi strukturne nestrpnosti v Sloveniji. V V. Leskošek (ur.), *Mi in oni. Nestrpnost na Slovenskem* (str. 97–111). Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
185. Kramberger, T. 2003. Od Joining the Club h grotesknosti slovenske adaptacije na neoliberalizem. *Družboslovne razprave*, 19(43), 77–95.
186. Kramberger in D. B. Rotar (ur.). (2006). *Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij* (str. 47–54). Koper: Založba Annales.
187. Kramberger, T. in Rotar, D. (2010). Evropa gre v Šanghaj: vdor neoliberalizma v akademski svet. *Sodobna pedagogika*, 61(4), 132–146.
188. Kramberger, T. in Rotar, D. B. (2011). *Nevidne evidence. Misliti idola tribus*. Ljubljana: Založba Sophia.
189. Kramberger, T. in Rotar, D. B. (2016). Dekodiranje molčanja in utišanih glasov zgodovine. V M. Perrot, *Ženske ali molčanja zgodovine* (str. 509–535). Vnanje Gorice: Kulturno-umetniško društvo Police Dubove.
190. Krašovec, P. (2013a). Med postsocializmom in protosocializmom. *Ars & humanitas : revija za umetnost in humanistiko*, 7(1), 44–57. Dostopno prek <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-VNDZYJOL>
191. Krašovec, P. (2013b). Neoliberalizem in družba znanja. V Avtorska skupina (ur.), *Kaj po univerzi?* (str. 59–102). Ljubljana: Založba *cf.
192. Krašovec, P. (2013c). Politika socialnega rada u kontekstu politike štednje, slučaj Slovenije 2011.-2012. *Ljetopis socialnega rada* 20(1), 75–93.
193. Krečič, J. (2013, 18. januar). Revolt, iskanje izhoda in skupno dobro. *Delo*. Dostopno prek <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/revolt-iskanje-izhoda-in-skupno-dobro.html>
194. Kržan, M. (2013). Pregled gospodarske krize v Sloveniji s poudarkom na bančnem sektorju: vzroki, ukrepi, alternative. *Borec: Dvojna kriza evropskih integracij*, LXV(698–702), 132–160.
195. Kump, S. (2015). Univerza v primežu neoliberalne politike. *Andragoška spoznanja*, 21(1), 3–7. Dostopno prek <http://dx.doi.org/10.4312/as.21.1.3-7>
196. Kurnik, A. in Bezec, B. (2009). Rezident tujec: izkušnja Roga na margini. *Časopis za kritiko znanosti*, XXXVII(238), 181–191.
197. Kurnik, A. (2012). Bitka za Maribor: druga mariborska vstaja in nastajajoči subjekt radikalne družbene transformacije. *Socialno delo*, 52(2/3), 209–211. Dostopno prek <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-MYDJKM09>
198. Kurnik, A. (2013). Artikulacije potrebujejo neartikuliran bes. *Časopis za kritiko znanosti*, 40(254), 11–20. Dostopno prek <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-NHPPEEOT>
199. Kuzmanić, T. (1988). *Labinski štrajk. Paradigma začetka konca*. Ljubljana: Krtina

200. Kuzmanić, T. (1999). Od civilne družbe, prek lliberalizma do neokapitalizma (za-kaj smo se borili v osemdesetih). V R. Bohinc, M. Černetič (ur.), *Civilna družba v Sloveniji in Evropi: stanje in perspektive* (str. 117–126). Ljubljana: ZRC SAZU.
201. Kuzmanić, T. (2002). *Policija, mediji, UZI in WTC*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
202. Kuzmanić, T. (2012). Osamosvojitvev, osvoboditev in samookupacija v 13 slikah (zraven pa še dve presežni smrti: mirovnega gibanja in Mirovnega inštituta). V V. Jalušič in L. Kreft (ur.), *Vojna in mir. Refleksije dvajsetih let* (49–71). Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
203. Lakatos, I. (1970). Falsification and the methodology of scientific research programmes. V I. Lakatos in A. Musgrave (ur.), *Criticism and the growth of knowledge* (str. 91–196). New York: Cambridge University Press.
204. Laval, C. (2005). *Šola ni podjetje: neoliberalni napad na javno šolstvo*. Ljubljana; Založba Krtina.
205. Lapavicas, C. (2009). *Financialised Capitalism: Crisis and Financial Expropriation, Discussion Paper No. 1, Research on Money and Finance*, Department of Economics, School of Oriental and African Studies, University of London.
206. Lapavicas, C. (2013). K teoriji financializacije. *Borec LXV*(694–697), 26–46.
207. Larner, W. (2000). Neo-liberalism, Policy, Ideology, Governmentality. *Studies in Political Economy. A Socialist Review*, 63(1), 5–25. <https://doi.org/10.1080/19187033.2000.11675231>
208. Leon-Guerrero, A. (2005). *Social Problems. Community, Policy, and Social Action*. Los Angeles, California: Sage.
209. Leskošek, V. (2009). Nujnost feminističnih refleksij naraščajočih neenakosti. *Dialogi* 45(11–12), 111–122.
210. Lessenich, S. (2015). *Ponovno izumljanje socialnega. Socialna država v prožnem kapitalizmu*. Ljubljana: Krtina.
211. Lipovec Čebren, U. in Zorn, J. (2008). *Once upon an erasure: from citizens to illegal residents in Republic of Slovenia*. Ljubljana: Študentska založba.
212. Lobe B. (2006). Združevanje kvalitativnih in kvantitativnih metod – stara praksa v novi preobleki? *Družboslovne razprave, XXII*(53), 55–73.
213. Loehwing, M. in Motter, J. (2009). Publics, Counterpublics, and the Promise of Democracy. *Philosophy & Rhetoric*, 42(3), 220–241.
214. Lovec, M. (2014). Teorija krize ali kriza teorije. *Teorija in Praksa*, 56(6), 1077–1090.
215. Luthar, B. (2001). Žurnalizem: Poetika skupnosti pod krinko kronologije dogodkov. *Teorija in praksa* 38(2), 201–212. Ljubljana: Založba FDV.
216. Luthar, B. (2004). Ljudstvo: uporaba anket javnega mnenja v novinarstvu. *Teorija in praksa*, 41(3/4), 663–677.

217. Macdonald, M. (1998). Personalisation in current affairs journalism. *Javnost/The Public* 5(3), 109–126. Dostopno prek <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-JRVR2AUL/570ad6cc-37e4-430b-a3a9-00c0b619dbf9/PDF>
218. MacEwan, A. (2010). Neoliberalism and Democracy: Market Power versus Democratic Power. V D. Johnstone in A. Saad-Filho, *Neoliberalism – A critical reader* (str. 170–176). London: Pluto Press.
219. Mair, P. (2008). Concept formation. V D. della Porta in M. Keating (ur.), *Approaches and Methodologies in the Social Sciences. A Pluralist Perspective* (str. 177–197). Cambridge: Cambridge University Press.
220. Mair, P. (2013). *Ruling the void*. London: Verso.
221. Mali, F. (2006). *Epistemologija družbenih ved: razlaga in razumevanje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
222. Marliere, P. (1998). The Rules of the Journalistic Field. Pierre Bourdieu's Contribution to the Sociology of the Media. *European Journal of Communication* 13(2), 219–234.
223. Marsh, D. in Furlong, P. (2002). A Skin, not a Sweater: Ontology and Epistemology in Political Science. V D. Marsh in P. Furlong (ur.), *Theory and Methods in Political Science* (str. 17–41). New York: Palgrave Macmillan.
224. Marsh, D. in Stoker, G. (2002). *Theory and Methods in Political Science*. New York: Palgrave Macmillan.
225. Martin, G. (2015). *Understanding social movements*. London, New York: Routledge.
226. Mastnak, T. 1992. *Vzhodno od raja: Civilna družba pod komunizmom in po njem*. Ljubljana: DZS.
227. Mastnak, T. 2015. *Liberalizem, fašizem, neoliberalizem*. Ljubljana: Založba *cf.
228. Maton, K. (2010). Habitus. V M. J. Grenfell (ur.), *Pierre Bourdieu: Key concepts* (str. 49–65). Durham: Acumen Press.
229. Mencinger, J. (2012). Slovenija med zlomom socializma in krizo kapitalizma. V J. Prunk in T. Deželan (ur.), *Dvajset let slovenske države* (str. 57–80). Maribor: Aristej.
230. Meiksins Wood, E. (1990): The uses and abuses of 'civil society'. *The Socialist Register*, 1990: 60–84.
231. Mekina, Borut. (2012, 21. december). Evakuacijska pot premiera Janše. *Mladina*. Dostopno prek <http://www.mladina.si/118995/evakuacijska-pot-premiera-janse/>
232. Mills Wright, C. (1956). *The Power Elite*. Oxford: Oxford University Press.
233. Mills Wright, C. (2000). *The Sociological Imagination*. Oxford, New York: Oxford University Press.
234. Mirowski, P. in Plehwe, D. (2009). *The road from Mont Pèlerin: the making of the neoliberal thought collective*. Cambridge, London: Harvard University Press.
235. Močnik, R. (2006). *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika*. Ljubljana: Založba cf*.
236. Močnik, R. (2009). *Spisi iz humanistike*. Ljubljana: Založba cf*.

237. Močnik, R. (2013a). Konec univerze, zmaga visokega šolstva. V Avtorska skupina (ur.), *Kaj po univerzi?* (str. 223–260). Ljubljana: Založba cf*.
238. Močnik, R. (2013b). Zasedba v gluhi lozi. V Avtorska skupina (ur.), *Kaj po univerzi?* (str. 19–57). Ljubljana: Založba cf*.
239. Močnik, R. in Breznik, M. (2013). Univerza in znanost v sodobnem kapitalizmu. V Avtorska skupina (ur.), *Kaj po univerzi?* (str. 103–165). Ljubljana: Založba cf*.
240. Munck, R. (2010). Neoliberalism and Politics, and the Politics of Neoliberalism V D. Johnstone in A. Saad-Filho, *Neoliberalism – A critical reader* (str. 60–69). London: Pluto Press.
241. Murray, B. (2016). The Sphere, the Screen, and the Square: “Locating” Occupy in the Public Sphere. *Communication Theory*, 26(4), 450–468, 1-19. Dostopno prek <https://doi.org/10.1111/comt.12101>
242. Negt, O. in Kluge, A. (1985). *Public sphere and experience: Toward an analysis of the bourgeois and proletarian public*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
243. Nemas, K. (2016). »Nihče nas ne predstavlja«: aplikacija, preverba in refleksija tez Paula Masona o sodobnih vstajah po svetu na primeru Slovenije (magistrsko delo). Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
244. Neveu, E. (2007). Pierre Bourdieu. Sociologist of media, or sociologist for media scholars? *Journalism Studies*, 8(2), 335–347.
245. Nilsen, A. G. in Cox, L. (2013). What Would a Marxist Theory of Social Movements Look Like? V C. Barker, L. Cox, J. Krinsky in A. Gunvald Nilsen (ur.), *Marxism and Social Movements*. Boston: Brill.
246. Oberstar, C. in Kuzmanić, T. (ur.). (2002). *Revolucija: zbornik predavanj 1. letnika Delavsko-punkerske univerze*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
247. Oberstar, C. in Kuzmanić, T. (ur.). (2003). *Neokonzervativizem: zbornik predavanj 2. letnika Delavsko-punkerske univerze*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
248. Oberstar, C. in Kuzmanić, T. (ur.). (2004). *Nova desnica: zbornik predavanj 3. letnika Delavsko-punkerske univerze*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
249. Oberstar, C. in Kuzmanić, T. (ur.). (2005). *Neokonzervativizem: zbornik predavanj 4. letnika Delavsko-punkerske univerze*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
250. Odbor za resnico o javnem dolgu. (2016). Prvo poročilo. V M. Breznik in R. Močnik (ur.), *Javni dolg. Kdo komu dolguje* (str. 83–118).
251. Offe, C. (1987). *Nova družbena gibanja: izziv mejam institucionalne politike*. Ljubljana: Delavska enotnost.
252. Otorepec, K. (intervjuvanka) in Kristan, T. (novinar). (2014,14. april). Gredo na neprijavljen protest, ker je zakon škodljiv. *Delo*. Dostopno prek

<http://www.delo.si/novice/politika/gredo-na-neprijavljen-protest-ker-je-zakon-skodljiv.html>

253. Pajnik, M. (2006). Javnost kot politični fenomen: K transnacionalnim podobam. *Teorija in Praksa*, 43(1–2), 260–275.
254. Pajnik, M. (2010). Konceptualizacija alternativnih medijev: o pomenih alternativnega. *Teorija in praksa*, 47(1), 41–58.
255. Pavlišič, A. (2014). Mediji ponovno gradijo legitimnost politike, ki so jo vstaje razgradile. *Medijska preža*, 44–45(junij), 4–5.
256. Pinter, A. (2005). *Sodobne teorije javne sfere*. Ljubljana: FDV.
257. Pistotnik, S. (2012). Nihče nas ne predstavlja! *Medijska preža* 15(43). Dostopno prek: <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/43/alternative/#5>
258. Pistotnik, S. (2013). Iz nabora kontradikcij v dnevnih praksah avtonomnih prostorov. *Časopis za kritiko znanosti*, 41(253), 151–159.
259. Podvršič, A. (2015). From a Success Story to the EU Periphery: Spatialisation Strategies of Capitalist Accumulation in Slovenia's Post-Yugoslav Development. V A. Breinbauer (ur.), *Europe in Crisis: Challenges and Scenarios for Cohesion* (str. 79–94).
260. Pohleven N. (2013). Maribor Metropol! *Časopis za kritiko znanosti*, 40(254), 50–59.
261. Porpora, D. (2015). *Reconstructing sociology. The critical realist approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
262. Potič, Z. in Belovič, M. (2015, 4. december). Spopad pragmatičnega in ideološkega dela IDS. Delo. Dostopno prek [Http://www.delo.si/arhiv/spopad-pragmaticnega-in-ideoloskega-dela-ids.html](http://www.delo.si/arhiv/spopad-pragmaticnega-in-ideoloskega-dela-ids.html)
263. Preston, P. (ur.) (2014). In the eye of the storm. *Javnost/The Public*, XXI(4).
264. Pureber, T. (2013). Proti in onkraj obstoječega. Gradnja metelkofske skupnosti v uporu. *Časopis za kritiko znanosti*, 41(253), 139–150.
265. Pušnik, M. (2003). Moralizacija kot estetski projekt dokumentarnega žurnalizma. *Teorija in Praksa*, 40(2), 267–286.
266. Pušnik, M. (2004). Novičarsko upravljanje z javnim mnenjem. *Teorija in praksa* 3/4(41), 678–689.
267. Ragin, C. (2007). *Družboslovno raziskovanje. Enotnost in raznolikost metode*. Ljubljana: FDV.
268. Rasza, M. in Kurnik, A. (2012). The Occupy Movement in Žižek's hometown: Direct democracy and a politics of becoming. *American Ethnologist*, 39(2), 238–258. DOI: 10.1111/j.1548-1425.2012.01361.x
269. Renner, T. (1996). Odpiranje prostorov? O situaciji univerzitetnih ženskih študijev. V L. Bogovič in Z. Skušek (ur.), *Spol: Ž* (str. 58–68). Ljubljana: ISH.
270. Ribač, M. (2013). *Očrt teorije Pierra Bourdieuja pri konceptualizaciji novinarskega polja* (diplomsko delo).
Dostopno prek http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska_dela_1/pdfs/mb11_ribac-marko.pdf

271. Ribač, M. (2014). *Pierre Bourdieu in konceptualizacija kadrističnega odnosa ter strukture - h konceptualizaciji heteronomnega dela in strukturnega nasilja* (magistrsko delo). Dostopno prek http://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska_dela_2/pdfs/mb22_ribac-marko.pdf
272. Ribač, M. (2016a). Dinamika in duh vstajništva – klasifikacija in nasprotja med protestnimi skupinami v Sloveniji. *Družboslovne razprave*, XXXII(82), 33–49.
273. Ribač, M. (2016b). The Slovenian political field and its constraints. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 26(1), 159–170.
274. Rizman, R. (1999). Vloga (nove) civilne družbe pri konsolidaciji demokracije. V R. Bohinc in M. Černetič (ur.), *Civilna družba v Sloveniji in Evropi* (str. 2–7).
275. Rosanvallon, P. (2008). *Counter-Democracy. Politics in an Age of Distrust*. Cambridge: Cambridge University Press.
276. Rotar, D. B. (2004). Kdo bo dajal naloge znanosti? V P. Bourdieu, *Znanost o znanosti in refleksivnost* (str. 15–37). Ljubljana: Liberalna akademija.
277. Rotar, D. B. (2009). *Univerzitetna avtonomija*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
278. Ruggiero, V. in Montagna N. (ur.). (2008). *Social Movements. A Reader*. London: Routledge.
279. Rutar, T. (2016). *Sodobni zagovor historičnega materializma. Sociologija, zgodovina, filozofija*. Ljubljana: Sophia.
280. Sayer, A. (2010). *Method in social science. A realist approach*, 2nd revised ed. London, New York: Routledge.
281. Schudson, M. (1997). Was There Ever a Public Sphere? If So, When? Reflections on the American Case. V C. Calhoun (ur.), *Habermas and the Public Sphere* (str. 143–163). Cambridge, London: MIT Press.
282. Sekloča, P. (2006). Javnost in družbeni odnosi produkcije. *Javnost/The Public* 13(1), 5–19.
283. Sennett, R. (1992). *The fall of the public man*. New York : W.W. Norton & Company.
284. Sennett, R. (2006). *The Culture of the New Capitalism*. New Haven: Yale University Press.
285. Serše, A. (1998). *Spol in upor. Zbrana dela Angele Vode. I. knjiga*. Ljubljana: Založba Krtina.
286. Serše, A. (1999). *Značaj in usoda. Zbrana dela Angele Vode. II. Knjiga*. Ljubljana: Založba Krtina.
287. Sitrin, M. in Azzellini, D. (2014). *They can't represent us!: reinventing democracy from Greece to Occupy*. London, New York: Verso.
288. Slaček Brlek, S. A. (2011). Dialektika javnosti. *Časopis za kritiko znanosti*, 39(244), 128–147. Dostopno prek <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-A9V0TPOT>
289. STA, B.P., B.Ž. (2017, 24. junij). Od združene levice ostala samo še Levica, Mesec prevzema vodenje. *Večer*. Dostopno prek <https://www.vecer.com/ids-in-trs-se-bosta-zdruzili-v-stranko-levica-mesec-pricakuje-lep-dogodek-6274196>
290. Splichal, S. (2005). *Javno mnenje*. Ljubljana: FDV.

291. Splichal, S. (2011). *Transnationalization of the public sphere and the fate of the public*. New York : Hampton Press.
292. Splichal, S. (2015). Public Sphere and the Media. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 603–609. DOI 10.1016/B978-0-08-097086-8.95028-1.
293. Stammers, N. (2009). *Human Rights and Social Movements*. London, New York: Pluto Press.
294. Stanojević, M. (2010). Social pacts in Slovenia. V P. Philipe, M. Keune in D. Natali (ur.), *After the euro and enlargement: social pacts in the EU* (str. 317–344). Brussels: European Trade Union Institute (ETUI).
295. Stanojević, M. (2014). Conditions for a neoliberal turn: The cases of Hungary and Slovenia. *European Journal of Industrial Relations*, 20(2), 1–16.
296. Stanojević, M. (2015). Sindikalne strategije v obdobju krize. *Teorija in praksa*, 52(3), 394–416.
297. Steger, M. B. in Roy, R. K. (2010). *Neoliberalism: A very short introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press.
298. Stockhammer, E. (2013). Neoliberalizem, porazdelitev dohodka in vzroki krize. *Borec LXV*(694–697), 120–146.
299. Streeck, W. (2015). Why the Euro divides Europe. *New Left Review*, 95(sept-okt), 5–26.
300. Svete, M. (2013). Neposredna demokracija bo samonikla ali pa je ne bo. *Časopis za kritiko znanosti*, 41(253), 130–138.
301. Sukič, N. (2012). Lezbična četrt. *Lesbo, politična, socialna in kulturna revija*, (23), 35–46.
302. Šelih A., Antić gaber, M., Puhar, A., Rener, T., Šuklje R., Verginella, M. (2007/2012). *Pozabljena polovica*. Ljubljana: Založba Tuma in SAZU.
303. Škerlep, A. (1997). *Komunikacija v družbi, družba v komunikaciji: analiza družbenega konteksta komunikacije prek študije Luhmannove in Habermasove teorije družbe*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
304. Škerlep, A. (2000). Od refevdalizacije k deliberativni demokraciji: tri faze v Habermasovem pojmovanju javnosti. *Javnost/The Public*, 7(suplement, Vregov zbornik), 73–82.
305. Šteger, A. (2012). *Na kraju zapisano*. Ljubljana: Študentska založba.
306. Študentsko društvo Iskra. (2013, 11. maj). Javna predavanja mladih na Dvornem trgu. *Iskra*. Dostopno prek <https://javnapredavanja.wordpress.com/category/organizator-iskra/>
307. Tang, S. (2011). Foundational Paradigms of Social Sciences. *Philosophy of the Social Sciences*, 41(2), 211–249.
308. Tavčar, L. (2014). *Vzporedni svetovi: risarke in slikarke prve polovice 19. stoletja na Kranjskem*. Ljubljana: Narodna galerija in Modrijan.
309. Tilly, C. (2004). *Social Movements: 1768–2004*. Boulder, London: Paradigm Publishers.

310. Tomanić Trivundža, I. (2015). And the word was made flesh, and dwelt among us: On zombies, political protests and the transmodality of political metaphors. *Družboslovne razprave*, XXXI(80), 31–48.
311. Toplak, C. (2013). Od jeznih protestov do trajnih družbenih sprememb. *Časopis za kritiko znanosti*, 40(254), 21–28.
312. Toplak, C. (2017). Representation in crisis and redefined citizenship in the aftermath of the 2012 maribor protests. *Teorija in praksa*, 54(1), 55–72. Dostopno prek https://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/tip/tip_01_2017_toplak.pdf?sfvrsn=2
313. Tratnik, S. in Sukič Segan N. (1995). *L: zbornik o lezbičnem gibanju na Slovenskem 1984–1995*. Ljubljana: Škuc.
314. Turnšek Hančič, M. (2010). Javnost, globalizacija in izobraževanje. V J. Pikalo (ur.), *Nova državljanstva v dobi globalizacije* (str. 229–251). Ljubljana: Založba Sophia.
315. Turnšek Hančič, M. in Amon Prodnik, J. (2011). (Proti)javnosti v globalnem kapitalizmu. V C. Toplak in Ž. Vodovnik (ur.), *Nov(o) državljan(stvo)* (str. 119–143). Ljubljana: Sophia.
316. Tratnik, S. (2008, 25. junij). Dragi pedrski lobi! Dostopno prek <https://narobe.si/kolumna-6-tratnik/>
317. Tratnik, S. (2010, 2. april) Narobe. Dostopno prek <https://narobe.si/portret-vstaja-lezbosov/>
318. Tratnik, S. (2013). *Konec strpnosti*. Ljubljana: Škuc.
319. Trček, F. (2013a). Ugasnimo Facebook – premislek o mariborski vstaji. *Časopis za kritiko znanosti*, 40(254), 60–70.
320. Trček, F. (2013b). *Vstajniški dnevnik*. Maribor: Subkulturni Azil.
321. Trdina, A. in Pušnik, M. (2010). Novinarsko upovedovanje neoliberalizma: kriza družbene kritike in pasivizacija državljanov. *Teorija in praksa*, 47(4), 843–865.
322. Trplan, T., Autor, S. in Kuhar R. (2003). *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti št. 3*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
323. Ule, M. (2009). O vzpostavljanju feminističnega gibanja in ženskih študij v Sloveniji. *Dialogi*, 45(11–12), 69–81.
324. Unkovski-Korica, V. (2015). Self-management, development and debt: The rise and fall of the “Yugoslav experiment”. V S. Horvat in I. Štiks (ur.), *Welcome to the desert of post-socialism. Radical politics after Yugoslavia* (str. 21–43). London, New York: Verso.
325. Uredništvo Dela (2012a). Dosje: Revolt in alternative. Delo. Dostopno prek <http://www.delo.si/revolt/dosje-revolt-in-alternative.html>
326. Uredništvo Dela (2012b, 21. december). Pravila sodelovanja v razpravi. *Delo*. Dostopno prek <http://www.delo.si/revolt/zdravstvo/pravila-sodelovanja-v-razpravi.html>
327. Uredništvo dela. (2012c, 20. december). Revolt in alternative <http://www.delo.si/revolt/revolt-in-alternative.html>
328. Uredništvo dela. (2013, 12. marec). Revoltirani video kotiček. *Delo*. Dostopno prek <http://www.delo.si/revolt/revoltirani-video-kotichek.html>

329. Uredništvo časopisa Narobe. (2013, 23. oktober). Parada: Trk politik – paradoksi spogledovanja parade in oblasti. *Narobe*. Dostopno prek <https://narobe.si/parada-trk-politik-paradoksi-spogledovanja-parade-in-oblasti/>
330. Vandenberghe, F. (2014). *What's Critical about Critical Realism?* London, New York: Routledge.
331. Mladi v Sloveniji si še vedno pozno ustvarijo svoj dom (2014, 1. februar). *Slovenska tiskovna agencija*. Dostopno prek <https://www.sta.si/1972313>
332. Velikonja, N. (ur.). (2004). *20 let gejevskega in lezbičnega gibanja*. Ljubljana: Založba ŠKUC.
333. Velikonja, N. (2013). Gejevska in lezbična scena na Metelkovi. *Časopis za kritiko znanosti*, 41(253), 60–69. Dostopno prek <http://www.ckz.si/arhiv/ckz253.pdf>
334. Velikonja, N. in Greif, T. (2012). *Lezbična sekcija LL: kronologija 1987–2012 s predzgodovino*. Ljubljana: Založba ŠKUC.
335. Videmšek, B. (intervjuvanec). (2013a, 14. maj). Boštjan Videmšek o vstajništvu v Sloveniji. Intervjuvala M. Zabukovec. V *Youtube kanal Spletnega Dela*. Dostopno prek <https://www.youtube.com/watch?v=zDNPvldgWOo>
336. Videmšek, B. (2013b, 5. januar). Revolt – alternative za boljši jutri. *Delo*. <http://www.delo.si/revolt/revolt-ndash-alternative-za-boljsi-jutri.html>
337. [Videmšek, B. \(2013c\). Upor: Arabska pomlad in evropska jesen. Ljubljana: Cankarjeva založba.](#)
338. Videmšek, B. in Miholič, A. (2013). Revolt in alternative: Predlogi so šele začetek. *Delo*. <http://www.delo.si/revolt/revolt-in-alternative-predlogi-so-sele-zacetek.html>
339. Vobič, I., Slaček Brlek, A. S., Mance, B. in Amon Prodrik, J. (2014). Changing faces of Slovenia. Political, socio-economic and news media aspects of the crisis. *Javnost/The Public* XXI(4), 77–97.
340. Vobič, I. (2015). Osiromašenje novinarstva. *Javnost/The Public*, 22(1), 28–40. Dostopno prek <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13183222.2015.1129204>
341. Vodovnik, Ž. (2010). *Anarhija vsakdanjega življenja. Zapiski o anarhizmu in njegovih pozabljenih pritokih*. Ljubljana: Založba Sophia.
342. Vodovnik, Ž. (2015). *Demokracija kot glagol*. Ljubljana: Založba Krtina. Vrtačič, Ž.
343. Vogrinc, J. (2007). Poklicna ideologija novinarjev ter cenzura in samocenzura. *Dialogi*, 43(7/8), 149–164.
344. Vrtačič, Ž. (2014, 25. november). Effective Activism 10: Žiga Vrtačič. Youtube kanal Mirovnega inštituta. Dostopno prek <https://goo.gl/B5YWkX>
345. Wacquant, L. (2005). Pointers on Pierre Bourdieu and democratic politics. V Wacquant, L. (ur.), *Pierre Bourdieu and Democratic Politics: The Mystery of Ministry* (str. 10–28). Cambridge: Polity Press.
346. Wacquant, L. (2006a). Kritično mišljenje kot topilo dokse. V T. Kramberger in D. B. Rotar (ur.), *Načela za reflektivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij* (str. 175–182). Koper: Založba Annales.

347. Wacquant, L. (2006b). Metodološki relacionalizem. V T. Kramberger in D. B. Rotar (ur.), *Načela za reflektivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij* (str. 55–61). Koper: Založba Annales.
348. Wacquant, L. (2008). *Zapori revščine*. Ljubljana: Založba *cf.
349. Wacquant, L. (2012). Three steps to a historical anthropology of actually existing neoliberalism. *Social Anthropology*, 20(1), 66–79.
350. Wallerstein, I. (2004). *Zaton ameriške moči*. Ljubljana: Založba cf*.
351. Wallerstein, I. (2006). *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Ljubljana: Založba cf*.
352. Warner, M. (2002). *Publics and counterpublics*. New York: Zone Books.
353. Weisser, C. R. (2008). Subaltern counterpublics and the discourse of protest. *JAC*, 28(3/4), 608–620.
354. Wolfson, T. (2014). *Digital rebellion. The Birth of the Cyber Left*. Urbana: University of Illinois Press.
355. Zajc, D. (2013a). Razpad vlad in oblikovanje novih koalicij v Sloveniji v obdobju 2008–2013. *Teorija in praksa*, 50(5–6), 753–769.
356. Zajc, L. (2013b). *Vstaja zombijev. Dnevnik protestnika*. Ljubljana: Založba Sanje.
357. Zavratnik, S. in Kurnik, A. (2013). »Nesimo jih vun!«, Premisleki vstajništva. *Časopis za kritiko znanosti*, 40(254).
358. Zavratnik, S. in Šori, I. (2016). Od »Nesimo jih vun!« k zamolku ulice: diskusija o kriminalizaciji uporov in premiku k družbi nadzora. *Družboslovne razprave* 32(82), 13–32.
359. Zdravković, L. in drugi (2014). Misliti nemogoče: onkraj predstavništva. Editirana transkripcija pogovornega večera v anarhističnem socialnem centru. *Časopis za kritiko znanosti*, 42(257), 53–66.
360. Zdravković, L. (2016). Emancipatorni potencial gibanj v vstajah v Sloveniji 2012–2013. *Družboslovne razprave*, XXXII(82), 51–72.
361. *Zgroženi ekonomisti. 2012. Manifest; 20 let slepote*. Ljubljana: Založba *cf.
362. Zukić, M. (2014). Izzivi anarhosindikalizma: Od reformističnih sindikatov do radikalnega sindikalizma in solidarnostnih mrež. *Časopis za kritiko znanosti*, 42(257), 67–80.
363. Žerdin, A. in Mrvar, A. (2007). Spremembe v notranjem krogu omrežja slovenske ekonomske elite v letih 2004–2006. *Družboslovne razprave*, 23(55), 7–25.
364. Živković, A. (2015). From the Market...to the Market: The Debt Economy After Yugoslavia. V S. Horvat in I. Štiks (ur.), *Welcome to the desert of post-socialism: Radical politics in the desert of tradition* (str. 45–64). London, New York: Verso.

IMENSKO KAZALO

- Althusser, 24, 83, 117, 139
Arendt, 15, 64, 68, 85, 111, 119, 139
Asen, 15, 16, 21, 30, 35, 36, 37, 38, 39, 65,
112, 130, 139
Atton, 120, 121, 124, 132, 137, 139
Bahovec, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 140, 147
Bembič, 26, 29, 30, 31, 34, 44, 56, 57, 61, 62,
63, 89, 90, 92, 95, 96, 97, 98, 100, 102, 132,
140, 179
Bourdieu, 12, 20, 23, 24, 26, 27, 28, 30, 31, 33,
34, 54, 65, 81, 83, 124, 125, 126, 131, 132,
140, 141, 142, 150, 151, 153, 156
Breznik, 29, 55, 56, 57, 59, 62, 63, 84, 90, 91,
92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102,
128, 132, 133, 138, 141, 144, 151
Buechler, 28, 34
Calhoun, 12, 19, 20, 22, 24, 27, 142, 144, 145,
146, 153
Devine, 29, 143
Drenovec, 29, 50, 55, 56, 59, 62, 88, 90, 91,
92, 98, 99, 127, 128, 133, 138, 144
Duménil, 25, 26, 30, 31, 32, 45, 46, 52, 97, 144
Foucault, 23, 24, 26, 30, 32, 33, 34, 54, 132,
145
Fraser, 12, 18, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 30, 35,
36, 37, 38, 39, 40, 52, 64, 65, 66, 68, 69, 72,
73, 77, 81, 82, 86, 112, 118, 122, 123, 126,
131, 132, 135, 145
Furlan, 29, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 84,
90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100,
101, 102, 111, 125, 128, 132, 133, 138, 141,
179
Garnham, 18, 19, 119, 123, 134, 135, 145
Habermas, 3, 4, 5, 6, 11, 15, 16, 17, 18, 19, 20,
21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 35, 36, 37,
39, 64, 65, 74, 86, 111, 113, 119, 121, 123,
124, 126, 131, 134, 135, 142, 144, 145, 146,
153, 171
Harvey, 26, 30, 31, 32, 33, 34, 44, 45, 52, 54,
61, 93, 94, 101, 131, 146, 179
Hvala, 29, 30, 35, 36, 39, 65, 71, 73, 74, 76,
80, 86, 135, 146, 147
Jalušič, 29, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 82, 85, 86,
87, 110, 114, 147, 149, 178
Janković, 106
Janša, 97, 102, 105, 106, 107, 114, 127, 135
Jontes, 123, 124, 143, 147
Kangler, 104, 105, 106, 114, 127
Kluge, 24, 35, 36, 151
Kovačič, 26, 85, 108, 112, 148, 174, 175, 178
Kramberger, 26, 52, 72, 73, 74, 75, 76, 83, 101,
148, 157
Krašovec, 26, 32, 33, 34, 43, 44, 53, 54, 56, 58,
61, 81, 83, 84, 91, 95, 98, 99, 101, 111, 133,
148
Kržan, 29, 55, 56, 57, 59, 60, 62, 63, 90, 91,
92, 96, 132, 133, 148, 178, 179
Kurnik, 65, 67, 96, 103, 105, 109, 133, 134,
137, 148, 149, 152, 157
Lévy, 25, 26, 30, 31, 32, 45, 46, 52, 97, 144
Luthar, 123, 124, 143, 144, 149, 150
Močnik, 26, 33, 34, 50, 52, 54, 58, 82, 83, 84,
85, 87, 94, 96, 101, 103, 141, 144, 150, 151
Negt, 24, 34, 35, 36, 151
Pahor, 75, 88, 93, 94, 147
Pajnik, 2, 12, 15, 17, 21, 24, 28, 37, 64, 103,
126, 131, 137, 139, 152
Pinter, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 30, 35,
36, 37, 39, 40, 65, 86, 103, 119, 122, 123,
124, 131, 132, 133, 152
Pušnik, 26, 101, 123, 125, 152, 155
Ragin, 29, 152
Rajgelj, 110, 112, 120, 122, 174, 178
Ribač, 1, 2, 22, 29, 65, 113, 118, 129, 134, 152,
153, 171, 172
Rotar, 26, 52, 72, 73, 74, 75, 76, 81, 83, 101,
148, 153, 157
Sekloča, 24, 153
Slaček Brlek, 12, 24, 35, 36, 64, 84, 96, 103,
118, 125, 126, 132, 153, 156
Splichal, 12, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24,
26, 27, 28, 36, 37, 39, 40, 64, 81, 85, 86,
119, 121, 122, 125, 131, 134, 153, 154
Stanojević, 26, 29, 34, 43, 45, 46, 47, 48, 49,
50, 51, 52, 53, 55, 56, 58, 61, 62, 90, 95, 96,
98, 102, 116, 127, 130, 132, 133, 142, 154
Stockhammer, 12, 26, 30, 31, 32, 33, 34, 46,
54, 55, 60, 61, 62, 63, 89, 90, 92, 93, 154
Sukič, 78, 80, 154, 155
Šetinc, 71, 72, 73, 74, 77, 78, 140
Škerlep, 24, 25, 154
Tratnik, 77, 78, 79, 80, 82, 85, 86, 155
Trček, 29, 65, 83, 106, 107, 109, 111, 112,
114, 118, 119, 120, 124, 133, 134, 135, 136,
155, 176, 178
Trdina, 26, 101, 123, 125, 155

Vogrinc, 112, 118, 120, 121, 123, 124, 156,
178

Wacquant, 23, 24, 26, 30, 32, 34, 54, 103, 131,
133, 141, 156, 157

Warner, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 30, 35, 36, 37,
38, 39, 40, 65, 121, 122, 124, 125, 126, 130,
131, 157

Zdravković, 29, 69, 103, 108, 109, 111, 118,
128, 133, 134, 157

STVARNO KAZALO

- Cankarjev dom, 107, 122, 175, 179
civilna družba, 18, 19, 85, 131, 140
časopis Delo, 119
Danes je nov dan, 65, 103, 112, 120, 121, 122, 123, 126, 142, 174, 179
deliberacija, 39, 126, 137
Delo Revolt, 84, 103, 110, 112, 119, 121, 122, 125, 126, 148, 155, 156
DPU, 84, 176
družbeno gibanje 5, 173
država, 5, 12, 13, 15, 18, 19, 21, 22, 25, 26, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 63, 64, 68, 71, 83, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 109, 115, 117, 118, 122, 124, 125, 127, 130, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 144, 150
epistemologija, 23, 24
EU, 12, 26, 42, 43, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 60, 62, 63, 72, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 99, 100, 133, 136, 152, 154
evroobmočje, 12, 50, 55, 60, 89, 133
Grčija, 46, 90, 96
habitus, 22
javna sfera, 5, 7, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 27, 36, 121, 123, 126, 134
javnost, 4, 5, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 35, 37, 39, 72, 77, 103, 111, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 128, 133, 134, 135, 136
Jugoslavija, 44, 45, 47, 55
kapital, 31, 32, 48, 55, 56, 90, 91, 92, 125, 144
kapitalizem, 15, 26, 31, 45, 84, 93, 146, 180
komunikacija, 20, 75
Krtina, 70, 81, 86, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 149, 153, 156
LGBT+, 5, 7, 64, 65, 74, 76, 77, 79, 80, 83, 86, 110, 111, 122, 137
Ljubljana, 1, 2, 7, 57, 67, 68, 78, 85, 90, 101, 106, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 175, 179
Maribor, 7, 47, 57, 67, 68, 90, 99, 104, 107, 114, 127, 146, 147, 148, 150, 152, 155, 179
Mladina, 84, 103, 120, 122, 125, 126, 150
nasilje, 68, 73, 98, 108, 109, 136, 153, 178
neokorporativizem, 4, 7, 13, 43, 52, 59, 60, 61, 130, 138
neoliberalizem, 4, 5, 7, 11, 30, 32, 33, 44, 46, 52, 58, 84, 93, 100, 133, 147, 148, 150
novinar, 151
novinarsko polje, 121
Pekarna, 68, 86, 122, 130
policija, 105, 108, 115, 117, 133
protijavnost, 5, 7, 26, 34, 37, 38, 43, 52, 53, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 86, 110, 120
akademska, 64, 70, 72, 77, 79, 81, 82, 112
anarhistična, 7, 26, 37, 58, 61, 64, 67, 68, 69, 70, 114, 116, 173
Feministična, 7, 10, 70, 76, 86, 110, 112
proletarska, 12, 37, 44, 48, 52, 58, 61, 69, 95, 130, 137
publiciteta, 7, 15, 20, 21, 35, 123, 125
publika, 5, 9, 13, 21, 35, 39, 65, 80, 82, 83, 84, 85, 110, 111, 118, 122, 125, 126, 129, 131, 134, 136, 180
Radio študent, 86
refeudalizacija, 15, 64, 154
Rog, 67, 68, 86, 130
Slovenija, 4, 7, 10, 12, 42, 43, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 60, 62, 63, 71, 77, 89, 91, 92, 94, 100, 101, 106, 125, 130, 133, 138, 141, 147, 150, 177
Trg republike, 105, 107, 108, 128
Trojka, 90
Univerza, 72, 82, 83, 148, 151, 178
UTD, 82, 124, 176
vstaje, 4, 5, 63, 68, 103, 107, 108, 109, 119, 120, 129, 132, 133, 134, 152, 163

PRILOGE

PRILOGA A: Informacije o opravljenih intervjujih in fokusnih skupinah

Ime gibanja	Datum opravljanja intervjuja	Dolžina intervjuja
Danesjenovdan	21. 4. 2015	2h 15 min
FemA	12. 6. 2015	1h 53 min
Gibanje za dostojno delo in socialno družbo	22. 5. 2015	52 min
Mreža za neposredno demokracijo + NDZ	20. 4. 2015	2h 30 min
Odbor za pravično in solidarno družbo	20. 4. 2015	2 h 15 min
Protestival	16. 5. 2015	2h 55 min
IDS	30. 3. 2015	2h 3 min
Solidarnost	21. 4. 2015	1h 55 min
TRS	26. 5. 2015	44 min
Vstajniške socialne delavke	12. 6. 2015	1h 44 min
KOKS	22. 5. 2015	2h 36 min
Iskra	19. 5. 2015	1h 49 min
Iniciativa mestni zbor (MB)	25. 5. 2015	1h 56 min
Udarnik (MB)	26. 5. 2015	2h 44 min
VLV	17. 6. 2015	2h 33 min
Anarhistična pobuda Posavje	14. 8. 2015	2h 11 min
Puntarji	17. 6. 2015	2h 17 min
Nič brez nas	26. 6. 2015	1h 24 min
Svoboda vstajnikom	23. 6. 2015	2h 17 min
Združena levica	NEOPRAVLJENO	/
OSA Zasavje	NEOPRAVLJENO	/
Koper – Alternativa obstaja	NEOPRAVLJENO	/

PRILOGA B: Vprašalnik za intervjuje z akterji in akterkami družbenih gibanj

INTERVJU Z AKTERJI/AKTERKAMI DRUŽBENIH GIBANJ

Osnovne informacije o intervjuvancu/ki

- Se lahko na kratko predstavite (delovna aktivnost, spol, starost, izobrazba)?
- V katero gibanje/gibanja ste vključeni? Koliko časa?
- Kaj za vas osebno pomeni, da ste dejavni v gibanju/gibanjih?

Specifike gibanj, delovanja, mreženja

- Kdaj, zakaj in kako je nastalo gibanje/a, kjer ste aktivni?
- Katere so ključne ideje in cilji gibanja/gibanj, kjer ste aktivni?
 - o Katera področja/teme so prioritete delovanja?
 - o Katere so ključne aktivnosti (javne akcije, intervencije na terenu idr.)?
- Kako poteka proces oblikovanja idej, katere prevladajo in zakaj?
 - o Kako sprejemate odločitve?
 - o Kako naslavljate neenakosti (spolno, etnično, razredno idr.) in razmerja moči? Ali mislite (in zakaj), da je gibanje imuno na avtoritarnost (hierarhije, kult voditelja ipd.)?
- Sodelujete z drugimi akterji, gibanji, organizacijami, mrežami (lokalno, nacionalno in trans-nacionalno), kakšno je to sodelovanje, kako poteka?
- Se srečujete s kakšnimi omejitvami v delovanju? Katere so in kako jih presegate?

Refleksija vstaj (uporov, protestov)

- Kaj je po vašem mnenju pripeljalo do množičnih vstaj/uporov v svetu, v Evropi in v Sloveniji?
 - o Kako gledate na zahteve, izražene v času vstaj v Sloveniji? So naslavljale prave teme/probleme?
- Kako ocenjujete vlogo gibanja/gibanj, kjer ste aktivni, pri vstajah v Sloveniji (2011-2013)?
 - o Kako ste delovali na terenu (javne akcije, skupščine, koordinacije itn.)?
 - o Je bil oder potreben/nepotreben instrument, kako komentirate izbor govorcev na odru in kako je oder vplival nadaljnji potek vstaj?

- Kako komentirate delovanje različnih akterjev, ki so bili aktivni v času vstaj (neformalne skupine, združenja, skupine, ki so se formirale v politične stranke idr.)?
- Kje vidite razliko - če jo - med vstajami in npr. sindikalnimi ali študentskimi demonstracijami?
- Kako ocenjujete represivne odzive oblasti na vstaje - kako vidite policijsko nasilje in kako kriminalizacijo uporov?
- Kako ocenjujete obdobje vstaj z vidika »rezultatov«, ki so jih prinesle? Kaj so vstaje dosegle, kako uspešni so bili upori?
- Kako in na katerih področjih vidite nadaljevanja bojev po obdobju vstaj v Sloveniji?

Mediji in komuniciranje

- Kako dobro/slabo po vašem mnenju mediji v Sloveniji informirajo državljane o političnih zadevah?
- Ali ima poročanje slovenskih medijev večinoma pozitiven ali negativen vpliv na delovanje demokracije v Sloveniji? Zakaj tako menite?
- Koliko se strinjate s trditvijo, da morajo mediji omogočati državljanom/državljkam, da se vključujejo v politiko. Zakaj tako mislite? Kako ocenjujete delovanje slovenskih medijev v tem kontekstu?
- Kaj po vašem mnenju vpliva na poročanje medijev o protestih v Sloveniji?
 - o Kakšne izkušnje imate z mediji, ki poročajo o vašem gibanju; kako poročajo?
- Kako pa vi komunicirate ideje gibanja navzven; s kom komunicirate (kdo so vaše javnosti)?
 - o Kako ste komunicirali svoje ideje v času vstaj?
 - o Ali in kako vi komunicirate z mediji (vsebine, strategije, govorniki, predstavniki)?
 - o Kako ocenjujete vlogo IKT (splet, družbena omrežja, telefoni) v kontekstu delovanja gibanj? Ali in kako konkretno jih uporabljate?
- Ali ustvarjate svoje medije? Kakšne vsebine, kdo jih ustvarja in kako ter kdo so ciljne javnosti? Kakšen je odziv? Kako ocenjujete vpliv takšnega delovanja?
- Ali poznate primere soustvarjanja medijskih poročanj – npr. na blogih, portalih, twitterju (npr. v času vstaj)?
 - o Kako ocenjujete takšne aktivnosti; ali menite, da vplivajo na prevladujoče medijsko poročanje?

PRILOGA C: Nič več brez nas žensk

Nič več brez nas žensk!

Smo ponosne dedinje 150-letnega razvoja naprednih ženskih gibanj v Sloveniji. Izborjene pravice in pridobitve bomo zavarovale, jih udeležajale pa tudi razširile in nadgradile.

Ozaveščene ženske v Sloveniji se pridružujemo vstajniškemu gibanju na sebi lastni osnovi. Hočemo temeljni razmislek o t. i. moških vrednotah, ki poganjajo svet, zato predvsem zahtevamo:

1. Enako zastopanost žensk in moških v vseh organih javnega, ekonomskega in političnega odločanja – **takojšajo uvedbo paritetne demokracije.**
2. Trajnostni razvoj Slovenije, ki izvira in vlaga v naravo in ljudi.
3. Univerzalno, vsem enako dostopno ter kakovostno zdravstveno in socialno varstvo.
4. Izboljšanje družinske zakonodaje z upoštevanjem novejših družinskih oblik.
5. Konec nadomeščanja socialne države z zasebno dobrodelnostjo, zato dvig socialnih prejemkov in minimalnih plač na raven, ki zagotavlja človeka vredno preživetje.
6. Ureditev delovnih pogojev, tj. prepoved nadur, skrajšanje delovnega časa in ustvarjanje novih delovnih mest, tudi z uvajanjem ekonomskih dejavnosti, ki poslujejo brez dobička, ter odpravo prožnih/negotovih oblik dela, ki dejansko najbolj prizadenejo ženske in cele družine.
7. Zagotavljanje svobodnega vstopa v izobraževalni proces na sekundarni in terciarni ravni pod enakimi pogoji vsem, ne glede družbeni sloj in ekonomski razred.
8. **Takojšajo odpravo vseh zakonov in predpisov, ki dopuščajo dejansko kršenje ustavnega načela ločitve verskih skupnosti od države.**

Ena tranzicija brez žensk nas je drago stala. Zato vabljene, da skupaj uresničimo navedene cilje. Samo z nami bo možno naprejš!

Več informacij in pristop h gibanju na strani www.nicbreznas.org.

Če želite, pošljite predlog, na kakšen način ste pripravljene/i dodatno podpreti novi val naprednega ženskega gibanja v Sloveniji, na e-naslov: napredne.zenske@gmail.com.

Anita Caruso, Maca Jogan, Nada Kirm Špoljar, Nevenka Lekše, Vesna Leskošek, Sonja Lokar, Violeta Neubauer, Dunja Obersnel, Tanja Renner, Irena Selišnik, Renata Šrubar, Živa Vidmar, Lili Vučenović, Darja Završek

Nič več brez nas žensk!

Smo ponosne dedinje 150-letnega razvoja naprednih ženskih gibanj v Sloveniji. Izborjene pravice in pridobitve bomo zavarovale, jih udeležajale pa tudi razširile in nadgradile.

Ozaveščene ženske v Sloveniji se pridružujemo vstajniškemu gibanju na sebi lastni osnovi. Hočemo temeljni razmislek o t. i. moških vrednotah, ki poganjajo svet, zato predvsem zahtevamo:

1. Enako zastopanost žensk in moških v vseh organih javnega, ekonomskega in političnega odločanja – **takojšajo uvedbo paritetne demokracije.**
2. Trajnostni razvoj Slovenije, ki izvira in vlaga v naravo in ljudi.
3. Univerzalno, vsem enako dostopno ter kakovostno zdravstveno in socialno varstvo.
4. Izboljšanje družinske zakonodaje z upoštevanjem novejših družinskih oblik.
5. Konec nadomeščanja socialne države z zasebno dobrodelnostjo, zato dvig socialnih prejemkov in minimalnih plač na raven, ki zagotavlja človeka vredno preživetje.
6. Ureditev delovnih pogojev, tj. prepoved nadur, skrajšanje delovnega časa in ustvarjanje novih delovnih mest, tudi z uvajanjem ekonomskih dejavnosti, ki poslujejo brez dobička, ter odpravo prožnih/negotovih oblik dela, ki dejansko najbolj prizadenejo ženske in cele družine.
7. Zagotavljanje svobodnega vstopa v izobraževalni proces na sekundarni in terciarni ravni pod enakimi pogoji vsem, ne glede družbeni sloj in ekonomski razred.
8. **Takojšajo odpravo vseh zakonov in predpisov, ki dopuščajo dejansko kršenje ustavnega načela ločitve verskih skupnosti od države.**

Ena tranzicija brez žensk nas je drago stala. Zato vabljene, da skupaj uresničimo navedene cilje. Samo z nami bo možno naprejš!

Več informacij in pristop h gibanju na strani www.nicbreznas.org.

Če želite, pošljite predlog, na kakšen način ste pripravljene/i dodatno podpreti novi val naprednega ženskega gibanja v Sloveniji, na e-naslov: napredne.zenske@gmail.com.

Anita Caruso, Maca Jogan, Nada Kirm Špoljar, Nevenka Lekše, Vesna Leskošek, Sonja Lokar, Violeta Neubauer, Dunja Obersnel, Tanja Renner, Irena Selišnik, Renata Šrubar, Živa Vidmar, Lili Vučenović, Darja Završek

PRILOGA Č: Urnik predavanj Pozor, znanje na cesti (19. december 2012)

POZOR, ZNANJE NA CESTI!

Vabljeni na predavanja, vaje, seminarje, delavnice, ki bodo v sredo, 19. 12. 2012, potekali na različnih krajih (na prostem in v predavalnicah) v središču Ljubljane. Na cesti bomo profesorji in študenti Filozofske fakultete skupaj s kolegi z AGRFT, s Fakultete za družbene vede in Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani.

Urnik predavanj

sreda, 19.12. 2012

Bar Corso, Cankarjevo nabrežje 13			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
10.00-14.40	dr. Nataša Vampelj Suhadolnik	jezikovne vaje	Oddelek za azijske in sfiške študije, FF

Cafe Open, Hrenova ulica 19			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
10.00-11.45	dr. Milica Antić Gaber, dr. Anja Zalta in dr. Roman Kuhar	Aktivno državljanstvo in spolne, seksualne in verske manjšine (z gostjo Elo Porč, predstavnico islamske skupnosti v Sloveniji)	Oddelek za sociologijo, FF

Cafe Galerija, Mestni trg 5			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
9.40-11.10	dr. Martja Zizmar Moe	Prevajanje literature	Oddelek za prevajalstvo, FF
11.15-12.45	dr. Gorazd Kovačič z gostom Lenartom J. Kuščem	Je mogoče diplomirati z googlarjem?	Oddelek za sociologijo, FF
13.00-14.30	dr. Nataša Hirci	Angliška fonetika	Oddelek za prevajalstvo, FF

Cankarjev dom (preddverje), Prešernova cesta 10			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
10.00-11.30	dr. Larisa Vrhunc	Razvijanje slušnih zaznav: božične pesmi	Oddelek za muzikologijo, FF
11.45-13.15	dr. Larisa Vrhunc	Glasbeni stavek: fuga	Oddelek za muzikologijo, FF

Centralna tehniška knjižnica (čitalnica), Trg republike 3			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
11.20-12.40	dr. Primož Južnič	Vpliv transparentnosti na število objav raziskovalnih rezultatov v Sloveniji in vloga knjižničarjev	Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo, FF

Dom starejših občanov Ljubljana Vič-Rudnik, Enota Kolezija, Kopališka 10			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
14:45-16:00	dr. Sonja Kump in študentka Maša Skok	Učenje in izobraževanje starejših	Oddelek za pedagogiko in andragogiko, FF

Dnevni bar Bi-Ko-Fe, Židovska steza 2			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
8.00-11.20	dr. Sarah Lunaček Brušen	Program strukturne prilagoditve in migracije v Africi	Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, FF

Foerster bar (v Foersterjev parku za FF), Rimska cesta 13			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
7.10-9.30	dr. Uroš Stopičnik	Speleogenza	Oddelek za geografijo, FF

Galerija ŠKUC, Stari trg 21			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
14.40-16.20	dr. Rebeka Vidrih	Sodobne teorije in metode umetnostne zgodovine	Oddelek za umetnostno zgodovino, FF
18.00-20.00	dr. Boris A. Novak in Varja Balšorecky Andč	Literatura je živa (odprto branje literature in teorije)	Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, FF
20.00	Kantavtorski duo Katarina Juvančič in Dejan Lapažna Etnoansambel Filozofske fakultete, FF	Zaključek dogodka <i>Pozor, znanje na cesti!</i>	FF

Hostel Celica, Metelkova ulica 8			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
9.30-11.00	dr. Jesna Mažgon	Tehnike zbiranja podatkov in oblikovanja instrumentov	Oddelek za pedagogiko in andragogiko, FF
15.00-18.00	dr. Boštjan Kravanja	Medkulturna komunikacija	Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, FF

Javni sklad RS za kulturne dejavnosti (knjižnica), Štefanova ulica 5			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
8.00-9.30	Vesna Vesičnik	Izbirne skladbe klasicizma in 19. st.	Oddelek za muzikologijo, FF
13.00-14.30	Nejc Sukljan	Zasedbe s pišali	Oddelek za muzikologijo, FF
14.45-16.10	Nejc Sukljan	Nacionalna glasba na Češkem in v Rusiji v 2. polovici 19. stoletja	Oddelek za muzikologijo, FF

Klub Daktari, Krekov trg 7			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
9.30-11.00	dr. Sabina Jelenc Kračovec	Yoga svetovalca in ovire pri komunikaciji med svetovalcem in svetovancem v procesu andragoškega svetovalnega dela	Oddelek za pedagogiko in andragogiko, FF

Klub Gromka, AKC Metelkova mesto			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
13.00-14.30	dr. Špela Vintar	Perspektive strojnega prevajanja	Oddelek za prevajalstvo, FF
16.20-18.00	dr. Damjan Štefanc	Neoliberalna prizadevanja za "vsestransko kompetentno osebnost"	Oddelek za pedagogiko in andragogiko, FF

Kavarna Grand Hotela Union, Miklošičeva cesta 1			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
13.00-15.30	dr. Primož Vitoz	Zakaj govorimo?	Oddelek za romanske jezike in književnosti, FF

Knjigarna AZIL, Novi trg 2			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
10.30-12.00	dr. Andreja Žele	Specifika slovenske terminologije glede na izbrana strokovna področja	Oddelek za slovenistiko, FF

Knjigarna Konzorcij, Slovenska cesta 29			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
9.00-10.00	dr. Veronika Rot Gabrovec	Festivals of light(s) in Children's Literature or Is there any light at the end of the tunnel?	Oddelek za angleščino in amerikanistiko, FF

Knjižnica Bežigrad, Einspielerjeva ulica 1			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
10.30-13.00	dr. Olga Poljšak Štraban	Riba, ustvarjalnost in motivacija	PEDAGOŠKA FAKULTETA

Kresnička, Snežniška ulica 1			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
19.40-21.10	dr. Marjan Šimenc	Filozofija razsvetljenstva, Kant in Foucault	Oddelek za filozofijo, FF

KUD France Prešeren, Karunova ulica 14			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
16.20-19.30	Študentke in študenti s profesoricama: Rok Božinc (FF), Urša Strehar Benčina (FF), Tim Kern (FMF), Veronika Hana Grubič (FRJ), Nika Kovač (FF), Teja Bitenc in Sara Soukal ter dr. Mojca Kovač Šebart in dr. Andreja Hočvar	Improvizirani torej sem: Improvizacijsko gledališče in šola Predavanje in delavnice	Oddelek za pedagogiko in andragogiko, FF

LP bar (prilifje in atrij stavbe ZRC SAZU), Novi trg 2			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
10.30-12.00	dr. Vesna Pojga Hadji, dr. Namita Sublotto, dr. Tatjana Baladić Bulc, Maša Pleškovič	Nadi prostori: južna slavistika v sodobnem kontekstu	Oddelek za slavistiko, FF
15.00-18.00	dr. Leon Stefanija	Kantata o lovi in analiza glasbenega stavka	Oddelek za muzikologijo, FF

Mestni muzej (kavarna), Gosposka ulica 15			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
9.40-11.00	dr. Matej Hrberšek	Vaje iz grške skladnje	Oddelek za klasično filologijo, FF
11.00-12.30	dr. Olga Markič	Čustva in spoznanje	Oddelek za filozofijo, FF
13.00-14.30	dr. Igor Pršič	Politična filozofija Niccolaja Machiavelija	Oddelek za filozofijo, FF

Menza pri koritu, AKC Metelkova mesto			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
8.00-9.40	dr. Robi Kroflič	Kontroverze in premene avtoritete v vzgoji in posvetni politiki	Oddelek za pedagogiko in andragogijo, FF
9.40-11.15	dr. Lilijana Buncar	Tony Morrison Beloved, The Issue of Racism	Oddelek za angleščino in amerikanistiko, FF
11.20-13.00	dr. Sarah Lunaček Brunzen	Uporabnost participatornih metod v vizualni antropologiji	Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, FF
13.00-15.00	Primož Časl	Časopisno gledališče	Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, FF
15.30-18.00	Sabo Jerše	Pojem političnega onstran nasprotja prijatelj-sovražnik	Oddelek za zgodovino, FF

Moderna galerija, Tomšičeva ulica 14			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
10.30-12.00	dr. Nataša Golob	Predkavolinska umetnost	Oddelek za umetnostno zgodovino, FF
16.30-17.30	mag. Noriaki Sengawa	Percepcija telesa v japonskih tradicionalnih umetnostih	Oddelek za arhitekturo in sliške študije, FF

Muzej sodobne umetnosti Metelkova, Maistrova ulica 3			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
12.00-14.00	Radhran Peršič	Biti je to: telo (antropologija telesnosti v praksi)	antropologija
14.00-15.00	dr. Iztok Osojnik	O parheziji in ali je danes svoboda mišljenja, izražanja in govora sploh smiselna?	antropologija
15.40-17.00	dr. Alojzija Župan Sosič	Sodobni slovenski roman: predstavitev romana Berte Bojatu <i>Filjo ni doma</i>	Oddelek za slovenistiko, FF
17.10-18.40	dr. Irena Novak Popov	Sodobna slovenska poezija	Oddelek za slovenistiko, FF

Narodna galerija, Puharjeva ulica 9			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
11.20-13.00	dr. Valentin Kalan	Epikurova etika ugodja in ideja pravičnosti	Oddelek za filozofijo, FF
13.00-14.30	dr. Silvana Orel	Glagolski vtd v slovensčini in angleščini	Oddelek za prevajalstvo, FF
14.40-16.20	Teja Klobčar	Slovenski etnomuzikologi	Oddelek za muzikologijo, FF
16.20-18.00	dr. Marko Marušič	Antika v kulturi novega veka: André Chénier med neoklasicizmom in revolucijo	Oddelek za klasično filologijo, FF

Obrežje Ljubljane (med Tromostovjem in Šušterskim mostom)			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
12.30-14.30	Študenti 2. letnika predšolske vzgoje in mag. Helena Koržec	Lutke spregovorijo – kratki prizori in gledališka delavnica	PEDAGOŠKA FAKULTETA

Pasaža Maximarketa, Trg republike 1			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
15.30-16.20	dr. Alenka Žbogar	Tipologija pripovedovalca	Oddelek za slovenistiko, FF

Paviljon na Kongresnem trgu			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
9.00-18.00	FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE	PROTESTNI ODBOR FDV ZA JAVNO UNIVERZO	FDV
9.30 - 10.15	dr. Aleš Črnčič	Kritične obravnave rediljskega pojma	Katedra za kulturologijo, FDV
10.15-11.45	dr. Ana Bojnovič Penko	Širitevna politika EU; poudarek na odnosu med EU in Zahodnim Balkanom	Katedra za mednarodne odnose, FDV
12.00-12.30	dr. Aleksandra Karjuzo Mršela	Spol in ekonomija	Katedra za socialni in kadrovski menedžment, FDV
16.00-18.00	dr. Mitja Veitkonja, dr. Žiga Vodovnik, Eva Vrtačič	Posebna tematska predavanja	Kulturnoško študentsko društvo KultČO, FDV
18.15-20.00	Tjaša Ribizel	javna vaja Etnosomnibla FF	Oddelek za muzikologijo, FF

Plečnikov trg (med Maximarketom in podhodom pod Slovensko cesto)			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
8.00-9.30	Alejandro Rodriguez in Urša Geršak	Obdobje Felipeja Gonzáleza in Josefa Marfa Aznarja v postfrankistični Španiji	Oddelek za romanske jezike in književnosti, FF
11.20-14.30	Oddelek za romanske jezike in književnosti	CATHEDRA EXTERNA – CATHEDRA AETERNA	FF
11.20-11.35	B. Müller Frgnajt, M. Medvedšek in študenti portugalske	Racistični Pesnik iz velikega sveta o strahu (Drammond de Andrade: Mundo Grande, O Medo)	
11.35-11.55	dr. Branka Kalenčič Hamšak	Noveti don Kihota iz Manče Sanča Panza; poglavitje otoka Šarabarije	

Plečnikov trg (med Maximarketom in podhodom pod Slovensko cesto)			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
	Oddelek za romanske jezike in književnosti	CATHEDRA EXTERNA - CATHEDRA AETERNA	FF
11.35-12.15	dr. Marjana Štřar Kalan	El vocabulario de la crisis en español/Bezdružična kriza v španilščini	
12.15-12.35	dr. Patrizia Perinelli	Montale e la poetica della negazione	
12.35-12.55	dr. Maja Šabec	J. L. Borges o branja in bralcih	
12.55-13.15	dr. Jasmina Markič	Dogodivščine španskega jezika v Ameriki	
13.15-13.35	dr. Gregor Perko	jezik francoskih predstavlj, jezik "odpora"	
13.35-13.55	dr. Agata Šega	Ivan Kofčič - pozabljeni slovenski jezikoslovec	

Podhod pri AGRFT (med Čopovo in Nazorjevo ulico)			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
od 11.00 dalje	Profesorji in študenti AGRFT	Dogodek na ta mesta ...	AGRFT

Radio Študent, Cesta 27. aprila 31			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
13.00-16.20	dr. Jaka Repič	Sodobne težnje v socialni in kulturni antropologiji	Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, FF

Socialni center Rog, Trubarjeva cesta 72			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
8.00 - 9.30	dr. Rajko Muršič	What is the use of ethnography?	Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, FF

Trg francoske revolucije (v primeru slabega vremena čitalnica Centralne tehniške knjižnice)			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddelek in fakulteta
9.30-10.30	dr. Marija Petek	Študentje predstavljajo seminarske naloge pri predmetu Osnove bibliotekarstva in organizacije knjižnic	Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo, FF
13.00-14.00	dr. Polona Vilar	Komunikacije z uporabniki in uporabniki s posebnimi potrebami	Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo, FF
14.00-15.00	dr. Polona Vilar	Informacijska pismenost in vseživljenjsko učenje	Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo, FF
14.40-16.20	dr. Alenka Šušperl	Študentje predstavljajo seminarske naloge pri predmetu Organizacija Informacij	Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo, FF
16.30-18.00	dr. Andrej Blatnik	Knjige spreminjajo svet: od Biblije do 57. številke Nove revije. Kako naprej? Gostja pisateljica Vesna Lemsčič	Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo, FF

Trg republike			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddetek in fakulteta
9.40–10.35	dr. Uršula Ljpec Čebren in Juž Štraban	Paulo Freire in kako naj pedagoško razmišljamo danes?	Oddetek za etnologijo in kulturno antropologijo, FF
10.35–11.30	KUD Ljud	Ljudov demokracija	
13.00–13.30	dr. Gorazd Kovačič	Samo posamezniki, analiza kulturnega neoliberalnega eseja <i>Jaz, svetnik, ki ga priporoča Žiga Turk</i>	Oddetek za sociologijo, FF

Trnovski pristan, Trnovo			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddetek in fakulteta
12.10–14.35	Tajan Trobec	Kemjske lastnosti voda (na primeru Glančice in Ljubljane)	Oddetek za geografijo, FF

Tromostovje			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddetek in fakulteta
17.20–18.30	dr. Alojzija Zupan Sosič	Literarna Ljubljana, vodenje po centru Ljubljane in predstavitev "literarnih" hiš	Oddetek za slovenistiko, FF

Trubarjeva hiša literature, Stritarjeva ulica 7			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddetek in fakulteta
10.30–11.15	mag. Kristina Hmeljak Sangawa	Prevzemanje kitajskih pismenk za zapisa japonskega jezika	Oddetek za azijske in afriške študije, FF
11.30–12.30	dr. Nagisa Morimoto Škof in Luka Culberg	Vloga šovaka v svetu: slozi budistično in znanstveno dojetanje narave v filozofiji Miyazawa Kenjija	Oddetek za azijske in afriške študije, FF
13.00–14.30	dr. Andrej Bekič	"Moja stara mama" ali ideološka interpretacija izvora nacionalnih jezikov – med japonsko in Balanom	Oddetek za azijske in afriške študije, FF
15.30–17.00	dr. Nataša Vampelj Suhadolnik	Odnos družbeno-političnih dejavnikov v kitajskem slikarstvu konec 19. in v začetku 20. stoletja (študentski simpozij in debata)	Oddetek za azijske in afriške študije, FF

Zemljepisni muzej, Gosposka ulica 13			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddetek in fakulteta
9.40–12.05	dr. Metka Špes	Gospodarska krize v Latinski Ameriki. Problematika hitro rastočih mest v Latinski Ameriki.	Oddetek za geografijo, FF
14.00–15.00	dr. Dušan Plut	Planetary okoljski viri	Oddetek za geografijo, FF
15.00–17.00	dr. Dušan Plut	Trajnostni razvoj Slovenije med utopijo in realnostjo	Oddetek za geografijo, FF

Žmauc (Od Žmauca Sosed pa Ud Brata Prjatu), Rimska 21			
Ura	Predavatelj	Tema	Oddetek in fakulteta
13.00–14.30	dr. Primož Jurko	Dvojezična leksikografija	Oddetek za prevajalstvo, FF
14.40–16.10	dr. Primož Jurko	Leksikologija	Oddetek za prevajalstvo, FF

PRILOGA D: Klasifikacija družbenih gibanj v vseslovenskih ljudskih vstajah

S klasifikatorno shemo, ki jo ponujam v prilogi in ki je plod dolgotrajnejšega raziskovalnega procesa, sem nadgradil klasifikacijo, ki sem jo zagovarjal drugje (Ribač, 2016a). Menim, da sem takrat klasifikacijo ustvaril na podlagi tipajočih (teoretskih) pojmov, spodnja shema pa je bolj dovršena in ponuja bolj sistematično, zato pa tudi ustrežnejšo razvrstitev aktivističnih skupin v Sloveniji.

Protestniške skupine, ki so sodelovale v vseslovenskih ljudskih vstajah, sem klasificiral po tipologiji, ki jo je podala Anna Leon-Guerrero (2005, str. 427–428), v tukajšnjem prostoru pa jo je povzel Srečo Dragoš (2013, str. 148). Shema Anne Leon-Guerrero se naslanja na delo konstrukcije, ki jo je začel že John Wilson davnega leta 1973, nadaljevala pa sta jo Charles Harper in Kevin Leicht v knjigi *Exploring Social Change: America and the World* (2000). Sam sem shemo dopolnil in jo v lokalnem kontekstu skonstruiral induktivno. Ker protestne skupine mislim skozi konflikte, ki jih prečijo, sem se pri klasifikaciji naslonil na Dahrendorfovo teorijo konflikta, klasificiral teme, vrednote (Offe) in simbolne prakse (Mattoni in Trere, 2014), ki so zanje značilne. Teoretsko sem se pri preučevanju gibanj naslonil na »middle range« teorije (Merton) teorije novih družbenih gibanj in sistematične obdelave, ki jih ponujajo preučevalci družbenih gibanj, na teorije »prefigurativnih« gibanj, na teorijo oziroma zgodovinsko klasifikacijo antisistemskih gibanj ter na konceptualizacijo političnih grupacij, ki so se v tukajšnjem prostoru vzpostavile že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja.

Kot je razvidno iz tabele 1, je osnova prikazane štiristopenjske tipologije presoja dveh dimenzij oziroma meril, ki se ju potem kombinira. Prvič, gibanja se ločijo po merilu, ki upošteva *raven dosega* spremembe, ki jo gibanje želi doseči. Ali drugače, vprašanje, ki je postavljeno v tej fazi, se glasi: ali dosež spremembe, ki jo gibanje želi doseči, meri na transformacijo posameznikov, omejene kategorije in skupine ljudi ali pa meri na celotno družbo (ali nacionalno, regionalno skupnost)? Na ta način dobimo delitev med *instrumentalnimi* in *ekspresivnimi* gibanji. Instrumentalna gibanja si prizadevajo za holistično družbeno spremembo, medtem ko si ekspresivna gibanja prizadevajo spremeniti predvsem »življenjski svet« (Habermas) posameznikov in posameznih vedenj.

Toda če znotraj kategorije instrumentalnih in ekspresivnih gibanj, postavimo vprašanje o *stopnji oziroma ravni* spremembe, ki jo gibanje želi doseči, tovrstna gibanja lahko razdelimo

na *reformistična* in/ali *revolucionarna*. Delitev se osredotoča na stopnjo pritiska, ki ga posamezno družbeno gibanje izvaja na okolje. Gibanja se lahko omejijo na posamezne popravke in delne izboljšave sistema, kjer aktivno delujejo znotraj okvirov obstoječega sistema, običajno tako, da svoj aktivizem usmerijo v družbene strukture, kot so izobraževalni ali zdravstveni sistem. Strateška usmeritev aktivistične prakse se zato omeji na neposredni pritisk na zakonodajalce (t. i. reformizem). Revolucionarna gibanja si prizadevajo za radikalnejše spremembe sistema, kjer so sredstva boja v zavračanju struktur in makro-okolja lahko tudi nasilna (zato so v shemi poimenovana kot revolucionarna) (Leon-Guerrero, 2005, str. 427–428; Dragoš, 2013, str. 148).

Anna Leon-Guerrero (2005) tako kategorizira družbena gibanja v štiri skupine s pomočjo štirih idealtipskih kategorij, ki jih prikazujem v shemi 1: definira jih kot reformativna (spreminjevalna), transformativna (preoblikovalna), alternativna (zamenjevalna) ali pa redemptivna (odrešitvena). Antisistemske skupine oziroma gibanja, ki sem jih opredelil v Ribač (2016), zato uvrščam v skupino instrumentalnih gibanj (politične in študentske stranke spadajo v *reformistični* tip, anarhistične skupine pa v *transformativni* tip instrumentalnih gibanj). T. i. »prefigurativne« skupine spadajo v *alternativni* tip, medtem ko skupine *redemptivnega* tipa ekspresivnih gibanj niso sodelovale v protestnem ciklu Vseslovenskih ljudskih vstaj.

Tabela 1: Družbena gibanja v Vseslovenskih ljudskih vstajah (klasifikacija)

Dimenzije	INSTRUMENTALNA	EKSPRESIVNA
REFORMISTIČNA	<p><i>Reformistični tip:</i></p> <p>Delne znotrajsistemske spremembe s političnimi reformami in skozi mehanizme zakonodajnega procesa.</p> <p>Npr: IDS, Solidarnost, TRS, VLV, Nič več brez nas žensk, Iskra, KOKS, Pen.</p>	<p><i>Alternativni tip:</i></p> <p>Delne spremembe pri posameznikih z reformami individualnega vedenja (»prefiguracija«).</p> <p>Npr: Vstajniške socialne delavke, Danes je nov dan, Iniciativa Mestni zbor, FemA, MND+NDZ.</p>
REVOLUCIONARNA	<p><i>Transformativni tip:</i></p> <p>Celovite sistemske spremembe skozi radikalno transformacijo organizacijskih struktur in družbenih mehanizmov.</p> <p>Npr: Anarhistično gibanje (FAO).</p>	<p><i>Redemptivni tip:</i></p> <p>Celovita in fundamentalna sprememba »življenjskega sveta« pri posameznikih in posameznicah.</p> <p>Npr: milenaristična verska gibanja, kulti itd.</p>

PRILOGA E: Seznam civilnih skupin, udeleženk javne tribune civilne družbe (31. januar 2013)

Cankarjev dom, Ljubljana, pričetek ob 16.00 uri (Linhartova dvorana)

1. DRUŠTVO SLOVENSКИH PISATELJEV – **Veno Taufer**
2. **France Bučar**
3. **dr. Veljko Rus**
4. **dr. Spomenka Hribar**
5. **Tone Peršak**
6. **Peter Kovačič Peršin**
7. **Miha Butara**
8. **KOKS – Igor Koršič**
9. **ZVVS – ZVEZA VETERANOV VOJNE ZA SLOVENIJO – Remzo Skenderović**
10. **SEVER – ZVEZA POLICIJSКИH VETERANSКИH DRUŠTEV SEVER**
11. **PRIMORSKA UNIVERZA – dr. Jože Pirjevec**
12. **SVET ZA KULTURO RS – prof. Miran Zupanič**
13. **GIBANJE TRS – Matjaž Hanžek**
14. **LJUBLJANSKA UNIVERZA – dr. Ksenija Vidmar Horvat**
15. **MI SMO MARIBOR:**
 - a) **KANGLER NAJ ODSTOPI**
 - b) **SKUPAJ ZA MARIBOR – dr. Boris Vezjak**
 - c) **29. OKTOBER**
 - d) **KREATIVNA SKUPINA**
 - e) **INICIATIVA MESTNI ZBOR**
16. **VSESLOVENSKA LJUDSKA VSTAJA – Vuk Čosić**
17. **JANŠA NAJ ODSTOPI KOT PREMIER**
18. **NOVOMEŠKI ČUVAR - Uroš Lubej**
19. **SKUPINA NEPOSREDNA DEMOKRACIJA ZDAJ**
20. **AKTIVNI DRŽAVLJAN Si**
21. **LEGEBITRA – dr. Barbara Rajgelj**
22. **MREŽA ZA NEPOSREDNO DEMOKRACIJO – Lenart Zajc**
23. **SKUPINA KRIČAČ**
24. **TRETJI ČLEN**

25. ODBOR ZA PRAVIČNO IN SOLIDARNO DRUŽBO – **dr. Dušan Keber**
26. ZA ZELENI RAZVOJNI PREBOJ – **dr. Renata Karba**
27. EKO KROG – **Uroš Macerl**
28. DUH ČASA – DRUŠTVO ZA TRAJNOSTNI RAZVOJ
29. URBANE BRAZDE
30. SEM-Si, Stranka enakih možnosti Slovenije – **Elena Pečarič**
31. SLOVENSKI RAZVOJNI SVET – **dr. Gojko Stanič**
32. Zveza COS, GIBANJE ZA PRAVIČNO DRUŽBO
33. ISKRA – društvo Študentska organizacija – **Aljoša Slameršak**
34. ŠOS, Študentska organizacija Slovenije
35. ŠOU, Študentska organizacija Univerze v Ljubljani
36. MI SMO UNIVERZA
37. DELAVSKO-PUNKERSKA UNIVERZA, DPU – **Luka Mesec**
38. GIBANJE ZA DOSTOJNO DELO IN SOCIALNO DRUŽBO
39. SINDIKAT MLADI PLUS
40. DIJAŠKA ORGANIZACIJA SLOVENIJE, DOS
41. Združenje društev upokojencev Slovenije, ZDUS – **Mateja Kožuh Novak**
42. ZVEZA SVOBODNIH SINDIKATOV SLOVENIJE – **dr. Goran Lukič**
43. SVIZ – Branimir Štrukelj
44. Univerzalni Temeljni Dohodek, UTD – **Valerija Korošec**
45. ANONYMOUS SLOVENIJA
46. GIBANJE 15o, OCCUPY SLOVENIJA
47. CIVILNA INICIATIVA “SRP”, SLOVENIJA RESNICA POŠTENJE
48. DANESJENOVDAN.SI
49. GIBANJE ZA PRAVIČNO DRUŽBO
50. PREKMURJE
51. KORDINACIJA CIVILNE DRUŽBE ZA NOVO DRUŽBENO UREDITEV – 6. skupin
52. GIBANJE ZA DRUŽBENO PRENOVO “SINTEZA” – **dr. Matija Kovačič**
53. EKOLOGI BREZ MEJA
54. GREENPEACE V SLOVENIJI
55. FOCUS društvo za sonaraven razvoj
56. HUMANITAS –Društvo za človekove pravice in človeku prijazne dejavnosti
57. PLAN B
58. MIROVNI INŠTITUT

59. PIRATSKA STRANKA
 60. RDEČI RADIKALI
 61. NEPOSREDNA DEMOKRACIJA ZDAJ!
 62. INŠTITUT ZA ELEKTRONSKO PARTICIPACIJO
 63. OBALNA VSTAJA - GOTOV JE
 64. POSTAVI SE ZASE TUDI TI – CELJANI PROTESTIRAJO
 65. GOTOV JE WAJDUŠNI
 66. GOTOV SI – TUDI V POSTOJNI
 67. ZDUOSTI JE – OBČINA PIVKA
 68. GORENJSKA VSTAJA
 69. TRŽIČAN.SI
 70. TREBANJSKI PUNT
 71. MI SMO SLOVENIJA
 72. OD LJUDI ZA LJUDI
 73. PROTI IZKORIŠČANJU DELOVNE SILE
 74. VSTAJNIŠKA REPUBLIKA, VSTAJNIŠKA SKUPŠČINA
 75. VSTAJNIŠKE SOCIALNE DELAVKE
 76. ANARHISTIČNA POBUDA LJUBLJANA in FEDERACIJA ZA ANARHISTIČNO ORGANIZIRANJE
 77. Združenje umetnikov PAVILJON 7
 78. KOORDINACIJA MARIBOR
 79. GOTOV SN
 80. INICIATIVA ZDRAVNIKOV za vzpostavitev transparentnega in strokovnega javnega zdravstva v Republiki Sloveniji
 81. Gibanje za prenovo Slovenije
 82. Mariborska vstaja – **dr. Franjo Trček**
 83. ASOCIACIJA, Društvo nevladnih organizacij in samostojnih ustvarjalcev na področju kulture
 84. Slovenija neposredno – **Tadevž Ropret**
-

PRILOGA F: Kratka predstavitev Likeja (vabilo na predavanje)

O Likeju

Likej ni nič takšnega kot je Platonova ali katera koli druga, venomer platonistična, Akademija. Tudi ni nikakršna pred moderna, venomer tako ali drugače religiozno-znanstveno nastavljena, moderna ali post-modernistična Univerza. Likej ravno tako ni »učilišče«, tisto neko »spodnje«, »nižje« od Akademije in Univerze, ki da je rezervirano za »nižje«, tj. ženske, delavke ter delavce ali brezposelne in kar je še tega »spodnjega materiala in materije«, ki ga nenehno proizvaja in utrjuje vzvišena zahodna (vse)vednost, locirana predvsem na Akademijah in Univerzah. Likej je drugačna, kontra-izobraževalna in kontra-šolska oblika mišljenja in delovanja, ki sloni na Aristotelu in njegovem posebnem, od vseh drugih različnem, »peripatetičnem« mišljenju, razsojanju in delovanju. Bistvo Likeja je v tem, da je kontra-šola in da se zapodi v samo osrčje šolstva, ki temelji na ideji znanja, napredovanja, nadvse pa infantilizacije, pootročenja. Likej ne »gradi ljudi«, ker nismo nikakršen material, ki da je kriv in bi ga bilo treba »uravnati«. Ravno tako ne stavi na spreminjanje človeških bitij v znanstvene mašinerije in klone vednosti. Likej človeška bitja izhodiščno jemlje kot to, kar vsaj potencialno so, se pravi politične živali, ki so zmožne misliti in delovati.

Likej je torej skupnostna oblika delujočih, ki so pripravljene politično delovati za to, da bi to, kar je, bilo morebiti drugače. Smoter Likeja ni onstranska svoboda, ki da jo je treba doseči, pač pa prakticiranje enakosti; enakosti mišljenja in delovanja, enakosti, ki je sama pred-po-stavka kakršne koli možnosti svobode v pomenu dobrega življenja.

Likej ima za svojo osrednjo tarčo akademski, univerzitetni »diskurz« vednosti, znanosti in znanja, kot nosilnih elementov današnjega gospodarstva, gospostva in gospodovanja t.i. globalne družbe (samo)organizirane čedalje bolj le-še kot knowledge society. Ravno na diskurzih univerzitetne in akademske vednosti, znanosti in znanja temelji namreč vse današnje gospodarstvo in gospostvo te družbe znanja, ki nam jo tukaj ponujajo kot bleščečo prihodnost. Učiti se misliti in postavljati se po robu natanko tem najnovejšim oblikam gospostva in gospodarstva, je zatorej v veliki meri eno in isto. Smoter Likeja je potem takem destrukcija in detronizacija treh nakazanih tipov družbenega gospostva (vednost, znanost, znanje), nadvse pa sile in nasilja družbenega, ki so skoncentrirane predvsem v družboslovnih in le nekoliko v manjši meri v humanističnih vednostih.

Organizacijski odbor Likeja, Koper, oktober 2014

PRILOGA G: Seznam posvetov med Vseslovenskimi ljudskimi vstajami

datum	organizira	lokacija	sodelujoči
31.1.2013	Slovenski PEN	Cankarjev dom	več kot 80 protestnih skupin
1.mar.	Delo	Vetrinjski dvor, Maribor	Gorazd Kovačič, Luka Omladič, Franc Trček in Igor Vuksanović
5.mar	Danes je nov dan	ZRC SAZU	Nikolai Jeffs, Maja Simoneti, Urša Šebenik in Žiga Vodovnik
7.mar	Delo	Kino Šiška, Ljubljana	Nikola Janovič, Luka Mesec, Ksenija Vidmar Horvat in Vesna Leskošek
11.mar	Slovensko sociološko društvo	Galerija Škuc	Bojan Bugarič, Nikola Janovič, Tanja Oblak Črnič, Vuk Ćosić, Slavko Gaber, Vlasta Jalušič, Sonja Lokar, Mateja Kožuh Novak
25.mar	Danes je nov dan	ZRC SAZU	Aleš Črnič, Slavko Gaber, Klemen Miklavič in Jože Vogrinc. + Szabó G. Dániel
26.mar	SSD	Galerija Škuc	Mitja Svete, Marko Kržan, Nika Kozjak, dr. Aleksandra Kanjuo-Mrčela
11. apr.	Likej	SSC Koper	Igor Bijuklič, Sanjin Jašar, Andrej Markovič, Aljoša Peternel
12.apr	SSD	Galerija Škuc	Barbara Rajgelj; sogovornice dr. Neža Kogovšek, dr. Polona Kovač in dr. Špela Mežnar
15.-19.4.	UL LJ	Teden Svobodne univerze	

PRILOGA H: Teoretska produkcija marksistične publike

AVTOR	DELO	LETO IZDAJE	SPREMNA BESEDA	ZALOŽBA
Vološinov, Nikolaj N.	Marksizem in filozofija jezika. Temeljni problemi sociološke metode v znanosti o jeziku	2008	Marko Kržan	Studia humanitatis
Hobsbawm, Eric	Čas kapitala (1848-1875)	2011	/	Sophia
Husson, Michel	Čisti kapitalizem	2011	/	Sophia
Cohen	Tri predavanja o postindustrijski družbi	2011	Branko Bembič	Sophia
Sohn- Rethel, Alfred	Ekonomija in razredna struktura nemškega fašizma	2012	Lev Centrih	Sophia
Harvey, David	Kratka zgodovina neoliberalizma	2012	Sašo Furlan	Studia humanitatis
Dumenil, Gerard in Levy, Dominique	Marksistična ekonomija kapitalizma	2012	/	Sophia
Jameson, Frederic	Kulturni obrat	2012	Primož Krašovec	Studia humanitatis
Zgroženi ekonomisti	Manifest; 20 let slepote	2012	/	*cf
Marx, Karl	Kapital, zvezek I	2012	/	Sophia
Mattick, Paul	Vse po starem. Gospodarska kriza in polom kapitalizma	2013	Primož Krašovec	Studia humanitatis
Dick Bryan, Michael Rafferty	Kapitalizem z derivati	2013	Branko Bembič	Sophia
Heinrich, Michael	Kritika politične ekonomije	2013	Sašo Furlan	Sophia
Hirsch, Joachim	Gospodstvo, politična hegemonija in alternative	2014	Sašo Furlan	Sophia
Pašukanis, Evgenij	Splošna teorija prava in marksizem	2014	Marko Kržan	Sophia
MONOGRAFIJE ČLANOV PUBLIKE				
Centrih, Lev	Marksistična formacija kapitalizma	2011	/	*cf
Bembič, Branko	Kapitalizem v prehodih	2012	/	Sophia
Avtorska skupina	Kaj po univerzi	2013	/	*cf
Zbornik avtorjev	Prvotna akumulacija med zgodovino in konceptom	2014	/	Rosa Luxemburg Stiftung